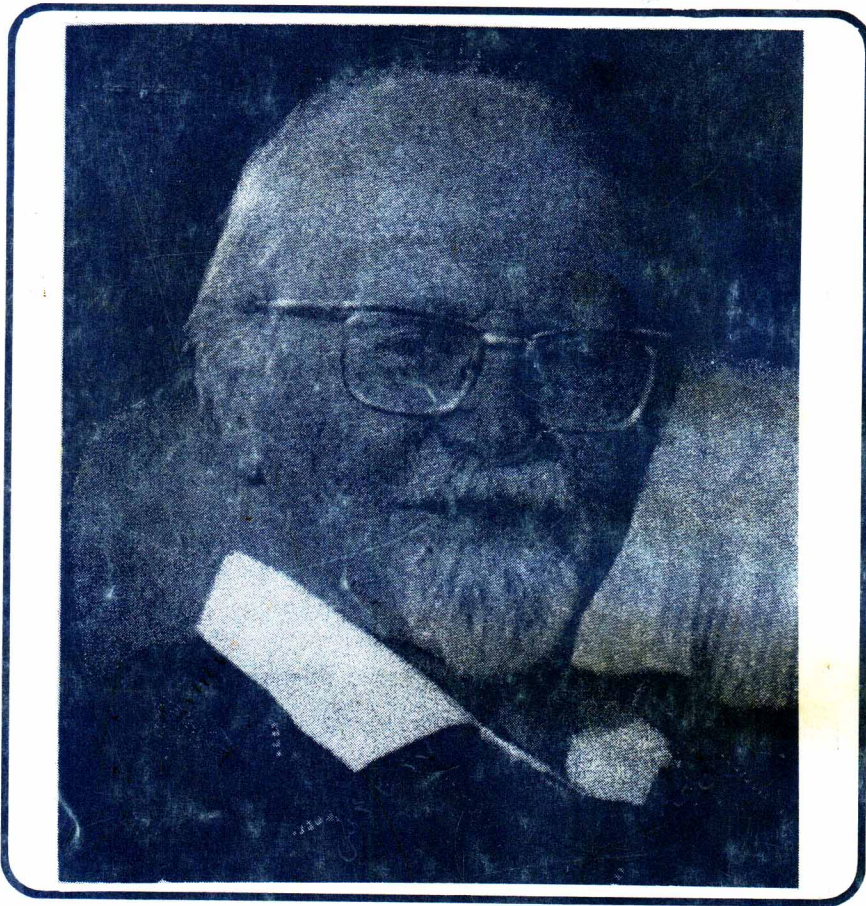

وارليق

تورکجه - فارسجا فرهنگي درگي

فصلنامه فرهنگي، ادبي، هنري

۲۱ - جي ايل، باهار و ياي ۱۳۷۸، سايي: (۲-۱۱۳-۱، ۱۱۲)، صحيفه: ۲۴۸

اي سايميز
پروفيسور حميد نطقي يه
حضر ائد بلميشد ير.

مرحوم پروفيسور حميد نطقي

نطق دن دوشمه دي ايللر بؤيو سنله ديليميز
وارليغين حيس ائله دي دادلي سؤزونده ائليميز
سن کيمي نعمت اوچون جمله «حميد» اولمالی ييق
يؤخلوغوندا نه قدر آخسا دا گؤزدن سئليميز
کؤپتھاگ - اسماعيل جيلي

كاشغرلى محموداڭۇره

مىلادى ۱۱-جى يوزايلده تورك دونىاسى

● دوكتور جواد ھىت

بۇ كىتاب پروفىسور رشاد گنج^۱ طرفىندىن بىش ايل چالېشمانىن نىتىجەسى اۇلاراق حاضىرلانمىش و ۱۹۷۴ دە دوكتورلوق تىزى كىمى تىقىم ائىدىسىش و ۱۹۹۷ دە «تورك كولتور و آراشدىرما انستىتوسو» طرفىندىن چاپ و نشر ائىدىلمىشىدىر. (كىتاب ۴۱۲ صحىفە دىر). كىتاب كاشغرلى محمودون «دىوان لغات الترك» كىتابى^۲ و اۇنون تىرجمەلىرى (كىلىسلى رىفەت تىرجمەسى و بىسىم اتالاي تىرجمەسى) تىدقىق ائىدىلەرەك حاضىرلانمىشىدىر. دىوان لغات الترك مىلادى ۱۱-جى عصرده (۱۰۷۴ م) كاشغرلى محمود طرفىندىن عربجه تاليف ائىدىلمىش و باغداد عباسى خلىفەسى المقتدى بامراللها تىقىم ائىدىلمىشىدىر.

دىوان لغات التركون كاشغرلى محمود طرفىندىن يازىلان نىسخەسى اىتمىش لاكىن يازىلىش تارىخىندىن اىكى يوز ايل سۇنرا شامدا ياشايدان ايرانلى ساوه توركلرىندىن محمد بن ابوبكر ابن ابوالفتح آدېندا بىرىسى طرفىندىن استىنساخ ائىدىلن نىسخە (۶۶۴ ھ ق) بۇ گون موجودور و استانبول ملت كىتابخاناىنىدا ساخلانمىلماقدادىر. بۇ نىسخەده بعضى اعراب سھولرى اۇلدوغو اوچون پروفىسور رشاد بىگ بۇ آدامىن توركجه بىلمەدىگى فىكرىنە گلمىشىدىر. بىز ساوه لىلېرىن عمومىتله تورك اۇلدوغونو بىلېرىك، ھم دە، تورك دىلىنى بىلمەين بىر كىمىسەن دىوان لغات التركى استىنساخ ائىدە بىلمەسىنى امكانسىز گۇروروك.

دىوان لغات الترك عربلرە تورك دىلىنى اۇم تىمك مقصدىلە يازىلمىشىدىر و تورك دىلىنى تارىخى نىن:

۱- پروفىسور دوكتور رشاد گنج تارىخ پروفىسور و آتاتورك كولتور. دىل و تارىخ يوكسك قورومو باشقاسى دىر
۲- كاشغرلى بىن دىوان لغات الترك (تورك دىللىرى بىن دىوانى) سارەده ۱۳۶۲ دە وارلىق بىن ۱۲ - ۱۱ سايسىنىدا فارسده مقاله بىر نشر ائىدىلمىشىدىر

ادىياتى نىن، فولكلورونون يعنى تورك كولتور و مدنيتى نىن ان بۇيوك خزينهسى دىر. ديوان اۇز نوعونده ان قديم تورك سۇزلويودور. مۇليف دىل ماتريالىنى خلق آغىزلاريندان تۇپلامىش و تورك خلق ادبياتىندان دا فايدالانمىشىدىر. كتاب عىنى زاماندا تورك دىلى نىن ان اسكى گراممى سايبلىر. ديوان لغاتالترك توركولوژى نىن آناكتابى دىر و كاشغولى محمود دا بۇ علمىن آتاسى كىمى قبول اندىلمكده دىر.

ديواندا ۷۵۰۰ قدهر كلمه، ۲۹۰ قدهر آتالارسۇزۇ، ۲۲۰ بيت و قطعه واردىر. اثرده توركجه سايمادىغى سۇزلىرى يازمامىشىدىر. بۇكتابدان و مۇلفىندىن كاتب چلبى كشف الظنون دا بحث ائتمىشىدىر. كاشغولى كتابىندا دىبىركى، توركلرىن تخمىنأ هامى يۇردلارىنى - اۇبالارىنى، بۇزقىرلارىنى گزىدىم، تورك، توركمن، اۇغوز، چىگىل، ياغما و قىرغىزلارلىن دىللىرىنى و قافىهلىرىنى تماماً اۇبره ندىم. هر طايقانىن شيوه - لهجهسى مكملىر صورته اۇرتا تايا چىخدى. بۇنا رغماً كاشغر و بالاساغوندىن اۇزاقدا قالان بولغار، سووار، ياباقو، پىچەنكلرىن دىللىرىندىن آز اۇرنكلر و ئرمىش و اسلام جامعهسىنه گىرمه ين ائللر ده اهمال اندىلمىشىدىر. كاشغولى ديواندان باشقا بىر ده تورك دىلى نىن نحوى (كتاب جواهرالنحو فى لغتالترك) بارهده بىر اثر يازمىشىدىر كى، بۇ اثر سۇنرادان ايتمىشىدىر.

كاشغولى محمود ۲۰ مختلف تورك ائللرىنى يە ابله بىرلىكده شرح و ئىرر و سۇنرا اۇنلارلىن دىل - لهجهلىرىنى و لهجهلر آراسىنداكى فرقلىرى اىضاح اندىر. مۇليف مختلف تورك ائللرىنى يىئرلىرىنه گۇره بىله بۇلموشدور. (غربدن شرقه) ۱ - پىچەنكلر بىزانسلارا ان ياخىن بىرده ياشارلار و توركلرىن باتى قولونو تشكيل اندىرلر.

۲ - باتىدان دۇغويا قىپچاق، اۇغوز، يىمك، باشقىرد، باسمىل، قاي، ياباغو، تاتار و قىرغىزلار ياشايبىرلار، قىرغىزلار چىنه ياخىن دىرلار.

۳ - چىگىل، توخسى، ياغما و ياغما، اغراق، چاروك، چۇمول، اوغور، تانقوت، ختاي قوزئىدن گونئيه طرف يىئرلشمىشلر.

۴ - تاواقچلار چىن ين گونئىنده اۇتورورلار.

تورك ائللرىندىن اۇغوزلارلىن ۲۲ بۇيو دامغالارىله برابر اىضاح اندىلمىشىدىر: قىنىق، قايىق، بايندور، ايو، سالغور و يا سالور، افشار، بىگدىلى، بوگدوز، بايات و يا بيات، يازقىر، ايمور، قارابۇلوك، آلقا بۇلوك، اىغدىر، اوره گىر، تۇنتىر(دۇدورغا)، اۇلايوندلو، تۇكر، پىچەنك، چۇوالدار، چىنى و چاروقلو.

پروفور رشاد گنجىن فىكرىنه گۇره ديوانلغات رك اورخون كىتبهلىرىندىن سۇنرا توركولوژى اوچون ان بۇيوك قايناق دىر.

باشدا كىلىسىلى رفته، بروكلمان و بسىم آتالاي اۇلماق اوزره بىر چوخ غرب و تورك مۇلىفلىرى بۇ كتاب اوزهرىنده نشر، ترجمه و تدقيقات آپارمىشلار. اثرىن اىچىنىده كىچن شعرلر، آتالار سۇزو، گرامر قايدالارى

مختلېف عقىدەلەر، عادت - عنعنەلەر، افسانەلەر مختلېف آراشدىرمالار موضوعسو اۆلموش اما بۇ گونە كىمى كىمسە دىوانلغات التركى بىر تارىخ و كولتور فايىناغى اۆلاراق تىق ائتمەمىشىدەر.

پروفىسور رشاد گنج دىوانلغات التركى سىياسى، ائتىك، اجتماعى و مدنى باخىمدان دا تىق ائتمىش اونا گۆرە دە وقتورا تىزىنە «كاشغىرلى محمودا گۆرە ۱۱ - جى يوزايلدە تورك ائللرى نىن سىياسى، ائتىك، سوسىيال و كولتورل دورومو آدىنى و ئرمىش. فقط بۇ آد اۆزون اۆلدوغو اوچون مۆلىف اثرىنى نشر ائدەرکن «كاشغىرلى محمودا گۆرە ۱۱ - جى يوزايلدە تورك دونىياسى» آدىنى ترجىح و ئرمىشىدەر. منجە بۇ كىتاب اوزلويوندى بىر شاه اثر دىيىلەجك قەدر قىمتلى و توركولوژى ساحەسىندە چوخ لازىم اولان كىتابلاردان دەر. من بۇ كىتابى دقتلە اۆخودوم و اوندان چوخ فايдалاندىم. تعجب بوراسىندا يركى قاراخانلى توركلرىندە جمعيتىن هر ساحەسىندە (سىياسى، اجتماعى، حقوقى و...) بۇ قەدر گۆزەل سۆزلر و تىرىملر اۆلدوغو حالدا سلجوقلو توركلرى ايرانا و توركىيە يە گلېب حكومت قوردوقلارى زامان نەدن اولنلار ياد قالمىشلار و اۆ تىرىملردن فايдалانمامىشلار! من بۇ سۆزلرىن بىر حىصەسىنى «توركلرىن تارىخ و فرهنگىنە بىر باخىش» كىتابىمى بازاركن اۆخودوغوم قايىناقلاردا گۆروب اولنلارى كىتابىمدا كۆچورموشدوم. اما رشادىگىن حاضرلادىغى كىتابدا بونلارى داها گنىش هم دە صىنىفلاندىرىلمىش شكىلدە آبرى - آبرى فصللردە گۆروب دىلىمىزىن و كولتوروموزون هلە مىن ايل بوندان اۆنجه كى زنگىن ليگىنە حىران قالدىم! اۆنجه بۇ سۆزلرى بىر نىچە صحىفە كاغىدا يازدىم و اولنلارى ازىرلەمە يە چالىشدم. اما بونولا دا راضىلاشمادىم و بۇ قورار گلدىم كى، بۇ خىزىنەنى وارلىق اۆخوجولارىنا دا چاتدىرىم و اولنلارى دا بۇ سۆز خىزىنەمىزدن فىض ياب ائدىم. بۇ فىكىر و آرزويلا بۇ مقالهنى حاضرلادىم. يالنىز بىلىرم كى، بۇ سۆزلرىن هامىسى اولنلارى نە قەدر قىسام دا بىر مقاله يە سىغما باجاق و بلكە دە بىر نىچە مقاله دە و ئرمك لازىم اۆلجاقدىر.

پروفىسور رشاد گنج كاشغىرلى محمودون و ئردىگى بىلگىلىرى دگرلندىرىركن اونون قىدلرىنى كىلمە - كىلمە، جوملە - جوملە موضوعلارينا گۆرە تصىف ائدىب بىر متن حاضرلامىش و هر هانكى بىر موضوع بارە دە دىوانىن مختلېف جلدلرىندە (۳ جلد) داغىنىق شكىلدە يتر آلمىش بىلگىلىرى بىر يىرە تۆپلامىشىدەر.

مۆلفىن حاضرلايىب نشر ائدىگى بۇ كىتاب اوچ بۆلمەدن عبارتدىر:

۱ - جى بۆلمە دە مىلادى ۱۱ - جى عصر تورك دونىياسى نىن سىياسى و ائتىك دۆرؤمو ايلە، مختلېف تورك ائللرى نىن بىر - بىرلىلە مناسبتلىرى و ياشاما شكىللىرى ايضاح ائدىلمىشىدەر.

۲ - جى بۆلمە دە ۱۱ - جى عصر دە عائە شكىلاتى و قوهوملوق مناسبتلىرى اۆبا، بۆى، ائل، اجتماعى طبقلەر، گونلوك ياشايىش و مناسبتلر، دىنى اينام و عادتلر، تحصىل حىياتى، طب، اۆيونلار و اگلنجهلر موزىك و چالقيلار، گنىم - پالتار، تورك ائوى، تورك مطبخ و يىمكلرى، تقويم، خىرلشمە و ارتباط و نقلية، آت و سىلاخلاردان بحث ائدىلمىشىدەر.

۳ - جو بۆلمە دە ۱۱ - جى عصر دە توركلرىن اقتصادى حىاتىلە علاقه دار بول، تجارت و قىمتلى مادەلر،

زراعت، حيواندارلىق، اوچلوق و بالىقچىلىق ايله ال ايشلىرى و ديگر پىشەلردن صحت ائىلمىشىدۇر.

بىرىنجى بۆلمە

۱ - سىياسى دۇروم: بۇ بارەدە كاشغىرلى محمود ھىج بىر مەلۇمات وئرمەدىكى حالدا رشادىيىگ

دىوانىن مەتبىنىدەن و باشقا قايناقلاردان آلدىغى بىلىكلەرە دا ياناراق آشاغىداكى اىضاحاتى وئرمىشىدۇر:

بىلدىگىمىز كىمى ۱۱ - جى عىصر دە قاراخانىلار ماوراءالنھردە، غزەنەلىلەر خوراسان و افغانستان و ايرانىن دۇغو حىصەسىندە اوغۇرلار دۇغو توركىستاندا و بولغارلار ايتىل يىن قوزنى بۇلگەسىندە حكومت ائىدردىلەر. بۇ عىصرىن ۲ - جى يارىسىندا سلجوق توركلرى (اوغۇزلار) ايرانا و آنادۇلوييا گىلىب بۇيوك امپراتورلوق قۇرانا قەدەر قاراخانىلار توركلرىن ان بۇيوك سىياسى قورولوشونو (دولتىنى) تشكىل ائىدردىلەر. قاراخانىلار دولتى مىلادى ۸۴۰ دا اوغۇر دولتى (موغولوستاندا) قىزغىزلار طرفىندەن يىخىلدىقەدان سۇنرا اوغۇر، ياغما، قارلوق ائىللىرى طرفىندەن قورولموش و خانلارنى (پادشاھلارنى) بۇغراخان لقىبىنى وئرمىشلەر. ۱۰ - جو عىصرىن بىرىنجى يارىسىندا (۹۴۰ - ۹۲۰) ساتوق بوغراخان مسلمان اۇلموش و اۇز ملتىنى دە مسلمان ائتمىشىدۇر.

اۆلجە بالاساغون و كاشغردە ظھور ائىدەن قاراخانىلار ۹۹۹ مىلادى دە بۇخارانى آلاق سامانىلرى انقراض اوغراتمىشلار و بوتون غربى توركىستانى الە گىچىرمىشلەر.

قاراخانىلار ايرانىلار و بودىست اوغۇرلار «تات» دئىمىشلەر. اوغۇرلار دا بوتون مسلمانلار «چوماق» آدىنى وئرمىشلەر. دىواندا قاراخانىلارنى، اونلارنى قوزنى - دۇغو بۇلگەلىرىندە ياشايان ياباقولارلا و ھابئەلە دۇغوداكى اوغۇرلارلا ساواشلارنى دا بىر مەلۇمات وئرىلمىشىدۇر.

قاراخانىلار غزەنەلى سلطان محمود ايله جىحون چابى سرحد اۇلماق اوزرە ماقولە امضالامىشلار و محمود قاراخانىلى نصر بن على نىن قىزىلە ۱۰۰۱ مىلادى دە ائولنىمىش، اما بىر مدت سۇنرا آرالارى پوزولموشدۇر. بۇ سىرالاردا قاراخانىلى دولتى ضىعفلەمە يە باشلامىش و ۴۲ - ۱۰۴۱ مىلادى دە باتى و دۇغو اۇلماق اوزرە ايكىيە آيرىلمىشىدۇر.

سلجوقلو ملكشاه (۱۰۹۲ - ۱۰۷۲) و ساطان سنجر (۱۱۵۷ - ۱۱۱۷ مىلادى) زامانىدا ماوراءالنھردەكى قاراخانىلار سلجوقلولارنى نفوذ و آلتىندا قالىب، دۇغو حىصەسى دە ۱۱۴۱ مىلادى دن سۇنرا قاراخانىلارنى اىنە كىچىمىشىدۇر. سۇنرا باتى قاراخانىلار خوارزمشاھلار تايەق اۇلموشلار و سۇنرا دا مۇغوللار طرفىندەن ۱۲۱۲ مىلادى دە انقراض اوغرامىشلار.

غزەنەلىلەر دولتى سامانى اوردوسو قوماندانلارنىدان آلپ تگىن نىن ۹۶۲ مىلادى دە غزەنەنى فتح ائتمەسىلە قورولموشدۇر. اۇندان سۇنرا كورەكنى سوبك (سبك) تگىن (۹۷۷ مىلادى) اونون يىئىنە كىچىدى و

توخارستان، زابولستان، گور و بلوچستانی دا اله كنجيردى و ۹۹۷ ميلادى ده وفات اتتى. سونرا اوغلو محمود حكومتى اله آدى و تئزلىكلە بوتون خوراسانا حاكم اۆلدى. سونرا هندوستانى فتح اتتى و اسلام دينىنى اۇرادا يايماغا چالاشتى. سلطان محمود آل بويه ايله ساواشدى و عراق عجمى اۆز امپراتورلۇغونا داخيل اتتى و ۱۰۳۰ ميلادى ده وفات اتتى. سلطان محمود فارس دىلىنى (درى) ايراندا يايماغا چالاشتى و بۇ دىلى عرب دىلى يئرئە دولت دىلى سىچدى و شاهنامەنى فردوسى يە سفارش وئردى.

محموددان سونرا اوغلو مسعود سلطان اۆلدى. او ۱۰۴۰ ميلادى ده دنداكان ساواشىندا توغرو و چاغرى قارداشلىرىن اداره سىندە اولان سلجوقلۇلارغا مغلوب اۆلدى. نتيجه ده خوراسان تاماميله سلجوقلۇلارن اليه كىچدى و غزنەلەر هندوستانا كۆچوب ۱۱۳۶ ميلادى به قەدر اۇرادا سلطنت اتتىلر. اويغورلارن دولتى قيرغىزلار طرفىندن يىخىلدىقدان سونرا تورقان (دوغو توركوستان) بۆلگە سىنە كۆچدولر و اۇرادا بىر خانلىق ياراتدىلار و بىش بالىق شەرىنى مركز سىچدىلر. اويغورلار بۇرادا يئرلە شىك (تخته قاپى) حياتا سرعتلە آلىشدىلار و قىسا مدتە توركلرن ان مدنلرنى تشكىل وئردىلر. اۇنونجو عصر دن سونرا اساس حىصەلرى بۇدا دينىنى قبول اتتىلر. كاشغرلى محمود اويغور كلمە سىنى ايضاح ائدەرکن بونو بىش شەرىلى بىر ولايتن آدى كىمى قىد ائدىر. اونون فىكرىنە گۆره بۇ شەرىلرن اهالىسى ان قاتى كافىرلر دىر. بۇ شەرىلر سۆلمى، كۆچۆ، جام بالىق، بىش بالىق و يىنى بالىق شەرىلى دىر.

ايدىل (وۇلقا) بولغارلارى دولتى آتيلانن قۇردوغو بۇيوك هۇن امپراتورلۇغونون يىخىلما سىندان سونرا اۇرتا ايدىل ساحلىنە يئرلەشن كوتريگور بولغارلارى، بورالارن يىرلى اولان فىن - اۇغورلار و تورك منشألى ائللرنى ده اۇز اداره لرىنە ائراق ۹ - جو ميلادى عصر ده بۇرادا بىر دولت قۇردولار و عصرىن سونلارنندا مسلمان اۆلماغا باشلايدىلار^۱. ميلادى ۹۰۰ - جو ايدلە بولغار حۇكمدارى آلمىش خانن مسلمان اۆلما سىلا بولغار دولتى ايلك تورك مسلمان دولتى اۆلدى. آلمىش خان ۹۲۰ ميلادى ده باغداد خليفە سىنە مراجعت ائدىب اوندان دين عالملىرى و معمارلار گۆندەرمە سىنى ايستەدى. خليفە المقتدر بالله طرفىندن گۆندەرىلن ائلچىلىك هيتتى ۹۲۲ (مئى آيى) بولغار اۆلكە سىنە گلدى. بۇ هيتلە گلن ابن فضلان يازدىغى سياحتنامە سىندە تورك ائللرى و خصوصيله بولغارلار حقىندە قىمتلى معلومات وئرمىشدىر.

سلجوقلۇلار: سلجوقلۇلار دنداكان قالاسى اۇنونده سلطان مسعود و يىئدىكدن سونرا آز مدتە بوتون خوراسانى آلدىلار. توغرو بىگ ۱۰۶۳ ميلادى ده اۆلدويو زامان آنادۆلو دروازه لرىندن سىستانا قەدر بوتون ايران و عراق سلجوقلۇلارن اليه گىچمىشدى. آلپ ارسلانن ۱۰۷۱ ميلادى ده مالازگئرد ظفريله اۇغوز توركلرى آنادۆلويو گىردىلر.

آلپ ارسلانن اوغلو ملكشاه (۹۲ - ۱۰۷۲ ميلادى) زامانىندا بوتون آنادۆلو توركلرن اليه كىچدى و

۱- ايدىل (وۇلقا) نولغار دولتى. بۇيوك بولغار دولتى حررلر بىن ناسقى سىنە يىخىلماكان سونرا قوزئبه كۆچس حلقىن سىر حىصەسى (اۇغوز اوغورلار) طرفىندن قورۇندو

توركلر اۋزلىرىلە بىر بىر اسلام دىنىنى دە ئانادۇلۇيا آپاردىلار و آز مدتدە ئانادۇلو مسلمان اۋلكەسى اۋلدو. بۇ دۇردە قاراخانلىلار و غزنەلىلر دە ملكشاها تابع ايدىلر.

۲ - اثتىك دۇروم: كاشغرلى محمود اثرى نىن باش طرفلىرىندە «تورك قومونون بۇيلارى بارەدە سۇز» باشلىغىلا بىر بۇلوم آيىرمىش و بۇرادا تورك ائللرى نىن اۋنملى لرى نىن لىستىنى (سىاھە) وئرمىشىر. اونون قىدلرىنە گۇرە: توركلر اصلىندە ۲۰ بۇى دور. ^۱ بونلاردان هر بىر بويون بىر چوخ اويمانلارى (طايغالارى) واردىر كى، سايسىنى آنجاق آلاھ بىلىر. من بونلاردان كۇك و آنا بۇيلارى سايدىم. يالنيز هر كسىن بىلمەسى گرەكلى اولان اۋغوز قوللارىنى و حيوانلارىنا وورولان بلگە (دامغا) لرىنى يازدىم. بوندان باشقا روم ياخىنىندان دۇغويا طرف، مسلم و غيرمسلم، هر بويون اۋتوردوغو يىرى دە بىلدىردىم. روم اۋلكەسىنە ان ياخىن اولان بۇى پىچەنك دىر. سۇنرا قىفچاق، اۋغوز، يىمك، باشقىرد، باسمىل، كاي (قاي)، ياباكو (ياباقو)، تاتار، قىرغىز گلىر. قىرغىزلار چىن اۋلكەسىنە ياخىندىلار. بۇ قىبلەلرىن ھامىسى روم حوزەسىندىن شرقە طرف يىرلشمىشلر. سۇنرا چىگىل، توخسى، ياغما، اىغراق (اۋغراق)، چاروق، چۇمول، اۋىغور، تانقوت و ختاي گلىر. بۇراسى چىن دىر. داھا سۇنرا تافقاچ گلىر. بۇراسى دا ماچىن دىر. بوتون بۇ بۇيلار دا قوزنى ايلە گونى آراسىندا بىرلار.

اۋغوزلار بىن اساس شىھرى سىيھون اوزەرىندە دىر، كۇچرى لرى دە بۇ چاىن ايكى ساحلىندە ياشارلار. بۇ شىھرلر: ساىرام، سىتكۇن، سۇغناق، كارناك (قارناق) و كاراچوق (قاراچوق و يا فاراب) دىر. رشىدالدىن تارىخىندە اۋغوزلار بىن ۲۴ بۇوى نقل ائدىلمىش و كاشغرلى نىن لىستىنە يا پارلى و قىزىق - قارقىن دا علاوھ ائدىلمىشىر (رشاد گنج).

كاشغرلى بۇيلارى سابدىقدان سۇنرا: بۇ بۇيلار بىن آدلارى اونلارى قوران اسكى ددەلرىن آدلارىندىن آلىنىشىدىر، بۇ اوصول عربلردە دە عىنى دىر - دئىر. اۋغوزلار آراسىندا اسلام دىنى يا بىلدىقچا اۋتوراق حىات (تاختا قاپى) دا آرتمىشىدىر. آنجاق ھلە دە كۇچرى اۋغوزلار تاختا قاپى اولان سۇيداشلارىنا ياتۇق (تنبىل) دئىرلر. بۇرلاردا يىرلى اۋلان و تاختا قاپى اولان فارسلا دا سۇكاك دئىرلر. اۋغوزلار فارسلا دا دوشوب قالخماغا باشلايدان سۇنرا بەضى تورك سۇزلىرىنى اۋنوتموشلار و اونلار بىن يىرىنە فارسجا سۇزلر ايشلەدىرلر. يىنە دە تورك دىللىرى نىن ان آسانى (يىگنى) اۋغوزلار بىن دىلى دىر.

۱۰ - جو عصرىن باشلارىندىن اۋغوز ائلىندىن كومەلر حالىندا آيرىلمالار و كۇچلر باشلامىشىر. بىر حىصە خزر دىنىزى ساحلىندە كى يارىم آدايا گىدىب اۋرادا يىرلشمىشلر و اۋرايا مانتقىشلاق آدىنى وئرمىشلر. (بۇ گونكو توركمنلر بونلار بىن اۋلادلارى دىر). بىر حىصە سلجوقلارلا ايرانا و ئانادۇلۇيا گلەمىشلر و بۇيوك امپراتورلوق قۇرموشلار، اوچونجو حىصە دە قارادىن بىن قوزنىندىن بالكانلارلا گىدىب اۋرادا يىرلشمىشلر.

۱- بۇرادا بۇى، ائل معناسىدا ايتىلمىشىدىر

قارلۇقلار ۱۰ - جو عصرين بىرىنجى يارىسى نىن اورتالارىندا اسفجابدان ايسىق گۇلون گونئىينه قەدر اوزانان گىنىش بۇلگەدە ياشايدىلار. ديواندا قارلوقلار بارەدە از معلومات وئىلمىش آنجاق قارلوقلارنى تشكىل ائىدەن بۇيلاردان (چىگىل و توخسى) بحث ائىلمىشىدۇر. حدود عالم دە قىد اۇلدوغونا گۇرە ۱۰ - جو عصر دە توخسى لىر ايسىق گولون قوزنى باتىسىندا ياشايدىلار.

توخسى لىرىن دىل باخىمىندان ياغمالارلا عىنى خصوصىتلىرى اۇلدوغو ديواندا يازىلمىشىدۇر. توخسى و ياغمالار بودىست اويغورلاردا تات دئىيدىلر. ياغمالار ۱۰ - جو عصر دە داها چوخ كاشغر و اونون قوزنى باتىسىندا ياشايدىلار. ياغمالار احتمال كى اويغورلارنى بىر قولو اۇلوب، اويغور دولتى نىن ۸۴۰ ميلادى دە يىخىلماسى اوزرىنە غرەبە كۇچوب كاشغرە گلىمشلر و يورانى قارلوقلارنى لىندان آلب اۇزلىرىنە يورد ائتمىشلىر. بونلار غرەبە گلندە باشلارىندا اويغور خاقان خاندانى نىن بىر قولو واردى و اونلار باغراخان دئىلىدى. بۇ دا اۇنلارنى قاراخانلى دولتى نىن قوروجولارى اۇلدوقلارنى گۇستىرىر. ياغمالارنى بۇيوك بىر حىصەسى ۱۱ - جى عصر دە اىلى چابى ساحىللىرىندە ياشايدىلار.

آرقولار طراز (تاراز) لا بالاساغون آراسىندا كى يىرلر دە ياشايدىلار. كاشغرلى بە گۇرە آرقو ايكى داغ آراسىندا كى وادى دئىمكىدۇر و بۇ ائله بۇ آد ياشايدىقلارى يىرلىرىنە گۇرە وئىلمىشىدۇر.

آرقولارنى مەم شەھرى بالاساغون اىلە اونون اطرافىندا كى بعضى قىصەلر دىر. كاشغرلى بە گۇرە بونلارنى دىللىرى چارباشىق دىر. اۇغوزلار آرقولارلا مەسرحد اۇلدوقلارنى اوچون اونلاردان بىر چوخ كەملەر آلمىشلار. آرقولارنى لەجەسى خاقانىيە توركجەسىنە چوخ ياخىن دىر. اۇغراقلار قاراخانلى اوردوسوندا اۇلوب اويغورلارلا ساواشدا اشتراك ائتمىشلىر.

كنچىكلر اصلىندە تورك اۇلمايىب توركلرىن اۇتوردوغو يىرلر دە (كاشغر جوارىندا) اۇتوردوقلارنى اوچون توركجە و سۇغدا دانىشىرلار.

چاروقلار توركلردن بىر سۇى اۇلوب بارچوق دا اۇتورورلار. كاشغرلى بە گۇرە بارچوق افراسىيائىن شەھرى اۇلوب. اۇ بۇرادا بخت النصرىن اوغلو بتزنى (Betzen يا بىزن) حبس ائتمىشىدۇ. چۇمۇللار دا توركلردن بىر سۇى اۇلوب ديواندا كى خرىطە دە چۇمۇللارنى يىرلىرى ايرىتىش نىن دوغوسوندا و كاپلارنى گونئىيندە يا مار نەھرى نىن سۇل طرفىندە گۇستىرىلمىشىدۇر.

قىرغىزلار ۱۰ - جو عصر دە موغوللار طرفىندەن اۇتوكن (موغولوستان) دن چىخاردىلاراق اسكى بۇردلارنى اۇلان يوخارى يىنى سى بۇلگەسىنە قايىتمىشىدۇلار.

يىمكىلر ۱۱ - جى عصر دە يوخارى ايرىتىش ساحىللىرىندە ياشايدىلار. حالبوكى بىر عصر اۇنچە بۇ يىرلر دە كىمكىلر ياشايدى. بۇ كىمكىلر يىندى بۇيدان عبارت ايدى: اىمى، اىمكى، تاتار، بايندور، قىفچاق، نىلهاز (؟) و اجلەد (؟). ۱۱ - جى عصر دە كىمكى آدى اۇنودولموش و بۇ ائل اساس اۇلاراق قىپچاق و يىمكى (اىمكى) بۇيلارنى طرفىندەن تمثىل ائىلمىشىدۇر.

قىپچاقلار: ۹ - جو عصرده كيمكلردن آيريلان قىپچاقلار باتىيا كۆچموشلر و اۇغوزلارلا قوزئيدن قوشنو اۆلموشلار. كاشغرلى نىن خرىطه سينده بونلار يۇردو خىزر دىزى نىن قوزئى باتىسيندا گۆستريلميشدير.

قىپچاقلار اونونجو عصرين ايكىنجى يارىسيندان سۇنرا گوجله نىب اۇغوزلارنى تضييق ائتمگه باشلامىشلار و اونلار يىن كۆچ ائتمه لرىنده اۇنملى رول اوينا مىشلار.

قىپچاقلار يىن كاشغرلى ايله چاغداش اينال اۇز آدى بىر حۇكمدارلارنى اۆلۈب بونون ايكى اوغلو دا تاپار آدلانمىشلار. يىنه كاشغرلى ايله چاغداش كانگلى kangli و ياقانقلى آدى بىر قىپچاق بىگى ده وارمىش. بونون امرينده كى قىپچاقلار ائرتەسى عصرده بۇ آدلا (كانگلى) آدلانمىشلار. كاشغرلى نىن بىلدىردىگىنە گۆره نىجە كى قىپچاقلار كيمكلردن آيرىلىپ مستقل بىر ائىل اۆلموشلار. كانگلىلار دا قىپچاقلاردان آيرىلاراق سۇنرالارنى مستقل بىر ائىل سايلىمىشلار و اۇغوز داستانىندا دا بىله گۆستريلمىشلر.

كاشغرلى زامانىندا قىپچاقلار دشت قىچاقى اشغال ائتمىشىدىلر. دىواندا ايتىل چابى نىن قىپچاق ائىللىرىنده آخان بىر چاى اۆلاراق تعريف ائدىلمەسى ده بونو گۆسترير. روس وقايەنامەلىرى ده ۱۰۵۵ ميلادى دن سۇنرا قىپچاقلارنى بۇ بۆلگە دە گۆسترير. ۱۰۸۷ ميلادى ايللىرىنده تونا(دانوب) ساحىللىرىنه قەدر گلن قىپچاقلار، ۱۰۹۱ دە بىزانسلا متفق اۆلاراق تراكيادا پىنچە نكلرى يىنىب دارماداغىن ائتمىشلر.

قىپچاقلار دشت قىپچاق دا موغول استىلاسىنا قەدر وارلىقلارنى قورموشلار و ۱۱ - جى عصردن بۇ يانا روسلارلا مجادله ائدىب عىنى زاماندا ايتىل بۆلگە سىنى قىپچاقلاشدىرمىشلار.

قىپچاقلار يىن ايتىل بويونداكى قوزئى قوشولارنى بولغارلاردى. بولغار شىهرلىرىندن ساكسىن و يا سوواردا سووار ائىلى ياشا يىردى. قىپچاقلار يىن دۇغو قوشولارنى باشقىرد و بىمكلردى.

دىواندا تورك ائىللىرى باتىدان دۇغويا طرف سىيرالانىركن باشقىرد و بىمكلرىن ياشادىغى يىشلىر ايله قىرغىز يوردو آراسىندا باسمىل، كاي(تاي)، ياباكو و تاتارلار گۆستريلمىشىدىر.

باسمىلار ۱۱ - جى عصرده ايرىتىشىن دۇغوسوندا و اۇبى نىن باتىسيندا چوموللار و كايلىرىن دا قوزئىينده ياشا يىردىلار.

كايىلار موغول سۇبىلو اۆلۈب سۇنرادان توركلەشمىشلر. كايىلار يىن شىرقىنده ياباكولار ياشا يىردى. گردىزى يە گۆره ياباكو كارلوك توركلرىنندن اۆلۈب، قاچاراق توقوز - گوز(دوققوز اۇغوز) اۆلكە سىنه گلن بىر آدامىن لقبى دىر. توقوز - گوز خاقانى اونا بۇ آدى(ياباكو) وئەرك، اۆلكە سىنده ياشا يان كارلوكلار يىن باشىنا باشچى تەيىن ائتمىش و بوندان سۇنرا اونون اداره سىنده اولان كارلوكلار «ياباكوكارلوك» دىيىلمىشىدىر.

ياباكولار ۱۱ - جى عصرده اۇبى چابى نىن يۇخارى ياتاغىندا ياشا يىردىلار. ياباكولار يىن دۇغوسوندا گۆستريلىن تاتارلار دا موغول سۇبىلودورلار. اما بۇ گون تاتار آدىلا مشهور اولان ائىللىر بىر زامان موغول

حاكىمىتىدە ياشايان توركلر دىر. (رشاد گنج).

تانقوتلار دا كاشغرلى يە گۆرە چىن ياخىنلىغىندا اوتوران توركلردىر.

كاشغرلى يە گۆرە تاوقاچ ماچىن يىن آدى دىر و چىن دن دۇرد آى اۇزاقدادىر. چىن اصليندە اوچ حىصە دىر. بىرىنجىسى يوخارى چىن دىركى، شىرقە دىر. بونا تاوقاچ دىيىرلر. ايكىنجىسى اورتا چىن دىر. بونا ختاي دىيىرلر. اوچونجوسو آشاغى چىن دىر. بونا بارهان آدى و ئىرلىر، بۇ كاشغردە دىر. فقط يىندى بۇراسى تاوقاچ ماچىن آدىلە تانىنماقدادىر. ختاي اۆلكەسىنە دە چىن دىيىلمىشىدۇر. (رشاد گنج)

ديوان لغات الترك ده گۇستىرلىدىكى كىمى پىچەنكلر ۱۱ - جى عصرده تورك ائللرى نىن ان بايىسىندا ياشايدىلار. اونونجو عصرىن بىرىنجى يارىسى نىن اۇرتالارىندا پىچەنكلر جىم و يايق (اۇرال) چايلارى آراسىندا ياشايدىلار. بونلار يىن اساس حىصەلرى بۇ سىرالاردا قارا دىزىن قوزى تۇرپاقلارينا حاكىم ايدىلر. روس وقايىنامەلرىنە گۆرە اونلار ۹۱۵ م دە روس يوردونا گلىب يىرلشمىشلر و بوندان سۇنرا داواملى اۇلاراق روسلارلا مجادلە ائتمىشلر و كىيىنى تىيىق ائتمىشلر. پىچەنك باشوغو كۆرد، ۹۷۲ مىلادى دە كىيىف كىنازى سۇياتوسلاوى «Svyatoslav» مغلوب ائدىب اۇلدورموشدور. بونا رغما بىر دولت تۇرا بىلمەمىشلر. ۱۰۳۶ مىلادى دە روسلارلا مغلوب اۇلوب، اساس حىصە آشاغى دانوب ساحىللىرىنە گىتمىش و ۱۰۴۸ دن سۇنرا بعضى حىصەلرى بىزانسلار يىن خىدمىتىنە گىرىپ آنادۇلودا يىرلشدىر يىلمىشلر. دىگر طرفدن ۱۰۵۰ لردن سۇنرا بوتون بالكانلار ايله تراكييا پىچەنك استىلاسىنا معروض قالمىش و ۱۰۹۱ - ۱۰۸۱ ايللىرى آراسىندا بىزانسلارلا قانلى مجادلە آپارمىشلار. نىجەدە پىچەنكلر بىزانسلار يىن متفقى اولان قىپچاقلار (كومانلار) طرفىندن آشاغى مرىچ ساحللىرىندە آغىر شكىلدە مغلوب اۇلوب (۱۰۹۱) و داغىلمىشلار.

ياشايش شكىللىرى: توركلر اسكى دن يارى كۇچرى شكىلدە ياشامىشلار. اما اۇنلار يىن آراسىندا كىنچىلىك و بۇنا باغلى اۇلاراق يىرلشك يى تاختا قاپى ياشايش شكىلى دە اسكى دن باشلامىشىدۇر. هۇنلار زامانىدا آلتاي بۇلگەسىلە سئلنگا بۇلگەسىندە بىر زراعت مدنىتى واردى. آلتايلار چئورەسىندە تۇتۇ اوواسىندا كىنچىلىگىن اسكى ليگىنى بۇرادا مىلاددان اۇنچە بىرىنجى عصر باشلارىندا سولاما يۇللار يىن (كانال) اۇلماغى ثبوت ائتمكده دىر.

گۆك تورك چاغىنا عايد كۇرقانلاردا (قىر) دا زراعت ايشلىرىندە ايشلەنن زراعت واسىطەلرى نىن تاپىلماسى كىنچىلىگىن داوامىنى گۇستىر. تاختا قاپى ياشايش نىن نىجەسىندە توركلر آراسىندا ياواش - ياواش شىرلى لشمە و شىر تىكمك دە باشلامىشىدۇ.

گۆك تورك دولتى نىن يىخىلماسىندان سۇنرا باتىيا، ايسىق گۆل جوارىنا و چۇ - تالاس وادىلرىنە كۇچ ائدن قارلوقلار بۇرادا تاختا قاپى اۇلاراق ياشاماغا باشلامىشلار و اۇنملى بىر قىسمى زراعتلە نشغول اۇلموشلار (حدود عالم) مىلادى ۹۱۳ - ۹۱۲ دە وفات ائدن ابن خردادبه ۱۶ تورك شىرىندىن و خصوصىلە

توقوز اوغوز(اويغور) دياريندا بۇيوك كند و بۇل محصوللو تۇرپاقلاردان بحث اتميشدير.

۱۱ - جى عصرده كاشغرلى محمود اثرينده يوخارى تاريم - ايلي - اورتا سويرديا (سيحون) مثلثى(üçgen) آراسينداكى بۇلگهده چوخونو اوزوگزيب گوردويو ۴۰ دان چوخ بۇيوك تورك شهري و بير چوخ قصبه و كندلرين آدلاريني وئرميشدير. اساساً ديواندا داها چوخ تاختا قاپى و شهريلىر بارهده معلومات وئربلميش، لاكين كۇچريلر بارهده اۇمولان قدهر بيلگى وئريلميشدير. ۱۱ - جى عصرين سۇنلاريندا توركلر آراسيندا اسلامين دا تاثيريله يئرلشيك (تاختا قاپى و شهري لشمك) حيات چوخ انكشاف اتميش اما بعضى توركلر هله ده كۇچرى باشاماغا داوام اتميشلر.

ايكينجى بۇلمه:

۱۱ - جى عصرده تورك ائللرى نين اجتماعى و مدنى دورومو:

بۇ عصرده داحى تورك ائللرينده تۇپلومون تمل واحدينى عائله تشكيل ائيدردى. عائله دن سۇنرا اۇبا، بوى و قوم(بۇدون - ائل - ايل) گليردى.

۱ - عائله (اوغوش):^۱ كاشغرلى محمودون ديوانيندا تورك عائله سى نين هر طرفيني تانيداجاق شكيلده گئنيش معلومات واردير. بۇرادا اۇنجه عائله نين باشلانقيجى اولان ائولنمه و توى بارهده معلومات وئرب عائله نى ميدانا گتيره ن واحدلرى و سۇنرا دا فوهوملوق مناسبتلرينى ايضاح ائده جه بيك. ائولنمه: عائله ائولنمه ايله باشلار. اسكى دن ده بير اوغلان ائولنمك و يا آتا - آناسى طرفيندن ائولنديرمك ايسنه ديگى زامان قيز ائوينه ائلچى گۇنده ريلير و بۇ ائلچى به ساوجى، يۇريغىچى، يازغىچى (يازىچى) و آركۇچى (آرقوچى) دئيبليردى. كاشغرلى به گۇره بيرينجى اوچ سۇز اوغوز جادير. باشلىق: ائلچى لر مثبت جاواب آلاندا سۇنرا اۇنجه باشلىق مسئله سى چۇزولمه لى ايدى. باشلىق اوغلان طرفيندن وئربليردى و بونا كالين(كالينگ يا قالين) دئيبليردى. كاشغرلى بۇ مسئله نين اهميتىنى گۇسترمك اوچون بير آتالار سۇز و گتيرميشدير:

«كالينگ بئرسه قيز آير» يعنى باشلىق وئرسه قيز(باكيه) آير.

دئمه لى باكره ليك ده چوخ اهميتلى ايميش. باشلىق اولاراق پول و مال بعضاً قۇل وئربليردى. نيشان: ديواندا نيشان و نيشانلى ليغا عايد معلومات يوخدور. يالئيز ابن فضلانين سياحتنامه سينده نيشانا عايد قيدرل واردير.

دهه قورقود داستانلارينا گۇره دوست عائله لر داها بششيك ده ايكن اوشاقلاريني بير - بيرينه نيشانلار ديلار. همان عنعنه به گۇره اوغلان قيزين بارماغينا اوز اوزويونو تاخار، قيز دا نيشانليسينا اوزونون

۱- اۇغوش ديواندا عشره و قهوم معاسيبا ايتلميشدير

تىگدىكى آل رنگلى كافتان(كپەنك) گۈندەرىر ز اۋغلان كورەكن اوتاغينا(چادير - گردەك) بۇ كافتانى گنپەرەك گيرر. ددە قورقود داستانلاريندا آدأقلو (نیشانلى) سۇزونون وارلىغى ائولنمەدن اۇنچە نیشانلبلىق دۇرونون اۇلدوغونو گۇسترير.

تۇى - دۇايون: تۇيا توگون(دويون) دئيبلىر و گلين اوچون خصوصى اوتاق حاضيرلانير و ايبكى پارچالار و تۇرلارلا بزه نيردى. تۇى مناسيتيله قوناقلىق وئربلىر و چالغى چالينير و رقص ائديلىردى. تۇغول بيبگ بغداددا خليفه نين قيزيله ائولنمە مراسيميندە(تۇى) شنىك ايچيندە رقص ائتميشدير. تۇى دا بۇ بۇكلر دعوتلىرينه هديه(بيچبش) اۇلاراق ايبك پارچا وئرهرديلر. گلينه كلين و كوره كنه كۆزه گو دئيرديلر.

گلينه تۇى گنجەسى خصوصى بير تاج گئيديرير و بونا دا(ديديم) دئيبرديلر. بير دە بۇيونباغى(بۇغماق) تاخيرديلار و اوزونه بير تۇر (دۇواق) اۇرتوردولر.

جهيز: گلينين آتاسى ائويندن گتيردىكلرى جهيزه«سئپ» دئيرديلر. بعضاً جهيزى قيزين ياخينلارى كۇمك ائدەرك حاضيرلايرديلار و بونا دا «يۇقوش» دئيرديلر. گلين و كوره كن ياخين قوهوملارينا پالتار هديه گۇندەرديلر و بونا «كئزۇت» دئيرديلر.

ساغدوش: گلين كوره كن ائوينه گئدەركن اونونلا بيرلىكدە بير قادين خدمتكار دا گۇندەريليدي. بۇ قادين گلينه كۇمك ائديب اونا لازيم اولان معلوماتى اۇيرەديردى. بونا دا اگەت دئيبليردى.

بعضاً بو اگەت كئيزلردن سئچيلىردى. بونا دا اگەتلىك قاراباش دئيرديلر. بير دە تاياك(داياق) تعبيريندن سۇز ائدير. گوزە گو تاياك بئردى = كوره كن داباق وئردى. يعنى كوره كن گلين آتدان دوشنندە چيگينە دايانماغى اوچون گلينه كئيز و يا قول وئرنىسنىر آت اوستوندە كوره كن ائوينه گئدەرديلر. بونلارلا برابر ساغديچ عادتى واردى و احتمال كى كيشينى ايفادە ائديردى.

عقد(نكاح): ديواندا بۇ بارەدە اركك تيشيكا كاوشدى(كيشى آروادا قۇوشدو) تعبيري واردير. قادين ين ائولنديگينى ايفادە ائتمك اوچون اۇراقوت ارلندى و يا اۇراقوت بگئلندى و كيشى نين ائولنمەسنى بيان ائتمك اوچون اۇل كيسى آلدى دئيبليردى. بعضاً بير كيشى بيردن چوخ قادينلا ائولەنير. بۇ قادينلارلا كۇلنى دئيرديلر. گلين ين باشينا پول سيمك عادتى دە وارميش.

گلين ائولنديكدن سۇنرا عائله سىنى گۇرمگە گئدەر و بونا تگدى كلدى دئيرديلر. بوشانما: بوشانماغا بوشاما و يا بۇشاتما دئيرديلر. بوشاما كيشى طرفيندن اولاي بيليردى. قادين بوشانديغى زامان اۇراقوت باشين يۇلدى = قادين باشينى قوتاردى. دئيبليردى. يعنى كيبينيندن و باشقا شئيلريندن گئچيب اريندن آيريلدى. بير اۇراقوت يۇلوندى = قادين ارينه پول وئرهرك بوشاندى. دئمەلى عائله يواسيندا حاكميت ارده ايدى. اوشاغى اۇلمايان قادين قيسير قادين دئيبلير و بۇ دا بوشانماغين بير سببى ايدى.

قاديانلار بىر نىچە دفعە ئولنە بېلىدىلەر. بىرىنچى ارلرئىنە تۇن بگ دئىردىلەر. دول قاديانلار «توغساق» و يا تۇل توغساق دئىلىدىر.

عائله قورولوشو: بۇ دۇردە عائله، آنا، آنا و اۇشاقلاردان تشكول ائديب، اما مادى دورومو ياخشى اولان عائلهلردە قۇل، كنىز، تاي و سايره ده عائله يە داخل اۇلوردو. عائلهلردە پاترياركال (پدر شاهی و يا آتاركى) حاكيم اۇلوب قادين ارينى «بگ» سسله بىردى.

آنا: آنا عائله نين مطلق رئيسى ايدى. قادين بىرىنچى ارينە «تون بگ» خطاب ائدىر. اوشاقلار اۇگنى آتاي كانغىق آتا و يا اۇگنى آنا دئىردىلەر. اوشاقلار آتالارينا سئوگى ايفاده سى اۇلاراق «آناكى» يعنى آتاجان، دئىردىلەر.

آنا: آنا يا بۇ گونكو كىمى آنا دئىلىدىر. اۇغوزلار آنا يا «آبا» دئىردىلەر. اۇشاقلار آنالارينا سئوگى ايفاده سى اۇلاراق «آناكى» دئىردىلەر.

اۇشاقلار: اۇشاقلار آتا و آنالارينا چوخ حۇرمت ائدىر، بىرىنچى اۇشاق اوغلاندىرسا اونا «تۇن اۇغول»، قىزدىرسا «تۇن قىز» دئىر. سۇن بشىگه ده «آشتال اۇغول» دئىردىلەر. اوشاقلار بىردن «سۇنگ»، قارداشا «قارين داش و يا كارين تاش» و يا «كاداش» دئىردىلەر. كاداش قوھوم معناسىنى دا وئىردى. آتالارى بىر اولان قارداشلار «كانگداش، كاداش» و آنالارى بىر اولانلار «دا» اىگدش كاداش» دئىردىلەر: اۇگنى و يا اۇگنى اۇغولا «كانغىق اۇغول» و يا «بالدىر اۇغول»، «بالدىر قىز» دئىردىلەر.

بۇيوك قارداشا «ايچى»، بۇيوك باجى يە «اكه»، كىچىك قارداشا «ينى» و كىچىك باجى يە «سىنگىل» دئىلىدىر.

خاقانى توركجه سىندە بۇيوك قارداشا «آچىق» دئىردىلەر.

قارلوقلار اۇشاغا «اۇلچ» و سئوگى ايفاده ائدەركن «اولچىم» بالام دئىردىلەر.

اۇغوللوقا، «يۇفقا» و «تۇتۇنچو اۇغول» دئىردىلەر. بگ منى اۇغول توتۇندى = بىگ منى اۇغوللوقا قبول ائتتى و يا اول انى قىزلاندى يعنى او، اۇنو قىزلىغا كۇتوردو.

سوت قارداشىنا «امىكدش» دئىردىلەر.

قۇل – كۇلە: قولا «قول» دئىلىر. فقط كاشغىرلى نين بازديغىنا گۇره بىر ده تىگىن^۱ سۇزو قول يئرئىنە ايشلە نىردى. رنگى گوموش كىمى آغ اۇلان قولا «گوموش تىگىن»، اىگىد بىر قولا «آلپ تىگىن»، اۇغورلو قولا «قوللوق تىگىن»، شاهىن كىمى بىرىنچى قولا «چاغرى تىگىن» دئىلىدىر. بعضى قوللار اۇزلىرى پارلاق اۇلدوغو اوچون «آياس» دئىر و جنسىيت فرقى قويمادان قولا «قاراباش» دئىردىلەر.

قوللار اۇ زمان آبرى بىر طبقه (صىنف) نى تشكىل ائدىردىلەر. اونلار اىن اۇزەل (مخصوص) پالتارينا «چكر كايا» دئىردىلەر كى، يوندن تىكىلن جىب سىز بىر قافتاندى.

۱- تىگىن بىر ده شاهزاده، پىرس معناسىدا ايتىلمىتىدەر

قوللارغا بعضاً «كاشانگ» = آلچاق سۆزۈ ايشلەدېرىدېلر. بونا گۆرە بعضاً قوللار قاچار دىلار و اربابلار بونا مانع اولماق اوچون بويونلارينا بىر حلقە «بۇخسوق» كىچىرەدېلر.

اربابلار بعضاً قوللار يىندان ايللىك وئىرگى «بىریت» آلاردىلار. قوللار يىن معين قيمتلىرى وار ايدى. بىر قول بۇ پولو وئىرسە آزاد اولاردى. بعضاً دە ارباب اۇز و قولو آزاد ائىدەردى بونا اول قول بۇش قىلدى = اۇ قول آزاد اولدو. دئىردىلر. اۇ زامان قول طبيعتلى آداما دا «قولسوقار» = قول طبيعتلى آدام دئىردىلر.

كئىز: كئىزلەر «قىز قىرقىن و يا كىز كىركىن» دئىردىلر. بوندىن باشقا كئىزە اوغوز، قىچاق و سوارلار «يالنگوگ» و ياباكو، كاي، چۆمول، باسمىل، اۇغوز، يىمك و قىچاقلار «قىزناق و يا كىزناك» دئىردىلر. يىنە كئىزە «آس» و «كۆنگ» دئىردىلر.

كئىزلەرلە اگلىدىكىلر اوچون اوللار «آوينچو»، بعضى كئىزلر ظريف اولدوقلارى اوچون اوللار اينجى «يىنچو» دئىلير. ياتماغا مناسب كئىزە «يىنچكە قىز» دئىليردى.

كئىزلر عىنى زاماندا خدمتچى ايشلر يىن دە گۆرەدېلر. كئىزلر شنلىك و اگلىنچەلر دە قۇبوز چالاردىلار. مىلادى ۱۰ - جو عصر جوغرافياچىلار يىندان اولان ابن حوقل يازير كى: ان گۆزەل كئىزلر تورك اولكەلر يىندىن گىلندىر، خوراساندا تورك قول و كئىزلر اوچ مین دىنارا ساتىلير.

تایا: تایا و سوت آنا یا «آورتا» دئىليردى. وۇ اورتا توتوندى = اۇ سوت آنا، تایا توتدى دئىمكىر.

اوغوزلار بونا «دايا» سۆزۈنو ايشلەدېرىدېلر ■ آردى وار

مقالە دە گلن بعضى سۆزلر يىن ايضاحى:

آبا: اوغوزلار جا آنا دئىمكىر / آناكى: آنا جان / آچىن: خاقانى توركچە سىندە بۇيوك قارداش دئىمكىر / آدافلۇ: آدافلۇ، نىشانلى / آركۇجى: ائلچى / آس: كئىز / آشتال اوغول: سۇن بئشىك / آناكى: آنا جان / آوورتا: تايا (دايا) و سوت آنا / آوينچو: اگلىن كئىز / اكە: بۇيوك باجى / اكەت: ساغدوش (موشاقتا) / امىكش: سوت قارداش / اۇرافوت: قادين (آرواد) / اۇغوش: عايله، اۇبا / اۇليچ: قارلوقلار جا اوشاق دئىمكىر / ايچى: بۇيوك قارداش / ايگدىش كاداش: آنالارى بىر اولان قارداشلار / اينى: كىچىك قارداش / بئريت: قۇللاردان آلىنان ايللىك وئىرگى / بالدىر: اوغول / اۇگىنى اوغول / بۇخسوق: بۇيوندوروق / بۇغمان: بۇيون باغى / بىجش: ھدبە / تۇتۇنچو اوغول: اوغوللوق / تۇغساق و با تۇل تۇغساق: دۇل قادين / تۇگون: تۇي-دويون / تۇن بگك: قادينلار يىلک ارى / تىگىن: قۇل، شاهزادە (پرنس) / چكر ك كاپا: قۇللار اوچون يۇندىن تىكىلمىش جىبسىز قافتان / دۇواق: گلين تۇرو / دىدىم: گلين تاجى / سئپ: گلينين آتاسى بن وئردىگى جھيز / ساغدېچ: ساغدوش / ساوچى: ائلچى / سىنگىل: كىچىك باجى / قۇلسوقار: قۇل طبيعتلى آدام / قىز قىرقىن (كىز كىركىن): كئىز / قىزناق (كىزناك): كئىز / قىسىر قادين: اوشاغى اولمايان قادين / كئروت: گلين و يىگىن ياخىن قوھوملار يىن گۆندىر يىن ھدبە / كاشانگ: آلچاق (بعضاً قۇللار قىيندە ايشلەدېليردى) / كالين (كالينگ يا قالين): باشلىق / كانغىق آنا: اۇگىنى آنا / كانغىق اوغول: اۇگىنى اوغول / كانگكداش (كاداش): آنالارى بىر اولان قارداشلار / كۆنگك: كئىز / يازىجى (يازىچى): ائلچى / يالنگوگ: اوغوز، قىچاق و سوارلار جا كئىز دئىمكىر / يۇرېجى: ائلچى / يۇققا: اوغوللوق / يۇقوش: قىز يىن ياخىنلارى يىن ياردىمى ايله حاضىرلانا جھيز / يۇلۇندى: قادين ارىندىن بوشاندى / يىنچكە قىز: ياتماغا اويغون كئىز / يىنچو: اينجى (اينچە و ظريف كئىز) / ■

سۆزدونياميزوفولكلور

● م.ع.فرزانه

گۆركملى اديب و آراشديرىجى، پروفىسور كامىلى ولى يىئىن يازى اوسلوبونا حئيرانام. يازىسى ايمه چاتاندا سۇنمىز سئوينجىلە ھەر شئىيى بىر طرفە بوراخارام، ايمه كئىچەنى اۇخوماغا باشلارام. لاکىن، يازىنى اۇخويوب قورتارا بىلمەرم. يارىدا قويارام، اۇدقونارام، داھا دۇغروسو، دۇيدوغوم دادى داملا - داملا اودماق ايستەرم. ھەر سۆز، ھەر جوملەنى، ھەر سطرى اۇخويونجا قايىدىب بىر داھا يىئىن اۇخوماق ايستەرم. سۆزلردە اولان ملاحت، اينجەلىك، شعريت جاننما ايشلر، دويغولارىمى اوخشار...

بۇ قدر اشتياقلا بىلە، اونون يازدىقلاريندان چوخ آز اۇخوموشام. بلكە وور - توت ايكى كىتاب و ايكى - اوچ مقاله. واخت اۇلوب اۇندان يازيلارنى ديلەمىشم. سۆز اۇلوب، ھاراي اۇلمايىب... بۇ سۇن سفيرىمدە سوئدە مالمونون شھر كىتابخاناسىندا يوخ، شھر كىتابخاناسى نىن مھاجىرلر اۇتوران بىر كومونونداكى شعبەسىندە، چوخلو توركجە، كوردجە، فارسجا كىتابلار سىراسىندا بىر بۇلوك دە آذربايجان توركجەسىندە كىتابا اوغرادىم. سئوينجىلە بىرىنى گۇتوروب بىرىنى قويدوم، گۇزلىرىمە اينامادىم، پروفىسور كامىلى ولى يىئىن فولكلوروموزا عايد بىر اثرى. كىتابى بىر نئىچە آيرى كىتابلا گۇتوردوم. ائوھ سارى يۇللاناندا اوتوبوسدا گۇزدن كئىچىرنگە باشلادىم. كىتابىن يازى اوسلوبو يىئەنى توتدو. كامىلىن سۆز قارتالى منى قانادلارنا آلدى، بوتون مالمونوگۇزدىردى. بىر ساعات، ايكى ساعات، اوچ ساعات... ائوھ چاتاندا بىتگىن اۇلدوغوم حالدا يازماق ايستە بىردىم. لاکىن نە يازاجاغىمى، نەدن يازاجاغىمى بىلمىردىم. آلدىغىم نفس، اۇز نفسىمدىر يوخسا كامىلى ولى يىئىن، قوراشدىردىغىم سۆزلر اونون سۆزدور يا منىم. بىلمىرم. تىكجە بونو بىلىرم: بۇ سۆزلر ايكى ياننىق اورە كدن قالخان بىر آلوون قىغىلجىملارى دىر...

«آشاغيداكى گتيريلن اۋرنكلره بىر اۋترى
 باخيش بىلە، بىزى اۋرادا ايشە آپارىلان سىز سۆز
 اويوشمالارنىن ان اينجە و دىنلە يندە موسىقى
 تائىرى بۇراخان ھارمونىسى ايلە اوز بە اوز ائدىر:
 «آچىق آغىز آج قالماز»، «الدىن قالان اللى ايل قالار»،
 «بىز اومود اۋلدوق دازا، داز اۋزون قۇيدو نار»،
 «درد وار گلر گئچەر، درد وار دلەر گئچەر»... «سن
 اۋخوبانى، من تۇخوموشام»، «سۇيون لام آخانى،
 آدمىن يترە باخانى»، «آچارام ساندىغى، تۇكرم
 پامبىغى»: «وئر اليندەكى سايبى، دور دۇلان قاپى
 قاپى»، «ھر نە تۇكسن آشىوا، اۋ چىخار قاشىغىر»،
 «ھر نە وئرسن الينلە، اۋ قالاجاق سىنلە»، «يارا
 ساغالار، يىرى قالار»، «آز وئرنە كوسور، چوخ
 وئرنە قوسور»، «وردان قورخان قۇيون
 ساخلاماز»، «قىز الان، آلانجان، قىز وئرنە
 اۋلنە جن»، «گۇيولسوز ناماز گۇيلەرە چىخماز»...
 اۋرنك كىمى گۇستىرلن بۇ ثابت سۆز
 بىرلشمەلرىندە (آتالار سۆزلىرى - ضرب المثللردە)
 سجعەن، داخىلى قافىەدن، آللىتراسيوندان (صابت
 سىسلىرىن سۆزلىرىن ياتاشماسىندا اۋلان
 اۋخشارلىغى و اويوشماسىندان) باش آچمايان
 خلق، اۋز يارادىجىلىق ذكاسىلە ھم سجعەن، ھم
 داخىلى قافىەنىن و ھم دە آللىتراسيونون ان آھنگدار
 اوسلوبونو بورادا ايشە آپارمىشىدىر. سۆزلىرى بۇ
 ساياق اۋلچوب - بىچىب قافىەلندىرەك بىر چوخ
 حاللاردا ثابت سۆز بىرلشمەلرىنى شعر اوسلوبوندا
 قالىلانمىش مصراع و بيتلردە بىرلشىدىر. بىتون
 بدىعە اينجەلىگى اوراسىندا يىركى، قايدالى -
 قافىەلى شعر قالىبارىنا سالىنمىش بۇ بىرلشمەلردە

دونيادا سۆزۈ كىم ياراتدى، سۆزۈ سۆزە كىم
 قۇشدى، سۆزۈ انسان دويغوسو، انسان قايغىسى،
 انسان معنوى دونياسى ايلە كىم آلىشىدىردى؟ كىم
 سۆزۈ ايلك دفعە سئجدى، بىچدى، قوشدى؟ كىم
 اونو قانادلاندىردى و انسان ذكاسىنىن ان اۋجا
 زيروەسىنە چاتدىردى؟ بۇ سۆزۈغلارنىن يالنىز
 بىرچە جاوابى وار: خلق، اينانان خلق، يارادان
 خلق، ياشادان خلق، صفانى، وفانى دۇيان خلق،
 سئوھن و سئوئىلن خلق، ياشايىش سىناقلىرىنى
 وارلىغىن دالغالى دىزىندە اۋزۈنە يىلكن سئچن
 خلق...

اوستونە ھر آد قۇبورسان قۇى، اندامىنا ھر دۇن
 بىچىرسن، بىچ، آدىنا فولكلور، خلق بىلىكلىرى، ائل
 يارادىجىلىغى، آتالار سۆزلىرى، دئىمىلەر،
 دىوبوملار، اينانىشلار، قوشمالار، تىكلەملەر،
 آتماجالار، بىلمەجەلەر، گۆزەللمەلەر، قوچاقلامالار،
 دئىشمەلەر، داشلامالار و اونلارلا بۇ كىمى لىر آتچاق
 سۆزە ياراتدى، سۆزە ابدىلەشدى.

سۆزۈن سئحرى، سۆزۈن بركتى ايلە يارانان
 فولكلور، يارانان گوندىن سۆزە ياتاشدى، سۆزۈ
 اۋزۈنە ھاماش، اۋزۈنە سىرداش سئجدى. بىلەلىكلە
 دىلىن اۋزۈ، سۆزۈن اۋزۈ ھر شئىدن اۋنچە فولكلور
 و ائل يارادىجىلىغى اۋلدو. سۆزۈن ياراتدىغى و
 ياشاتدىغى بدىعە بۇيالار، سۆز اينجەلىكلىرى و
 آنلام دۇلغونلوقلارى فولكلورو بىزەدى، خلق ان
 درىن نىسگىللىرىنى، اورەيە سىغماز سئوئىچ و
 كىدرلىرىنى، يىئىلمز سىناق و اينانجلىرىنى سۆزە
 اكدى، سۆزە بىسلەدى...

اساساً آذربايجان توركجهسى نين طبيعى شعر اولچوسو اولان و بوتون خلق ياراديجيلىغيندا ايشله ديلن هجا وزنى ايشله ديلميشدير. هجا وزنى (اوسلوبو) داشيان بۇ سۇز بيرلشمه لرينه ايكي هجالى قيسا شعردن توتמוש تا اون بئش و داها چوخ هجالى اۇزون شعرلرله تانيش اولماق اولور»...

بابالاريمير يارديليشين اتگيتليگينه حئييران اولدوقلازي، يانديرديقلاري اودون مقدس ليگينه قايانديقتلاري كيمي، سۇزون سئحريده اونون حيات يولونون دولانباچ يۇللارينا ايشيق ساچديغينا و بۇ ايشيقتان ائل اۇرانلاري و ائل عاشيقلاريني دۇغوشونا ايناييز. خلق، سۇزو داها جانلانديرماق و قانادلانديرماق اوچون سۇزو سارآ جالاميش و ساري سۇزله تىسلنديرميشدير. مينلو، اون مينلر دويغو، قايغي، دوشونجه، اينانچ ائلدن - ائله، سويدان - سۇتاي، نسيلدن - نسيله زاماندا - زامانا گئچميش و خلقين عۇمور كتابيندا ابدى ايز سالميشدير.

انسان اوغلونون دونيا يا اياق باسما سيندا ايلك سۇزو لايلا و سۇن سۇزو آغى دئميشدير:

۱- لايلاي بئشيگيم لايلاي، ائويم - ائشيگيم لايلاي، سن يات شيرين يوخودا، چكيم كئشيگين لايلاي.

۲ - قوربانون قوزو اولسون، قوزونون يوزو اولسون، قوزودان قوربان اولماز، قۇي آنان اۇزو اولسون.

۱ - بۇ داغلار، اولو داغلار، چشمه لي سۇلو داغلار، بۇردا بير ايگيد اولموش، گۇي كيشنر،

بۇلود آغلار.

۲ - عزيزيم، بادا گئتىدى، يئل ووردو بادا گئتىدى، دوشمن بير ايش ايشله دي، گنج عۇمروم بادا گئتىدى.

دونيانين سئوگيسيني، اونون هم سئوينچ، هم ده حسرتيني، نيسگيلىنى باياتى هارايلا دي: ۱ - گۇيلر بۇلودلو قالدى، قۇشلار اومودلو قالدى، آچارى يار بۇيوندا، گۇنلوم كليدىلى قالدى.

۲ - آتيميزي قوشاليم، داغى - داشى آشاليم، سن ياغيش اول، من بولود، ياغاركن قۇووشاليم.

دونيانين گليش - گئديشيني، اونون دولانباچ يۇللاريندا انسان اوغلونون اۇنونه چيخانلاري، باشيندان آشانلاري افسانه لرده، ناغيللاردا و داستانلاردا جانلانديرميشدير. افسانه لر، ناغيللار سۇزون قاناديندا گۇيلره اۇجالاميش، سۇزده و ساردا دينلنن و دۇيولان هر قۇشما، هر نغمه بير ياني قارداغ بير ياني قاراباغ بير ياني، موغان، بير ياني نخجوان، بير ياني شيروان، بير ياني تبريز، بير ياني كركوك، بير ياني خوراسان آدلانان دياردا ائلدن - ائله، يورددان - يوردا، يايلاقدان قيشلاغا كۇچه - كۇچه قانا، سومويه، ايلييه ايشله ميشدير.

خلق اۇزونون وارليق كتابيني چوخ اركلردن، يازى نين - پۇزونون هله آرايا چيخماديغي گوندن ياراتماغا باشلاميش، اۇز طالعيني ياراتديغي - ياشاتديغي قهرمانلارين سيماسيندا دوغرولتماغا چالشميشدير. اونون ال چاتماز آرزى و ايستكلرى بئله سۇز دۇنونو بورونموش و زاماندان آسيلى

۱- بۇ يارقراف ايللر اول و اربنقا ستر اولان «ديني ميري نديعى رنگينيكلرى» مقاله سيندن گتيريلميشدير

چوخ ايلکين دير. بابالاريميزين سۇزون سۇحرينه اينامى، شعرى، يعنى خصوصى سىيرالى - دوزگولو سۇز بيچىملىرىنى ياراتمىشدير. بۇ سۇزلرين گۇزەللىگى اونلارين سس هارمونىسىنده، ايستى قانلى ليغيندا، سادە ليگينده، مُدريک ليگينده، دۇغمالىغيندادير.

گليشى گۇزەل ده اۇلسا بۇرادا عاشيق امراهين معروف «دنديم، دئدى» گۇزەللمەسىنى گۇز اۇنونه گتيره ک:

«سحر - سحر بير دلبره اوغراديم
 دئديم: شهلا نه دى؟ دئدى: گۇزومدور
 دئديم: - شکر نه دى؟ دئدى: سۇزومدور
 دئديم: آلمان نه دى؟ دئدى: اوزومدور
 دئديم: - اينجى نه دى؟ دئدى: ديشمدير
 دئديم: - کامان نه دى؟ دئدى: قاشمدير
 دئديم: نارنج نه دى؟ دئدى: دۇشومدور
 دئديم: - اون دۇرد نه دى؟ دئدى: ياشمدير
 دئديم: - قارا نه دى؟ دئدى: تئلمدير
 دئديم: شربت نه دى؟ دئدى: ديلمدير
 دئديم: - قولاچ نه دى؟ دئدى: قولومدور
 دئديم: - اۇزاق نه دى؟ دئدى: يۇلومودور
 دئديم: امراه کيم دى؟ دئدى: قۇلومدور
 دئديم: - ساتارسانمى؟ سۇيله دى: يوخ! يوخ!

بۇ دويغودان هۇرولموش ايپک ساپا دوزولن سۇزلرين گۇزەللىگى اوچون اۇلچو تاپماق اۇلارمى؟ بۇ سادە و دۇغما سۇزلرده، بنزه تمه لرده چاغلايان اينجه ليگى ائله بئله ياراتماق اۇلارمى.

قالمىشدير. بۇالچاتماز آرزو و ايستکلرين سازى و سۇزو مىلى داستانلاردا، اوستادنامه لرده، گۇزەللمه لرده، قوچاقلامالاردا، دئيشمه لرده سسلنمىشدير. فيرتينانالار قۇپموش، ساواش - باريش اۇلموش، آى توتولموش، گون توتولموش لاکين بيزيم داستانلارين گولزاريندا هئچ نه سۇلمامىشدير. ياغىلار، چاغير يلماميش گلنلر هر شئى ازميش، داغيتميش، سينديرميش، سئودىگينى داشييب اپارمىشدير. اونلارين يالنيز بيرجه شئيه گوجلرى چاتمامىشدير. اونلار خلقيين باشينداكى، اوره بينده كى، قانينداكى دىلى محو ائده ييلمە ميشلر. اونلار آنلاسا دا، آنلاماسا دا نه قدهر كى سۇز وار، ديل وار، مىلى داستانلار وار نسييل ايله نسييلن باغليلىغى وار، ائل وار، اۇبا وار، وطن وار، وطنداشلىق وار...

بيزيم ائلين، بيزيم ديلين، بيزيم سۇزون بير آنا كتابى وار، «دده قورقود كتابى» دده قورقود بۇيلاريندان، قۇپوزوندان، ادراكيندان سوزولوب گلن هر سۇز، تاريخين بير يارياغى، مىلى وارليغين جانلى سۇراقچيسيدير...

دده قورقود ائلجه بيلن اۇلسا دا، غئيبدن دورلو خبرلر سۇيله سه ده، ائلين چيخيلماليقلارينا يۇل آچسا دا، اۇهاميدان اۇنجه سۇز و ساز اوستادى اۇلموشدور.

دده قورقودون دونياسى گليملى - گئدىملى دونيا، سۇن اوچو اۇلوملو اۇلسا دا بۇ سۇنسوزلوق بيزى سۇز دونياميزا، سۇز ميراثيميزا گتيريب چيخارمىشدير.

ديلين شعرىتى، اوسلوبو شعرين اوزوندن

گونلرین بیرینده بیر قریحەلى ائىل اوغلونون اورەییندن قۇیوب دىلینە سوزولن بیر سۇز، زامانلار آنلايىب، معجزە سانىلدىغىنى گۇستردىكىدن سۇنرا ائىلین سۇز، خلقىن معنوی ثروتى اۇلموشدور. سۇز سۇزە جالايان سۇز اوستادلاری، سۇز اوسدیلشديرمیش، دىلین خورجوندا اولان اينجیلرینی اوزە چىخارمیش، بىزى بىزە تانىتمیشلار.

هر خلق اوز دىلى ايله تانىير، اوز دىلىندە دونيا بارادان خلق اۇلمزدير.

بیر گون يارادیلیشدا جانلی ياراندى، انسان ياراندى، گونلرین بیر گونونده انسان قونوشماغا باشلادی، قىشقىرىقلار، باغیرمالار، چىغیرمالار آستا - آستا اریمە يە اوز قۇیدو. انسانین دۇداقلاریندان ياواش - ياواش گۇى گۇيرچینە اوخشار سۇزلر قانادلانيب اوجماغا باشلادی. سۇز انسانا بیر آغیرلىق، بیر اۇجالىق گتیردی.

دونيانین اىستى - سۇيوغونو گۇرموش، ائىننى - بوونو اۇلچموش ائىل آغساققالى سۇز سۇیلەدى، سۇز دىلدن دىلە، ائىلدن - ائىلە گئچیب آتالار سۇزو اۇلدو. ائىل آغبیرچە بى سۇز سۇیلەدى، سۇز قىرخیلدی، داراقدا داراندى، جهرە دە اگریلدى، بۇيقاقدا بۇياندى، ایلە - ایلە قالی بوتاسى اۇلدو، بئشیک باشیندا بىر لایلايا چئوریلدی...

ائىل - اۇبادا سۇز ایشلە، زحمتلە، دۇيوشلە، باریشلا هاماش دوردو. کیشیلر دار گۇندە، دار ایاقدا سۇز وئردیلر، سۇز آشیردیلار، سۇز سئچدیلر. ایگیدلریمیز، کۇراوغلورایمیز، قاچاق

نبى لریمیز اللرینده سیلاح اۇلدو، دىللىرىندە سۇز، قوللاریندا بدوی آتین، قیراتین، بۇزاتین یویەنى اۇلدو دۇداقلاریندا سۇز. الدە خیش اۇلدو، درگز اۇلدو دىلدە سۇز. قۇیوز اولان، ساز دىنلەن یئردن سۇز بۇیلاندى، یئردن نغمەلر، ماھنیلار گۇیلرە اۇجالدى. هر طرفە یاییلدی. سۇز اۇزو فولکلور اۇلدو...

بیر - بىرىنە قوشولوب قاینامیش سۇزلر ییغین - ییغین «قایاغى»، «وارساعى»، «ترەکمە»، «باللى» اۇیناماغا باشلادی. هر اۇيون هاواسى بىر دوزگو اۇلدو، بىر بۇى اۇلدو. دىلدن - دىلە، ائىلدن - ائىلە یاییلدی. دەم قورقود بىر گون باخدی گۇردو بۇ سۇزلرین آغزینى بىر یئره ییغماسا، اولارین آخار - باخارینى تاپماسا، سۇز دونیاسى بىر - بىرىنە قارىشاجاق. قورقود دە سۇزلرى، بیچیم - بیچیم سیرالادی، اولارین هر بىرى نین کۇکونو، ایلگىنى گۇستردى. اۇ سۇزلرى ایکیه آیردی: خام آدمالارین دئدیگى خام سۇزلر، یئتگین آدمالارین سۇزلرى، یئتگین سۇزلر. خام سۇز سۇیلە یە نین سۇزو بۇشا گئەر، بئلنچیلرین سۇزو سانیلماز، آنیلماز، ائىلدە، اۇبادا سۇزو سانیلان، آنیلان آدمالار سۇزون بیهسى دیر. خلق دەم قورقودو آندى، قاندى، ساندى، لاکین یئرى گلینجە اونونلا دا باش - باشا قۇیدو، خلق «ایگنە یە تیکن دئمەدى اۇ دەم قورقود، تىکەنە سۇکن دئمەدى اۇ دەم قورقود. گلینە آیران دئمەدى او دەم قورقود. آیرانا دویران دئمەدى او دەم قورقود» دئمکە دەم قورقودا یول قۇیدو. دەم قورقود کلمە کسمکە، سۇزلرى طبیعی آنلامینا یاتیزدیرسا یاتیزدیرماسا

**«اۆتەمیتاگ» آدلى برلن
شهرينده كى كتاب
يايىنلارنى اسماعيل ميتاگ يىن
ترجمه اتتىدىكى كتابلارنى نىشر
اتتىدى!**

- اوستاد شهرىارين سىئىچىلمىش شعرلىرى، ايكى جىلد
- سىھراب طاهرىن سىئىچىلمىش شعرلىرى ايكى دىلدە
- على معجزىن سىئىچىلمىش شعرلىرى ايكى دىلدە
- اۇن سۇز: دوكتور جواد هىت
- على آقا واحدىن سىئىچىلمىش شعرلىرى ايكى دىلدە
- اۇن سۇز: حسن مجىدزادە «ساوالان»
- الياس نظامى نىن سىئىچىلمىش شعرلىرى دۇرد دىلدە
- آلمانلى تاجرىن سىفرى، تىبرىزدن يازدىقلارنى ايكى دىلدە
- قىرخ دۇرد ناغىل آذربايجاندىن ايكى دىلدە
- گوندىلىك جوملەلەر، اوچ دىلدە
- دوكتور نصرت الله جهانشاهلونون خاطرلەرى، ايكى دىلدە

ADD: 13597 Berlin - Breite
Str.6 - Ute Mietag

دا، اۇ سۇزو سوسانىردى، سو آخار، يۇلونو تاپار، سۇيون گوجو دگىرمانىن آغىر داشىنى توو كىمى فىرلادار، يوز ايللىك پاليد آغاجلارنى يىرىندىن قىوپارار. اۇدون گوجو وار، دوشىديو يىرى ياندىرار، سۇيو قۇرودار، نىچە آندا بىر اورمانى كول ائىلر. كىشى نىن گوجو وار، سۇيون آغزىنى اىستەدىگى يىرە چىويور، اۇدو سۇندورر. بس اوندا سۇزون گوجو هاندا؟ قۇللارنى - قانادلارنى كىچىمىش درىنلرىنە اۇزانان سۇزلىرىمىز، ادراكى، وارلىغى اۇزونده ياشادان قارتال قانادلى، دورنا بوغازلى، قىلىنچ كىرلى سۇزلىرىمىز... سۇز وار چىچىك يارباغى كىمى، سۇز وار دىلب گىنچن اوخ كىمى. سۇز وار اىلدىرىم كىمى، سۇز وار مىشەده آغاج كىمى، سۇز وار بولەمەسىنە قىيمازسان، سۇز ده وار دىدىكده داغى ارىدىر، چايى قورودور، داشى سىخىب سىندىرىر... سۇز تروتىمىزىن بىر اوجو بۇرادا، بىر اوجو اۇرادا، قورتاراجاغى يۇخ، بىتىب-تۇكنەجە يى بوخ، سىنەسى دۇلو نىچە-نىچە سۇز اوستادى، نىچە-نىچە ائىل ارەنى ملانصرالدىن، بەهلول، قوربانى، خىستە قاسىم، توفارقانلى عابباس، دده علمىگر بىر-بىر گىلب گۇزوموزون اۇنونده يوكسەلىر. فولكلوروموز، خلق يارادىجىلىغىمىز سۇزە دايسانىر، سۇزە گووەنىر، سۇزە ايسانىر، سۇزو اۇزونه سىرداش سانىر. جىيران قاقىشلى، قارتال اوچوشلو، چىچىك عطىرلى، بولبول نىغمەلى سۇزلىرائىل دويفوسوندىن، خلق آغزىندىن جىغىرلار آچىر يازىلى ادبىياتىمىزدا هاماش چىخىر، سۇزوموز اۇلوموز لويه قۇوشور ■

نظامی گنجوی و خسرو و شیرین منظومه‌سی

● عزیز حسینی

داهی آذربایجان شاعیر و متفکری نظامی گنجوی نین آدینی عموم تذکره یازانلار «الیاس ابن یوسف ابن زکی ابن مؤید» ضبط ائدیبلر. بۇ یوک ایران عالیم و ادبیات شناسی رحمتلیک سعید نفیسی «دیوان قصاید و غزلیات نظامی گنجوی» آدیندا یازدیغی اثرینده اونون آنادان اولما تاریخینی ۵۳۵ هجری قمری و حیياتا گۆز یومما تاریخینی ده ۵۹۹ هجری قمری ذکر ائتمیشدیر. اونون یازدیغینا گۆره گنججه شهرینده نظامی نین قیبر داشی اوزهرینده بئله یازیلیمیشدیر: البته نظامی گنجوی نین آنادان اولماسی و وفات ائتمه‌سی تاریخی باره‌ده مختلف نظریه‌لر ده واردیر. نظامی گنجوی نین آنادان دۇغولدوغو شهر حقیقینده ده بعضی‌لری سؤیله ییبیلر کی، اونون دۇغولدوغو ولایت قۇم شهری اولوبدور. سؤز یۇخدورکی، بۇ مطلبی آلتدا نظره چاریان دوبیتی دن آلییلار، بۇ دوبیتلر ده اعتبارسیز اقبالنامه نسخه‌لرینده ضبط اولونوب و شبیه یۇخدور کی، بۇ سؤز یانلیش دیر.

ولی از قهستان شهر قُمم
نظامی از آنجا شده نامجو

چو دُر گرچه در بحر گنججه گُمم
به تفرش دهی هست تا نام او

اما شرقشناسلار و هابئله وحید دستگردی کی دئمک اولار ان بۇ یوک نظامی شناسلاردان دیر و بۇ باره‌ده چوخ زحمت چکیب نظامی نین «سبعه» سینی ۱۵ ایل تدقیق دن سؤنرا گۆزهل بیر شکیلده تصحیح و نشر ائدیب، یازیر کی کئچمیش و قدیم الیازمالاردا بۇ ایکی بیت دن هئچ بیر اثر یۇخدور، بوندان علاوه بۇ ایکی بیت بیر یشرده واقع اولوب کی، معنائین ارتباطینی کسیر:

یعنی بۇ ایکی بیتین آراسیندا:

گرفتاری گنججه تا چند چند
روان کن اگر گنجی آکنده‌ای

نظامی ز گنجینه بگشای بند
برون آر گر صیدی افکنده‌ای

بۇ ئايكى بىت ھەم لىفظ باخىمىنىدان ۋە ھەم مەنە باخىمىنىدان، چوڭ گۆزەل بىر شەكىلدە بىرى - بىرىلە باغلى دىر. بۇ ئايكى ادبىيات شىناس رەھىمەتلىك سەئىد نەفىسى دە يازىر، يۇخارىدا يازىلان ئايكى بىت خەمسە نەزمى نىن قەدىم ۋە ئەتىبارلى نەسخەلىرى نىن ھىچ بىرىندە بوخدور. لېتە بوندان باشقا، آيرى دىلىل ۋە ئىبوتلار اىلە اثبات ئىدەر بۇ ئايكى بىت بوسوتون قوندارمادىر. ھەر بىر سەلىم ذوقى اولان كىمىسە چوڭ ياخشى بىلىر كى، يوخارىدا سۇئىلە دىگىمىز ئايكى بىت قوم، تەفرىش، بو ئايكى بىتتىن اورتاسىنا سەيغىشا بىلىمىز. بۇ مەسئەلە بوتونلوكلە آيدىن دىر كى، نەزمى گىنجەدە دۇغولوب، تەربىيە ئالىب، يازىب - يارادىب ۋە بۇ شەھردن باشقا بىر شەھەرە سەفرە ئىتمە مەش ۋە بوتون حەياتىنى بۇ شەھردە بىر دىنچ بۇ جاقدا كىچىر مەش دىر.

يالىزى نەزمى نىن بارە سەندە بىر كىچىك اشارە اللە واردىر كى، اۇ گىنجەدەن اوتوز آغاج بىر مەسافەدە اولان قىزىل ارسلان سەلجوقى نىن دەوتى اىلە آذربايجان نىن باشقا بىر شەھرىنە گىتمەش دىر:

غەفلتاً بىر قەصد مەكتوب گىتىردى مەنە سەلام ۋەردى، سەلام يىتىردى
دەئدى: «تەئز بىر آيلىق يۇلا اول حەزىر اۇتوز آغاجلىقدا شاھ توروب چادىر»
بىر كاغىذ گۆستەرىب، دەئدى: «آل، شاھدان سەنن دەوتىنە يازىلىب فرمان»

نەزمى نىن دىلى ۋە اونون دىوانى: نەزمى گىنجوى نىن خەمسەدەن باشقا شەرى دىوانى دە وار مەش ۋە ھە دە واردىر. كى بۇ دىوان غەزلى، قەسىدە ۋە روباعى لىر اىلە دۇلودور. بۇ بارە دە «دولتشاھ سەمرقەندى» تەذكەرە الشەئراەدە آچىق - آشكار قەئد ئىدەر كى، نەزمى ۲۰ مەن بىت دەن آرتىق قەسىدە ۋە غەزل ۋە روباعى سۇئىلە بىب، رەھىمەتلىك سەئىد نەفىسى بۇ سۇزلىرى تەئىد ئىدەر كى يازىر: اللە ئىتەدىگىم مەلوماتلارلا گۆرە نەزمى نىن دىوان نىن مەختەلىف نەسخەلىر ۋە بىر چوڭ مەقداردا مەختەلىف قەرائت خانالاردا مەوجوددور. ۋە او جوملەدەن دىوان نەزمى نىن بىر نەسخەسى قەھرەن نىن خەدىوئە مەصرىيە كەتابخاناسىندا مەوجوددور. نەزمى دىوانى بارەدە بو نەچچە سەطىر يازىلىب دىر:

«دىوان نەزمى - تەئلىف المولى نەزمى الدىن ابى مەھمەد جەمال الدىن يوسەف بن مۇئەللەگىنجوى الاوىسى مەتوفى سەنە ۵۹۷ اولە: يا اشرف البرىيە يا سەئىدالورى، الخ - بىقەلم تەلىق بە خەط پىراھەمدەن اسكەندەر تەم تەحرىرە فى سەنە ۹۲۳ ۋە ھو باللەغە التەركىيە».

بۇ يازىدان آيدىن اولور كى، نەزمى دىوانى نىن بىر نەسخەسى قەرە شەھرىندە وار. ادبىيات شىناس سەئىد نەفىسى «لەغەت تەركىيە» بارە سەندە يازىر قەھرەدە اولان بۇ فەھرەستلەرىن مۇلىفى فارسجا بىلمە دىگى اوچون نەزمى نىن شەئەرلىرىنى تورك دىلىندە باشا دوشوب.

نەزمى گىنجوى نىن سەبەئەسى: «سۆزلەر خەزىنەسى»، «خەسرە ۋە شىرىن»، «لەئلى ۋە مەجنون»، «ئىددى گۆزەل»، «اقبالنامە»، «شەرفنامە» ۋە دىوان نەزمى كى، مەختەلىف شەئەرلەر اوندا تەئىلان بىب، دىل ۋە تەركىب باخىمىنىدان باشقا شەئەرلەردەن فەرقلە نىر. سەئىد نەفىسى اۋز اثرىندە بۇ نەكتەنى تەئىد ئىدەر فارس شەئرى، يەنى

دری دلی، ایرانین غربینده خصوصیله آذربایجان و اران دا طبیعی و رواج تاپمیش بیر دیل دئییلدی. فارس شعرى ادبیات واسیطه سیله بۇ اؤلکه یه گلیب، خصوصیله سلجوقلو حاکیم لری نین ایش باچارانلاری همیشه شرق دن و خصوصیله خوراسانلیلار اؤلموشلار. و بونا گؤره بو اؤلکه لری فتح انده نندن سونرا دری دلی بۇ یئرلرده رواج تاپیب و بونا گؤره ده دری شعرى آذربایجاندا بشینجی عصرده قطران تبریزی و اسدی واسیطه سیله باشلانیب و آلتینجی عصرده ابوالعلاء گنجوی، خاقانی، نظامی، فلکی، قوامی و مجبرالدین بیلقانی بۇ دؤرون ان بؤیوک شاعیرلری دیرلر و فارس شعرینی چوخ یوکسک درجه ده انکشاف ائتدیریلر. شبهه بوخدور کی، آذربایجانین بؤیوک شاعیرلری، دری دیلینی آنالاریندان اؤیره نمه ییلر و اونلارین دیل لری فارس اؤلمایب. بلکه فارس دیلینی معلم لردن اؤیره نیردی لر و خاقانی و نظامی نین اثرلرینده اولان ترکیبلر و تعبیرلر، خوراسان و عراق شاعیرلری نین اثرلرینده گؤرونمه ییب و بونون دلیلی ده بۇدور کی، بۇ شاعیرلرین آنادیل لری فارسجا دئییلدی. دوقتور بهروز ثروتیان یازی ر: ...نظامی گنجوی آذربایجانلی دیر و اونون حیات یؤلداشی بیر قیچاق تورکو ایدی و اؤز اوغlundان چوخ گؤزله بیر شکیلده «ترک زاده» - دئییه یاد ائدی ر کی، معنا، اصطلاح، مجازی و حتا لغوی باخیمدان بحث ائدیلمه لیدیر. اؤ یئرده کی، حیات یؤلداشی نین اؤلوموندن دانیشیر بئله سؤیله ییر.

خدایا ترک زادم را تو دانی^۱

«اگر شد ترکم از خرگه نهانی

و هنج شبهه یؤخدور کی، آذربایجان خلقی نین داهی شاعیر و متفکری، تورک دیلینی چوخ یاخشی بیلیردی و بۇ دیله مسلط ایدی. یئنه سؤز یؤخدور بۇ دیلده شعرلر ده سؤیله بییدیر. بونا شاهید، لیلی و مجنون منظومه سی نین باشلانغیچیندا دئییر ملک اخستان منوچهرین اوغلو مندن ایسته ییب بۇ کتابی یالنیز فارسجا ویا عربجه یازام و تورکجه یازمایم. بۇ بینلری یازیدیر:

این تازه عروس را طرازی
ترکانه سخن سزای ما نیست

در زیسور پارسى و ترازى
ترکى صنت وفای ما نیست

نظامی گنجوی ترک، فارس، کورد و عرب دیلرینه مسلط ایدی. شاعیر، سؤیله دیگی شعرلرینده و حتا «شیرین و خسرو» منظومه سینده آچیق - آچیغینا سؤیله ییر کی، اؤ «اکدش» (دو رگه) دیر و بو شعرین معناسینا دریندن باخساق:

«...نظامی اکدش خلوت نشین است»

که نیمى سرکه نیمى انگبین است»

آناسی اؤزونون دندیگی کیمی «رئیسهی گرد» آذربایجان کوردلریندن، گنجه ده یاشایان بیر عایله نین قیزیدیر.

۱- او تورکوه گئندیسه بیر گون جاد بردان ساخلا تورک راده می سس ای یارادان

خسرو و شیرین منظومه‌سی: نظامی گنجوی نین یاراتدیغی اثرلر دویا ادبیاتی خزینه‌سی نین نادر اینجیلریندن دیر.

خسرو و شیرین اثری ۱۹۴۷ - جی ایلده کئچمیش سووت شاعیرلریندن ک.آ.آلی پسکورو طرفیندن روس دیلینه ترجمه ائدیلمیش دیر. بۇ منظومه اثر بیر سیرا آوروپا دیل لرینه ده ترجمه اولونموشدور. سۇن دۇرده اثر تورک شاعیری صبری سئوسئون طرفیندن یئنی دن ترجمه ائدیلمیشدیر.

خسرو و شیرین ۱۹ - جو عصرده آذربایجان تورکجه‌سینه ترجمه ائدیلمیشدیر. اثرین ایلک مترجم لریندن بیرى مصطفی آقا ناصر دیر (۱۸۷۳ - ۱۸۲۴). شاعیر ترجمه یه عؤمر ونون سۇنوندا باشلادیغیندان اثری بوتونلوکله ترجمه ائده بیلمه میشدیر. اوندان سۇنرا ۱۹ - جو عصر شاعیرلریندن اسماعیل بیگ ناکام (۱۹۰۶ - ۱۸۳۶) خسرو و شیرین یین فرهاد و شیرین حیصه‌سینی ترجمه ائتمیشدیر. اۇرتا عصرلرده، ائله‌جه ده سۇنرالار ائدیلمیش ترجمه‌لرده بیر چوخ سربست‌لیگه، اختصارلارا، مترجم مداخله‌سینه یئر وئرلمیش اولدوغوندان اونلار نقصانلی ایدی. «خسرو و شیرین» اثری نین حقیقی معنادا اصل ترجمه‌سی ۱۹۴۷ - جی ایلده آذربایجانین قدرتلی شاعیری رسول - رضا طرفیندن ائدیلمیشدیر. بۇ اثر معین دگیشیک‌لیکلرله ۱۹۴۸ - جی ایلده آذربایجان مدنی رابطه جمعیتی طرفیندن عرب الیفباسیله ده چاپ اولموشدور.

بیز بۇ مقاله‌میزده بۇ یئنی ترجمه اثرین علمی تنقیدی متنی ایله توتوشدورولموش متنیندن استفاده ائتمیشیک. بۇ یوک ایران نظامی شناسی نین یارد یینا گۆره «خسرو و شیرین» اثری ۶۵۰۰ بیت دن عبارت دیر. «بحر هزج مسدس مقصور» دا سۇیله نیب و بونلارین حتا بیر بییتی نقصانلی یا ضعیف دئییل. رسول رضا بۇ بۇ یوک آذربایجان شاعیری، بۇ اولمز اثری آذربایجان تورکجه‌سینه هجا وزیننده ترجمه ائدیپ، حمید آراسلی بۇ یوک آذربایجان تدقیقاتچیسینی یازدیغینا گۆره، اثرین اصل مزیت لرینی ساخلا ماغا موفقی اولموش، نظامی نین بدیعی ایفاده لرینی درین معنا ایفاده ائدن حکمت‌لی سۇزلرینی، دوزگون بسان ائتمیشدیر و بونا گۆره ده بۇ ترجمه اوریژینالا ان یاخین، بدیعی جهتدن قوتلی و مکمل ترجمه دیر. بیز بۇ آراشدیرما و تدقیقیمیزده همین بۇ ترجمه دن بهره لنمیشیک.

خسرو و شیرین اثری داهی شاعیرین ایلک روماتیک اثری دیر. ایران شاعیرلریندن خسرو دهلوی، جامی، عرفی، میرزا محمد جعفر شعله نیریزی، وحشی بافقی، وصال شیرازی، صابر شیرازی و باشقا شاعیرلر... تورک شاعیرلریندن ۹ - جو عصرده شیخی گرمیانلی و ۱۰ - جو عصرده آمی و جبلی بۇ بۇ یوک شاعیره اقتدا ائدیپ خسرو و شیرین ادلی اثرلر اۇزلریندن یادگار قویولار. مختلیف مقاله‌لر، ارمینی‌جه، گورجوجه، انگلیسجه، تورکجه و آلمانجا ش. ج. و فرهاد حقیقنده یازیلیب دیر. آذربایجانین چاغداش شاعیری صمد وورغونون شیرین و فرهاد درام اثری چوخ معروف دور.

خسرو و شیرین منظومه‌سی نین آذربایجان خلقی نین تاریخی ایله سسله‌شن ماراقلی بیر مضمونو واردیر.

دونيادىياتىندا محبت موضوعىدا يازىلمىش اثرلر ايچرە مستىنا يىر توتان بۇ داستاندا اساساً محبتىن درىن فلسفى معناسى تىرم اۆلۈنۈر. بۇ اثر ساسانى شاھلارىندان اولان خسرو پروىزىن بردع گۆزەلى شىرىن ايله معاشقەسى اساسىندا قورولموشدور.

نظامى بۇ منظوم داستانىن مضمونونو حياتدان آلمىش اۆ بۇ بارە دە بىر سىرا كىتابلار و شفاهى خلق ادبىياتىندان استفاده ائتمەسىنى قىد ائدىر.

سۆزلرى شىرىن دىر مضمونو گىرچك	عاغىل بۇ داستانى بگەنسین گرهك
گىزلىندە دئىيل دىر، دورور آشكار	خسرودان، شىرىن دن قالان يادىگار
مدائىن دە اولان پروىزىن كاخى	شبدىز آتىن شكلى، بىستون داغى
او شاھرود، او چۆلدە آخان گۆزەل سۇ	زاواللى فرهادىن سۆنن آرزوسو
خسروون اۆولاغى، زنگىن سارابى...	او قصر شىرىنە گئدن سوت چابى

حقيقتدە مدائن خرابەلرى ياخىنلىغىندا، بىستون داغىندا حك اۆلۈنۈش اسرارانگىز خطلر و شكىل لر واردىر كى، خلق ايچرىسىندە بونلارا دابر بىر چوخ افسانەلر يارانمىشدىر. شىرىن و فرهاد ماجراسى اۆ زامان گئنىش خلق كوتلەلرى ايچەرىسىندە مختلىف شكىللردە سۆيله نىلن بىر سىرا روايت و داستانلارىن يارانماسىنا سبب اۆلموشدور. آذربايجان اراضىسىندە خصوصاً فرهاد آدى چوخ يايلىمىشدىر. بوتون بۇ مدنى ارتدن استفاده ائدن نظامى اۆز درىن معنالى اثرىنى ياراتمىشدىر.

نظامى نىن «خسرو و شىرىن» اثرىندن بحث ائدەندە، فردوسى نىن شاھنامەسى گۆز اۆنۈندە جانلاندىر. شاھنامەدە فردوسى خسروون آپاردىغى محاربهلرى و شىرىن ايله ائولنمەسىنى و اۆلۈمونو تصوير ائدىر. بونا گۆرە دە شاعىرىن بۇ اثرە مناسبتىنى معىنلشدىرەك ضرورى دىر. اۆز اثرىنى قدىم ايران اساطىرى اوزەرىندە قوران فردوسى، خسروون حياتىنى اساساً محاربه و دؤيوشلردە وئرىر. بۇ، دؤغرو دور كى، فردوسى دە شىرىن نىن خسرو ايله ائولنمەسىنى تصوير ائدىر. شىرويه نىن آتاسىنى اۆلدوردوكدن سؤترا زهر ايچىب اۆز سئوگىلىسى نىن داخماسىندا اتتچار اتتدىگىنى گؤستىرىر. لاكىن بونلار سۇز آراسى سۆيله نىر. ائردە اهمىتلى بىر حادثە كىمى گؤستىرىلمىر. نە شىرىن نىن داخلى اضطرابلارى، نە دە محبتىن انكشافى خطى تصوير اۆلۈنۈر. فردوسى فرهادىن آدىنى مطلقاً آپارمىر، شىرىن دن بحث ائدن حىصەدە، اونو مرىم نىن قاتلى كىمى سجهلندىرىر. نظامى اۆزونون بۇ اثردە مناسبتىنى «خسرو و شىرىن» نىن مقدمەسىندە آيدىن گؤسترمىشدىر:

چىخارىب ايچىندن عشقى، فغانى	«سۆيلركن اۆ حكىم بۇ خوش داستانى
تستىرەدە بىلمزدى يورغون قوجانى	آلتىمشدا سئوگى نىن، عشقىن ، هيجانى

دۇغروودان دا، فردوسى خسروون حياتى نىن اساساً دۇيوشلردە كىچىن دۇرونو اۋزونە مخصوص شاهنامە چىلىك اوسلوبوندا جانلاندىرىپ، اونو ساسانى تارىخىنە عايد بىر حۇكىمدار كىمى قلمە آلمىشىدۇر. نظامى ايسە محبت موضوعونو سىچەرك، خسروون شاهليغىنى دىيىل، اونون داخىلى عالمىنى، معنوى تكمىل لشمە جريائىنى تصوير ائتمگى اساس گۇتورموتسدور. نظامى تارىخى دوزگونلويه اۇقدەر دقت ائتمىر و اۇز ياراديجىلىق خياللارينا آرخالاناراق تاماميله يئنى و فردوسى موضوعونا اۇخشامايدان بۇيوك، روماتىك بىر اثر ياراتمىشىدۇر. نظامى اۇز اثرىندە عشقە، محبتە گئىش يئر وئرمىش، بىر سىرا جانلى، درين قدرتلى و روحلى صورتلر ياراتمىشىدۇر. شاعىر اۇز اثرىنى يازماغا باشلاماقدان اول خلق ايچرىسىندەكى زنگىن روايتلرى دقتلە اۋيره نىمىشىدۇر. بۇ بارەدە اۇ، اثرىن مقدمەسىندە يازىر:

داستان يوخدور آنجاق بۇ قدەر شىرىن	معلوم حكايه دير بۇ «خسرو شىرىن»
پردەدە قالمىشىدى بۇ گلین چوخدان،	روحو اوخشاسا دا بۇ گۆزەل داستان
بردەدە وار ايدى بىر اليازماسى	تانيان يۇخدو بۇ گۆزەل آلماسى
بۇ داستانى تامام اۋىرنىشم من	اۋ اۋلكە نىن قديم تارىخلرىندىن
تشويق ائتدى ايشە، من وئردىم قرار	اۋ يئردە ياشايدان قوجا اداملار،

نظامى نىن بۇ مصراعلارى، خصوصاً فرهادىن اۋلومو ايله علاقه دار اۋلاراق، اونون كولونگونون نار آغاجىندان اولان دستەسى نىن ايندى دە نار وئرمەسىنى، تصويردن سۇنراكى خصوصى قيد، فرهاد و اونون معاشقەسى حقىندە آذربايجاندا هله نظامى دن اول يازىلى روايتلر دە اۋلدوغونو آيدىنلاشىدۇر. بوتون بۇ روايت و داستانلار نظامى يە اۋز فلسفى گۇروشلىرىنى جانلاندىرماغا امكان ياراتمىش، شاعىرىن، عشق آنلايشى نىن، طبيعەتە و اۋلومە مناسبتى نىن آيدىنلاشماسى و سياسى گۇروشلىرى نىن ايفادەسى اوچون اساس وئرمىشىدۇر.

عشق سىز، اى دونيا، نه دير دەيرىن؟	عشق دير محرابى اۇجا گۆيلرىن
ديريلىك سارمازدى بۇيوك جهانى	...عشق سىز اولسايدى خلقتىن جانى،
يوز جانى اۋلسا دا، اۋلودور آرتىق	عشق سىز بىر آدم، بىر نئى دير قىرىق،

اساساً عشق موضوعو اوزەرىندە قورولان داستاندا، يئرى گلدىكجە، شاعىر سياسى گۇروشلىرىنى دە جانلاندىرىر. اونون عاغىللى، عدالتلى شاه حقىندەكى آرزولارى اثرىن مختليف يئرلرىندە اۇخوجويا چاتدىرىلير. نظامى معاصىرى اولان حۇكىمدارلاردان سۇن درجه ناراضى دير. هر مزون عدالتىندىن دانيشاركن:

هانى اۋ عدالت، اۋ انصاف هانى؟!	وئره اۋز اوغلونا بۇيله جزانى؟! ...
آتش پرستلىكدە دونيا ائله ايدى	بۇ مسلمانلىقدان اوتان بىر ايندى

دئمەلى تصادفى دئىيل دىر. اۇ ناراضىلىغىنى اثيرىن سۇنۇندا داھا جۇرئتلە ايفادە ائدىر.

كئىچىب گئىدىگىمىز ولايىتە بناخ،
ولايت دئىيل بو، زندان دىر آنجاق
...بئىلە بىر آياقلا قاچارلارمى ھىچ؟
بئىلە بىر قانادالا اۇچارلارمى ھىچ؟

اۇنۇن آرزولارى آنجاق مثبت قهرمانى شىرىن بىن حۇكمدارلىغى زامانى حياتا كئىچىر. شاعىر اۇز آرزولارىنى بۇ فىيل دە جانلاندىرىر. شىرىن بىن اۇلكەسىندە عدالت حوكم سورور، اۇلكەدن ظولم و عدالت سىزلىك كۇتورولور، خلقدن باج آلنىمىر، كندلى خراج وئرمىر، ھامى شىرىن بىن عدالتىنە آند اىچىر، بئىلە زاماندا ايسە:

بۇللو ق اۇلدو، ھر شى محصول گتىردى
بىر بوغدا دنەسى يوزدن يىتىردى

نظامى بوندان نتيجه چىخارىب، فيكرلر بىنى عمومى لىشدىر:

شاھىن نىتلىرى خوش اۇلسا اگر،
اۇتدان گول يىرىنە مین گوھر بىتر
اۇلكەدە راحتلىق، بۇللو ق اۇلوركن،
اۇ يىرىن شاھىندان وئرجك نشان

اثيرىن اساس قهرمانى شىرىن دىر. شىرىن سىماسىندا قادين ليغىن ان گۇزەل خصوصيت لرىنى تۇپلايان شاعىر ياخىن شرف ادبىياتىندا ايلك دفعە مثبت قادين صورتى ياراتمىشىدىر. شرف اۇلكەلرىندە قادين حقوقسوز، يالنىز كىشى لرىن ذوقونو اۇخشايان بىر وارلىق كىمى قىمت لندىر يلىدىگى بىر زاماندا شرف شعرىندە قادينى اىلاھى بىر وارلىق كىمى ترنم ائدىب، اونون داخىلى عالمى، كدر و اضطرابلارى محبتى و صداقتى حقىندە ھىچ بىر شى يازىلمامىشىدىر. حياتدا قول كىمى حقوقسوز اولان قادين شعردە رحم سىز، داش قىلبى، عاشقىنە ستم ائدن بىر وارلىق كىمى گۇستىر يلمىشىدىر.

مثلاً بئىلە بىر شعرلر: زن و اژدها هر دو در گور به يا القصة هزار خانه ويران از زن

بئىلە بىر دۇردە قادينلىغا انسانی و يوكسك محبت بىلە بىن نظامى بىن شىرىن سىماسى، اۇز يوكسك معنويتى، صداقتى، قوچاقلىغى، عدالتى، فداكارلىغى و مردلىگى ايله باشقالارىندان فرقلەنىر. اۇخوجولار، بۇ منظوم داستانين اوللرىندە، شاپوردان شىرىن بىن تعريفىنى ائشىتىدىكىدن سۇنرا، اونو بۇلاقلار باشىندا، اۇودا، عشرت مجلسلرىندە گۇرورلر. حياتىن گۇزەللىكلرىنى سئوھ، اوندان باجاردىقجا ياخشى استفاده ائدن گنج بىر قىزىن گلەجك حياتى تصادف ائىدىگى بىر شىكلە وورولماسى ايله دگىشلىر. بىز آت اوينىدان، قلىنج ووران، اوخ آتان، چۇقان اوينيان، شن و قهرمان بىر قىزىن غىابى بىر محبت اۇغروندا مبارزە ميدانىنا آتيلدىغىنى و عۇمونون سۇنونا قدر ايلك محبتىنە صادق قالدىغىنى گۇروروك. نظامى شىرىن بىن داخلى عالمىنى مهارتلە تصوير ائدىر. ايلك محبتە وفالى قالان شىرىن بوتون چتىن لىكلرە دۇزور. اۇ، اۇز ايدئال

محبتى اوغروندا مبارزەدە جانىندان كىچىر و فداكارلىق گۆستىرىر. بۇ فداكارلىق اونون شاهلىغى ترك ائتمەسىندە و نەھىتە انتحارىندا اۆز عكسىنى ناپىر. اۇ عادل بىر حوكمدار دىر، لاکىن درىن محبتىن اضطرابلارى اونو مشغول ائتىدىگىندىن، شىرىن حوكمدارلىقىدا عدالتسىزلىك تۇردە جەيىندىن قۇرخاراق اونو باشقاسىنا، اۆلكەنىن عاغىللى آداملارىنا بوراخىر. شىرىن سۇنسوز درجەدە سئودىگى خسرولا كىبىن سىز ائولنىمىر. خسروون خلوتجە قىصرە گلەك تەكلىفىنى گىرىن شاپورا آجىقلانىر.

شاپورا آجىقلا دئدى: «- اى انسان،
 ھىر اىنجىنى دئشمەك امكانى وارمى؟
 ...من گوهرم، نىچىن گرەك اكسىلم؟
 اى تانىردان اۇزاق، اۇزولدىن اوتان!
 آغزىنا گىلەنى دئتمەك اۇلارمى؟
 چاغىرىلمامىش گئدەم؟ مگر من يئلم؟

اۇ سرخوش صورتدە قىصرە گلەن خسرووا قاپى آچمىر، اونورد ائدىر و كىبىن سىز ائولنمە يە جگىنى بىلدىرىر:

فىروزە گولشەند ائد اىچرم من
 ائد اۇلسون جىتتە نەقىش و نىگار
 ائد اۇلسون اۇلومسوز ابدىيەتتە
 ائد اۇلسون فطرتە، قىدا وئرنە
 كى، شاه اولسان بئلە، كىبىن سىز يئنە
 نورلو پارلاق گونە ائد اىچرم من
 تورپاق فرمانىدا يازىلانلار
 ائد اۇلسون ياتمايان اوباق خەلقەتتە
 عقىلە جان، جانا صفا وئرنە
 يئتتەشە بىلمىزسن اىستەكلىرىنە

نەھىت شىرىن آتچاق كىبىن كىلىندىن سۇنرا خسرو ايلە ائولەنير و سئوگىلى سىندىن الى اوزولدىو زامان انتحار ائدىر. شاعىر بۇ انتحارى آلتىشلايىر:
 آلتىش بۇ اۇلومە، احسن شىرىنە
 محبت يۇلۇندا اۇلوم بۇدور، باخ،
 اۇلدورن شىرىنە اۇلن شىرىنە
 جانانا بئلە دىر جانى تاپشىرماق.

شىرىن حتا دونيا ادبىياتىندا مستىنا بىر قادىن صورتى دىر. شىرىن صورتى گئنىش قىلبلى، آچىق اورەكلى بىر قادىن كىمى دە دقتە لايىق دىر.

نظامى اونون داخىلى اوستونلوكلىرى نىن نىزاجى گۆزەللىكلەرلە اويغون گلدىگىنى خصوصىلە گۆستىرىر. اۇ عىنى زاماندا ياخشى دوست، وفالى بىر يۇلداش دىر. شىرىن اۇز گنجلىك يۇلداشلارى ايلە آخىرا قدر مەربان دۇلانير، اۇزو ايلە برابر اولنلارى دا خوشبختلىگە چاتدىرىر.

بۇ داستانىن مركزى صورتلىرىدىن اولان خسرو شاعىرىن سىياسى گۇرۇشلىرىنى ايفادە ائىدەن اساس قەرمان دىر. نظامى خسروو ائىرىن اساس صورتى اۇلاراق گۇتورمەكلە دە خصوصى مقصد اىزلەمىشىدەر. اۇ

بۇ صورتىن انكشافى ايله علاقه دار اۇلاراق اۈز دۇرونون شاھزادەلرى نىن تربىھەسى ايله مشغول اۇلموش، خسروون يونگول حركتلرىنى، ارادەسىزلىگىنى مھارتلە تنقىد اندەرک اونو نجىب پىر انسان، عدالتلى بىر حۇكمدار سويھەسىنە قالدیرماغا چالیشمىشیدیر. خسرو صورتى اثر بۇیو انكشافدا وثریلیر. اثرین اولیندە دربار محیطیندە دۇغولوب ناز و نعمت ایچریسیندە تربیھە اولان خسرو کامیل تحصیل آلمیشیدیر، او شىجاعت و جسارتى ايله ده مشهوردور. لاکین هله گنج یاشلاریندان عییش - عشرته اۇیوب، آتاسى نىن کندیلیرین منافعى اوچون قۇیدوغو قانونلاری پۇزان خسرو سۇنراكى صحنه لردە گونلرینى سرخوشلوقلا كئچیرمه یه چالیشان، خلقيں دردینى چكمه ین، علمدن، معرفتدن اۇزاق بىر شاھزادە كىمى گۇستریلیر. شیرین ین تحریكى ايله اۇز اۇلكه سىنى گىرى آلدیقدان سۇنرا دا اۇ هله حقیقى انسان اۇلا بیللمه میشدی، هله ده اوندا شاهلیق غرورو و معنوی بۇشلوق وار ایدی. لاکین شاعیر محبتى قیمت لندیرمگى باجارمايان، فرهاد كىمى بۇیوك بىر صنعت آدمىنى محو ائتمك اوچون خیانتە ال آتان يونگول خاصیتلى خسروو شیرین ین تأثیرى ايله عالیجناب بىر آدم سويھەسىنە يوكسه لیدیر.

بۇ تصادفی دئیل دیر کی، شیرین اونو قصره بۇراخمادیغى زامان بئله دئیر:

دم ووروسان یئنه شاهلیغیندان سن،	ظالمیلیک یۇلوندان ال چكمه میسن.
او شاهلیق غرورون آیندی ده دورور،	عشقیندن اۇزاقدیر، افسوس بۇ غرور
عشق تکبرله دوشمن دیر هر آن،	عشقیله اویناماق یامان دیر، یامان

اۇزون مدت كئچیردیگی معنوی اضطرابلار خسروو تأثیر اندیر. مغرور شاه محبتین بوتون معنوی تکمیلشدیریجى تأثیرى ايله يوكسه لیر، شیرین ین ارادەسى، صاف عشقى نىن قدرتى اۇنو مغلوب اندیر. اۇ شیرینله ائولندیكدن سۇنرا، آرتیق معنوی جهتدن يوكسك بىر انسان اۇلاراق حیاتی آنلاپیر. اثرین سۇنوندا خسروون دونیا، حیات، اۇلوم مسأله لری ايله ماراقلاندىغى و عدالتلى بىر شاه اۇلدوغونو گۇروروك. خسرو اۇلوم ضربه سی آلدیغى زامان سۇسوز جان وئرمگه راضى اۇلور، اۇزون گئجه لر یۇخوسوز قالیب، یئنى جه درین یۇخویا گئتمیش شیرینى ایسه اۇیاتماپیر:

آخیردی سئل كىمى یاتاغیندا قان	اینجیدیردی اونو سۇسوزلوق یامان
اۇز - اۇزونه دئدی: «چاغیریم، شیرین	منه بیرجه قورتوم سرین سۇ وئرسین»
لاکن كۇنلو دئدی: «روا دئیل بۇ،	گئجه لر دۇیونجا یاتماپ یۇخو،
باشیما گلەنى گۇرورسه اگەر	بیر داها یاتماپ، گۇز یاشى تۇكر
یاخشىسى بۇدور کی، قالسین دیله ییم،	من اۇلوم، قۇی یاتسین یورغون مله ییم
شیرینى یۇخودان اۇیاتمادی اۇ،	بئله اۇلوب گئتدی وفالى خسرو

بۇ صحنە مغرور شاھىن نىجە دىگىشلىدىگىنى داھا آيدىن گۆستىرىپ. نظامى خسرو صورتى ايله و اونو بىلە تكمىللىشىدىرمىكە دۇرونون شاھزادەلرئىنە عبرت درسى و ئىرمك اىستەمىشىدىر.

اۇ بۇ صورتى انكشافدا گۆستىرمىكە خسرو سىماسىندا انسانلار ئىن تىرىپە واسىپەسىلە اخلاقى جەھتدىن يوكسك سويە يە قالخا بىلە جگىنە اينامىنى ايفادە ائتمىشىدىر.

خسرو و شىرىن اثرىندە نظامى نىن امكچى انسانلار اىچرىسىندىن سىئىچدىگى فرهاد صورتى داھا سىجىهوى دىر. شاعىر فرهادى بىر چوخ جەھتدىن اثرىن قهرمانى خسرووا قارشى قوبور و امك اداملارىنا مخصوص مثبت صفتلرى اونون سىماسىندا جانلاندىرىپ. صنعتكارلىغى چىن دە اۇيرنمىش فرهاد زاهراً چوخ گۆزەل، زنگىن معنويته مالىك بىر گنج دىر. اۇ، صنعتىندە ماھىر، چتىن لىكلر قارشىسىندا يىئىلمز اۇلدوغو كىمى، دوستلوقدا مؤحكىم و صداقتلى دىر. اۇ، سود آرخى چكدىرمك اىستەن شىرىنى درىن محبتله سئور و عؤمرونون سؤنونا قدهر بۇ محبتە صادق قالىر. نظامى فرهادى ايش باشىندا سرت قايلارى ياردىغى زامانلار تصوير و تىرتم ائدىر، داغ چاپان بۇ قهرمانىن سىماسىندا انسان امكى نىن غلبەسىندىن بحث ائدىر و امكچى انسانىن قدرتىنى آقىشلايىر.

پولاددان داغ اۇلسا يىئە دە اينان اونو پارچا - پارچا داغىدار انسان

نظامى امكچى انسانلار اىچرىسىندىن سىئىچدىگى بۇ انسانى اثرىن حوكمدارى خسرو ايله قارىشلاشدىرىپ.

خسروون اطرافىندا كىلار، فرهادى شىرىن دن اۇزاقلاشدىرماق اوچون، اونو، قىزىل و مقام ايله آلماق اىستە يىرلر. اونو هدهله يىرلر. لاكىن بۇ قهرمان خسروون دىدبەسىنە و شاهلىغا اهمىت و ئىرمىر، نه قىزىل و نه قدرت قاباغىندا باش اگمىر. نظامى فرهاد و خسرو ايله دئىشمەنى ائله اوستادلىقلا تىرىم و تصوير ائدىر كى، بۇرادا فرهادىن يوكسك معنويتىنى، خسرودان قات - قات اوستون اۇلدوغو داھا آيدىن نظره چارپىر:

خسرو اول سۇردو: «- هاردانسان، جىزوز.»	فرهاد جاواب وئردى: «- دوست دىارىندىن
دئدى: «- اۇ دىاردا هانسى صنعت وار؟»	دئدى: «- غمى آلىب، جانى ساتىرلار»
دئدى: «- جانى ساتماق هىچ ادب دئىيل»	دئدى: «- عاشىقلرده بو عجب دئىيل»
دئدى اورە كىندىر چكدىگىن بو غم؟	دئدى: «- اورەك نەدىر، جاندىن عاشىقم
دئدى: «- عزىز دىرمى عشقى شىرىن نىن؟»	دئدى: «- اونو جاندان آرتىق بىلرم شىرىن»
دئدى: «- قىلبىن اونو اۇنودار هاچان؟»	دئدى: «- تۇرپاقلاردا ياتدىغىم زامان»

بۇ دئىشمە چوخ گۆزەل، تاثير ائدىجى و اۇزوندور و بۇ دىالوق خسروون مغلوبىتى ايله بىتىر. اۇ، قىزىل ، هده و سۇز ايله مغلوب ائدە بىلمەدىگى فرهادى حيله ايله مغلوب ائتمك قارارىنا گلەرک، بىستون

داغىنى يارماغى اونا تكللف ائدير. بو مكالمهده فرهادين بوتون ارادهسى و درين عشقى عكس اولونور. اؤخوجو اؤز كولونگو ايله داغلارا سسس سالان كاناللار چكن، تونئلر دوزهلدن بۇ امك قهرمانىنى، اخلاقجا دا شاهلاردان، ساراي اعيانلاريندان يوكسك درجه ده دوردوغونو گؤرور و اؤنو سئوير. بۇ اثرده فرهادين چوخ گنج گؤرونوب و صحنه دن تئز چيخماسينا باخما يارق، اؤ، اثرين اصل قهرمانلارى قدر قوتلى بير شخصيت اولراق دقتى جلب ائدير ■

قايناقلار:

- ۱ - ديوان قصابد و غزليات نظامى گجوى نكوشتن سعيد نيسى
- ۲ - حسرو و شيرين اثر دكتور بهرور تروتيان
- ۳ - سيماي در رن نكوشتن سعيدى سيرحايى
- ۴ - دكتور طلعت بصارى ار محله سحن
- ۵ - نظامى گجوى پوئرياسى، نادر رامانوف
- ۶ - حسرو شيرين نظامى - ترجمه رسول رضا با مقدمه آراسلى جاب ناكو

تاريخي» آدلى يئنه ده كىچىك حجملى بير اثر دىر.

رحمتلىك دوقتور محمدتقى زهتابى دا «ايرا توركلرى نىن اسكى تاريخي» آدلى اثرى نىر بىرىنجى جىلدىنە اورارتو بارەدە يازدېغىر. حىصەدە آدى چكىلن ايكى اثردن فايدالانمىشىدىر. بۇ مسئله باشقا بير قايناغىن الله اولما ماغىنى گۇستىرير.

لاكىن بۇ ايكى اثرده مترجم يا مؤلفالر طرفىندىن بير سىرا دقتسىزلىكلر (بلكه ده بىلەركدن) نتيجهسىندە بعضى تحريفلر عملە گىلمىشىدىر. اۇ جوملەدن اورارتولارين ياشايدىقلارى و حكومت ائىدىكلرى يىرلىرى - وان گۇلو ايله سهند داغى آراسى و اورمىه گولونون چئورەسىنى يعنى توركيە نىن دوغوسو و گونى آذربايجان نىن باتى حىصەسىنى بوتونلوكلە ارمنستان آدلاندىرمىش ويا ائله گۇسترمك ايستمىشلىكى، سانكى اورارتو دولتى ايندىكى ارمنستان آدلانان اراضيدە قۇرولموشدور. بير حالداكى اورارتو دولتى يا اۆلكەسى آراز چاي نىن جنوبوندا، اورمو گۇلو ايله وان گۇلو آراسىندا يىرلشمىشىدىر.(سۇنرالار گئىنىلندىكده وان گۇلو بۇ مملكتىن اورتاسىندا واقع اولدو).

اورارتولارين قوشونو مىلاددان دوققوز عصر اۇنجه ايلك دفعە اۇلاراق آرازىن قوزى ساحلىنە كىچىب و قافقازىن بير حىصەسىنى او جوملەدن ايندىكى ارمنستان آدلانان اراضىنى اله كىچىردىلر. لاكىن بۇ زامان هلە، ارمنى خلقى بۇ بۇلگە يە گلەمىشىدى. ارمنيلر ايلك دفعە، مىلاددان اۇنجه

● مىرهدايت حصارى

گىرىش:

اورارتولارين تاريخي بارەدە الله اولان معلوماتلار چوخ آزدىر. بۇ معلوماتلار آنجاق آسوريلردن (آشورى حكومتىندن) و اورارتولارين اۆزلىرىندىن قالان داش كتىبهلر و يازىلى كرىپچلر و آز - چوخ آپارىلمىش آختاريشلار و تاپىنتىلارا دا يانير.

يراندا ايسه پهلوى رزىمى نىن آشورى ناسيوناليزم سياستى نتيجهسىندە، بۇلگە نىن اسكى تاريخي آنجاق فارس (پارس) حكومتى نىن تاپىلىشى و تشكولو و كوروشون شاهلىغى ايله باشلانير.

اوست - اوستە دئمك اۇلاركى، اورارتولار بارەسىندە ايندىيەدك چوخ آز تدقيق اولونوب و آز دا مطلب يازىلمىشىدىر. ايندى اليمىزده آنجاق ايكى اثر واردىر. بيرى روس تدقيقاتچىسى ب.ب. پىتروفسكى نىن اورارتو بارەدە يازدىغى كىچىك حجملى بير كتابدىر كى عنایت رضا طرفىندىن هجرى ۱۳۴۸ - جى ايلدە فارسجا يا چئوريلمىش ايكىنجىسى ايسه محمد جواد مشكورون «اورارتو

۶ - جى عصرده اورارتو اۆلكەسىنە كۆچمە يە باشلادىلار. بىر طرفدن دە بۇ خلىق اۆزلىرىنى ارمنى يۇخ بىلكە «ھاي» و ياشادىقلار يىشى ايسە «ھاىستان» آدلاندىرىلار. اۇ بۇلگە سۇنرالار ارمن، آرمين، ارمنى...آدلاندىغىنا گۆرە ايرانلىلار اۇنلارا ارمنى (ارمن اھلى) دئمىشلر. بئلكە مىلاددان آلتى عصر اۇنچە يەدك ارمنىلر بۇ بۇلگەدە اۆلمامىشلار. سۇنرالار دا اۇنلار ھىچ زامان چۇخلوق تاپمامىشلار. نىچەكى تارىخدە ھىخامىشلر زامانىندان قاجارلار زامانىداك اۇرانىن ھاكىملىرى نىن آدلارى فارسجا و يا توركچە اۆلوب و اھالى نىن چوخ ھىصەسىنى دە توركلر تشكىل ائىدىردى. حتا قاجار زامانى بوراىبا ارمنستان يۇخ بىلكە «چۇغورسعد» (سعد چۇخورو) دئىلىردى. توركەدە ياشايان ارمنى لرىن ساىى دا ھىچ واخت حتا يوزمىنە دە چاتمازدى. بىر مىليون يارىم ارمنى نىن توركە دولتى طرفىندىن قتل عام اۆلدوقلارى ادعاسى، دىددن آرتىق مبالغە اۆلوب و تارىخى فاكتلارلا اۆزلاشمىر. محمد جواد مشكور يازىر كى، اورارتولار ارمنىلر طرفىندىن يىخىلدىلار. بىر ھاىداكى تارىخە گۆرە اورارتولارىن ھاكىمىنە مادلارىن الى اىلە سۇن قۇيولدى. مادلارىن اۆزلىرى دە ۵۵۰ - جى اىل مىلاددان اول پارسلارىن واسىطەسى اىلە آرادان گىتىلدىلر.

اورارتولار كىم ايدىلر

اورارتولارىن آدلارى مىلاددان ۱۳ عصر اۇنچە اىلك دىفە اۆلاراق آشور (آسورى)

پىادشاھلارى نىن يىازدىردىقلارى داش يازىتىلاردا گىتىرىلمىشىدور.

مىلاددان اۇنچە ۹ - جو عصرىن اوللىرىندە وان گۆلو اىلە اورموگۆلو و آراز چايى آراسىندا قدرتلى بىر دولت قۇران اورارتولار، مدنيت و اىنچە صنعت باخىمىندان اۆز عصرلىرىندە، قونشو بۇلگەلردە چوخلو تائىر بۇراخىمىشىدیلار. بۇ اسكى مدنيتىن انسان مدنيتىندە دە درىن تائىرى اۆلموشدور.

اورارتو دولتى تارىخدە مختلىف آدلارلا مشهور اۆلموشدور. او جوملەدن:

۱ - وان دولتى - وان گۆلو و وان شھرى چۆرەسىندە قورولدوغونا گۆرە.

۲ - نائىرى دولتى - بۇ اراضى يە قاباتجا نائىرى اۆلكەسى دئىلىرىمىش. وان گۆلونە دە آشور كىتتەلرىندە نائىرى گۆلو دئىلىمىشىدور. مىلاددان اۇنچە ۹ - جو عصردىن داش كىتتەلردە نائىرى يىرىنە اورارتو كىلمەسى گۆرونمكدە دىر. نىچەكى وان يىا اورارتو شاھلارى سۇنرالار اۆزلىرىنى نائىرى شاھى آدلاندىرمىشلار.

۳ - خالدىلر (خالد دولتى) - خالدىلر اورارتولارىن كىلدانىلر اىلە مشترك اولان بۇيوك آلاھلارى نىن آدى دىر. اورارتو شاھلارى بۇ آدلا چوخلو تاپىناقلار (عبادت ائولرى) سالدىرمىش و اولنار اۆز يوردلارىنى دا بئلكە آدلاندىرمىشلار.

۴ - بىيانى دولتى - اورارتو سىندلىرىندە بعضاً اورارتو شاھلارىنى «بىيانى» و بعضاً دە بىيانى شاھى آدلاندىرمىشلار. بعضىلرى بئلكە ظن ائدىرلىكى «بىيانى» اورارتولاردان قاباق اۆلكەدە

حکومت ائدەن شاهلارین لقبی ایتمیش.

۵ - توشپا امیری - توشپا همان وان شهری و اورارتو لارین باشکندی دیر. اورارتو شاهلارینی بعضاً بئله ده آدلاندیرمیشلار. اورارتو اۆلکەسی آشور اۆلکەسی نین قوزئینده یئرلشمیش و دائماً بۇ دولت و سۆنلار ماد دولتی ایله ووروشماقدا اۆلموشدور. اورارتو لار تورات دا آرات دئیلمیشدی. عینی حالدا آرات «اغری داغی» نین بیر آدی دیر. ارمنیلر بۇ داغا ماسیس دئیەرلر.

آسوری داش یازبنتیلارینا گۆره اورارتو شاهلیغینی قوران «آرمه» آدلی بیر شاه اۆلموشدور. بۇ شاه میلاددان اۇنجه ۸۸۰ دن ۸۴۴ - جو ایله قدهر سلطنت ائتمیشدیر.

اۇ نائیر اۆلکەسی ایله مختلیف اورارتو امیرلیکلرینی بیرلشدیره رک اورارتو آدلی بیر دولت یاراتدی. اونا گۆره ده اۆزونو «اریلی، ائریلائو» یعنی شاهلار شاهی آدلاندیردی. ارمنی تاریخچیلری اۇ جومله دن «آدونتر» مختلیف یۆللار ایله ارمنستانین آدی نین بۇ شاهدان آینماسینی ادعا ائتمیشلر. لاکین بۇ ادعائین اساسیز اۆلدوغو او بیرى تدقیقاتچیلار طرفیندن ثبوت ائدیلمیشدیر.

محمدجواد مشکور «تاریخ اورارتو» آدلی اثرینده (ص ۱۳) بئله یازیر:

« به قول مورخین ارمنی همان او کسی است که ارمنسان به اسم او نامیده شده است. ولی این گفته در نزد محققانی که امروزه در تاریخ و نژاد ارمنی تحقیق کرده اند، درست نیست.»^۱ (ترجمه: ارمنی

تاریخچیلری نین ادعاسینا گۆره اۇ همان شخص دیر که ارمنستان اونون آدیله آدلانیب، لاکین بو ادعا ایندی ارمنی تاریخی و سۆیو باره ده تدقیق اُپاران تدقیقاتچیلار طرفیندن رد اۆلنوموشدور).

آرمه نین باشکندی وان گۆلونون شمالیندا اولان آرازاشکو یا آرازاشکون شهری ایدی. بۇ زامان آشوردا ایکینجی آشور نصیرپال (۸۵۹ - ۸۸۴) حکومت ائدیردی.

اورارتو شاهلاری نین آدلاری و تاریخلرینی بئله خلاصه ائتمک اۆلار:

- ۱ - آرمه (۸۸۰ - ۸۴۴ م. اؤ).
- ۲ - بیرینجی شردوری (۸۴۴ - ۸۲۸ م. اؤ).
- ۳ - اشپوینی و اوغلو مئوآ بیرلیکده (۸۲۸ - ۷۸۵ م. اؤ).
- ۴ - بیرینجی آرگیشتی (۷۸۵ - ۷۵۳ م. اؤ).
- ۵ - ایکینجی شردوری (سردوری) (۷۵۳ - ۷۳۵ م. اؤ).
- ۶ - بیرینجی روسا (۷۳۵ - ۷۱۳ م. اؤ)
- ۷ - ایکینجی آرگیشتی (۷۱۳ - ۶۸۰ م. اؤ)
- ۸ - ایکینجی روسا (۶۸۰ - ۶۴۶ م. اؤ)
- ۹ - اوچونجو شردوری (۶۴۶ - ۶۱۰ م. اؤ)
- ۱۰ - اوچونجو روسا (۶۱۰ - ۵۸۵ م. اؤ)

اورارتو شاهلاری زامانیندا باش وئره ن بۆیوک دگیشیک لیکلره بئله اشاره ائتمک اولار:

اورارتونون ایکینجی شاهی «بیرینجی شردوری» اورارتو امپراتورلوغونون حقیقی

۱- محمدجواد مشکور، تاریخ اورارتو، تهران ۱۳۴۵

قۇرۇجوسو سايىلمالىدېر. ۸۵۷ - جى
ايىلدە (مىلادان ئۈنچە) اورارتونون
پايتختى «آزاشكو» آشور شاهی شلم نصر (۷۲۴ -
۸۵۹ م.اۋ) طرفىندىن داغيدىلىب، غارت اۋلدوغونا
گۈرە بىرىنجى شردورى وان گۈلو يانيندا توشپا
آدلى يىنى بىر باشكىند سالدېردى. بۇ باشكىند
ايندىكى وان شھرى دېر. بۇ شھر اورارتو دولتى نىن
آخىرىنادك اونلار يىن باشكىندى قالدى.

مىلادان ئۈنچە ۸۱۰ - جو ايلدىن ۷۸۵ - جى
ايىلە كىمى شىھلىق ائىدەن «مىئوآ» اورارتو
اۋلكەسىنى گىئىشلىندىردىكىدك علاو، شھرلىرى
آبادلاشدىردى. كىھرىلز قازدىرىب، كاناللار
چكىدىردى. اۋ جو ملەدن خوشاب چاينىدان كانال
قازدىرىب، اطرافىندا باغلار سالدېرىب،
اىنە جكلر تۇرەتدى. بۇ كانال يىن اۋز و نلوغو ۷۵
كىلومتر ايدى و چوخلو كىندى و اراضىنى
سۇوارىب، آبادلاندىردىقدان سۇنرا وان گۈلونه
تۇكولوردو. بۇ كانال «شمىرامسو» آدى ايلە بۇگونه
قدەر دە قالماقدادېر.

مىئوآ، بوندىن علاو دە نىچە كانال، اۋلكە نىن
مىختلىف يىئىرلىندە قازدىرمىشىدى.
آرچىش (ارچىش) شھرى نىن سالدېرانى دا همەن
شاھ اۋلموشدور.

بىرىنجى آرگىشىتى - اورارتو شاھلار يىن
اۋلكە فتح ائىدە نلرىندىن بىرى دېر. اۋ آشور
حكومتى ايلە دفعە لرلە محاربە يە گىرمىش حتا
آشور شاهی دۇرودونجو شلم نصرە (۷۷۲ - ۷۸۵
م.اۋ) غلبە چالاراق ساواشلار يىن بىرىندە ۲۱۵۰۰
نفر آشورى لردن اسىر ائىدى. مانا يەا هجوم ائىدەرك

اۋرانىن شاهی «آزا» نى اسىر ائىدى. اورمو گۈلونون
اطرافىنى آلدى. كىچىك آسىان يىن چوخلو
شھرلىرىنى آشورلار يىن ائىدىن چىخارتدى.

اىكىنجى شردورى (سردورى) زامانى اورارتو
اۋلكەسى قوزئىدىن دە گىئىشلىندى و آرازىن قوزئى
حىصەسىندە اولان قىبەلەرى اۋزونه تابع ائىدى.
چوخلو يىئىرلىرى آلدى. لاکىن بۇ زامان آشوردا پول
آدلى بىر سردار «تىگللات پىلسر» عنوانى ايلە
شاھلىغا اوتوردو. اورارتو اۋلكەسىنە هجوم
اىدىب، اونلار آغىر بىر سىنقىن وئردى.

۷۳۶ - جى ايل مىلادان اول اولان بۇ
محاربە لرلە اورارتولار اون مىنلرچە اسىر وئرىب،
شھرلر، كىندلر آشور قوشونلار يىن الى ايلە
داغيدىلىب، وىران اۋلدو. اون مىنلرچە انسان
قىلىنچدان كىچىرىلدى.

بىرىنجى روسا - آلاشكوت (وان، توبراق قالا)
- دە بىر شھر سالدېرىب، صنعى بىر گۈل
قازدىردى و سويونو چۇللرە بۇراخىب، اكىن
اكدېردى. بۇ گۈل ائىدى دە «كىشىش گۈلو» آدى ايلە
قالماقدادېر.

بۇ شاھىن زامانىندا، مىلادان ۷۱۴ ايل اول
ساكا سۇيوندان اولان، كىمىرى لركى، روسىە
استېلرىندە (بۇزقىرلار يىندا) ياشا بىردىلار، آشور
دولتى نىن تحرىكى ايلە قافقاز و درىندىن كىچىب،
قوزئى طرفدىن اورارتولار ا هجوم ائىدىلر و روسا يە
سىنقىن وئرىب، قوودولار. آشور شاهی سارقۇن
فرىستىن استفاده ائىدەرك اورارتو يەا قوشون
چكىدى. اورمو گۈلونون دوغو ساحلىندە «داش تپە»
ايلە «اوشنو» آراسىندا «اوا اوش» گىدىگىندە

روسايلە قارشىلاشدى. روسا سىنقىن چىخىپ، «موصىير» (موساسىير) شەھرىنە قاچدى ۋە خزانەلىرىنى اۋرادا گىزلىتىدى. سارقۇن ھجوم اندىب، اۋرانى دا اۋردى ۋە اورارتونو چالىب، چاپىب، قىرىب، داغىتىدى.

روسا بو حادثەلردن سۇنرا خستەلەنىب اۋلدو يا بىر آيرى روايتە گۇرە اۋزونو اۋلدوردو.

يىئدۇىنچى عصرده ميلاددان اول ارمنى لىر اىلىك دفعە اۋلاراق اورارتو اۋلكەسىنە ھجوم آپارىب اۋرايا گىردىلەر. بۇ زامان ايكىنچى روسا، اورارتو پادشاھى ايدى. بىر طرفدن دە آشورى قايناقلارنىدا «آشكوزايى» اۋلانان «ساكا» لارىن ھجومو اورارتونو ھدەلە بىردى. اونلار روسىيە بۇزقىرلارىندان اخىب گلن ماد و ماناندا ساكن اۋلان كۇچرىلر ايدىلەر.

اورارتونون سۇن پادشاھى ارىمنانين اوغلو اوچونجو روسا ايدى. اۋ ايندىكى «تۇپراق قالا» (وان ياخىنلىغىندا) دا خالدى آلاھى اوچون بىر مەبد تىكدىردى.

اوست، اوستە اورارتو شاھلارى اۋلكەنىن اۋادلىغىنا چالىشىب بىنلار، كھرىزلر و آرخلار چكىب اكينچى لىك ايشى نىن گلىشمەسىنە كۇمك ائتمىشىلەر. اورارتولارىن اساس پىشەلرى اكينچى لىك، مالدارلىق و ات بىئجىمك ايدى. اونلار مدنيت ساحەسىندە دە اوستون سويە يە مالىك ايدىلەر. اونلار اۋدىقلارى يىئلرە مدنيتلىرىنى دە اۋزلىرى ايلە آپاراردىلار.

مىلاددان ۶۱۲ ايل اول مادلالارلا بايىللىلرىن بىرلىشمەلرى آشور حكومتى نىن كۇكونو بىر

يۇللوق قازىب، ارادان گۇتوردو. كىچىك آسيادان گلن ارمنى لىر، مىلاددان اۋنچە ۷ - جى عصرىن سۇنلارىندا اورارتويا گىردىلەر. اورارتولار دائىما مادلالر و آشوريلار ايلە ساواشدا اۋلموش و ۵۸۵ - جى ايل مىلاددان اول بىر يۇللوق اۋلاراق ماد دولتىنە قارىشىدى. اوندان سۇنرا بۇ اۋلكەدن و بۇ دولتدن تارىخدە بىر اثر قالمامىشىدەر.

اورارتولار دا آشوريلر كىمى چوخلو داتس يازيلار يازدىرىب، يادگار قويوموشدولار. اونلارىن اۋزلىرىنە خاص اولان مىخى ايفبالارى وارايدى كى، مختىلف يىئلردە تاپىلىب و اۋخونوبدور.

بۇ كىتەبلىرىن تخمىنأ يارىسى يعنى ۱۰۱ - دنەسى دئدىگىمىز «مىنئوآ» نىن (۸۱۰ - ۷۷۸ م.آز) دۇرونده يازىلمىشىدەر. اۋنلاردان ۳۱ كىتەب بىنلار و تىكىنتىلر بارەدە و ۱۹ - كىتەب سو آرخلارى و كاناللار بارەسىندە دىر. بۇ ايسە اكينچى لىك و سو تآمىنى نىن اونلارا اۋنملى اۋلدوغونو گۇستوير. اۋ بىنلار اىندى ارادان گىتسە دە صنعى گۇللر و كاناللاردان بعضىلرى بۇ گونە كىمى قالمىشىدەر.

اورارتولار بارەسىندە آشورلارىن كىتەبلىرىندە دە آز - چوخ معلومات وئرىلمىشىدەر. آشور كىتەبلىرىندە آنجاق شاھلاردان و اونلارىن فتح و ظفرلىرىندە و ائندىكلرى ظولملىرىندە سۇز گئدىر و عادى خلق بارەسىندە بىر معلومات وئرىلمىر.

بۇ كىتەبلردن بىلى اۋلور كى آشورلار آنجاق اھالىنى قىرىب، شەھرىلرى ياندىرىب، داغىدىب، تالاماق اوچون قوشون چكىمدە ايدىلەر. خصوصى ايلە اونلارىن قوزئى قونشولارى اورارتو

اۆلكەسىنە زامان - زامان ھجوم اندىب ، اولنارین ثروت لارینی، تاخیللارینی، مال - قارالارینی اوغورلايیب، شەرلری و كندلری ياندىرىپ داغیتمیشلار. بۇ كتيبهلردن اولنارین نه قدهر ظولمكار، رحم سیز و قان ایچن اۆلدوقلاری آیدین اۆلور.

اورارتولار بارهده الده اولان سنندلرین ان اسکیسی آسوریلرین میلاددان ۱۳ عصر اۆنجه یازیلان ایلیک لری دیر.

اورارتولارین داش یازینتی لارینی (کتیبه لری) اؤخوماق اوچون ایلك چالیشلار ۱۸۴۷ - جی ایلده باشلاندى. ایلك دفعه بۇ ساحهده اوغور اله گتیرهن فرانسیز عالیمی «قوارد» اۆلدو. اۆ ۱۸۸۰ - جی ایلده اۆ كتيبهلرین سؤن سطریرلینده آشور كتيبهلری ایسه اولان اوخشارلیغیندان اونون نفرین نامه اۆلدوغونو دوشوندو. بئله لیکه بیر نئچه كلمه اله گلدی. سؤنرا پروفیسور مارو مئششانینوف بۇ ایشه داوام ائدهرك نائلیت الده ائتدیلهر. بۇ كتيبهلر بارهده اۆزهللیكله ایراندا تاپیلان كتيبه خصوصوندا گله جكده آیری بیر مقاله ده بحث ائده جه ییک.

اورارتولارین دیللیرى

دیچلیك باخیمیندان انسانلارین دیللیرى دؤرد قروپا بۆلونور: التصاقی، قالبی، تحلیلی و هجایی. (یا التصاقی، تحلیلی، بیر هجایی)^۱
تورک خلقلری و اولارلا قوهوم اولان خلقلرین دیللیرى التصاقی دیر. یعنی هر كلمه نین

خصوصی ایله هر فعلین بیر کؤکو اۆلوب و او کؤکه اک (پسوند) لر آرتیرماقلا فعلین مختلف شکیللری دوزه لیر. تانینمیش تورک دیلرینده او جومله دن آذربایجان تورکجه سینده عمومیتله بو کؤک «امر

نعلی» دیر. مثلاً: باخ - قاچ، آل - دور، گئت... بۇ کؤک دن مختلف فعللر و آدلاری دوزلمک اولار. هر حالدا بۇ دگیشیک لیکلر اکلری كلمه نین سؤنونا آرتیرماقلا اله گلیر. مثلاً: باخدیم، باخیر، باخمیر، باخیملی، باخمالی، باخما یاجاق، باخما یارق...
فعللرین مصدرلری ده «ماق» یا «مک» کیمی اکلرین آرتیریلماسی ایله دوزه لیر: باخماق، آلماق، قاچماق، دورماق، گتتمک... (اسم باره ده، آت، آتلانماق، آتلی... دوز، دوزلو، دوزسوز...)

بئله لیکه دئدیگیمیز قورویلاردا اولان دیللرین بیر - بیرلری ایله قوهوملوقلارینی و بیر کؤک دن اۆلدوقلارینی ثبوت ائتمک اولار.

بۇ گون موجود اولان و یا آرادان گئدهن دیللر ایچینده : ایلامی، اورارتو، سومثر (چومور)، ماننالی، موغول، فنلاند، مجار، منچوری، گره و مختلف تورک خلقلری نین دیللیرى التصاقی دیر. بۇ ایسه اولنارین بیر کؤک دن یا بیر - بیرلری ایله یاخین قوهوم اۆلدوقلارینی گؤستریر.

قدیم اورارتو خلقتیندن قالان داش یازینتیلاری (کتیبه لر) اؤخوندوقدان سؤنرا او دیلین التصاقی اۆلدوغو معلوم اۆلموشدور. هابئله اورارتو دیلی نین آسیادان و قافقاز دیلریندن بییری اۆلدوغو دا ظن ائدیلمیشدیر.

۱-دکتر جواد هیئت، سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی، جاب دوم، تهران ۱۳۶۶.

اورارتو و ماننا دولتی

اورارتو دولتی بۇ گونكو آذربايجان و توركيه تۇرپاغى نين بىر حيصه سينده قورولدوقدان علاوه، اورارتولار ايله آذربايجانين گونئی حيصه سينده قورولان، ماننا حكومتى آراسينداكى مناسبت لر ده دقته لايق دير.

میلاددان اۇنجه دوققوزونجو عصرين يارسيندا آذربايجاندا قورولان ماننا حكومتى آذربايجاندا تاپيلان ايلك مستقل دولت ايدى.

آذربايجان انسانلارين ان قديم دۇردن ياشاديقلارى يئرلردن بىرى دير. آذربايجاندا تخميناً ايكي ميليون ايل بوندان اولدن انسانلار ياشاميشلار. آزيخان تروپ آدلانان ايلك انسان سۇيلاريندان بىرى نين تاپيلىش يئرى ده بۇرا اولموشدور.

بۇرادا عصرلرجه صنيف سيز جمعيت شكلينده ياشايان انسانلار كيچيك قروپلاردا ياشاييب، مدنيت تاپميش و نهايت ده صنيفلى جمعيته چئوريلهرك سياسي قورولوشلار تاپميشلار. مدنيت و اقتصاديات باخيميندان گونئی (ايران) آذربايجان قوزئی آذربايجان ايله مقابسه ده داها چوخ و داها تئز انكشاف اتميش و آذربايجاندا ايلك دفعه اولاراق قورولان مستقل ماننا دولتى ده بورادا، يعنى اورمو گؤلونون باتى و گونئی ساحيللرينده يارانميشدير.

ماننا اولكەسى اورمو گؤلونون چئوره سينده اولان قسبيله لرین، اؤزلىنى ايكي گوجلو قونشولارى اولان آشور و اورارتو دولتلىرى نين

بۇنا گۇره بعضى ديلچيلر بۇ ديلين گورجو دىلى ياخود ارمنى دىلى ايله باغلى اولدوغو باره ده تدقيقات اپارميش، لاکين بۇ ديللرين اورارتو دىلى ايله هئچ بىر علاقئىسى و اوخشارليغى اولمادىغى آيدىن اولموشدور.

ارمنى عالمى صندلچيان اورارتو دىلى نين هند - اوروپا ديللريندن اولماسىنى قيد اتميشدير. بىر حالداكى او ديللر «تحليلى و تصريفى» ديللر قوروبوندان دير. اورارتو ايسه دئديگيميز كيمى التصاقى ديل سايلير.

تاريخچيلر التصاقى ديللرى اورال - آلتاي ديللرى قوروبو كيمى، بعضاً ده «آزيانىك» قوروبو آدلانديرميشلار.

قديم آذربايجاندا صنيفلى جمعيتين تشكولو زامانى ايلك مدنيت اساسىنى قوران يئرلى قبيله لردن: كوتيلر، سوللى بيلر، خوريتى لر، ماننالار و قسماً كاليتى لر باره ده الله اولان معلوماتين آزليغينا رغماً، خوريتى قبيله سى نين دىلى اورارتو ديلينه ياخين اولوب و هر ايكىسى نين قافقازين قوزئى دوغوسونداكى ديللردن آيريلديغى خصوصدا بعضى نشانه لر الله واردير.

مشهور روس عالمى، آكادميك نيكولاي يايكولويچ مار (۱۹۳۴ - ۱۸۶۴ م) و سايره آرکئولوقلار اورارتو دىلى باره ده چوخلو تدقيق اتميش و بۇ نتيجه يه گلميشلركى اورارتو دىلى ايله گورجو دىلى و ارمنى دىلى آراسيندا هئچ بىر علاقه و اوخشارليق يۇخدور و بۇ ديل دوغو قافقازين يئرلى ديللريندن بىرى دير.

تەھلەكەسى قارشىسىندا قۇرۇمات اوچون، بېرلشمەلریندن عملە گلمیشدیر. مانادا صینفی اختلاف و اشرافی لیق گوجلوشکیلده اؤزونو گؤستریردی. اونا گؤره ده یوخاری سویه ده حاکمیتی الە آلماق اوچون و هم ده حاکیم طبقه ایله خلیق کوتله لری آراسیندا مبارزه گرگین اؤلموشدور.

بونونلا بئله ماننا دولتی داخیلده دینجلیک یاراتدیغی حالدا اورارتو و آشور طرفیندن اشغال اولان اراضیلری ده گئری آلماق چالیشیردی. ماننالارین پایتختی «ایزیرتو» آدی دایانقلی بیر شهر ایدی.

میلاددان «۶۸۵ - ۷۱۳» ایل اؤنجه اورارتولار باسقی ائده رک خزر دنیزی نین گوئی باتی ساحلرینه (اردبیل و ساراب...چئوره سینه) دک ایره لی له ییب، اشغال ائتدی لر. بۇ اشغال تخمیناً بیر عصره قدهر داوام ائتدی.

ماکی (ماکو)، ساراب و سایره یئرلده تاپیلان داش کتیبه لر اۇ اشغالین نشانه سی دیر.

بۇ محاربه نتیجه سینده توره ن داغینتیلارا باخمایارق، ماننالار اشغالچیلارلا مبارزه لرینه داوام ائتدی لر. میلاددان سککیز عصر اؤنجه نین ۳۰ و ۴۰ - جی ایللری آراسیندا آشورلار ایله اورارتولار آراسیندا گئنه ووروشمالاردان فایدالانان ماننالار اؤز استقلاللارینی قۇردوقدان علاوه تۇرپاقلارینی گئیشلندیرمه به ده نائل اؤلدولار. ۶۷۴ - ایل میلاددان اؤنجه ماننا دولتی آشوریلرین تابعیتی و بیرلیگیندن چیخیمیشدی. میلاددان ۶۵۰ ایل اؤنجه به کیمی حکومت

ائده ن ماننا شاهی «آخسری» زامانی ماننا اراضیسی داها دا گئیشلنددی. بو زامان آشوری و اورارتو دولتلری ماننا حکومتینی سایماق مجبوریتینده ایدیلر. لاکین بۇ پارلایش چوخ چکمه دی. میلاددان ۶۶۰ ایل اؤنجه آشوریلر ماننالار باسقی ائده رک اولارلا آغیر بیر زیان وئردیلر. ماننا دولتی ضعیفله دی.

۶۵۰ - جی ایل میلاددان اول آخسری، اؤلدوکده اونون یئرینه اؤتوران «اوالی» آشوریلره قووشدو، اولارلا برابر قاباکی متحدرلی اولان ماد دولتی علیه نه محاربه به گیردی لر. میلاددان ۵۹۲ ایل اول ماننا حکومتی ده آرادان گئتدی.

ماننالاردان ۳۰۰ ایل سؤنرا یئنه ده گوئی آذربایجاندا مستقل آتروپاتن یا کچیچک ماد دولتی قورولدو. اوندان آز سؤنرا دا قوزئیده آلبانی حکومتی قورولدو.

بعضی بیلیجی لرین نظرینجه میدیا (ماد) آدی ایله تاریخده گؤرونن خلق همان ماننالار ایمیشلر.

اورارتولار قافقازدا

قید ائتدیگیمیز کیمی اورارتو قوشونو میلاددان ۹ - عصر اؤنجه، اۇ عصرین سؤنلاریندا، ایلک دفعه اۇلاراق آرادان کئچیب قافقازین گوئی حیصه سینینی (ایندیکی آذربایجان و ارمنستان تورپاقلارینی) آلمیشدی. بو باسقیلار اولجه آنجاق چالیب، چاپیب، تالاماق مقصدیله اؤلوب، سؤنرا اشغال شکلینی آلمیشدیر.

اۇراتسولار اولجە آراز چايى نىن گونى
ساحللىرىنى، خزرىن باتى گونى ساحللىرىنى
(اردىيل و ساراب چئورسىندە) اشغال ائتدىلر.
اونلار بو تصروفاتى قورويوب ساخلاماق اوچون
«داش بورون» قصبەسىندە بىر ادارى مركز
قوردولار. سۇنرا «مئىنوا» نىن امرى ايله «مئىنوا»
هينىلى» آدى بىر شەرحىك سالدىلار.

دش بوروندا تاپلان بىر داش يازمادا
اورارتولار بىر بۇلگەدە غالىب گلىب، ظفر
تاپدىقلار بىندان و حتا او تورپاقلاردا
تىكدىردىكلرى بىنلار، قالالار و عبادت
يئرلىرىندە سۇز گئدىر.

اورارتو قوشونو آرازى آدلايىب، اۇرادا
تورپاقلارى اشغال ائتدىكدە، آرگىشى نىن حوكمو
ايله داش بورونداكى مركز آرازىن قوزنىندە
«آرماونر» تپەسى اوستوندا سالىنان سرت بىر قالايا
كۇچورولدو. بۇ قالايجىغىن آدى دا «آرگىشى
هينىلى» قويولدو. (هينىل شەر معناسىنادىر).

لاكىن توشپا(وان) شەرى هله ده اونلار بىن
دايمى باشكندلرى كىمى قالماقدا ايدى.

بئەلىكلە مىلادىدان ۷ - عصر اۇنچە اورارتو
حكومتى، كىچىك آسىان بىن دوغو قوزنىندە
عصر بىن قىدرتلى دولتلىرىندە بىرى اۇلوب
آشورلار بىن قوزنى سارى ائتدىكلرى
باسقىلارى بىن قارشىسىنى آلاراق، قافقاز
بۇلگەسىنى اۇنلار بىن تەلكەسىندە قورودو.

قافقاز اهالىسى او زامان هله ابتدائى جمعيتىن

سۇن مرحلەلىرىندە كىچىككە ايدىلر. اۇرادا
چوخلو آبرى - آبرى قىبەلر ياشاماقدا ايدى. او
زامان هله بو قوملر و قىبەلر بىر - بىرلىرى ايله
بىرلشمەشىدىلر.

آركئولوژى آختاريشلاردان آيدىن اۇلور كى،
قافقاز اهالىسى اكينچى لىك و مالدارلىقلا مشغول
اۇلوب، (دوزنلىكلردە اكينچى لىك، داغلىقلاردا
مالدارلىق) آراز ساحللىرىندە بۇ گونه كىمى قىلان
آرخلار و كاناللار بىن ايزى گۇستىرى كى، بۇ
ساحللىردە اكينچى لىك سولو ايشلەنىلمەش.
اورارتلار دا بۇ ايشلە اونلار ياردىم ائدەرمىشلر.

قافقاز اهالىسى اورارتولار بىن مدنيتلىرىندە
چوخلو فايدالاندىلار. قافقازدا صىنىقلى جمعيتىن
تاپىلىب، انكشاف ائتمەسىندە اورارتولار بىن درىن
تأثيرى اولدو. اورارتولار قافقازدا گئنىش تىكىنىتى
ايشىنە مشغول اۇلوب، چوخلو بىنلار
تىكىب، باغلار، اوزوملوكلر سالدىردىلار و
فلز(مئىتال) ايشلرىندە اۇزەللىكلە دمىر
دوزه لىككە اونلار ياردىم ائتدىلر.

اورارتولار كىچىك آسىامدنيتىنى قافقازدا
كۇچوروب و اۇرادان دا قوزنى قافقازدا
چاتدىردىلار. اورارتولار گونى قافقازدا مدنى و
اجتماعى انكشافا هر طرفلى تأثير بۇراخدىلار. او
زامان آبرى - آبرى ياشايان قوملر و قىبەلر بۇ
تأثيردن برابر فايدالاندىلار. خصوصى ايله
صىنىفسىز جمعيتدن صىنىقلى جمعيتە گىچىككە
اونلار تئزلىدىرىب، دوغونون اسكى مدنيت و
تمدونونه قۇوشدوردولار.

آركئولوژى آختاريشلار و تايىنتى لار

توبحداڭ دورەلمبىش قانادلى اۆكوز ھېكلى
(توپراق قالام اوۋ ۷ - ھى عصر)
آرمېناز مورەسى

چوخو اوغورلاىىب خارچى خصوصى
موزەلرە و اۋزەللىكلە برىتانيا موزەسىنە
كۆچورولموشدور. بىر طرفدن دە بۇ آختاريشلاردا
لازىمى احتىياطلار نظره آلىنمالمىشىدى. بۇرادا
اۇنلار بىن ھامىسىنا اشارە ائتمك اۇلماز. بۇ
آختاريشلار بىن چوخو توپراق قالادا اۇلموشدور.
تسۇپراق قالالا باشدان باشا آركئولوژى
قالىنتى لارى و خرابەلرى اىلە دۇلودور. اورابىن ھر

اورارتسولار بارەدە آركئولوژى آختاريشلار
چوخ اۇلمالمىشىدىر. بۇ بارەدە اىلك آختاريشلار
اورارتسولار بىن باشكندلرى اۇلان توشپا(وان)
شهرى، خصوصىلە ايندى «توپراق قالالا» آدلانان
يىردە آپار بىلمىشىدىر.
اىلك دفعە ۱۸۷۹ - جو اىلدە انگلىز كۇنسلو
كئيتون و آمرىكالى مىسىونر رىنولدز توپراق قالادا
آختاريش آپاردىلار. لاکىن تاپىلان شى لرىن

يثرينده اهالى طرفيندن آنتىك تاپىب، ساتماق مقصدى ايله قازيلان چوخورلارى گۆرمك اولار. توپراق قالان دوغو قوزئىينده دفعه لرله آختاريليب، سۆكولوب، آلت - اوست اولان بير تاپىناغىن كالاولارى (خرابه لرى) قالماقدادير.

بـــــــۇرادان اورارتولارين قباباقجىل اينجه صنعتلرني و عيني حالدا فلز(مئتال) ايشينده اوستاليقلاريني عكس ائدهن چوخلو هيكل و اشيالار تاپيلميشدير. بو بينادا ۴ متر ياريم اوزونلغو و ياريم متر اوجالغى اولان بونولموش داشلار دقتى جلب ائتمكده دير.

بورادا بير قايا ايچينده قازيليب، دوزه لميش بير بينا وان شهرينه گلن سياحلارى و گۆره نلرى حيران قويور. حقيقتده ده بۇ وان قاياسى و توپراق قالانين اوزو اورارتولارين اوستون اينجه صنعتلرى و داش كسن ليك صنعتلرى نين اؤرنكى كيمي تائينا بيلر.

بو قايدا قازيلان بينانين بعضى يئرلرينده كتىبه لر، رسلر و ناخيشلار و ... فايدالانماسى هله ده بللى اولمايان بعضى يئرلرى ده گۆرمك اولار.

پترزبورقدا آرميتاژ موزه سينده ساخلانيلان قيزيل ايله اورتولموش باشى انسان، بدنى ايسه قانادلى آسلان شكلىنده اولان تونج هيكل و همان موزه ده اولان قانادلى اوكوز هيكلى اينجه صنعت باخيميدان اورارتو فلزكارلارنى نين مهارتيني گۆستره بيلر. بۇ هيكل لر نين تاييلاريني انگليز، آلمان و باشقا اولكه لر نين موزه لر ينده ده گۆرمك اولار.

اورارتولاردان قالان صنعت اثرلرني نين

آشورلاردان قالان اثرلر نين اوسلوبلارى ايله باخينليغى، اورارتو اثرلرني نين چوخونون تاريخى كتابلاردا آشورلار نين آدينا ثبت اولونماسينا سبب اولموشدور. بۇ دا دئيلمه ليدير كى، وان(اورارتو) دولتى نين اينجه صنعتى آشوريلر نين اينجه صنعتى نين تقليدى دئىيل بلكه اوزونه خاص اوزه لليك لره ماليك دير.

بونا دا اشاره ائده ك كى، اورارتودان قالان ان اسكى كتىبه لر آشور دىلى و خطى ايله اولوب، ميلادان اونجه ۹ - جو عصر ن سونلاريندا اورارتو دىلى و اليقباسى كتىبه لر ده ايشلنميشدير. او زامان ن مکتوبلارى دا پالچيق لوح لر ده يازيليب، گۆنده ريلر ميش. بعضاً ده بۇ يازيلاردا هيروگليف خطى ده گۆرونمكده دير.

توپراق قالادا تاپيلان سيني قابلاردا بعضاً اونلار ن حجم لرى ده يازيلميشدير. لاكين بۇ رقم لر اورارتو يا باشقا خط لرله دئىيل و دئسه لى همان هيروگليف خطيندن آينميش يا اونا بنزهر دايره، ياريم دايره و اوچ بوجاق شكىللى علامت لرله يازيلميشدير.

اورارتو مدنيتى نين ماد و پارس قوم لر ينده تاثيرى

اورارتو مدنيتى نين چئوره ده كى خلقلر آراسيندا درين تاثيرى اولموشدور. ايران اسكى تاريخى آبيده لر نين يـــــــوخلاديقدا پاسارقاد و پرسپوليس(تخت جمشيد) ايله اورارتولاردان قالان اثرلر آراسيندا تام ايلگى و بنزهر يشرلر نين

گۇرمك اولار. مادلار و پارسلار دئديگيميز كيمي اورارتو دولتي نين سرحدلرينده، قونشولوغوندا، حتا داخيلي اراضى سينده اۆلموشدورلار. آشور حكومتى ضعيفلشديكدە، اورارتولار فرصت تاپاراق مادلارى و پارسلارى ايرانين اۆبيري قوملرى كيمي اۆز حمايه و نفوذلارى آلتينا آلديلار. او زامان كۆچرى حالدا ياشايان ماد و پارس قبيلهلرى ايللرجه اورارتو حاكميتى آلتيندا اولان كندلرده و شهرلرده ياشادىقلارينا گۆره اولارين مدنيتى نى و معمارلىق سئوهلرينى اۆيره نيب اۆزلىرى ايله ماد و پارس اۆلكه لرينه آپارديلار و اۇرادا اولنلاردان اقتباس ائدەرك اۆز سلقه لرينى و ديگر مدنيتلر ايله قاتاراق يئنى بيري تمدون ياراتدىلار. بۇ قوملردن قالان اثرلرى بيري - بيرلرى ايله يوخلادىقدا بو علاقه لرى آرتىق دوشونمك اولار. بۇ نفوذ خصوصيله هخامنشيلرين معمارليغيندا آرتىق اۆزونو گۆستيري.

بىللى ديركى، او زامان كۆچرى حالدا چاديرلاردا ياشايان پارس قومونون معمارليقدان

خبرلرى اۆلمازدى. لاکين اورارتو تۇرپاغيندا و اۆنون تمدونو و صنعتى ايله قارشىلاشديقدا اولنلارى اۆيره نيب، گونئيه سارى ائتديكلرى كۆچلرينده اۆزلىرى ايله آپاريب، يئنى بيري مدنيتين بينئوره سيني قويدولار.

آركئولوژى قازيتىلارى گۆستيري كى اورارتودا داينىقلى شهرلر و عظمتلى بينالار تيكيلميشدير. بيري حالداكى بين النهرين چۆلونده او سبك معمارليقدان هئچ بيري خبرلرى يوخ ايدى. بۇ بينالار بـوتونلوكه داشدان اولوب، داملارى(تاوانلارى) ايسه شيروانى ايدى، بۇ معمارليغين تاييىنى پاسارقاد و تخت جمشيدده گۇرمك اولار.

مسجدسليمان دا صنعى بيري تبه نين اوستونده قالان خرابه لرده، هابئله پاسارقاددا، داودختر مقبره سينده اورارتو معمارليغى نين تاثيرىنى گۆره بيله ريك ■

آردى وار

باکی دا

اتحاد ایرانیان مکتبی

● م. زرین نژاد

۱۹۰۶ - جی ایل، تزار زامانیندا آذربایجان جمهوریتینده یاشایان ایرانلیلار اؤز وطنداشلارینا کۆمک مقصدیله باکی دا «انجمن خیریه ایران» ین اساسینی قۇیدولار. عینی زاماندا «سعادت» آدیندا دینی بیر جمعیت ده قۇرولدو کی خیریه ایشلرینه حصر ائدلمیشدی. بۇ جمعیت ایران آذربایجانیندان گلنلرین (تاجر، بازار اهلی، فعله لر و سایره...) اوشاقلاری نین تحصیل آلمالاری اوچون آلتی صینیفدن عبارت «اتحاد ایرانیان مکتبی» نین تملینی قۇیدو.^۱

ایلک ایللرده «اتحاد ایرانیان مکتبی» نین خرجی جمعیتلر طرفیندن و سؤنرالار دا ایران معاریف نساظیرلیگی طرفیندن اؤده نسیردی. مکتبین بیناسی ساکی شهری نین قوزئی باتیسیندا و سادووی (باغلیق) خیابانیندا ایدی. مکتب ۹۰۰ متر مربع و بیر طبقه ده ۱۶ اوتاق و بؤیوک بیر حییه طدن عبارت ایدی.

مکتب آچیلاندا جمعاً سکسان شاگیرد (اوغلان قیز) درس اؤخوماغا مشغول اؤلدولار و سؤنرالار گئتدیکجه شاگیردلری چوخالیب و معلملر ده آرتدیلار. تخمیناً اون ایل عرضینده «اتحاد ایرانیان مکتبی» نین صنفلری دوققوزا چیخدی.

اتحاد مکتبینده تحصیل بیرینجی صینیفدن آخیرینجی صینیفه قدر پولسوز ایدی. شاگیردلرین چوخو اؤغلان، آزی قیزلاردان عبارت ایدی. اتحاد مکتبی، ایرانین رسمی قانونلارینا تابع اؤلوب جمعه، بایرام و ماتم گونلری تعطیل اؤلوردو و باشقا گونلر درسلر داوام ائدیردی.

۱- «آذربایجان تاریخی» مؤلیف محمود اسماعیل. صحیفه ۳۰۷ باکی ۱۹۹۷.

اتحاد ایرانیان مکتبینه درس‌لر اوج نوبته وئرلیردی: بیرینجی نوبته قیزلار سحر ساعات ۸ دن ساعات ۱۲ یه قدر و ایکینجی نوبته اوغلانلار ساعات بیردن بشه قدر تحصیل آلیردیلار و اوچونجو نوبته ایسه آخشاملار، یاشیلاری ساوادلاندیرماق اوچون گنجه کورسو وار ایدی.

شاگیردلرین سایب آخشام نوبتیندن باشقا یکی یوزه قدر اولوردو. اتحاد ایرانیان مکتبینه، ایرانلی اوشاقلاردان باشقا، آیری مسلمان اوشاقلاری دا، ایرانلیلار کیمی پولسوز تحصیل آلیردیلار. سببی ده بۇ ایدی کی، اهالی ایران مکتبینی مسلمان مکتبی سایردیلار. بیر ده روس مکتبلرینده قیز و اوغلان بیر یئرده و قاریشیق تحصیل آلیردیلار. حالبوکی یوخاریدا دئدیگیمیز کیمی اتحاد ایرانیان مکتبینه اسلام قانونلارینی نظره آراق اوغلانلار و قیزلار آیری - آیری تحصیل ائدیردیلر. هابئله اوغلانلارین مدیر و معاونلری کیشی و قیزلارین کی قادین ایدی.

روس مکتبینه درس پروقراملاری چوخ یونگول و راحت ایدی. حالبوکی اتحاد ایرانیان مکتبینه درس‌لر چوخ آغیر و چتین ایدی. سببی ده بۇ ایدی کی، اتحاد ایرانیان مکتبینه ایران معاریف ناظیرلیگی و هم روس معاریف ناظیرلیگی بیرلیکده پروقراملارینی اجرا ائدییردیلر.

«اتحاد ایرانیان مکتبی» نده درس‌لر بونلاردان عبارت ایدی: فارس دیلی، تورک دیلی، روس دیلی، فرانسیزجا، ایران تاریخ و جوغرافیاسی، عمومی جوغرافیا، ریاضیات، فیزیک، هندسه، حساب، جبر، مثلثات، کیمیا، هیئت، بیتگی لر، حیوانات، رسم، خط و ایلمان. بعضی شاگیردلر موسیقی درس‌لری ده آلیردیلار.

(مکتبین اوزونون نفسلی سازلار چالان موسیقی دسته‌سی وار ایدی کی، موسیقی آلتلری باس، ترومپت، کلارنت، بۇیوک طپیل و کیچیک طپیلدن عبارت ایدی و آیریجا موسیقی معلمی ده وار ایدی). بعضی تعطیل گونلری، مکتبین شاگیردلری معلم‌لرله بیرلیکده موزیک چالا - چالا سحردهن آخشامادک باکی نین قوزئی داغلار و تپه‌لرینی گزیه چیخاردیلار.

مکتبین معلم‌لری نین چوخو یئرلی و بیر نجه‌سی ده ایرانلی ایدیلر و ایران معاریف ناظیرلیگی طرفیندن تعین اولوب باکیا گؤنده ریلیردیلر. (فارس دیلی معلمی و ایران تاریخی معلمی معارف ناظیرلیگی طرفیندن دؤرد ایل اوچون باکی یا گلیردیلر). «اتحاد ایران مکتبی» نین مدیر و معاونی و مکتبین ناظمی ایرانلی اولوب باکیدا عالی تحصیل آلانلاردان ایدیلر.

۱۹۲۵ - جی ایله، ایرانلی فهله‌لرین بیر قیسمی باکی یاخینلیغیندا (صابینچی) ماحالیندا صنایع ایشلرینده چالیشیردیلار کی، اونلارین اوشاقلاری نین اوخوماسی اوچون صابونچی دا «تمدون» آدیندا بش صنیفدن عبارت ایران مکتبی آچیلدی و «تمدون» مکتبینه ده «اتحاد ایرانیان مکتبی» پروقرام و درس‌لری کئچیریلیردی.

«اتحاد ایرانیان مکتبی» باکی دا و «تمدون» مکتبی صابینچیدا بودجه‌لری ایلك زامانلار «ایران خیریه

جمعیتی» طرفیندن اۇدەنیردی، سۇترالار ایسه ایران معاریف ناظیرلیگی طرفیندن تآمین اۇلونوردو. ایرانلیلارین ایشلرینه، ایرانین باش کونسوللوغو نظارت ائدیردی. بیلدیگیمیزه گۆره، اۇ زامان ایران معاریف ناظیرلیگی طرفیندن باکی دا اۇلدوغو کیمی بیر نئچه مملکتلرین شهرلرینده ده (باغداد، استانبول، بمبئی و...) ایران وطنداشلارینین اۇخوماسی اوچون مکتب آچیلیمیشدی.

عمومیتله اۇ زامان ایراندا تجارت و زراعت ایشلریندن باشقا، صنایع ایشلری یوخ ایدی. اۇنا گۆره ده بعضیلری خصوصیله جاوانلار ایش تاپماق اوچون ایراندان یاخین و قونشو مملکتلره گئدیردیلر. اۇرادا ایشه مشغول اۇلوب، صنعت اۇیره نیردیلر. بعضیلری بیر مدتدن سۇنرا و پول قازاندىقدان سونرا اۇز اۇلکه لرینه دۇنوردولر. بعضیلری ده گئتدیکلری اۇلکه لرده قالیب عائله قۇروردولار، اما اۇز ایران وطنداشلیقلارینی ساخلاییردیلر. مثلاً ایران آذربایجانیندان قاققازا چوخو دا باکی (یا)، بعضیلری تورکیه یه ایش اوچون گئدیردیلر. ایرانین گونئی بۇلگه لرینده یاشایانلار دا هندوستانا (بمبئی) گئدیردیلر.

اۇ زامان ماشین اۇلمادینغا گۆره ایرانین قوزئی بۇلگه سینده یاشایانلار خزر دینزی واسیطه سیله و گمی ایله باکی یا سفر ائدیردیلر. هله ده باکیدا، استانبولدا و بمبئی ده بیر چوخ ایرانلی عائله لر واردیر، بونلار اۇ زامانلار گئدیپ و اۇرالاردا بۇیوک تجارت ایشلری ایله مشغول اۇلوب ایندییه کیمی قالمیشلار.

اۇ زامان آذربایجان جمهوریتینده (۱۹۳۰ - ۱۹۱۰) خصوصیله باکی دا، ایرانلی تاجیر و پششه کارلار او قدهر چوخ ایدیلر کی دئمک اولار باکی اهالیسینین یاریسینی تشکیل ائدیردیلر.

(ایراندان گنده نلرین ۱۵٪ تجارت، ۵۰٪ نفت صنایعی و لیمان ایشلری اوزره و قالانلاری دا بازار ایشلرینده مشغول اۇلوبلار. مثلاً باققاللارین چوخو تبریزی، چۆره کچیلر زنجانلی، دویو، ارزاق و نفت صنایعی و تجارت ساحه سینده چالیشانلار اربیلدن اۇلموشلار. بونلارین هر بیرینی آیری - آیری جمعیتلری و اۇزلرینین مسجیدلری وار ایدی کی، ایراندان گلن بیر نئچه روحانی طرفیندن اداره اۇلونوردو. خیرییه جمعیتلرینین دفترلری و اعانه صاندىقلاری مسجیدلرده ایدی.

قافقاز شیخ الاسلامینین اۇلدوغونا باخما یاراق، ایراندان دا علم آداملاری و اۇخوموش ملالار اۇرایا گئدیپ دینی ایشلر (کبین، بوشانما، اۇلو مراسیمی و...) ساحه سینده فعالیت و خدمت ائدیردیلر. بونلارین دا هامیسینا ایران باش کونسوللوغو نظارت ائدردی. اوندان باشقا، ایرانلیلارین مسئله لرینی حلی ایراندا اۇلدوغو کیمی قافقازدا دا آغ ساققاللار واسیطه سیله اۇلاردی. آغ ساققاللارین چوخ حۇرمتی وار ایدی. اونلارین قورالاری و سۇزلری حکومت اداره لریندن ده سرت و کسرلی ایدی.

باکی دا، ایرانلیلارین مسجیدلریندن باشقا یئرلی اهالینین ده بیر نئچه مسجیدی وار ایدی. اونلارین ان بۇیویو و عظمتلیسی «تزه پیر» آدیندا مسجید ایدی کی ایندی ده قالیر.

باکی دا اۇلدوغو کیمی آذربایجانین آیری شهرلرینده ده بیر نئچه امامزاده وار ایدی کی، اهالینین زیارت و نذر و نیاز ائدیکلری مقدس یئرلر سالیپردی. اۇ زیارت یئرلرینین ان بۇیویو «بسی بی هیبت»

دیر. (حضرت امام رضا(ع) نین باجیسی، حضرت معصومه(ع) دن کیچیک باجی). مسلمانلار دسته - دسته گمی ایله، بعضیلری ده پیدای زبارت یئرلرینه گئده ریدیلر.

تعطیل گونلری خصوصیه عاشورا و تاسوعا گونلری سحردهن آخشامادک یوزلر عائله او مقدس امامزاده نی زبارت انده ریدیلر.

«علی آباغی» آدیندا باشقا بیر زبارت یئر ده وار ایدی کی، باکی یاخینلغینداکی بولبوله ماحالیندا یئرلشیردی. بۇ مقدس یترده حضرت علی(ع) آباغ یئر ده وار ایدی. او مقدس یئر اهالی نین نذر و نیاز ائتدیکلری و حاجت وئره ن یئر ایدی. *

قافقازین باشقا یئرلرینده گنجه، شیروان، شکی، شاماخی، نخجوان، دربند، قاراباغ و سایره یئرلرده ده زبارت ائولری وار ایدی. تأسفلر اولسون کی، ۲۹ - ۱۹۲۸ - جو ایلرده ظالم و آلاهیسیز شورا حکومتی حضرت «بی بی هیبت» او بویوک و مقدس یئر ده وار ایدی و باشقالارینی خراب ائتدییلر.^۱

تکجه قافقاز مسلمانلاری نین مقدس یئرلری دئیبیل، روسیه توریاغیندا اولان بوتون دینی و مقدس یئرلری خراب ائتدییلر. بیر چوخ مسجد، کلیسا و کنیسائی خراب ائدیپ، کلپ و یا باشقا اگلنجه یئرلرینه چئویردییلر. لاکین چوخلاری اوز دینلرینه و آتا - بابا عادت - عنعنلرینه باغلی اولان مسلمانلارین چوخو اوز یوللاریندان دؤنمه دیلر و اوز دینی وظیفه لرینه گیزیلجه داوام ائتدییلر.

عاشورا و تاسوعا گونلرینده گیزیلجه اولورده مرثیه اوخویوب سینیه ووراردیلار. (آذربایجان تورکجه سینده «شکوفه غم» آدلی بیر مرثیه کتابی وار ایدی کی، جماعات اوندان فایدالاناردیلار)، اهالی او مرثیه لری ازبر ده بیلریدییلر...

اولو تانری نین کؤمگی ایله ۱۹۹۱ ده سوونت حکومتی داغیلدی و آتالار دئدیگی «ظولم همیشه قالماز» سؤزونه چاتدیق. قافقاز مسلمانلاری دا باشقالاری کیمی راحتلیغا چیخدییلار و شوکورلر اولسون کی «بی بی هیبت» امامزاده سینیه ده یئنی دن دوزه لدیپ مقدس عبادت یئرینه چئویردییلر. تاریخ گؤستریمشیر کی « آلا ه گنج ائیلر لاکین گوج ائیلر...» شوکورلر اولسون آلاها ■

قایناقلار:

- شخصی خاطیره لر

- «آذربایجان تاریخی» مؤلیف محمود اسماعیل، ص ۳۰۷ - باکی - ۱۹۹۷.

۱- شوکورلر اولسون کی سوونتلر اتعافی داعیالدا او سویرا او مقدس یئرلر او حومه دن «بی بی هیبت» زبارت یئر تعمیر و یئنی دن قورردلر و ازلیق

کاربرد لفظ «غلام» و موقعیت آن در امپراتوری

ترکان آسیا (بعد از اسلام)

● علی اصغر غفوری نیا

در کتاب «تاریخ غزنویان» نوشته کلیفورد ادموث بوسورث Cliford Edmond Bosworth در بحث تاریخ غزنویان و سلجوقیان کلمات و عباراتی نگار رفته است که حالت مغرضانه نویسنده را بیان می‌کند. متأسفانه چنین عبارات نامناسبی در یاره‌ای از کتب داخلی و خارجی و حتی کتب تاریخ دبیرستانها نیز دیده می‌شود که نویسندگان در تکرار آنها تعمد داشته‌اند. واقعاً برای خواننده روشن نیست اگر کسی سیه‌سالار قشون است چگونه غلام است و اگر غلام است چگونه یادشاه است و امپراتوری عظیم سلجوقی را اداره می‌کند و اگر وحشی است چگونه اعمال مدیریت نموده و اتحاد سیاسی و جغرافیایی از هم یاتسیده ایران را پس از سقوط ساسانیان متشکل ساخته و اگر تهیدست و بیابانگرد است (ولی از این راه اقتصاد معیشتی خود و دیگران را در سطح کلان فراهم می‌کند) چه ایرادی برای او مترتب است؟ بدینگونه باید گفت تشریح نام‌ها هیچکس از سلاطین و سران گرفته تا مردم عادی، در نظر این قبیل مورخین فرمایستی و جاهلی نخواهد داشت.

مورد دیگر درباره تاریخ ترکان مربوط به برخی از مورخین و نویسندگانی است که در مورد جنبه‌های مثبت یا منفی تاریخ آنان اظهار نظر کرده‌اند، مثلاً نویسنده کتاب مزبور سعی کرده است نظرات منفی استنادی مورخین را بدون چوون و چیرا پذیرفته و حتی آنها را زیر ذره‌بین دقت برده و درشت‌نمایی کند، اما جنبه‌های مثبت را با عباراتی از قبیل «احتمالاً درست است» یا «مورد سردید است» یا «باید با احتیاط پذیرفت» و غیره بیان می‌کند البته اظهار نظر میظرفانه و متقن مورخ درباره یک مطلب و بیان نکات صغف و قوت آن دلیل بر بینش علمی یک نویسنده است و روشن است که مورخ به مسئولیت خود به عنوان یک تاریخ‌نگار باید آگاهتر باشند زیرا انسان در تاریخ زندگی می‌کند و مورخ بیش از همه.

باید دانست در تمام زبان‌ها، یاره‌ای از کلمات به مرور زمان گاهی تغییر معنی داده یا مفهوم آن استحاله گردیده یا موقعیت لفظ و کلام تغییر یافته است کلمه «غلام» نیز یکی از آنهاست که معنای اصطلاحی یافته است و فعلاً نیز خانی از بار سیاسی نیست. مقاله حاضر سعی می‌کند موقعیت لفظ «غلام» را از دیدگاه تاریخی، اجتماعی، نظامی، سیاسی و کاربرد آن را در امپراتوریهای بعد از اسلام بیان کند و باستناد کتابهای معتبر تاریخ مفهوم آن را روشن سازد.

کلمه «غلام» یک کلمه عربی است که معانی متعددی عبارتند^۱ از: پسر خردسال، شاگرد تربیت یافته، مرد میانسال، برده زرخرید، نوجوان زیبایی که با او مغالزه کنند، جمع عربی کلمه غلام، اَعْلَم، عَلْمه، عَلَمان است. این کلمه بعدها وارد زبان فارسی شده است و به معنی مطلق بنده و پسر است. در قرآن کریم نیز به معنی پسر آمده؛ - غلام شامل جنس مذکر است و جنس مؤنث آن «کنیز» در برابر «وصیف» است. در فرهنگ عامه ایرانی غلام بودن استفاده از اخلاص و ارادت داشتن به کسی است مثل اینکه ترکان نومسلمان خود را غلامان راستین اسلام می‌دانستند و یا دیگران از لحاظ اطاعت و قیادت ترکان را چنین می‌گفتند: ترکان غلامان اسلامند. یعنی احکام شرع را با خلوص نیت گردن می‌نهند و هکذا در بین عامه مردم، این کلمه یعنی غلام و مترادف آنها برای عرض ادب و احترام بکار می‌رود. مثلاً می‌گویند من نوکر شما هستم یا غلام شما هستم... و نیز «غلام کسی بودن» یعنی متادب به آداب و خصوصیات اخلاقی و علمی یک معلم و استاد است (در مقام تعلیم و تربیت) و اسامی متبرکی از قبیل: غلامحسین، غلامحسن، غلاماکبر، غلامعلی و... در میان هموطنان فارسی‌زبان و یا اسامی اللدقلی، حسینیقلی، عباسقلی، علیقلی، محمدقلی و... در میان ترک زبانان جهت اظهار عبودیت و اخلاص، به ائمه اطهار و معصومین (ع) است.

و اما غلامان چه کسانی بودند؟ با توجه به متون ادبی و کتب تاریخی در نظام اجتماعی ایران غلامان از پائین‌ترین طبقات گرفته تا بالاترین رده آن کلیه خدمتگزاران، کارکنان، مباشران درباری و غیر درباری را که خدماتی ارائه می‌نمودند شامل می‌شد. چنانکه بجای لفظ کارمند یا خدمتگزار لفظ

غلام را بکار می‌بردند و غیر از طبقات بالای جامعه نظیر سلطان، حاکم یا پادشاه، وزراء و منسوبان درجه اول (منهای فرزندان نوجوان شاهان که آنها را هم غلام بچه می‌گفتند) بقیه طبقات جامعه از صدر تا ذیل رعیت و غلام بودند و اطلاق لفظ غلام به رعیت و کلاً به خدمه (از هر طبقه که باشد) لفظی معمول و مصطلح بوده و تنها صفت ترکان هم نبوده است. این اصطلاح تنها به دلایل سیاسی و هدفدار پس از سقوط امپراتوری عثمانی به دست استعمار اروپا و به منظور انکار و تحریف تاریخ و فرهنگ و موجودیت تمام ترکان دنیا و ایران صورت گرفت تا به دلیل سیاسی آنها را تضعیف و تحقیف نماید که فعلاً خارج از گفتار ماست.

غلامان را بیشتر برای خدمتگزاری در خانه یا سرای، طبخ، فراشی، خنیاگری، حاجبی، ستوربانی یا برای معاشرت و امثال آن استخدام می‌کردند و این لفظ نه تنها در ایران بلکه در میان خلفای عرب نیز رایج بوده است. مثلاً غلامان در دربار خلفا سه دسته بودند و هر دسته بر حسب درجات نامی داشتند، مثل غلامان کوچک، غلامان سنگی، پیادگان رکابی و مصابی و غیره، در دستگاه امین خلیفه عباسی، دسته‌ای را جرادیه و دسته دیگر را غرابیه می‌نامیدند. اما بردگان را با پول می‌خریدند و زرخرید بودند که خریدار صاحب اختیار کامل او می‌شد. اسرای جنگی را در جنگ‌ها به عنوان غنیمت بدست می‌آوردند که باز هم مختص ترکان نبود و سرنوشت محتوم تمام ملت‌هایی بود که در معرض جنگ و میدان تاخت و تاز قرار داشتند.

غلامان ممکن بود سیاه باشند که آنها را از هند و

۱- بسمه دهجد، دلیل کلمه غلام

● غلام کشیک:

نگهبان و محافظ برای شاه یا دربار، یا غیردرباری.

و اصطلاحاتی از قبیل غلام پست (نامهرسان)، غلام بچه (خانه‌شاگرد)، غلامچه (غلام خردسال) و یا غلام خانه، غلام هندو، غلام سیاه، و...

بنابراین غلامان کسانی بودند که به شخصی یا مقامی، یا دستگاهی خدمت می‌کردند فارس یا ترک، سیاه یا سفید، ایرانی و غیرایرانی و درجات آنها با پسوند بعد از غلام معین می‌شد. اتفاقاً طی تاریخ تمام کارگزاران و مباحثان درباری خود را غلام می‌نامیدند و به این لقب نیز افتخار می‌کردند و این اصطلاح تا اواخر دوره قاجار نیز معمول بود. اما اهمیت تربیتی غلامان درباری تا آنجا بود که در تاریخ بیهقی می‌خوانیم شاهان و درباریان و کسانی از شاهان ممالک دیگر که فرزندان خود را به دلایل سیاسی به گروگان نزد سلاطین دیگر می‌فرستادند و یا صرفاً امراء و حکامی که مایل بودند فرزندشان برای جانشینی آمادگی یابند آنها را برای تربیت و بخصوص تعلیمات نظامی و درباری به دربار امراء و سلاطین دیگر می‌فرستادند. ولی شرط می‌کردند که فرزندشان در میان خیل غلامان درباری تربیت شود. مثلاً به هنگام انتصاب احمد نیال تکین به فرماندهی سپاه مستقر در هند، سلطان مسعود غزنوی تکلیف کرد پسرش باید در گروه دربار غزنوی بماند. ولی بایست در سرای غلامان خاص پرورش یابد. هکذا ابوالکلیجار پادشاه گرجان که پسرش در دربار غزنه بود و البته همگی دلایل سیاسی داشتند.

امور نظامی و سپاهیگری، از قدیم تا حال یکی

آفریقا می‌آوردند. مثل اصطلاح غلام حبشی، یا سفید باشند که ممکن بود فارس یا ترک یا دیلمی و طبری باشند و یا اهل فرنگ و فرنگی و صقلالی (سیسیلی) باشند. فرق میان دسته‌های سپاهی ترک با غلامان مملوک آن بود که ترکان بدلیل تواناییهای جسمی لازم و امتیازات اخلاقی که داشتند برای دولت و دستگاه کار می‌کردند و حقوق می‌گرفتند یا بعدها جزو سپاهیان حکومتی در می‌آمدند.^۱ عبارات و ترکیبات زیر مشاغل رایج و مقام و موقعیت غلامان را معین می‌کند:

● غلامان خاصه:

گروهی از غلامان بودند که پشت سر پادشاه در مراسم و تشریفات خاص می‌ایستادند.

● غلامان سرایی یا خانگی: گروهی از

غلامان که در اندرون پادشاه رفت و آمد داشتند و در زمان صفویه هم معمول بود.

● غلامان ساده:

از جوانان داوطلبی تشکیل می‌شد که در خدمت سلطان بودند و برای خدمت به شاه و دربار تربیت می‌شدند.

● غلامان خانه‌زاد:

در خدمت دربار بودند و در ترکی آنها را اثواوغلی می‌گفتند.

● غلام باشی:

این لقب بیشتر برای سفارتخانه‌های خارجی و رئیس پیشخدمتان و محترم‌ترین آنها اطلاق می‌شد.

● غلام پیشخدمت:

پسر یا پسران نابالغ شاهان یا فرزندان رجال درباری که در اندرون بودند و کارهای سبک انجام می‌دادند از قبیل آوردن و بردن قلیان، چای و آفتابه و لگن و غیره.

از اساسی‌ترین و کلیدی‌ترین کارهای حکومت بوده است که برای انتخاب آنها نهایت اهمیت و دقت را بکار می‌بردند. پس از سقوط امپراتوری ساسانی و تجزیه آن به حکومت‌های کوچک، امرای جدید محلی که برای حفظ قلمرو خود احتیاج به نیروی سپاهی داشتند نفرات خود را از میان ترکان نومسلمان انتخاب می‌کردند که علت آن روشن است. اکثر مورخین از جمله ابن حوقل، جرجی زیدان، دکتر ذبیح‌الله صفا و... معتقدند ترکان مردمی دلیر، جنگجو، دارای استحکام بدنی مناسب برای تحمل شرایط سخت و دشوار در جنگها بوده و ممتاز به تعصب و غیرت، وفاداری به حکومت و در صداقت به دین اسلام شایسته‌تر از اقوام دیگر بودند و خواجه نظام‌الملک چگونگی تربیت سپاهیان طی دوره هشت ساله عملی و رسیدن آنها را به مقامات بالا در فصل بیست و هشت کتاب «سیاست‌نامه» بدین شرح توضیح داده است:^۱

«کسی که برای امور نظامی تربیت می‌شود سال اول او را در رکاب خدمت فرمودندی. این غلام را فرمان نبودی که پنهان و آشکار در این یکسال بر اسب نشستی و اگر معلوم شدی او را گوشمال و تنبیه دادندی و چون یکسال خدمت کردی، غلام باشی با حاجب بگفتی و حاجب معلوم کردی، آنگاه او را قبایی و اسبی بدادندی با زینکی (زین کوچک) در خام گرفته و لگامی از دوال ساده و چون یکسال با اسب و تازیانه خدمت کردی دیگر سال (سال سوم) او را قراچودی (شمشیر سرکج) دادندی تا بر میان بستی، دیگر سال (سال چهارم) کیش و قربان (تیردان) فرمودندی تا وقت برنشستن (سوار شدن) بستی. و در سال پنجم زینی بهتر و لگام کلوکب (ستاره نشان) و قبای رومی بدادندی و دبوسی که در

دبوس حلقه آویختی و در سال ششم ساقین فرمودندی با اسبی داری و قدحی از میان آویختی و در سال هفتم جامه بدادندی. و سال هشتم خیمه شانزده میخی و سه غلامکی نو خریده بدادندی و در خیل او کردند و او را غلام باشی لقب کردند و کلاهی نمودین و قبایی گنجه‌ای داده و هر سال جاه و تجمل و مرتبت او افزودندی تا خیل باشی شدی. پس حاجب شدی و اگر شایستگی و هنر او همه جا معلوم شدی و کار بزرگ از دست او برآمدی و مردم‌دار و خداوند دوست (شاهدوست) بودی آنگاه تا سی و پنج ساله نشدی او را امیری ندادندی و ولایت نامزد نکردندی...» به نوشته تاریخ بیهقی هر غلام دارای یک خادم بود و دادن دو خادم به یک غلام امتیاز ویژه‌ای محسوب می‌شد. به نوشته کتابهای معتبر معلوم می‌شود غلامان درباری از نظر مقام در مدارج رده بالای سپاهی و لشگری بودند و پس از طی هشت سال تعلیمات و رسیدن به سن سی و پنج سالگی اهمیت شغلی آنان با دادن یک یا چند خدمتکار و اسب و شمشیر و یال و یراق ممتاز می‌شدند که در زمان ما نیز بنوعی مرسوم است و همچنین سلاح ویژه‌ای که نیزه کوتاه و کمان و کویال بود با خود حمل می‌کردند و لباسهای زربفت و تشریفاتی می‌پوشیدند و سلاحهایی که تماماً مرصع بود و آرایش طلا و نقره داشت برخوردار می‌بستند (یعنی همان مقام و مرتبه سرداران و سران و سپهدان آرتش امروزی) توصیفات ادیبانه مجلس بارعام سلاطین غزنوی در کتاب بیهقی و جوزجانی آمده است و نقوش آن توسط هیئت فرانسوی در کاخ لشگری بازار غزنویان تأیید شده است.

۱- ارکتاب ده هزار سال تاریخ ایران - عبدالعظیم رضائی

بومی بسیاری از آداب و سنن را از آنان یاد گرفته‌اند. اما سوء استفاده از کلمه غلام و تسری دادن آن به ترکان ایران با الهام از افکار و اندیشه‌های هدفدار آن هم بدلائیل سیاسی برای مردمی که طی اعصار و قرون مدافع استقلال و یکپارچگی کشورمان بوده‌اند درست نیست و اخلاقی بنظر نمی‌رسد و اطلاق اینگونه عبارات ناروا و اهانت‌بار به هر منظوری که باشد چیزی از واقعیت تاریخ، مدنیت و فرهنگ هزاران ساله ترکان کشورمان نمی‌کاهد و فراموش نکنیم وقایع تاریخ نه بدست مورخین فرمایشی و مصلحتی بلکه بدست توانای محققین بیطرف رقم می‌خورد. اگرچه دیر باشد اما نمی‌توان انکار کرد که ترکان مسلمان در ایران در ترویج و توسعه دین اسلام تا آنجا پیش رفتند که به شمشیر اسلام معروفند و از طرفی در ترویج و توسعه زبان مهاجر فارسی که زبان رسمی همه ماست صمیمانه کوشیده و هم دین مبین و هم زبان فارسی را تا فرامرزهای کشورمان برده‌اند و افتخارات متعدد علمی، ادبی و مذهبی از شخصیت‌ها و آثار برجسته قلمی و فرهنگی درخشانی به مفاخر کشورمان افزوده‌اند و به وطن و زاد و بوم خود عشق می‌ورزند. امیدواریم اتحاد و همبستگی ملت‌هایمان در سایه قرآن و اسلام جاودانه باشد.

این صاحب منصبان به مناسبت مسئولیت‌هایی که داشتند در کارهای مهم مملکت دخالت می‌کردند و طبعاً وزراء امراء و بزرگان مملکت بدون مشورت با آنان نمی‌توانستند تصمیمات جدی اتخاذ نمایند. از میان همین غلامان درباری (صاحب‌منصبان سیاسی) گاهی به مناسبت شایستگی‌هایی که نشان می‌دادند به مقامات بالاتر راه می‌یافتند که نمونه آنها در تاریخ زیاد است و آلپتکین مثال معروفی است که به علت رنجش از حرکات امیرسامانی به غزنه رفت و حکومت مستقلی برای خود تشکیل داد و بعدها که امیرسامانی خود گرفتار مسائل و مشکلاتی گردید و به دربار آلپتکین پناهنده شد و آلپتکین به دلایل اخلاقی او را در پناه حمایت خود گرفت لیکن ضعف و فتور سامانیان فرا رسیده بود. بنابراین غلامان همان خدمتگزارانی هستند که از طبقات پائین جامعه تا رده بالای دربار هم‌ردیف تمام خدمتگزاران یا کارمندان لشکری و کشوری به حساب می‌آیند و با عنایت به اسناد و مدارک تاریخی که آمدن آریائیاها به ایران که فقط ۹۰۰ سال قبل از میلاد بوده ولی ترکان بیش از سه هزار سال (۳۰۰۰) و قبل از آنها در این منطقه بوده‌اند تاریخ تمدن و سابقه فرهنگی و سکونت ترکان در ایران بیش از دیگران است^۱ و به توصیف فردوسی در داستان نخستین شاهنامه یعنی پادشاهی کیومرث آریائیاها پس از آمدن به ایران و همسایگی با ترکان

«دده قورقود» كتابى ايله اۇغوز داستانى آراسىندا علاقە

رشيدالدين خان و بهادير خان روايت لرينده
قورقود آتا زامانى اۇغوز داستانى ايله باغلى
اليميزده باشليجا اوچ روايت واردير:
۱ - اۇيغور حرفلىرى ايله يازيلمىش اۇغوز
كاغان داستانى؛

۲ - ۱۵ - جى عصرين اوللرينده رشيدالدين
طرفيندن فارسجا يازيلان تاريخ اۇغوزان و ترکان؛
۳ - ۱۶۶۰ - جى ايلده عبدالقاضى بهاديرخان
طرفيندن تشيبت ائديلن شجره تركمه.

ان قديم شكللى توركلرين مسلمان اولماسيندان
اولكى دۇرو عكس ائتديرن اۇيغور حرفلى اۇغوز
خاقان داستانى اۇغوز خاقانين دۇغومو ايله
باشلايير، بۇيوك بير قورولتاي تۇپلا يارق
اۇلكه سيني اۇغوللارى آراسيندا بۇلمه سى ايله
قۇرتاير.

رشيدالدين روايتى: نوح پيغمبريندن
باشلاييب سلجوقلورار، سلطان محمد
خوارزمشاه و آنادۇلو توركلرينه قدهر داوام ائدير.
بۇ روايتى اساس ۵ بۇلمه يه آييرا بيله ريک:

۱ - نوح پيغمبردن اۇغوزخانا قدر؛

۲ - اۇغوزخان و گون خان زامانى؛

۳ - ديب ياكوى خان دان گون اينال خانا قدر؛

۴ - دده قورقودون وزيرى گون اينال خان گۇل

اركى و تومان خان زامانى؛

۵ - تومان خان دان سۇنرا؛

اوچونجو منبع اولان شجره تركمه حضرت
آدم دن باشلاييب ابوالقاضى بهاديرخان
زامانينداكى توركمن بۇيلارينا قدر داوام ائدير.
شجره تركمه نى يئئددى بۇلمه يه آييرا
بيله ريک:

۱ - حضرت آدم دن اۇغوز خانا قدر؛

۲ - اۇغوزخان و گون خان زامانى؛

● پروفيسور احمد بيجان ارجيلاسون

تورك ديل قورمو باشقانى

كۆچوره ن: د. ابراهيم پور

۳ - كايين، ديب، باكوي و كوزى ياي خان؛
۴ - دده قورقودون وزير اولدوغو
اينال خان، دودين، كايين، كوك، ايركى و تومان
خان؛

۵ - قانلى ياي خاندا سلجوقلارلا قدر؛
۶ - سالور اوكورجيك آلپ و ابوالقاضي
بهاديرخان دؤرونده كى توركمن بؤيلاريني
آچيقلان بؤلمه؛

۷ - اوغوز ائلينده بيليك قيزلار بؤلمهسى؛
ايستر رشيدالدينده، ايسترده شجره
تركمهده دده قورقودولا باغلى اولان اساس بؤلمه:
هر ايكي منبعده دده قورقودون وزير اولدوغو
گؤستريلىر. قاضي اينال خان ايله تومان خان
آراسيندا كى زامانى گؤسترن بؤلمهدير. بۇ
بؤلمه لرين خلاصه سيني وئرمك يئرینه دوشر:
رشيدالدين ين جامع التواريخ يندن^۱ :

يئددى ايل پادشاهليق ائدن اينال سوير
ياوكورخان ساغليغيندا پادشاهليغى اوغلو آلا تلى
كيش دؤنلو قاضي اينال خانا وئرير. حضرت
محمد بنون واختيندا ظهور ائدير. خان دده
كره نچوكو ييغمبر خدمتينه گؤنده ريب مسلمان
اؤلور. اينال سوير ياوكويون واختيندا اورتايا چيخان
دده قورقود دا بۇ دؤرده دير و ۲۹۵ ايل عؤمور
سسورموشدور. قاضي اينال خان بايانديرلاردان
دؤنگر و ايغديردان دؤنگه يه وزير و نايب تعيين
ايدير. كايي اينال خان وفات ائدن كيمي آتاسى نين
نايى باياندير دؤنگرين اوغلو ايركى بير ضيافت
وئرير. قاضي اينال خان ين اولومو عرفه سينده
خاتونون بير اوغلو اولموش، قورقود اوشاغا تومان
آدى وئرميشدير. هامى ييغيشيرلار، قورقودون
تكليفى ايله تومان پادشاه سئچيلىر، آنجاق بالاجا
اولدوغو اوچون او، بۇ يويونجه يه قدر ايركى تعيين

ايدىلىر، گؤل ايركى خان آدينى آير. دوققوز ايل
سؤنرا تومان بوتون بيگلىرى ييغير «آرتيق تاхта
اؤزوم اؤتورا جاغام» - دئير.

گؤل ايركى تومانا ضيافت وئرير و قورقودون
چاغيرير. ضيافت يئددى گون، يئددى گنجه داوام
ايدير: قورقود تومانا دئير: «گؤل ايركى
ياشلانميشدير، اونو وظيفه دن اؤزاقلاشديرسان بۇ
افندى ليكله بير آرايا سيغماز، سن اونون قيزى
ايله ائولن، بير نئجه گوندن سؤنرا اؤلونجه هر شئ
سنه قالار». تومان گؤل ايركى نين قيزى ايله
ائولنير، بير آى توى - دويون كئچيريلير. گؤل
ايركى نين قيزى اؤلجه دن ايسته ين آيناخان اوغلو
اويه خان ين «محاربه ائديب قيزى آلا جاغام» -
سؤزونو ائشيدن تومان اونون اوستونه گليير. غاليب
گليير، اويه نى اسير ائدير. بير ايل سرحدده قالير.
خاتون اونون يائينا گنده ركن يولدا دؤغور. خاتونو
و اوغلو نو گؤل ايركى خان ين يائينا گتيريرلر.
ضيافت وئررك اوغلانا گؤى ياوكوخان آدينى
وئرير، قيزى نى تومان خان ين يائينا گؤنده رير.
تومان خان گئرى قاييدير، اوغلو نو گؤرونجه چوخ
سئوينير. تومان ين اوغلو كايى ياوكوى دا
بؤ يويبور. بير گون سؤ كئناريندا تيكان ايله
دوستونون بۇغازى نى كسير. تومان خان اؤنا «تيكان
ايله اثر بيچكن قاضي ياوكوى خان» آدينى وئرير.
بير ضيافتده ۹ ياشلى قاضي ياوكوى خان هامى نين
يائيندا گؤل ايركى يه دئير: «سن چوخ
قوجالميسان، آرتيق تختى آتاما وئر». گؤل ايركى:

۱- پروفيسور زكى وليدى تۇغان ين ترجمه سبندن
استفاده ائستدك اوغور داستانى رشيدالدين.
اؤغوزنامه سى، ترجمه و تفسير استابول ۱۹۷۲. ص ۶۱
- ۵۵. بو اثر بوندان سونرا سرت ويا «توغان» آدينه
بازيلاحاق.

«حقلى سن» دىيىر. سحرىسى گون ضىافت وئىرىر، قورقودۇ، بوتون اۇغسوز طايفاسىنى و قاباقتىللىرى چاغىرىر. تىختى تومانا وئىرىر. بۇ حىصە ترە كمە دە بىللە دىر:

قاضى يايى خان ايلە كايى اينال يايى آراسىندا ۴۰۰۰ ايل كىچىر. كايى قارا خۇجان يىن اۇغلو قورقود آتا سالور اينكلى، خۇجا و آوا (بيوا) شىيان خۇجان يىن باشچىلىغىندا اۇغوز ائلى يىغىشىر، اينال يايىنى پادشاه سىچىرلر. وزىرى قورقود آتا دىر و اينال يايى اونون سۇزوندىن چىخماز. اينال يايى پادشاهلىق ائدىر. اۇغلو دۇيلى كايىن يىرىندە اۇتوردوقدان سۇنرا اۇلور. دۇيلى كاوى دا قورقود آتايىن سۇزونە عمل ائدىر. دۇيلى كاوى يىن قورقود آتادان باشقا بايىندىر بۇيوندان بوكدوز و اىغدېردان دۇنگە آدىلى وزىرلىرى واردىر. دۇيلى كايىن اۇزون مدت حوكمدارلىق ائدىر، سۇنرا اۇلور. اونون ياخىن بىر قارداشى اۇلور - ايرگى آدىلى، ايرگى اۇشاغى يىن دۇغولماسى ايلە علاقە دار ضىافت وئىرىر. اۇغوز خلقى قورقوددان اۇشاغا آد قۇبولماسىنى اىستەيىر. قورقود آتا اونا تومانا آدىنى وئىرىر. ايرگى دە گۇل ايرگى آدى ايلە تومانا بۇيوپەنە قدر خان سىچىلىر. تومانا بۇيوپىن كىمى امانتىن اونا وئىرىلمەسىنى اىستەيىر. گۇل ايرگى يە چاتدىرىرلار. گۇل ايرگى دە قورقودا گىزلىنچە دىيىر. قورقودون مصلحتى ايلە ضىافت تشكىل ائدىلىر. ضىافتىن سۇنۇندا گۇل ايرگى دىيىر: «تومانا، سىن بۇيودۇن، آتايىن تىختىنى سىنە امانت ائدىر». خلق قورقودا باخىر. قورقود، تومانىن بىر آز دا صبر ائتمەسىنى، گۇل ايرگى يىن داها دا ضعيف لەمەسىنى گۇزلەمەسىنى اىستەيىر. تومانا راضىلاشىر. قورقود گۇل ايرگى يە و تومانا دىيىر و گۇل ايرگى يىن قىزىنى تومانا وئىرىرلر.

افشار ائلى يىن خانى آينا داها اوللر اۇغلو اوچون بۇ قىزى اىستەمىشىدىر. قىزى تومانا وئىرەندە اۇ، عسىرلىرى يىغىر گۇل ايرگى يىن اوزەرىنە گىشىر. گۇل ايرگى اونو مغلوب ائدىر، اۇغلونو دا اۇلدورور. آلتى آى اۇرادا قالىر، سۇنرا آينا ايلە راضىلاشىر، اۇنلار اطاعتى قبول ائدىر و اۇ، قايىدىر. تومانىن اوغلو اۇلور، آدىنى يايى قۇيورلار. تومانا اوغلونون آدى يىن قانلى يايى اۇلماسىنى اىستەيىر. يايى بۇيوپور، سۇكنارىندا اۇيناركن بىر توت بۇداغى ايلە بىر گىنجى اۇلدورور. بىر گون قانلى يايى گۇل ايرگى دن «تىختىن تومانا ايندىيە كىمى نىيە وئىرمەدىگىنى» سۇروشور. اۇ، بۇ سۇزو حقىلى حساب ائدىر. باشدا قورقود اۇلماقلا بوتون اۇغوز خلقىنە ضىافت وئىرىر، تىختى تومانا وئىرىر. اۇ، دۇرد آى خانلىق ائدىر. باشدا قورقود اۇلماقلا بوتون اۇغوز خلقى تومانا پادشاهلىغى قانلى يايى يا وئىرمەسىنى دىيىر، تومانا قبول ائدىر و تىختى قانلى يايى يا وئىرىر.

گۇرونديو كىمى روايت آنا خطلىرى جەھتدن بىر - بىرىنە عىنى دىر. آنجاق بعضى فرقلىر دە واردىر:

۱ - جامع التواريخ دە كايى اينال خان يىن آتاسى اينالسىر يايوكوى خان دىر، ساغلىغىندا پادشاهلىغى اۇغلونا وئىرىر.

شجرە تركمە كايى اينال خان يايى دان اول ۴۰۰۰ ايللىك بىر زامان اۇلدوغونو ايفادە ائدىر. كايى اينال يايى ۴۰۰۰ ايللىك بىر فاصلەدن سۇنرا بىگلر و خلق طرفىندىن پادشاه سىچىلىر.

۲ - جامع التواريخ دە تومانا، كايى اينال خان يىن اۇغلودور. بايىندىرلاردان دۇنگرىن اۇغلو و كايى اينال خان يىن نايى دىر. شجرە تركمە دە

كايى اينال خان ايلى تومان آراسيندا بىر دە دۇيلى
كايى واردىر، يعنى تومان، كايى اينال خان يىن
اۇغلو دئيىل، نوەسى دىر. گۈل ايرگى دە دۇيلى
كايى نىن قارداشى دىر، يعنى تومان نىن عمىسى.

۳ - جامع التواريخ دە گۈل ايرگى نىن قىزىنى
ايسىتىن شىخىمىن آدى: آيساخان اۇغلو اوژە
خاندىر.

شجرە تركمە دە اوژە خان آدى چكىلمىر، بۇنون
قارشىلىغىندا آيسان نىن افشار خانى اۇلدوغو
گۈستىرلىر.

۴ - جامع التواريخ دە تومان يىن آروادى يۇلدا
دۇغور. گۈل ايرگى ضىافت وئره رك اۇشاغا كايى
ياوغو آدىنى وئىر.

شجرە تركمە دە يۇلدا دۇغوم ايلى علاقه دار بىر
قىد يۇخدور. اۇشاغا آدىن گۈل ايرگى طرفىندىن
وئرىلدىكى دە موجود دئىيلدىر. اۇشاغىن آدى
كايى ياوغو دئيىل، ياولى دىر.

۵ - جامع التواريخ دە كايى ياوغو، دۇستونو
قىمىش قدر نازىك و توركلرىن تىكان دئدىكلرى
باشى اوچ اوزلو اولان بىر اوت ايلى اۇلدورور. بۇنا
گۈرە دە اۇنا «تىكان ايلە ار بىچكن كايى
ياوغوخان» آدىنى وئىر.

۶ - جامع التواريخ دە تومان تىختە
اۇتوردوقدان يوز گون سۇنرا «اۇز آرزوسو ايلە»
تىختى اوغلو كايى ياوغويا وئىر. بۇرادا قۇرقودون
آدى يۇخدور. شجرە تركمە دە تومان دۇرد آى
پادشاهلىق ائتىدىكن سۇنرا، باشدا قورقود
اۇلماقلا بوتون اۇغوز خلقى نىن ايسىتىى ايلە تىختى
اۇغلو قانلى ياولى يا وئىر.

۷ - جامع التواريخ دە تومان حيوانلار يىن
دىلىنى بىلىر. گۈل ايرگى خان تومانا ضىافت
وئردىكى زامان بئله بىر حادئە باش وئىر:

«يىمىكلر يىئىلەر كىن ياشلى بىر جاناوار
اۇلاماسى ائشىدىلر. قۇردون نە دئدىگىنى تومان
باشا دوشور، قورد: آرتىق ياشلاندىم، اۇوا چاتا
بىلىمىم، چاتسام دا تۇتا بىلىمىم، تۇتسام دا
پارچالاي بىلىمىم» - دئىر. اوچ جاوان قورد دا اونا
«سن ياشلى اىكن، بىز قدرتلى بىك، جاوانلار
ياشلىيا ياردىم ائتمە سەلر نە قىمتى اۇلار؟ بۇ گىجە
دۇمان و فىرتىنا اۇلاچاق. بۇندان استفادە ائدەر ك
ضىافته گىتىرىلمىش حيوانلار يىن قارىن و
قۇيوقلار يىن سە گىتيرە جە بىك». گۈل ايرگى نىن
كۈيگى دە قاراباراك جاواب وئىر: «اگر پادشاه منە
ايسىتى، ياغلى بىر قۇيروق وئرسە، سىزە اجازە
وئرمە». گىجە يارىسى تومان بايىرا باخىر كى،
حقيقتاً فىرتىنادىر. سحر قۇيونلار و كۈيگى
تاپمىرلار. آختارىلار اۇزاقدا بىر كىچىدە قارا
باراك يىن قۇيونلار قۇرودوغونو گۈروروك.
تومان قوردلار اۇلدورور، قۇيونلار گۈندەرىر.
گۈل ايرگى خان تومانا «بۇ قدر قۇيون اوچون بىر
شاهزادە نىن يۇرولماسىنا نە لزوم وار؟ - دئىر. اۇ
دا «قۇيونون اۇزلىرى اهمىتلى دئىيل» - دئىر.
«تومان نىن شرفىنە وئرىلن ضىافتدە قۇيونلار تلف
اۇلدو، تومان خان يىن آياغى اۇغورسوز گىلدى»،
دئىرلر - دئىه جاواب وئردى.

بۇ ضىافتدەن سۇنرا قورقود آتانىن اۇيودو ايلى
تىختە گۈل ايرگى قالىر.

اۇغوز خاقان و ددە قورقود كىتابى

بىز جە هۇن حۇكىمدارى تومان اوغلو ماتى.
جامع التواريخ و شجرە تركمە دە كى قاراخان اۇغلو
اۇغوزخان و ددە قورقود كىتابىندا كى دىرسە خان
اۇغلو بوغاج خان آراسىندا علاقه وار. بۇ اوچ

حكاية به نظر سالساق گۆره ريك كى، هر اوچ
حكاية ده كى آنا مۆتىو آتا ايله اۇغول آراسينداكى
مبارزه دير. آنجاق مبارزه نين سببى اوچ حكاية ده
ده بير - بيريندن فرقلى دير. هۇن حكاية سينده كى
سبب تومان ين سۇنراكى آروادينا اينانيب تىختى
كىچىك اۇغولونا وئرمك ايستهمهسى: مۆتونو
يۇنچىلره گىروو گۆندەردىگى حالدا اۇنلارا هجوم
ائتمهسى، يعنى مۆتونون اۇلومو ايله نتيجەلەنن بير
حرکت ائتمهسى دير. جامع التواريخ و شجره
تركمه ده بۇ سبب قاراخان ين مسلمان اۇلماسى
دير.

دده قورقود كتابيندا دىرسە خان ين اعتبارينى
ايتىرەن ۴۰ ايگىدين آتا - اۇغولون بير - بيرينە
قىارشى چىخماسى سبب اۇلاراق
گۆستىرلىمىشدىر. بىزجە هۇن حكاية سينده كى
سبب هم تارىخى، هم ده منبع جەتدن اصل شكلى
چوخ ياخىندىر. دده قورقود حكاية سينده ده
گۆستىرلىن سبب بۇنا اۇلدوقجا ياخىندىر. آنجاق
بۇرادا اۇگىنى آنانين يىئرني قىرخ نامرد ايگىد
توتوشدو. هۇن حكاية سينده آتاسى تومانى،
اۇگىنى آناسينى اۇلدورەن مۆتون اۇنا اطاعت
ائتمەن مأمورلارى دا اۇلدورور. «بۇ مأمورلار» و
«قىرخ نامرد ايگىد» آراسيندا بير علاقه وار.
جامع التواريخ و شجره تركمه مسلمانلىغا
چاغىرىش و «كافىر» آتا ايله محاربه مۆتىولرى
حكاية به سۇنرادان علاوه اۇلونموشدور. اۇيغور
يازىسى اۇغوز خان ين داستانيندا آتا ايله مبارزه
يىر آلمامىشدير. بۇ مسئله اوزەرىندە داينماق
لازيم دير. بىزجە، بۇ داستانين ان قديم شكلى
دير، تارىخ دئىيىل، ميفولوژى دير، تورك
كۆسمونىملىرىنى عكس ائتدويرير. اۇغوز خلقى نين
گۆيدن اننن ايشىقدان چىخان قىز ايله، گۆل

اۇرتاسينداكى آغاج كۇغوسوندان چىخان قىزلا
ائولنمەسى، كۆسمىك (كياهانى) عالمى تمثيل
ائىدەن آى، گون، اۇلدوزون دۇغماسى،
ايكىنچىسىندە گۆى، داغ، دنيز ميفولوژى
منشأينى آچىقجا گۆستىرير.

داشكندە كىچىرىلن ۲۹ - جو آلتاى شناسلار
كۆنفرانسينداكى معروضە مىزدە بۇ مسئله به
تۇخونموشوق. اۇغوز خاقان و آلتاى تورك
ميفولوژى سينده كى كىشى آراسيندا علاقه
قۇرموشوق، آلتاى روايتلىرىندە تانرى قۇداى
كىشى واسيطەسىلە كايناتى يارادير. اۇغوز خاقان
داستانيندا اۇغوز خاقان فۇق العادە قىزلارلا
ائولنەرك كايناتى تمثيل ائىدن اۇلادلار ين صاحىبى
اۇلور. جامع التواريخ و شجره تركمه ده ايسە
عمى قىزلارى ايله ائولنمە وار. جامع التواريخ و
شجره تركمه ده گۆل اۇرتاسينداكى آغاج
كۇغوسوندان چىخان قىزلا ائولنمە وار.

بۇ اوچ حكاية آراسيندا آپارديغىمىز مقايەسىنى
آشاغىداكى شكىلدە يىكونلاشدىرساق علاقه داها
آچىقجا بللى اۇلار:

۱ - اوچ حكاية ده آتا ايله اۇغول آراسيندا
مبارزه وار.

۲ - اوچ حكاية ده آتا اۇغولونو اۇلدورمە به قرار
وئرمىشدير. ايلك ايكىنچى ده بۇ حياياتا
كىچمەمىش، بۇغاج بۇيۇندا ايسە بابا اۇغولو
اۇخلا وورموش، اۇغول اۇلمەمىشدير.

۳ - اوچ حكاية ده اۇو صحنەسى وار. هۇن
حكاية سينده اوو سىراسيندا اۇغولو اۇلدورمە به
قرار وئيرير، آنجاق كىمىن آتديغى بللى اۇلمايان
اۇخلا آتا اۇلور. بوغاج خاندا ايسە آتا اۇغولو
اۇخلا وورور.

بۇنلارلا بير ده بوغا ايله دۇيوش مۆتىوى علاوه

ائتمك ايستەبيريك. بۇ موتيو ھۇن حكايەسىندە، جامعتواريخ و شجرە تركمەدە يوخذور. اۇيغور حرفيلە يازيلميش اۇغوز خاقان داستانى و بۇغاج خاندا بىر - بىرىندىن فرقلى جەھتلر واردير. يۇخارىدا گۇستردىگىمىز بۇ اورتاقلىقلار بىزى اىستر - اىستەمز سىنۇرون اۇغوز سۇزونون «اوكوز» اۇلاراق اىضاحينا آپارير. سىنۇرون بۇ اچىقلاماسىنى قبول ائتسەك، بۇغاج خان ايلە اۇغوز خاقانين عىنى آد داشيدىقلارنى گۇرەريك. بۇغانى اۇلدوردويو اوچون دىرسە خانين اوغلو بۇغاج آدىنى آلاندا اۇغوز سۇزو سىنۇرا گۇرە «اوكوز» سۇزو ايلە عىنى دىر. «اوكوز» «بۇغا» دئمكىدر. اۇ، اۇغوز خاقان داستانى نين باش طرفيندە كى «بۇغا» شكلىنە گۇرە بۇ نتيجه يە گلмышدير.

سۇن سۇز

بۇ تديقاتدا بىز اۇغوزنامەلدە سادەجە اۇلاراق اۇغوز خاقانين و ددە قورقودون ياشادىغى دۇرلر اوزەرىندە داياندىق و بۇنلارين ددە قورقود كتابىندا كى قارشىلىقلارنى اختاردىق. اۇغوزنامەلدە كى دىگر بۇلمەلرى دە تديقق ائتمك لازىم دىر. دىل جەھتدن خوارزم دۇرونە عايد منظوم اۇغوزنامەنى دە نظردن قاچيرمامالى يىق^۱.

شرقى آنادۇلوييا و آذربايجانا عايد يىر اۇلارنى نين ددە قورقود كتابىندا اۇزونە يىر تاپماسى ددە قورقود بۇيلارنى نين ھىچ اۇلمازسا بىرى نين منطقەدە باش وئردىگىنى گۇستىرير. منجە، ف. سومر چوخ دىقق دلىل لرلە بۇ فىكرى تصدىق لە يىر. قىسا خلاصەنى وئىرىك.^۲

۱ - بۇ حكايەلر توركلرين آذربايجانا و

آنادۇلوييا گلملەرىندىن سۇنراكى دۇرلرە عايد اۇلماسى دىر، «قەرمانلاردان ھىچ اۇلمازسا ان مشهورلارى تاريخدە معلوم اۇلمالى ايدى.

۲ - اۇغوزلار آنادۇلوييا گلدىكىدن سۇنرا توركمن اۇلاراق تانىمىشلار. حالبوكى ددە قورقوددا دايم «اۇغوز» دئىلمىشىدير.

۳ - آنادۇلوييا گلن توركلرين كومىز(قىمىز) اىچدىكلرى، آت اتى يىدىكلرى گۇستىرلىر. يىر اۇلارىندىن باشقا بعضى موتيو و آد ياشىلىقلارى بعضى بۇيلارين منبەلرىنى آنادۇلودا و آذربايجاندا اختارماغا امكان وئىرير. اىستورە رۇسسى يە گۇرە قاتتورالى آغ قۇيونلولاردان تۇرەلى بىگ دىر. حقيقتاً تۇرەلى بىگين اۇغلو قۇتلويىگ ۱۳۵۲ - جى ايلدە ترازون امپراتوروز. آلئكسىوسون باجىسى مارييا دئسپىنا ايلە ائولنمىشىدير.^۳ بۇنون كىمى دلى دۇمرولون عزرائيل ايلە مبارزەسى، آناسى، آناسى جانىنى وئرمەدىگى حالدا، آروادى نين جانىنى وئرمە يە راضى اۇلماسى حادثەلرى ژىرمونىسكى بىزانس افسانەلرىندە كى دىگىنىس آكرىتاسايا باغلامىشىدير.^۴ دىگىنىس آنا طرفدن بىزانسلى دۇكا عايلەسىنە منسوبدور. دۇمرولون آناسى نين دۇخا اولماسى فىكىرمىزى داها اساسلاندىرير. آنحاق دلى دۇمرولون اولىندە دىگىنىس آكرىتاس افسانەسىندىن بحث ائىدىلمىر. حكايە نين بۇ

۱- ك آبخان «منظوم اۇغوزنامە»، توركيە مجموعەسى ۱۸، ص ۲۴۴ - ۱۶۹.

۲- ف سومر «دە قورقود كتابىنا دابىر بعضى ملاحظەلر»

۳- ناح كۆك باى ص ۱۶ - ۱۱

۴- م ژىرمونىسكى كىتاب قورقود و اۇغور داستانى گلەنەبى (ترجمە ائدەنلرى. قايناق، ۱۹۶۱ ص ۲۲۸

تمثيل ائدەن و داستاين ايلك طبقه سيني تشكيل ائدن ميفولوزى اۇغوز خاقان دان تۇرەميشدير. مـختـلـيـف حـادـثـهـلـرلـه زـنـگـيـن لـشـمـيـش بـيـر بـوتـولـوـكـدور. تـورـك بـۇـيـلـارـيـنـيـن داغـلـيـلـيـب بـيـر - بـيـر يـنـدـن اۇزاقلاشما سينا پارالل اۇلاراق بۇ بوتولوك داغيلميش، مختلief شفاهى روايت و اثرلر يارانميشدير.

قاناق:

علمى اثرلر، خصوصى سوراخىلىش سايبى ۲، كىتاب دده قورقودون داستانلارى بىس ۱۳۰۰ ايللىگىبه حصر ائىدىنيرى محمدعلى يىف آدىنا سحران دوت اوبىورسىتەسى ص ۲۲ - ۱۸

حيصهسى، يعنى دۇمرولون قورو چاي اوزەرىندە كۇرپو سالماسى و كئچندن ۳۳، كئچمه يەندن دۇيه - دۇيه ۴۰ قۇروش آلماسى مۇتيوى چوخ ماراقلى دير. بيزجه بۇ مۇتيو تورك ساتيراسى نين قيمتلى نوغلىرىندىن دير. داها اولجه، بارابا افسانهسى، آغ ايله سالور قازان ين مبارزه سينده ايستر قاراچوغ چوبان، ايسترسه ده تپه گۇز مۇتيولرى ايله اۇخشارلىقلار وار.

عبدالقادير اينان دا دده قورقودلا باغلى بىر چوخ مۇتيوين توركوستاندا آلتاي توركلرينده ياشادىغىنى بىر چوخ مقاله لرینده گۇسترميشدير.^۱

ژېرمونسكى بامسى بئيرهك بۇيو ايله آلپاميش داستانى آراسيندا اۇخشارلىقلار اۇلدوغونو گۇسترميشدير. منه ائله گليركى، بوتون بۇ روايت و پارچالار توركلرين كۇسمونيم لرى آنلايشىنى

«دده قورقود»

داستانلاریندا عائله

داستان، وثیقه نین اعتبارسیز اولدوغو یترده ادبی لشمیش تاریخ، مشترک حافظه دیر.^۱ «دده قورقود»، «قورقود آتا»، «عضولرین قورقود» ۲۴ آیری - آیری بویلاردان عبارت اولان ان قدیم تورک ائوسلاریندان بیی نین هم سؤیله یین، هم ده رؤل آلان ائپیک خارا کتر دیر. چوخ تأسف کی، بۇ گون الیمیزده بۇ ۲۴ بویون هامیسی یوخدور. «دده قورقود» داستانی نین بویلاری مختلف جهت لردن تدقیق اولونا بیلر. ادبیاتچیلار، فولکلور شناسلار، مدنی تی نین تاریخچیلری، فیلولوقلار، فلسفه تاریخچیلری، سوسیولوقلار، ائتلولوقلار، بۇ مستلری تئز - تئز، دفعه لرله اله آلمالیدیرلار. اولجه تورک سویلو خلقلرده، «دده قورقود» لا علاقه دار بۇ ایشلر گؤرولمه لی دیر:

الف - متن حقینده معلومات، متین نشرلری، تنقید اولونماسی متنلرین نشری، واریانتلارا عاید متنلر، «دده قورقود» ون تأثیر یله یارانان افسانه، داستان، خلق حکایه لرینه عاید داستانلار^۲

ب - تدقیق لر:

- ۱ - فیلولوژی تدقیقاتلار، کتابلار، مقاله لر
- ۲ - فولکلور، سوسیولوق، ائتلولوق، فلسفه و مدنی تی تاریخچیلری نین تدقیقی: کتابلار، مقاله لر.
- ۳ - ادبیاتچیلارین تدقیقاتلاری: کتابلار، مقاله لر

۴ - «دده قورقود» موضوعوندا کئچیریلن علمی تدبیرلر.

بو باشلیقلار اساسیندا «دده قورقود» بیبلیوقرافیاسی حاضیرلانمالی دیر.

۱- پروفور صادق تورال، تاریخی گئورجگین ادبی لشمه سینه دایر قیدلر آنکارا ۱۹۹۳ ص ۷۸ - ۶۹
۲- متین اکیجی «دده قورقود» حکایه لر یبب تأثیر یله یارانان خلق حکایه لر ی. آکم نشری، آنکارا ۱۹۹۴ ص ۸ -

● پروفور صادق تورال
آتاتورک کولتور مرکزی باشقانی
کوچوره ن: د. ابراهیم پور

عائله و «دده قورقود» دا عائله

جهتلىرى حقينده يىنى و الدهكى متلره اساساً
فسيكىر يوروتمك اولار.^۱ ۱۵ و ۱۶ - جى
عصرلرده يازيا كؤچورولموش «دده قورقود»
داستانلارى نين ان قديم تورك ائپوسو اولان
«اوغوزنامه» نين بير بؤلمهسى اولماسى فيكرى داها
چوخ طرفدار تاپميشدير.^۲

«دده قورقود» بۇيلاريندا عايله نين اهميتلى و
اخلاقلى اولماسى آشيلانير. «دده قورقود»
داستانيندا عايله نين قورونماسى مسئلهسى بئش
ماده شكلينده اينجه لنه بيلر:

۱ - اوشاق صاحيبى اولماقلا نسلين داوامىنى
عايله قورولماسى نين مقصدى سايان و يوكسلدن
مفهوم (ديرسه خان اوغلو بۇغاچ خان داستانى،
اوشون قۇجا اوغلو سكره ك داستانى). بوتون ادبى،
متنلرده و داستانلاردا اۇغلان اوشاغى سئوگىسى،
ايستىي، آرزولانماسى بشرى بير دۇيغو كيمى
گئورونمكده دير. آنجاق «دده قورقود»
داستانلاريندا بير قيز اوشاغى ايسته ين آتائين
دوعاسى اوزه رينده داينامالى يىق.^۳

۲ - صداقت و وفا «بيگ بورانين اوغلو بامسى
بيره ك داستانى). بانو چيچك تۇي گئجهسى
ايتيرديگى بييره يى ۱۶ ايل گؤزله ييب، باشقاسى
ايله ائولنمهسى...

ديگر طرفدن دۇخا قۇجا اوغلو ده لى دؤمرول

عايله، بير قادين و كيشى نين اوز اراده لرى ايله
قوردوقلارى، حس فيكر و جنسى احتياج لارى
قارشيلان بير سوسىيال و مدنى بيرليك دير.
سؤسيولوژى جهتن عايله ان كيچيك سؤسيال
جمعيت كيمى قبول ائديلير.

عايله هم ده نسلين داوامىنى تعين ائدنه،
ائولادلارلا گئيشله ن و بعضاً ده اولكى نسلين
اساسىنى ياشادان، مىلى منليك و كيمليگين
داوامىنى گئرچك لشديرن اؤزل بير تربيه
جمعيتى دير. بۇ جمعيتده سئوگى، حؤرمت
مفهومونا استناد ائدن هم رالىك طبيعى شكilde
ياشاير.

ساغلام شكilde قورولموش عايله جمعيتينده
صداقت، ناموس، عفت، دوزگونلوك، شفقت،
مرحمت كيمى عالى، هومانىست حسلر داها آسان
قورونور و وارليغىنى داوام ائتديرير.

عايله جمعيتينده انسانلار تربيه ائديلير،
حؤرمت، لياقت و داورانيشلار آشيلانير.

توركلرده عايله داخيلينده مدنى لشمه متودلارى
اوچ شكilde خاراكتريزه اولونور:

۱ - سؤزسوز؛ آنجاق داورانيشلا يارانان،
نيمسه نيلن مدنى لشمه. بۇ حالدا حؤرمت لياقت،
داورانيش آشيلانير.

۲ - آتالار سؤزو و ضرب المثللر.

۳ - ناغيل، افسانه، داستان سؤيله يهرك.

تورك سؤيلو خلكلرده مشترك ناغيللار،
افسانه لر واردير. مشترك داستانلار «دده قورقود»
بۇيلارى و يا واريانتلارى، ياخود «دده قورقود»
بۇيلارى زمينينده اولان ناغيل، افسانه و حكايه لر.
تورك داستانلارى نين سيستم لى بير شكilde
يازيا كئچمه مه سينه گؤره منليك و كيمليك

۱- صادق نورال «ملى داستانلاريميز» ص. ۲۳۰ - ۲۱۵
۲- جينده ياشايان ش عمربن توركبه توركجه سيبه
جنوريلن مقالهسى بىرى جوح دوشوبدوردو ساخ
«اوغوزنامه به دابر بعضى مثلر» تورك دونياسى دبل و
ادبيات درگىسى ۱۹۹۷ ص ۴.
۳- ناحيه ييلديز «ماناس» داستانيندا عايله داخيلى
ماسستلر و اولارين «دده قورقود» حكايه لرى ايله
مقايسه سى (۱۹۹۵) اولوسلار آراسى تورك. حلق ادبياتى
سمنبارى. اولوسلار آراسى تورك دونياسى قورولتايى،
ايون (۱۹۹۵).

داستانىندا عايلە قۇران ايکى گنجين بىر - بىرلىرى
اوچون جانلارنى دا وئىرمەلرلى عزرائيل له
صحبتده اورتايا چيخير. اوشون قۇجا اوغلو
سكوه داستانىندا قارداشىنى قۇرتارماغا گئدن
بگى گلين گۆزلە يەجكدىر.

۳ - ناموسون تعريفله نهمسى و آشيلانماسى.
بوتون داستانلاردا، «ايلىادا» داكى اخلاقسىزلىغى
نظره آلاق) قادينلار عقتلى دىر، ناموسلودور.
بانو چيچە يىن بئيره كلە ائولنمەسى باشدان - باشا
بىر عشق، ناموس داستانى دىر. بۇرلا خاتونون
«كافيرين دۇشه يىنه» گيرمه مك، «قدح پايلاماق»
اوچون اوغلو اۇروزا وئىرىلن اشكنجهلره
دۇزمەسى بىر آنا اوچون گۆزلە نىلمە يەجك قدەر
آغير بىر امتحان دىر. (سالور قازانين ائوينين
ياغمالانماسى داستانى).

۴ - ار - اروادين بىر - بىرىنى سئچمه
آزادلىغى و قادينين ايگيدلىيى (بئيره ك داستانى،
سكوه داستانى، قانلى قوجا اوغلو قاتتورالى
داستانى).

۵ - عايلە يە كناردان مداخلە نين عايلە
بوتونلويونه ضرر وئره جه يىنى آچيقلان
داستانلار (ديرسە خان اوغلو بۇغاج داستانىندا
بوغاج آد آلدىقدان سۇنرا باش وئرن حادثه لر؛
قازلىق قۇجا اوغلو يىئنه ك داستانى، باساتين
تپه گۇزو اۇلدورمەسى داستانى، بكيل اوغلو
عمرانين داستانى، سالور قازانين اوغلو اۇروزون
داستانى).

بۇ بئش ماده ده كنى اساس خصوصيتلىرى
متنده كى نمونه لرله اساسلاندىرا بيلە ريك ، آنجاق
بونا لزوم يۇخدور. عايلە و خصوصيله قادينين
رۇلو «دده قورقود» داستانلارنى نين اهميتلى
خصوصيتى دىر.^۱ «دده قورقود» داستانى نين ان
مهم جهتى اسلاملاشدىر يىلماسينا باخما يارق تك

قادينلى ائوليليك، عايلە قۇرماق آنلايشى دىر.
«دده قورقود» داستانلارنى تك كيشى، تك
قاديندان عبارت عايلە نى آشيلان و قادينى بىر
عايلە اوچون «قوروجو»، «اصل عضو» سايان بىر
اۇزلە متن دىر. ديگر طرفدن داستانلارين
اولينده كى پرولوق حيصه سينده: دده قورقود
ديلينده اۇزان دئر: «قاريلاد دۇرد جور دور: بىرىسى
سۇلدوران سۇيدور، بىرىسى دۇلدوران تۇى دىر،
بىرىسى ائوين داياغى دىر، بىرىسى نه قدەر دئسن
باياغى دىر»، ايفاده لرله باشلايان و بۇ قادين
تسپلرلى نين هر بىرىنى ياخىندان تايىدان
«سۇيلامادا» قورقود آتائين عايشه، فاطما
سويوندان سايدىغى، سفره و ناموس صاحبيى
قادينلار تعريفله نير و عالي لشدىر يلىر.^۲

قادين و كيشى آراسيندا مشروع مناسبتده،
تائيش اۇلما، بىنمه، سئومه، عاشيق اۇلما
مرحله لرلى ياشارانين هر شئيدن اول دۇيغو
مبادله سى اۇلماسى بللى دىر.

كيشى و قادين آراسيندا بۇ دۇيغولارى و
نتيجه نى آچيقلان حادثه آرخاسيندا مىلى
مسئوليتىمىز يئرلشميش دىر. «دده قورقود»
داستانلاريندا افراط دۇيغويا (سئنتيمئنتاليزم)،
خيالپرستلىگه امكان وئرمە يىن بىر اساس وار.
طبيعتده ياشايان، طبيعتين سرت اوزونو
گئوستردىگى ۲۴ ساعااتا، آيلار،
مۇوسوملره (فصل لره)، ايللره دايانماغا چالیشان
انسانين حقيقت سئوره اۇلماسيندان طبيعى بىر
شئى اۇلا بىلمز. انسان هم انسانلارلا، هم ديگر
جانليلارلا، هم ده طبيعتله مبارزه سى نين هر
آينى دۇلدوردوغو بىر حياتا عايد مدنيتده، قادين
- كيشى مناسبتينده عشق ده، جنسى مناسبتده

۱- م. كايان، تيب، تحليل، استانبول، ص ۶ - ۵

۲- م. ارگين «دده قورقود» كتابى، استانبول ۱۹۶۹

اۋزۈنە عايد سرحدلر داخلىندە اۆلمالى دىر.

«دەدە قورقود» آتا داستانىدا جنسى مناسبتلر دايم طبيعى زميندە و اخلاقى سرحدلر داخلىندە دىر.

تورک دونياسينا داخيل اولان و يا تورک سۆيلۈ خلقلرين مدنيتلرينى يىئنى دن قۇرارکن بئش اساس سايماليديرلار: اۇرخون آبيدهلرى «کتاب دەدە قورقود»، «ديوان حکمت» (احمد يسوى)، «قوتادقو بيلگى» (يوسف خاص حاجب)، «محاكمة الغتین» (عليشير نوایی).

بۇ بئش اثر هم علم، هم خلق اوچون بۇگونکو دىلە اۇيغون ترتيبده اۇشاقلار اوچون قىسالدىلميش خلاصه شكىلدە درس ائدىلمەيدىر.

دونىاداكى هئچ بير داستاندا «دەدە قورقود»

قادىنى كيشى ايله برابر سايان، قادىنى صداقت، ناموس سمبولو حساب ائدەن، عايله قۇران و قۇرويان، يوكسلدن، قادىنى قهرمانلىقلارى ايله اۇنە چىنخاران، اخلاقى دەيرلرى، عايلهوى دەيرلرله عىنى لشديرن تك آروادلىيغى آشيلايان بير اثر يۇخدور. «دەدە قورقود» داستانى بير اخلاق، عايله داستانى، عايلهنى مىلى منلىك و كىملىك مركزى سايان، اۇرتاق قهرمانلىق اۇيرهەن ائپوسوموزدور.

● «کتاب دەدە قورقود» داستانلارى بىس ۱۳۰۰ ايسللىگىه حصر ائدىلميش سخحوان دولت اوسيوئرسيتەسى نىن حصوصى سۇراحيلىتىيدان كۆچورولوب (ص ۲۵ - ۲۳).

آبونه فۇرمو

آبونه اولماق ايسته ين عزيز وطنداشلاردان ۱۳۷۸ - جى ايلين آبونه پولونو (۱۷۰۰ تومن) «بانک مىلى، شعبه داريوش، خيابان بهار، دکتور جواد هيئت، ۲۱۶۳» نومرهلى حسابا ياتيريپ قبضىنى بو فورملا بيرليکده آشاغيداکى آدرسه گۇندرمه لرى خواهش اولونور.

آدرس: تهران - فلسطين شمالي، ساختمان ۱۵۱، مطب دکتور جواد هيئت، تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

آد و سوي آد:

آدرس:

پۇست نومرهسى:

تلفون:

وارلىق درگىسىندە

«دەدە قورقود»

داستانى نىن تەدقىقى مەسىلەلىرى *

● دوقتور نزاكت رضاقىزى

جنوبداكى ادبى - مدنى جريانين بوتۇو بىر ائپوخاسىنى تشكىل ائدن وارلىق درگىسى نىن مختلېف يۇنلرىندن علمى آراشدىرىلماسى نىن اۇيره نىلمەسى نىن و تېلىغى نىن مستىنا اهمىتى واردير. تارىخىمىزىن بوتون چكىشمەلرىندە، ان مختلېف شكىللردە تظاهر ائدن چتىن لىكلە باخما ياراق باشدا دونيا شىهرتلى جراح انسىكلوپىندىك ذكا صاحىبى دوقتور جواد هىئت دورماقلا اۇزونون فداكار كولىكتىوى نىن سعىى نتىجەسىندە ۲۰ يىلدىن برى منتظم اۇلاراق نشر اۇلونان وارلىق درگىسى بۇ اىللىر عرضىندە اۇ تايلى - بۇ تايلى خلقىمىزە زنگىن ادبى - مدنى علمى بىر خىزىنە بخش ائتمىش و بخش ائتمكده دىر.

وارلىق مجموعهسى آذربايجان خلقى نىن مىلى و مدنى وارلىغىنا، دۇغما دىلى و ادبىياتىنا گنىش ساحەلى فولكلور و ائل يارادىجىلىغىنا، افتخارلى كىچىمىشەنە، توكنمىز بدىعى و هنرى قدرتىنە يۇل آچماق و اونو يىنى تارىخى اجتماعى شرايطدە داها انسانى، داها دموكراتىك، داها قاباقچىل فىكىرلەرلە انكشاف ائدىرمك آرزوسو اىلە اورتا ياپا چىخىر.

۲۰ ياشلى وارلىق درگىسى نىن احاطە ائىدىگى موضوعلار گنىش و چوخ جەتلى دىر. بونلارنى هر بىرىسى آبرىجا آراشدىرىلمالى و تەدقىق اۇلونمايدىر. فولكلور نمونەلىرى سىراسىندا كىتاب دەدە قورقود داستانى دونيا اۇلچوسوندا كلاسىك بىر اثر كىمى «وارلىق» درگىسى نىن يارادىجى امكداشلارى نىن زنگىن و ماراقلى يازىلارىندا اۇز عكسىنى تاپمىشىدۇر.

بۇ ساحەدە داها اۇنملى يىر توتان دوقتور جواد هىئت، فولكلورشناس محمدعلى فرزانە، دوقتور حمىد نطقى، عبدالكرىم منظورى خامنەى، «سازىمىن سۇزو» اثرىندە دەدە قورقود بۇيلارنى نظمە چكىن مىلى شاعىرىمىز سەند اۇلموشدۇر. درگىدە علمالدىن على بىگزادە نىن «دەدە قورقودون تارىخى بارەدە»، علىرضا صرافى نىن «ايراندا دەدە قورقود كىتابى نىن تانىمىسى و نشرى تارىخىندىن»، محمدحسین گونئىلى نىن «دەدە قورقود كىتابى نىن فولكلوروموزداكى تاتىرى» و س. مقالهلرىندە داستانىن معىن يۇنلرىندىن تەدقىقى وئرىلمىشىدۇر.

دوقتور جواد هىئت داستانىن «دىرسەخان بوغاجىن بۇيو»، «سالور قازانىن ائوى نىن ياغمالانامسى بۇيو»، «بايبورانىن اوغلو بامسى بئىرەك بۇيو»، «قازان بىگىن اوغلو اوروزون دوستاق اۇلماسى بۇيو» (۱۹۸۱، سۈي، ۳۰، ص ۲۳-۲۱) حقىندە ماراقلى دىققەتلىرىمەلر اپارمىش زنگىن تارىخى مەنبەلرە و

داستانين اۋزونه اساسلاناراق خلقىمىزىن بۇ محتشم يازىلى آبيده سىندە تورک سۇيلىرى نىن اجتماعى ياشاملارى نىن چوخ جانلى و بدىعى شكىلدە گۇستريلمە سىنى دقتە چكىشىدەر. دده قورقود داستانى تورک اوغوز - آذربايجان ادبياتى نىن شاه اثرى دېر و هر بۇيدا اوغوز ائللرى نىن جسارت، ايگىدلىك و ساواشداكى قهرمانلىقلارى بيان اۋلونور، بوندان باشقا، كۇچرى حيات سورەن اوغوز ائللرى نىن عادت، كىچىم و دوشونجهلرى داستاندا اساس يىتر توماقدا دېر. وطنپرورلىك، قوناق سئورلىك آنا و اولاد محبتى، قادىنلارا حۇرمت، مبارزلىك، دوشمنلرە نفرت، مردلىك، قهرمانلىق و بۇكىمى گۇزەل خصوصيتلر عكس اۋلونموشدور.

دده قورقود بۇيلىرى سۇنراكى خلق داستانلاريمىزدا مەهم تائىر گۇستريمىشىدەر. ايستر قهرمانلىق، ايسترە محبت داستانلاريمىز شكىل اعتبارىلە كتاب دده قورقودكىمى قۇرولموشدور. بونا ان ياخشى مثال كوراوغلو داستانى، اصلى و كرم و عاشيق غريب داستانلارى دېر.

دده قورقود داستانلارى نە واخت و هارادا ياراندى؟ (۱۹۹۴ سايى ۴ - ۹۱، ص ۸ - ۳) يازيسىندا دوكتور جواد هيئت اوغوز ائللرى نىن يارادىجىلىغى نىن شاه اثرى سايىلان بۇ داستان بارەدە مارقلى و گئنىش معلومات و ئرير. داستاندا تك تانرى و اسلام دينىنە اينام چوخ قوتلى دېر. لاکين، كۇچرى اينانىشلار، عادت و خاطيره لر هله ده ياشاماقدادېر. دوكتور جواد هيئت زنگين تارىخى منبعلرە و داستانين اۋزونه اساسلاناراق، بير سيرا دقيقلشديرمەلر آپاراراق يازيركى، دده قورقود داستانلاريندا ايشلە ديلن ديل آذربايجان و شرقى آنادولو توركجهلرينە ديگر تورک ديل و لهجهلريندن داها ياخين اۋلوب ۱۲ - ۱۱ - جى عصرلرە بۇ منطقه دە ياشايان اوغوزلار نىن دانىشيق دىلى ايله عىنى دېر و بۇ داستان ۱۹ - جو عصرە قەدر علم عالمينە مجهول قالمىشىدەر. اثرين ايلک اليازماسى آلمانىادا درئۇذن کتابخاناسيندا فيليشتر طرفيندن ۱۶ - جى عصرە عايد اليازمالار سىراسينا آينمىشىدەر.

۱۸۵۹ - جو ايلدە نۇلدىكى داستانى ترجمە ائتمە بە چالشمىش، لاکين متنى ياخشى اۇخويا بيلمەدىگى اوچون ايشى تاماملایا بيلمەمىشىدەر. سۇنرا بۇ ايش روس عالمى بارتولد طرفيندن داوام ائتديريلەرک ائپوس (حماسه) ترجمە اۋلونموش، عالمين اۋلوموندن سۇنرا ۱۹۵۰ - جى ايلدە باکيدا نشر اۋلونموشدور. تورکيه لى مۇلف رفعت ۱۹۱۶ - جى ايلدە داستانى برلين نسخەسى اساسيندا عرب اليقباسى ايله نشر ائتديرمىشىدەر. ۱۹۳۸ - جى ايلدە تورک عالمى اورخان شايق اثرى لاتين اليقباسى ايله نشر ائتمىشىدەر. ۱۹۵۳ - جو ايلدە پروفور محرم ارگين و ۱۹۵۹ دا پرتو نايلى کتابى چاپ ائديب و اونون بارە سىندە تحقيقات ايشلرى آپارمىشىدەر.

۱۶ - جى عصرە عايد اولان واتىکان اليازماسى بير مقدمە ايله آلتى داستاندان عبارت دېر. شمالى آذربايجاندا ايلک دفعە ح. آراسلى ۱۹۳۹ - جو ايلدە کتابى لاتين اليقباسى ايله چاپ ائتديرمىشىدەر.

بولود قاراچورلو سهند خلق داستانى اينجىلرينى ياخشى بيلن فولکلورشناس، ديگر طرفدن ادبى و مدنى ارشى دريندن باشا دوشن مدریک بير فيلسوف كيمى تانيدان «سازيمين سۇزو» اثريندە دده قورقود بۇيلاريندان آلتيسينى نظمە چكىمىش و کتابين بيرينجى جلدىنى پهلوى رژيمى نىن ياساقلارينا باخما ياراق چاپ ائتديرمىشىدەر. بۇ اثرى ايله تارىخيمىزى ساختالاشديرانلارا، ديلمىزى انكار ائدەنلرە توتارلى بير جاواب و ئرمىشىدەر. آذربايجانين محتشم يازىلى آبيدهسى اولان كتاب دده قورقود داستانينى اينجهلە ين مىلى

شاعیریمیز سهند ایراندا دده قورقود شاعیری، دده قورقود یادگاری و زامانه میزین قورقودو آدینی قازانمیشدیر. «سازیمین سۆزو» اثری ایله سهند آذربایجان ادبیاتینا اۆزونه مخصوص دهیری اولان قیمتلی اثر بخش ائتمیشدیر. - دئیهن دوقتور محمدعلی فرزانه وارلیق درگیسی نین گۆرکملی امکداشلاریندان اولاراق فولکلورشناس کیمی تانینان بۇ عالیم سازیمین سۆزو اثرینه اۇن سۆز یازمیشدیر. دده قورقود بویلاری و تدقیقاتچیلاری ایله برابر، بۇیوک آراشدریرما ایشی آپاران سهند حقیقنده گئیش معلومات وئرمیش بۇ اثرین باکی دا و تورکیهده نشر اولونماسینی دا قید ائتمیشدیر. وارلیقین ۱۳۶۰ - ۱۳۵۹ - جی ایللرینده ده «بررسی درباره کتاب دده قورقود» آدی ایله علیرضا صرافیندن سککیز مقاله نشر ائدیلمیشدیر.

۱۹۹۷ - جی ایل ۵ - ۱ دسامبر تاریخینده باکیدا نظامی آدینا ادبیات انستیتوسو طرفیندن حاضرلانا ۶ - جی بین الخلق دده قورقود سمپوزیومو کئچیریلیمیشدیر. بۇ سمپوزیومو ایران، تورکیه، عراق، روسیه و بیر نغچه اوروپا اؤلکه لریندن دده قورقودشناسلار دعوت اولونموشلار. ایراندان ۴ نفر عالیم بۇ سمپوزیومدا اشتراک ائتمیشدیر. دوقتور جواد هیئت، دوقتور محمدعلی فرزانه، علیرضا صرافین، سلامت ماراقلی معروضه لر و چیخیشلار ائتمیشلر.

دده قورقود کتابی و داستانلاری اوزه رینده بیر چوخ اوروپالی شرقشناسلار تدقیقات آپارمیش و ائپوس بیر چوخ دیلله، حتا فارسجا یا ترجمه ائدیلمیشدیر. روس عالیم لریندن پروفیسور بارتولد عؤمرنون چوخ حیصه سینی دده قورقود داستانلاری نین تدقیقی ایله کئچیرمیشدیر.

یوخاریدا قید ائتدیگ کی، وارلیق درگیسی نین مختلف ساایلاریندا سککیز مقاله سی نشر اولونان دده قورقودشناس علیرضا صرافین نین درگی نین سونونجو سایندا (۱۹۹۸ سایی ۳ - ۱۰۶) «ایراندان دده قورقود کتابی نین تاینماسی و نشری تاریخیندن» آدی ماراقلی بیر مقاله سی نشر اولونموشدور. معلوم اولدوغو کیمی دده قورقود ایلك دفعه ۱۹۱۶ - جی ایله (تورکجه) کیلیسلی معلم رفعت طرفیندن چاپ اولونموش و اونون نسخه سی همین ایله باشقا کتابلارلا بیرلیکده آذربایجانین گۆرکملی مدنیت خادیم لریندن ساییلان محمدعلی تربیتین الینه کئچمیش، ایرانا گتیریلیمیش، تبریزده یئنئ اوسلوبلا قورولموش تربیت کتابخاناسینا وئریلمیشدیر.

۱۹۲۱ - جی ایل پهلوی رژیم دؤرونده رضاخانین حاکمیته گلمه سی ایله علاقه دار آنا دیلینده اولان کتابلار مختلف یوللارلا محو ائدیلمیش و یاندریلیردی. دده قورقود کتابی دا دنیا ساواشیندان سؤنرا «اؤراق و چکیش» زندانیندان آزاد اولان دده قورقود حقیقنده ایلك سۆز دئیهن دوقتور محمدعلی فرزانه اولموش و «آذربایجانین ملی داستانلاری» آدی ایله داستانین آذربایجاندا ۱۹۳۹ - جو ایله حمید آراسلی طرفیندن داستان نشر اولونماسی گؤستیریر کی، تبریز بیر اؤقده ده گئریده قالمامیشدیر.

وارلیق درگیسی نین صحیفه لرینده دده قورقودلا باغلی تدقیقی آراشدریرمالار زنگین و مختلف دیر. بۇ مقاله لر کتاب دده قورقود داستانلاری نین ایراندا، گونئی آذربایجاندا تاینماسی، تبلیغی و ملی شعورون انکشافی باخیمیندان مستنا اهمیته مالیک دیر.

* بۇ مقاله نخواندا یوسف محمدعلی یف اوسوئرسیته سی بین یاینلادیعی «علمی اثرلر - خصوصی بۇراخیلیش. ۱۹۹۸ - سایی ۲» بومره لی درگیسیدن آلیمیش و محمدرضا هیئت طرفیندن ایتمامیزا کؤچورولموشدور

نخجوان سفرى نين

اوچ گونونده

بئش گونلوك سؤز

● ح.م. ساوالان

نخجواندا نه گؤزەل بىر - بىرە حورمت وارىمىش
دوغرو حورمت وار اولان يئردە سعادت وارىمىش
من ائل عادتلىرى نين بىر چوخون اؤيره نيمىش ايديم
ياخشى دبلر وارايمىش، ديدە نه لذت وارىمىش
دوغماليقدان نه صفا، ذوق تۇره يرمىش گوردوم
ائىل آرا دۇغما يا بىر باشقا محبت وارىمىش
يئنى ليك، علم و ادب بىر يانا بوندان دا گؤزەل
خوش دويوب، دوز دوشونلردە صداقت وارىمىش
آز - چوخا باخمايانين همى بسوللوق گتيرير
اؤ ياشيللىق، اؤ گؤزەل ايشلره همت وارىمىش

دۇرد ايل بوندان قاباق ۱۳۷۴ - جو ايلده باكى و نخجوان ادبيات عاليملىرى نين مصلحتيله وارلىق
درگيسينده شمالى آذربايجان يازيچى و شاعرلىرى نين اثرلىرى و اونلار ين بوراخديغى تاثير باره ده بىر تديقى
اثرين يازيلماسى نزاكت خانيم اسماعيلووا يا تكليف انديليير. بو اثر هم ده يوكسك ليسانس ديستر تاسياسى
كىمى ۱۹۹۹ - جو ايل آپرئل آيى نين ۲۴ - ده نخجواندا يوسف محمدعلى يف اونيونرسيته سينده ركتور
پروفور عيسى حبيب بيگلى و باشقا پروفورلار ين حضور و ايله تقديم و مدافعه اولونا جاقدى.
من ده «وارلىق» مجلهسى نين تحريريه هيتى نين دائمى عضوو كيمى اؤ مقدس علم اوجاغينا سربست
دينله ييجى اۇلاراق دعوت اؤلموشدوم.

مدافعه گونوندن بىر گون اول جمعه گونو ارديبهشت آيى نين اوچونده سحر تئزدن تهراندان طياره ايله
تيريزه، تبريزده ده سوارى ماشينلا جولفا يا يۇلا دوشدوم. جولفادا اولجه اؤز گۇمرگ و سرحد
ايشچى لر يمىز ين چوخ ياخشى و خوش داورا نيشلاريندان سئوينديم و اؤز تشكورومو بيلديريب چيخيش

مۇھورو وورولموش پاسپورتومو آلدیم.

كئىچە - گوندوز ميليونلارچا آجىلى - شيرىنلى معنلار و خاطيره لرله آخان آراز چايى كورويوسونون اوستونه چىخجاغىن نىخجواندان لطف ائديب منى آپارماغا گلن ايكي عاليم قلمداش دوستومو گوردوم سئوينه - سئوينه كورويو اوسته آدديلاريمى قيوراقلاشديرديم. ائله او تاي گمرک حيطينه منى قارشىلاماغا گلن دوستلاريمال وئريب گوروشوب قوجاقلاشديق. بۇ دوستلار يىرى نىخجوانبن ياخشى معاصير شاعىرى خانعلى كريموف ايدى كى، دانشگاهدا ادبيات اوستادى دير. او بىرى دوست دوكتور مهندس على اوسط قولى يىف ايدى كى، او دا دانشگاه اوستادى دير. پاسپورتوما او تايين گىرىش مۇھورو وورولاندان سونرا دئيه - گوله قوشولوب دوستوم على اوسط يىن ماشينينا مينىب نىخجوانا يوللاندىق. يول اوزونو دئيب - دانىشيب ايراندا اولان باشقا دوستلارى مندن سوزوشوردولار. هر ايكىسى سئوينجلى حال ايله: - انشاآلاه دوكتور جواد هيئت ده صاباحا قدهر اوزونو يىتيرر». من ده تاييد ايله انشاآلاه گلر - دئديم.

يول اوزونو كئوشه نىن و اوچا چينارلار يىن ياشىللىغى انسانين گوزلرين اوخشايب روحونو ديرچلديردى. سوز نظم، نثر، شاعىر و شعر كيفيتىندن، مرحوم اوستاد شهريار و مرحوم سهندىن شعر و شاعرانه عالمريندن « حيدر بابا»، «سهنديه» دن گئيدردى. بيلمه ديم نه واخ تاذربايجانين معروف و مشهور شهرياريندن اولان نىخجوانا چاتديق. شهرده يئنى سيستمه تىكىلميش آوادانلىقلار يىن يانيندا قديمىن قالميتى هله اوز عظمتىنى ايتيرمه ميش دام - داشلار شهرين قوجامانلىغىنى آپ - آيدىن گؤستىردى. قديمىن قالما آبيده، اوجاق، مسجد، ميدان و مهم مدنيت يئرلى ده دوستلار منه گؤستىردىلر. ناھار زامانى ايدى. على اوسط معلم بىر توركيه رستورانى نىن قاباغيندا ماشينى ساخلادى ايچرى كئچديك. ياخشى بىر ناھار يئديك. سونرا قالخىب اونيئورسيته شهريجىگنه گئتديك. اورادا بىر نىچه اوستادلارلا گوروشوب، پروفوسور عيسى حبيب بيگلى معلمى سوزوشدوق. دئيدىلر باكى دادير. مطلق بۇ گون گلهسى دير. اونون مخصوص اوتاغينا كئچيب دئيق گلمه سىنى و دوكتور جواد هيئت يىن گليب - گلمه ديگىنى سوزوشدوق. «بۇ آخشام گله جكلر» - دئيدىلر. بىر آز كلاسلىرى دؤلاشيب نزاكت خانىمى گوردوك. منيم ايراندان گلدىگىمدن سئوينديگىنى بىلديرىب، وارلىق يىن دايمى زحمت چكنلرى خانىم ابراهيمپور و محمدرضا هيئتى سوزوشدو و سئوينه - سئوينه «پروفوسور دوكتور هيئت ده انشاآلاه گلر» - دئدى. بۇ گوروشدن سونرا بىز آيرىلىب شهريجىگىن قوناق ائوينه گئتديك. اورادان دا خانعلى معلم و اونون امكداشى آلاه وئردى معلمه گزمه يه چىخديق. خانعلى معلم گزه - گزه بىزى آپاردى ائولرينه. حال - احوال و خوش گىلديندن سونرا آذربايجانلىلار يىن عادتينه گوره بىر ايكىندى چايى ايچديك. شام يئمه يىندن سونرا شعر اوخوماغا باشلادىق. اوزون صحبتدن سونرا دوستوم خانعلى معلم يىن يولداش يىندان، ادبلى قوناق سئوهر بالالاريندان تشكور ائديب يولا دوشدوك و آلاه وئردى معلم و خانعلى معلم منى قوناق ائوينه يىتيردىلر.

صاباحىسى شنبه گونو تئزدن دوروب حاماما دوشوب چىمدىم و سونرا نامازى قىلىپ گلدىم دانشگاهبن كونفرانس اوتاغينا كئچيدىم و يام - ياشىل آغاجلارى، گؤزل هندسى بولونموش حيه طى تاماشا ائده - ائده او گون دانشگاهدا چىخىش ائده جه يىم معروضه نى بىر داھا گؤزدن كئچىردىم.

ياواش - ياواش دانشگاه ياتاق خاناسيندا ساكن طلبه لرين گل - گشت لرى باشلانيردى. (منيم كونفرانس اوتاغينا كئچمه بيمين سببى بۇ ايدى كى الكتريك كسيلميشدى و اوتاكلار قارائلىق ايدى. تكجه كونفرانس اوتاغى نين حيه طه سارى پنجره سيندن ايشيق دوشموشدو و منه اۇخوماق شرايطى ياراتميشدى.)

بىر ده گۇردوم، خانعلى معلم تزه چيخميش شعر كتايىنى و بىر مکتوبو گتيريب خواهش ائله دى كى اۇنلارى پروفوسور حميد محمدزاده يه چاتديرام. ائله اونو بۇلا ساليرديم، گۇردوم اوستادلاردان بىرى قوناق اوادانليغينا سارى گلير، منى گۇرجك باشيلا سالاملاشيپ، اشاره ائله دى كى چيخام هاراسا گنده ك. من ده حاضير ايديم. انشيگه چيخديم. اۇ دئدى «دوقتور عيسى معلم منى گۇنده ردى سيزى سحر يئمه بينه اپارام اۇرادان گنده ك پروفوسورون يانينا» يئنه گنديب بىر توركيه رستورانيندا سحر يئمه يى يئيه ندىن سۇنرا پروفوسور عيسى معلمين گۇروشونه گئتديك. گۇروشوب اۇيوشدوك. باكيدان گلميش باشقا عالميرله ده گۇروشدوك. پروفوسور عيسى حبيب بيگلى منيمله گۇروشونده دوقتور جواد هيئتت يئنه گله بيلمه ديگيندن چوخ تأسفله دئدى: «گوناه منده اولوب من دونن باكيدا دوقتور جواد هيئتت گۇردوم گله جك ايدى اما آخشام گلنده من گرفتار اولدوم اۇنو گۇره بيلمه ديم، من گره ك گنديب اونو اۇزومله گتيره ديديم». چوخ اوزگون ايدى. چونكى دوقتور هيئتت يئنه آذربايجان جمهوريتينده آيرى بىر عزيزليگى و حۇرمتى وار. خصوصيله عالمير آراسيندا، آكادئميك علمى بىر ايشده دوقتور جواد هيئت اۇلسا او ايش علمى و مكمل بىر ايشدير، اوره يه قوت، روحا سئوينچ، خاطيره بىر تسلى دير. اۇلماياندا طبيعي ديركى، اۇلماديغى بللى و بىر آز دا اونو ياخشى تانيانلارين خاطيري پريشان اولور. يئنه من دۇنوب دئديم: «هله واخت وار بلكه ده گلديلر». چونكى من اۇزوم ده دوقتور هيئتت گۇرسم سئوينجيمدن باشقا يازديغيم معروضه مى ده چيخيشدان قاباق اونا اوخويماق ديم.

پروفوسور عيسى حبيب بيگلى منه و هامى عاليم قوناكلارا خطاباً: «بويورون گنده ك اونيوئرسيتته ميزين باشقا يئرلرين گۇره ك. دوقتور عيسى حبيب بيگلى اونيوئرسيتته شهر جيگينده اولان دانشكده لرين هر رشته اوچون دائر انديلمه سى و حتا كلاسلارين و بعضى حيصه لرين تيكتيئيسى و يا قديمدن قالما اوچوب تۇكولموش دام - داشلارين، قاپى - پنجره لرين تعمير و يئنيدن انشاء و ايجاديندا اۇزونون بىر باشا اشتراك ائتديگيني سۇيله يه - سۇيله يه بيزه علمى رشته لرين كلاسلارينى گۇستره ركن، يادىما آذربايجانين فداكار آكادئميك عاليمى مرحوم پروفوسور دوقتور عباس زامانوف دوشوردو. گۇروردوم، پروفوسور عيسى حبيب بيگلى ده ائلينه، خلقينه، وطنينه و اونون ترقيسینه عاشيق اۇلموش باجاريقلى بىر عاليمدير.

باكى دان گلميش قوناكلار آراسيندا بۇيوك متن شناس، اديب، فضولى شناس محسن آقا گۇوشوف، بۇيوك عاليم پروفوسور، صفرلى ده وار ايدى. پروفوسور حبيب بيگلى بوتون كلاسلارى و علم اوچاقلاريني بيزه گۇستره ندىن سۇنرا دئدى: «گلين سيزى موسيقى و اينجه صنعت دانشكده ميزه اپاريم». اۇرايا گئتديك اۇرادا گنج طلبه لر گولر اوزلرله بيزلرى قارشيلاديلار. قبول اوتاغيندا يعنى دانشكده نين رئيس و اوستادلارين اوتاغينا كئچديك، اوستادلاردان رقيه خانيم، دوچنت دوقتور سعیده خانيم خوش بىر برخوردا هامى قوناكلارا خوش گليب سيز دئييب، چاي گتيرديلر، چايلا رايچيله ندىن سۇنرا پروفوسور حبيب بيگلى موسيقى كلاسلارينى بيزه گۇستره - گۇستره: «بالالاريميزدان بىر ايكي موسيقى انشيده ك

گئدەك» - دئدى. بىزى آپاردى كونسرت سالونونا. تخمىنأ ۱۵۰ نفرلىك بىر سالون ايدى اما الكتريك يوخ ايدى. ايشىقلار يانمىردى. بىر گنج طلبه الينده ساز صحنه يه چىخدى. ادبله سلام وئرب خوش گلدن دئيب بىر عاشىق ماهنيسىنى ايفا ائلدهدى. سۇنرا بىر طلبه خانىم قىز دا صحنه يه چىخىب، بىر عاشىق ماهنيسىنى ايفا ائلدهدى. ايشىغىن اولمادىغىندان سالون ائله كى گرەك آيدىن دئيب ايدى. مىكروفون دا ايشلەمىردى. اما ايفاچى طلبەلر بىر سازلارى هم جاناسىنر سسلرى هامىيا چاتىردى. سۇنرا كونسرتىن تكمىل اولماسى اوچون بىر موغام اوچلويونو دىنلەمەلى اولدوق. اوچ نفر طلبەلردن بىرى كامانچا، بىرى تار، بىر نفر دە الينده قوال صحنه يه چىخدىلار. هم چالغىچىلار بىن چالدىقلارى و هم مغنى بىن سسى خوش و جاناسىنر ايدى. خوش سسلە گۇزەل بىر تصنىفىلى رىنگلى زابول سەگە موغامىنى اجرا ائلەدىلر. بىر دە دۇنوب باخدىم دال سىرامىزدا اگله شىنلر آراسىندا ايرانلى شاعىر دۇستوم مصطفى قلىزادەنى گۇردوم، گۇروشوب اوپوشدوك (من مصطفى قلىزادە بىن نخجوانداكى آدرسىنى تهراندە عزيز دوستوم محمدرضا هىئت دن آلمىشدىم اۇنو گۇرە جە بىدىم، يانمىدا اولان «وارلىق» بىن سۇن سايى سىندان اونا وئره جە بىدىم. اۇدا منىم نخجوانا گلد بىمى ائشىدىب اونيئورسىتە شەرجىگىنە گلەمشدى. بىر دە گۇروشوموزو وعد ائتدىك). ادبىيات فاكولتە سىندە مدافعه اوچون آرتىق گنج اولماقدا ايدى، ياخشى ايفا اولموش زابول موغامى بىن هله هاواسى باشىمىزدا ايكن سالوندان چىخاندا خوش سسللى گنج صنعتكار طلبە دن تشكور ائدەرك: «چوخ ساغ اول نادر دە برلى و ملاحظلى سسىن وار، موغاملارى دا، موغام ردىفلىرىنى دە ياخشى بىلىرسن» - دئيه يانينا كئچىب ياواشجا قولاغىنا: «تكجه زابول برداشتىندان سۇنرا بىردن زىلە گئتمە يە يئر يۇخدور و اۇخوماق حالىندا اۇوجونون بىلە بىنە ياخىن حىصه سىنى قوالىن حالقا آغاچىنا دۇيمە بىنە دە يئر يوخ ايدى. چالىش موغامىن اۇزونو نئجه كى وار ايفا ائله» - دئيب، موفىتىلر آرزولارىلا آىرىلدىق.

ادبىيات دانىشگاھىنا سارى گئدەرك بىر موسىقى عالمى ايله دانىشىردىق. اۇ دئدى: «بعضى اوستاد مغنى لر اۇزلىرىنە ائله مغرور اولورلاركى، ايستە دىكلرى يئردە خارچ گوشەلرە كئچىرلر. حالبوكى، اۇخودوقلارى موغامىن آذربايجان سبكىندە اصلاً ائله بىر گوشە و اۇ گوشە يە ائله بىر يئر يۇخدور. باشتا خلقىن ايفا طرزىندە بىر گوشە دىر. بونا من بىر قارىشىدىرما و بىر آنارشىزم دئيه بىلەرم!...»
من دە اوستادىن سۇزونون قبولوندا: «ايگىرمى ايل قاباق مرحوم شوشالى خانىن حقىندە يازدىغىم بىر مستزاد شەرىمدن بو يوردوغوزا مناسب بىتلرى اوخويوم»:

تساپدىن اۇز موسىقىوين اينجه رموزاتنىيا ال
ايشىلر بىن اولدو تمل
يادلار بىن گوشەلر بىن ائيله مەدىن اصلە بدل
نە گۇزەلدىر بىر عمل
اصل ايدىن سۇيله مەدى كىمە كى، خان اصلين آتير
ائىلى يادلاره ساتير
ايندى بعضى اۇخويان عنعنە سىن، خلقىن آتير
بىلدى اصلە قاتير

اۇخسوياندا گۇرۇسن خارچ اۇلور گوشه‌لىرى
اۇزگەدەر نىغمەلىرى
كۆكۈنۈ ساخلا ماغا يۇخدو دئىرسن ھىنرى
بالا قاتمىش زەھرى

دانشيغيمىزىن لاپ شىرىن يىرىندە ادىيات دانىشگەھى نىن علمى دانىشقلار سالونونا كىچىدىك. بوتون عالىملر اگلشدىلر. اوستادلار حاضىرايدىلر، ھر كس اۇز يىرىندە اگلشدى، بۇيوك دىلچى عاليم پروفىسور ياووز آخوندلو، دىلچى اوستاد ابوالفضل عظيملى و دانىشگەھىن رىئىسى پروفىسور عىسى حىبىب بىگلى جلسە نىن علمى ادارەسى اوچون صحنەدە رىاست يىرىندە اگلشدىلر.

اۇگون ايكي نىرىن مدافەسى وار ايدى. بىرىنچى مدافە ايمان جعفر اوفون تديق ائتىدىكى «آذربايجان سياحلىرى و سياحت نامەلىرى» و ايكىنچى مدافە رضا قىزى نزاكت خانىم اسماعىل اوانىن ايدى. «وارلىق ژورناليندا شىمالى آذربايجان ادىياتى» بىرىنچى مدافە بىتدى نظىرلر، رايلىر و ئىبلدى. نوبت نزاكت خانىما چاتدى، صحنە يە چىخىپ تىرىون آرخاسىنا كىچىدى. الكترىك كسىلمىشىدى. مىكروفون ايشلەمىردى آنجاق سس ھامىيا چاتىردى. خصوصىلە اۇن سىرادا اگلەشنىلر لاپ ياخشى ائشىدىردىلر. اۇخودوقجا تديق ايشىندە نە قەدەر دىق و ياخشى ايشلەدىكى بللە نىردى. بوتون مەتنى اۇخوياندا ن سۇنرا دىنلە ن اوستادلار طرفىندىن سۇاللار اۇلدو. ھامى سۇرغو - سۇاللار ن جاوا بىنى دوزگون آچىقلامالارلا و ئىرىدى. عالىملر راضى بىر وضعلە مصلحت و مشورت اوتاغىنا كىچىدىلر، بىرسىرا دانىشقىق و نظر مبادلەسىندىن سۇنرا يىنە ايش داوام ائلەدى. پروفىسور ياووز بىگ و راھنما اوستاد ابوالفضل بىگ دانىشاندا ن سۇنرا پروفىسور حىبىب بىگلى بوتون جلسە دانىشقىقلار ن يىغىلمىقلا ياخشى يىكۈنلاشدىردى. سۇنرا مەن تىرىونا دعوت ائتىدى. دوروب تىرىون آرخاسىنا كىچىدىم:

بسم الله الرحمن الرحيم
ھامى عالم و عالمە گۈزەللىكلرى يارادان آلاھىن آدىلا

من «وارلىق» ژورنالى نىن يازىچىلارى و قلمداشلىرى آدىندان سىز عزيز و سئوىملى عالىملرە و بوتايداكى باجى - قارداشلىرىما صىمى سئوگى و سالاملارى چاتدىراندا ن سۇنرا، بۇ علم مەكانىندا اگلەشنى عالىملر بىمىزدىن خصوصىلە آذربايجان بىكىداكى علملر آكادىمىياسى و آكادىمىان ن نظامى آدىنا ادىيات انستىتوتونون حۇرمىتلى عالىمى پروفىسور ياشار قارايىف باشدا اۇلماقلا، نىخجوان دولت اونىوئىستەسى رەھبىلىگى و نىخجوان مەركز رايونونون ۱۹۹۵ - جى ايلدە و ايندىكى علم سئوھر عالىم ناظىرلىرىنى نظىرە آلاراق اۇ جوملەدىن حۇرمىتلى عالىم جناب پروفىسور دوقتور عىسى حىبىب بىگلى يە و حۇرمىتلى باجىم نزاكت خانىمىن ادبى اومىد چىراغىمىز «وارلىق» حقىندە چىكىدىكى زىھمتلىرىندىن كى، چوخ دىق علمى، ادبى نىجەلر اللە ائدە بىلمىشلىر تشكۈر ائدىرم.

بۇ كىمى قايقى كىش نىجىب نىتلىرلە گۇرولن صىمىمى ايشلر بىز آذربايجان خلقى نىن اۇزون زامان بىر -

بیریمیزه حسرت قالدیغیمیزین آجیسینی جانیمیزدان چیخاریر و ثمره‌لی نتیجه‌لر وئیریر.

نزاکت خانیمین بۇ علمی تحقیقی ایشی‌نین ایکی بۇیوک اهمیتی و ده‌یری واردیر. بیر ایشین چوخ دقیق اینجه‌لمه‌سینده و هارالارا دوزگون اهمیت وئریب اشاره ائتمه‌سی‌نین تحلیلینده ایسه، ایکینجیسی داها دوغروسو اساس ایشین نه شکیلده باشلانماسی دیر.

طبیعی کی، نزاکت خانیم ملی مفکوره ایله باخیب، پاک و مقدس ملی دوغولارلا و اؤزهل بیر دوشونجه ایله بۇ ایشه باشلایب دیر. البته بۇگون بیزیم ادبیاتیمیزا بئله محبت و بئله باخیش چوخ اهمیت‌لی و ده‌یرلی بیر باخیشدیر.

اؤ ژورنالدا قوزئی حقیقنده، قوزئیدن گتیریلیمیش داها دوغروسو درج اولموش مقاله و موضوعلاری آرییب آختاردیغیندا خاص بیر ذوقله اؤتای - بۇتای دئیلل بیر ائوللیک، دؤغمالیق و بیر پارچا دوشونه‌رک ایشله‌میشدیر. چونکی ایشین بۇ قدره یاخشی چیخیب موقیته اؤغراماسی بونو ثبوت ائدیر، آپ - آیدین گؤسته‌ریر.

بۇ دا بۇگون بیز آذربایجانلیلار و بوتون آذری تورکلرینه ایدئال و لازیم اولان بیر ایستک دیر. بۇدور کی، بۇ مقدس علم اوجاغیندا حؤرمتملی نزاکت خانیم بۇ یاخشی ادبی - مدنی ایشی و رساله‌سی اوچون اوره‌کدن تشکور ائدیر و بیزیم دیل و ادبیاتیمیزی سئوهن خصوصیله «وارلیق» سئوهن هر بیر ایرانلی تورک باجی - قارداشلاری طرفیندن تبریک عرض ائدیپ، داها آرتیق موقیت‌لر و نائلیت‌لر آرزو ائدیرم. آرتیرمالیام کی، نزاکت خانیمین، دؤغما وارلیغیمیز، دؤغما دیل و ادبیاتیمیز اوچون صرف ائندیگی امک و غیرت تقدیره لایقدیر. بۇ استعداد و باجاریق کی، ملی شرف اوغوندان گؤستریلر «وارلیق»‌ین ایلک ساینندان ۱۶ یاشینادک بوتون ساییلاری‌نین صحیفه‌لرینی سطیر - سطیر اؤخویوب اینجه‌له‌یب، آختاریلار، اعلا درجه‌لی نتیجه‌لر ائده ائدیپ چوخ نفیس علمی بیر رساله حاضرلائیبلار. بو تمیز ایش و لیاقت قارشیسیندا دئییرم حؤرمتملی باجیم نزاکت خانیم بۇ درین آلقیشلار و تبریکلر سیزه آنا سودو کیمی حلال اولسون!...

دوشونورم کی، بیزیم آذریلر (یعنی آذربایجان تورکلری) بیر یانا بۇگون دنیادا یاشایان هامی تورک دیللی انسانلاردان هر کیم وارلیق ژورنالی‌نی اؤخویوب، سئویر و سئوینیر، اونا اوره‌کدن باشاری، داوام، اؤزون عؤمور آرزولاییر. البته وارلیغی سئوهن ایلک اؤنجه اونون باشیندا دوران خلقیمیزین شرفلی اوغلو ائل آغساقالیمیز دوقتور جواد هیث جنابلارینی سئویر و اونا جان ساغلیغی، اؤزون عؤمور آرزولاییر. من ده «وارلیق» عائله‌سی‌نین کیچیک اویه‌سی کیمی بو قایغی‌کش محبتلره جان قوربان دئییرم.

ائللرین هر گره‌یی بیر
هر نه، حلال چؤره‌یی بیر
قانی بیر دیر اوره‌یی بیر
بؤدو داستان گتیرمیشم

دولانمیشام ائل-اؤبانی
قیسا داستان گتیرمیشم
اؤزومله بۇ شیرین جانی
سیزه قوربان گتیرمیشم

ائله بلله‌نیرکی، مدافعه ایشیمیز بیتیش کیمی دیر. حؤرمتملی عالیملر رایلرین داها دوغروسو مثبت رایلرین اعلان ائدیلمه‌سی، منیم ده ایکی مثبت رایدن خبریم وار. بیر پروفسور، دوقتور حمید محمدزاده‌نین

رأی دیرکی، صحتلری نین یاخشی اولمادیغی اوچون زنجان شهرینده تداوی ائدیلیر. تلفونلا خانیم ابراهیم پورا دئییب کی: «من متنی اوخوموشام رأی و نظریم ده مثبت دیر، أما تهراندا اولمادیغیم اوچون سیزه یئتیره بیللمه میشم، من رأیی سیزه فاکس ائدهرم، سیز ده نخجوانا فاکس ائدهرسینیز. اکینجی رأی ده دوقتور جواد هیئتین مثبت رأیی دیرکی، باکیدا دیرلار بۇگون بۇرا گلهسی دیرلرکی، حضوراً دانیشیب و رأیلری نین ده مثبت اولدوغونو اعلان ائده جک ایدیلر.

قالدی بۇ ایل «وارلیق» ین ۲۰ - جی ایلی باشا چاتیپ حتا بۇ کئچن پاییزدا ژورنالین علمی عضولریندن باش یازاری بۇیوک عالیم پروفیسور حمید نطقی ده انگلیتره دن تهرانا گلیمیشدیلر. هامی وارلیقچیلار (یازانلار و اوخویانلار) ایسته دیک دوقتور جواد هیئت و دوقتور حمید نطقی باشدا اولماقلا «وارلیق» ین ۲۰ یاشی مناسیتله طنطنه لی، علمی وارلیغی و وارلیقچینی تانیما و تانیتما سئمیناری و دوستلوق مجلسی کئچیره ک. معین سببلره گۆره آغ ساققاللاریمیز مصلحت گۆرمه دیلر. ایندی بۇردا بیر چوخ «وارلیق» سئوه عالیملرین حضوروندا «وارلیق» ین ۱۶ یاشی مناسیتله رأیلر اوخوندو. واخت اولورسا امکان داخلینده «وارلیق» ین ۲۰ ایلیگینی ده قید ائده ک.

هامی اوستادلار، عالیملر موافق اولدولار. ائله او مناسیتله قوشدوغوم شعری اوخودوم. وارلیق حقیقنده دانیشانلار و سؤال ائده نلر اولدو. سؤزون اوزانماغی اوچون سوزغولاردان بیرینی گتیریرم. عالیملردن علیار معلم سؤروشدو: - «یاخشی بۇ ۲۰ ایله وارلیق لازیم اولان موسسه و کتابخانالارا گۆنده ریلیب می؟» جاواب: - «ایرانین بۇیوک شهرلرینده بوتون علمی مؤسسه و کتابخانالارا هر سایدان بیر و یا ایکی نسخه گۆنده ریلیب، استانبول، آنکارا و باکیدا معین علمی، ادبی مؤسسه و کتابخانالارا گۆنده ریلیب، اوست - اوسته دونیانین بعضی کتابخانالارینا گۆنده ریلیر. آسیا، اروپا و آمریکا دا آسونه اولانلاریمیز دا وارکی، گۆنده ریلیر. البته بۇنو دا قید ائدیم کی، کتابخانالارا و علمی مؤسسه له پولسوز و تمناسیز گۆنده ریلیر.

وارلیق حقیقنده بیرسیرا مثبت دانشیققلاردان سؤنرا اکیندی چاغی جلسهنی قورتاریب ناهار یئیه نندن سؤنرا، باشدا پروفیسور عیسی حبیب بیگلی اولماقلا بیر عده اوستادلارلا بیرلیکده نخجوانا یاخین بیر کنده گتدیک. اورادا بیر ائوه کئچدیک، گۆردوم جعفروفون آتاسی نین ائوی دیر. عیسی معلم عالیملره گلیب جعفروف عائله سینه تبریک دئمه یه کی، بۇگون سیزین اوغلونوز مدافعه ائدیپ عالیملر جرگه سینه کئچمه سی سیزه مبارک اولسون. من او صحنه و او وضعیتنی گۆردوم. پروفیسور عیسی حبیب بیگلی کیمی بۇیوک انسان بیر طلبه سی نین موفق اولماسی اوچون اونون کندینه گئدیر، اونون آتا، عمی و قارداشلارینا و هامی عائله سینه تبریک دئییر. من او بۇیوکلوک، انسانلیق و محبتی باشا دوشنده اختیارسیز بدنیم گیزیلده دی، گۆزلریم سنوینجدن یاشاردی. او وضعده تحسین و حیرت ایچینده ایدیم. ذهنیمه بیر معنا دؤلدو (بتله بیر بۇیوکلوک، یاخشی و محبتلی اولان خلق دیری بیر خلقدیر). اورادا آخشام اوستو ایدی. بیزی عزیزله دیلر، قوناقلادیلار او مناسیت اوچون شیرینی پایلادیلار.

اورادان «شورور» راپونونا ساری یؤللاندىق. عیسی حبیب بیگلی شرورلودور. اونون ایندی اؤز ائوی و

۱- «شورور» شهری ۷۰ کندی اولان بیر راپون مرکزی دیر. حجوادان ۶۵ کیلومتر گون باتاناساری داها دوغروسو تورکیه

قارداشى ئۇي شەرور شەھرىنە باغلى و ياخىن «شەھىد محمدكندى»ندە دىر. سۈرۈجو ماشىنىنى على حبىب بىگلى نىن ئۇي نىن يانىندا ساخلادى. على بىگ، اوغلو، پروفورون اوغلو قاباغىمىزا چىخدىلار: «بويورون، چوخ خوش گلىب سىنيز» - دىيە بىزى حۇرمت و محبتلە قارشىلادىلاركى من بۇ قەدەر انسانلىق، قوناق سئوهرلىك، حۇرمت و محبتدە غرق اولموشدوم.

ايچرى كئچدىك. يىمك يىدىكىدن سونرا عىسى معلىم بىر آز گىنجلىك و تحصيل دۇرونىدن، دۇغما ائلىنە، دۇغما تۇرپاغىنا نئجە وورغونلۇغوندىن، اؤنجىب خلقى نىن، وطنى نىن ترقىسى اوغروندا چالاشدىنجا دىنجه لىدىگىندىن داھا دوغروسو وطن عشقىندىن دانىشىدى. ¹ گىجەدن چوخ كئچمىشىدى. دئدىم -: «معلىم من دە صاباخ شرورا ياخىن «موغانجىق مسلم» كندىندە بىر قوھوموموز وار، اونو گۇرمىه گىندە جەيم، ارنو گۇروب قايىدىب سىزىنلە گۇروشوب تهرانا دۇنە جەيم». عىسى معلىم -: «سن هلە تزه گلىسىن بىر اون گون بۇردا قال نىجوانىن گۇرمەدىگىن يىرلرىن سنە گۇرسەدك. بىزىم دە ياخشى گۇرمەلى يىرلرىمىزوار، من قارداشىم على بىگە تاپشىرام صاباخ سنى قوھوموزون كندىنە و گۇروشونە آپارار، قايتارار نىجوانا هلە سنىنلە ايشىمىز وار، من اوزوم دە سىز ايله گلردىم، قوھوموزو گۇرمە يە مايل ايدىم، اما صاباخ تزدن بىر دستە توركىدەن عاليم قوناقلاريمىز وار. اونلارى قارشىلاماغا نىجوان طياره ميدانىندا اولمالىيام. سىز دە قارداشىملا كندە گىدىب قايدارسىز نىجوانا اوردى سنى ياخشى گۇرمەلى بىر يىرە آپاراجاقلار.

بىز گىجەنى على بىگ گىلدە ياتاسى اولدوق. اما عىسى معلىم اوز ائوينە گىتتى. صاباخ سحر، يىمە يىندە عىسى معلىمىن اوغلوندىن عىسى معلىمى سۇروشودوم. «اتام ائركن گىدىب نىجوانا» دئدى.

بىز سحر يىمە يىندىن سۇنرا على بىگ حبىب بىگلى نىن ماشىنى ايله «موغانجىق مسلم كندى»ندە منىم قوھوموم «خىدىركىشى» گىلە يۇللاندىق. موغانجىق مسلم كندى نىجوان بوتولويونون قوزنى گون باتان طرفى داھا دوغروسو ائرمىنلرلە سرحد اولان سدرک كندىنە ياخىن بىر يام - ياشىل، آباد بۇيوك بىر كندىر. اما بۇ كند قصبەدن دە آباد آغاجلى، باغلى - باغاتلى اكينلى، سويو بۇل، ياشىل، دىرى، ترمىز بىر كندىر. خىباناندا بىرىندىن خىدىركىشى نىن ائوينى سۇروشودوق سمتىنى اؤپرەنىب گىتتىك. سحر چاغى ايدى. هر ائولى اوز حىيەت قاپىسى نىن اؤن - اؤن بىش مترىنى سۇلايىب سويورموشدو، آغاجىن كۇلگەسى سحرچاغى اؤ ترمىز سۇلايىب سويورولموش يىرە سرىلمىشىدى. ادام هوسلە نىردى ماشىندىن دوشسون نئجە لحظه او ترمىز، سرىن كۇلگەدە اؤتورسون، قاباغى سويورولموش قاپىلاردان بىرى دە خىدىركىشى نىن ائوى ايدى. هامىمىز ماشىندىن دوشدوك، دوستلار بىر باقتال دوكانى نىن يانىندا ترمىز بىر كۇلگەدە آغاجا سۇيىكىندىلر، منە دئدىلر -: سن گىت - گۇروش - گل گىندەك. من ايچەرى كئچدىم. خىدىركىشى هاراسا گىتمىشىدى ائودە يۇخ ايدى. عائەسى منىمىلە گۇروشوندىن سۇنرا قايىپا چىخدىلار دوستلار يما چوخ يالواردىلاركى، اۇنلار دا ايچەرى گلىسىنلر اقلأ بىر استكان چاي ايچمك ماجالى قەدەر دىنجىلىنلر. ونلار قبول ائلە مەيىب دئدىلر -: ايندىجە ائودن گلىرىك تزه چاي ايچمىشىك نىجوانا گىتمە يە تلە سىرىك. من دە

سرحدبە ياخىن بىر شەھردىر

۱- اونون سۇزلىرى وطن سئوهرلىك اوچون بىر اېنهام مەسى ايدى

بیر آز حال - احوال انڊیب کیچیک حیہ ط یانی باغلارینا تاماشا ائده - ائده نئجه کئچینه جکلریندن سؤرشدوم. آلاہ دؤلاندیریر دئدیلمر. اکینلری و ساغین اوچون ایکی اینکلری وار ایدی. من چاییمی ایچدیم، خیدیر کیشی یه سلام یتتیرمکلرینی خواهیش ائده دیم، ساغ اؤللاشیب آیریلدیم، ماشینا میندیک یؤلا دوشدوک.

...نهایت نخجوانا چاتدیق. اونیورسیتیه شهرجیگینده بیر چوخ عالیملر، قوناقلار، قوناقچیلار بیزی گؤزله بیردیلمر کی، هامیلیقلا نخجوانا باغلی نخجوانین شمال - شرقی نین ۲۰ کیلومتریگینده مقدس بیر یئره زیارته گئده ک.

بؤ گئده جه بییمیز یئر بیر داغ ایدی. داغین اؤرتاسیندا داغین ایچینه ساری بیر ماغارا واردیرکی، گویا همان معروف «اصحاب کهف» ماغاراسی دیر. بیز ده نخجوان دانشگاهی نین اوستادلاری و باکیدان گلیمیش عالیم قوناقلارلا ماشینلارا مینیب ماغارانین یاخینینا قدهر گئتدیک. بیزدن قاباق گئده نلر اؤردا حاضر دورموشدولار، اؤزلریله قوربانلیق آپارمیشدیلمر. بیز چاتان کیمی قوربانی کسدیلر. یاواش - یاواش داغین یوققوشونا اوزو یوخاری پیادا قالمغا باشلادیق. اوچ - اوچ، ایکی - ایکی دانیشا - دانیشا یوققوشو قالخیردیق. بیز اوچ نفر، فضولی شناس عالیم محسن گؤیوشوف، دیل و ادبیات عالیمی ابوالفضل عظیملی بیر ده من صحبت ائده - ائده داغی قالخیردیق. اورتا دؤشه چاتماقدان قاباغمیزدا بیله کانلار گؤرونو. ماغارانین آغزینا یاخین کیچیک آچیقلیغا قدهر اؤزانان بیله کانلارلا قالخدیق. بیر آچیقلیغا یعنی باشاباش دؤرد یانی داغین بیر پارچا داشلاریلا هؤرولموش اوستو آچیق بیر محوطه یه و سونرا داغین اؤرتاسیندا بؤ اوستو آچیق اما اوچ بیر یانی داغین اؤزویله توتوق بیر میدانچایا چاتدیق. بؤ میدانچایا «جنت باغی» دئییرلر. بؤ جنت باغی میدانچادا بیر داغداغان آغاجی دئییلن یام - یاشیل «نیت آغاجی» وار ایدی. نیازی زیارتچیلر اؤز پالتاری نین مثلاً خانیملار باش لچکلریندن بالاجا بیر شیریق نذر و نیت ائله ییرلر. اؤ آغاجا باغلا ییرلار. نذرلری قبول اولاندا، نیت لرینده کی ایسته دیکلرینه چاتاندا نذر ائله دیکلرینی اؤرا وئره لر. اؤرادا شمع یاندیرماغا اوجاق وار ایدی. عرب الیفاسیلا دوعالار، قاباریق خطله یازیلیمیش قرآن آیهلری وارا ایدی. البته منیم اؤردا بیر سهویم اؤلدو و انشالله حؤرمتملی اؤخوجولار اول دفعه اؤلدوغو اوچون باغیشلارلار او سهو ده بؤدور کی، نیبه من او مقدس اوجاق و او مرمر داشلار یازیلیمیش مقدس سؤز، قرآن کریمین آیهلریندن شکیل سالمامیشام، اؤخوجولاریما بیر هدیه و بیر ارمغان اؤلسون دئییه گتیرمه میشم. بیزدن باشقا زیارته گئلرده وارا ایدی. من و حؤرمتملی متن شناس دوستوم محسن آقا ایله شمع یاندیریلان اؤجاغین یانیندا کی مرمر داشلار یازیلیمیش دوعالاری اؤخودوق. بیر عالی تحصیلی طلبه ده اؤردا وارا ایدی سؤرغو سئوالی اولان زوارلار جاباب وئیریدی هر سؤرغونون اؤزونه گؤره جاوابینی یاخشی آچیقلا ییردی. «جنت باغی» میدانچاسیندا بیر اوتاق دا وار ایدی کی، دوشونوره همان گنج طلبه (متولی) نین اوتاغی ایدی. اؤ میدانچا تقریباً داغین بوتون هوندورلویونون یاریسیندا یئرلشمیشدی. اؤ میدانچادان یوخاری باخاندا، بیر - بیرله اوز به اوز ایکی ماغارا وار ایدی. اؤ ماغاریا قالمخاق و ایچهری گئتمک، داغچیلیغا خاص اؤلان وسیله لر طلب ائدیردی. اونا گؤره بیز ماغاریا و ماغارانین ایچینه گئده بیلمه دیک. ائترکن آشاغیدا کیلار بیزلره و باشقا آشاغی ائنلره «زیارتینیز قبول اؤلسون» دئییردیلمر. بیز

زيارتدن قايداندا قدير دوستلار ياخشى بىر ناھار حاضىرلامىشىدىلار.

من بىر آز آرتىق آجىخيمىشىدىم. قوناقلاردان بىرى دە اندازەسىندىن چوخ يىئمە يە مىئلى نىن علتىنى سۇرۇشۇدۇ، يىرلى دوستلاردان بىرى: - «بۇرئىن يىئمە يە و يىئىلنلرئىن تىز ھىمىنە تائىرلى و مھىم عامل ھاواسىدىر» - دئدى.

دۇنوب قايداندا دا ھر كس اۇز يۇلداشئىلا، گلدېگى ماشئىلا قايتدى. گلدېك نىخجوانا و اونىوئرسىتە شىرئىگىنە اۇردا عىسى معلىمى و بىز ايلە زيارتدە اۇلمايان باشقا عالئملرى گۇردوك. منىم تىھرانا گلەمە يىم اوچون وداغلاشماغىما مناسىب ايدى. من دوستلارلا گۇرۇشوب خىداحافظلشدىم. عىسى معلىمە گۇرۇشۇندە او دئدى: - «صبر ائلە بىرلىكدە گئدەجە بىك». من دوستلاردان خواهىش ائلەدەم گئدەندە ائلە يىردن گئدە ككى، من دوستوم مصطفى قلىزادەنى گۇرۇم، بلكە منە بىر سۇزو تاپشئىرىغى اولار. آنجاق اۇنونلا دا گۇرۇشوم گئدىم.

سۇنرا من، باكى قوناقلارى و يىرلى عالئم دوستلار ماشئىنلارلا مئندىك. دوستوموز على اوسط معلىم دە اۇز ماشئىنىلا شىرئىكدن چىخىدىق، عىسى معلىم شۇفەرە دئدى: - «ھلە طيارە مئدانىنا گئتمە يە تىز دىر. سور بىر رستوراندا وختىمىز چاتىنجا دوستلارلا بىر چاى اىچك».

اىكىندى چاغى ايدى. رستوراندا ياخشى بىر لىمولو چاى اىچدىك. اۇردان بىر عدەنى طيارە مئدانىنا مئلە دە گۇرۇشوب اۇپوشۇندىن سونرا، منى جولفايا قدير گئىرىب يۇلا سالماق زىمىتىنى دوستوم دوقتور على اوسط معلىمە تاپشئىردىلار.

البئتە اۇ گون بازار گونو ھفتە نىن تعطىل گونو ايدى. ھامى عالئم دوستلار اونىوئرسىتە شىرئىگىنە يالنىز قوناقلارئىن خۇرمتىنە و اونلارى ياخشى خاىطىرە ايلە يۇلا سالماق اوچون گلەمىشىدىلر و منىم عزىز دوستوم دوقتورعلى اوسط معلىم دە تعطىل گونو ائوايشلرى و باغ ايشلرئىندن ال چكىب، گولر اوزلە لطف و مئبتلە گلىب منى آپارسىن و يۇلا سالسىن. على اوسط قارداشئىن ماشئىنىنا مئندىك. ائلە يۇلا دوشۇندە دئدىم: - «قارداش لطفاً يۇلونو ائلە سال كى، من بلكە دوستوم مصطفى قلىزادەنى گۇرەم». اۇ دا باش اوستە دئىب سوردو. ائلە بىر آز گلەمىشىدىك گۇردوك. دوستوم مصطفى قلىزادە گۇيچك بىر اوغلونو دا مئندىرىب ماشئىنا منى گۇرۇمە يە داھا دوغروسو يۇلا سالماغا گلېر. ائلە يۇل اوستە گۇرۇشۇدوك. من وارلىغىن سۇن سايى سىندان اونا وئردىم او دا تزه چىخىشىش شىر كئتابىندان بىر نىسخە من اوچون يازمىشىدى و ھامى دوستلارلا آقاي محمدرضا ھىئت، خانم ابراھىم پورا و خصوصىلە دوقتور ھىئتە و بوتون وارلىقچى و وارلىق ژورنالى نىن قلم وورانلارئىنا سلام گۇندەردى. اونونلا دا وداغلاشدىق. دوز جولفايا سارى يۇللاندىق. گلدېك جولفادا نىخجوان گۇمروك حىبەتىندە ماشئىنى ساخلادى، دوشدوك. ماشئىنىن قايبلارىنى قىفلايىب مئىملە برابر گلەمە يە باشلاياندا سۇرۇشۇدوم، سىز ھارا گلېرسىز؟! دئدى: - «من سنى اوتايا كئچىردىب، بىر آز دا ائو اوچون اتدن، تويوقدان آلب قايداجاغام». اۇ حالدا اونو قايتارماغا گوجوم چاتمادى. ھر اىكىمىز اول نىخجوان گۇمرويونون چىخىش مۇھورون ووردوروب آراز كۇرپوسونون اوستوندىن كئچىب، ايران گۇمرويونون گىرىش مۇھورونو پاسپورتلارئىمىزا ووردوروب كئچدىك بۇ تايا. بىز جولفا شىرئىندە ماشئىنا مئىبىب علمدار شىرئىتە گلدېك، علمداردا على اوسط معلىم بۇيوك بىر قصاب ماغازاسىنا كئچدى. صمىمى

گۆروشوب حال - احوال ائله‌دی. «حاجی بیزه ائو اوچون بیر نئجه کیلوات لازیمدی» - دئدی. قصاب کئچدی اتین یاخشی یئریندن کسمه یه علی اوسط معلیم ده کئچدی دال طرفدن تئلفونو گۆتوردو هاراسا علمداردا تئلفون ائله‌دی. دؤنوب قصابا دئدی: «حاجی ای چک قوی یخچالا بیر نئچه کیلو دا تیویق آلاجاغام، قوناغیمی اؤتوروم، تیویغو دا آلیم گلیب اتی آپارارام. نئچه نفرله قارداشجاسینا صمیمی احتراملا سلاملاشدی. گۆردوم یاخشی آدم هر یاندا حؤرمتده دیر. آما بۇ صمیمیت بۇ قارداش محبتی بۇگون - دونن صحبتی دئیل اسکی چاغلاردان کؤک سالمیش قارداشلیق، حؤرمت و دوستلوق دور. وار اؤلسون بۇ قارداشلیق، بۇ احترام، بۇ دوستلوق، ، ...! قوجاقلاشدیق اؤپوشدوک، آیریلدیق.

آذربایجان و مکتب تجدد

● رضا همراز تبریزی

شاید عده‌ای به عنوان مقاله خرده بگیرند که چرا «آذربایجان و مکتب تجدد» نام گرفته است؟ بر اهل فضل و قلم پوشیده نیست که «سبک» یا «طرز» به علتی که در زیر خواهد آمد شاید با مقاله ما سر سازش نداشته باشد. زیرا «سبک»، «عبارت از نحوه بیان یک اندیشه یا حس شاعرانه است که در آغاز پیدایش خود جنبه‌ای کاملاً خصوصی و فردی دارد، مانند سبک فرخی، سبک عنصری، سبک حافظ، سبک عرفی و غیره ولی در مرحله کلی تر مجموعه آثاری را که در خطوط اصلی خود از نظر لفظ و معنی با هم شباهت‌های فراوانی پیدا می‌کنند و در یک صف قرار می‌گیرند، مکتب می‌نامند. به همین ترتیب، مکتب‌های خراسانی و عراقی [و] هندی که در آغاز سبکی را ایجاد کرده و بعدها پیروان زیادی یافته است، ناگهانی به میان نیامده، بلکه نتیجه تکامل و سیر زمان و محیط اجتماعی و ادبی است.»^۱ پس بجا خواهد بود که دوره آغازین شعر نو را «مکتب تجدد» نام نهم و بی‌شک «مکتب تجدد» همیشه با نام آذربایجان به همراه خواهد بود. زیرا این آذربایجان بود که معنی مستحدث را زودتر از همه فهمید و در تجدد ادبیات پیشقدم و پیشتاز شد. ولی متأسفانه عده‌ای دانسته یا ندانسته!! همیشه از این مطب مهم صرف‌نظر کرده یا طفره رفته‌اند و نام بشیران و طلایه‌داران را علی‌الظاهر به بوته نسیان سپرده‌اند!! زهی این افتخار شعرای آذربایجانی راست که پیش از همه آگاهانه توانستند از مخروبه سبکهای شعری دوره قاجار و بالاخص مکتب بازگشت بنایی دل‌انگیز و

۱- موج اجتماعی سبک هندی / غلام فاروق فلاح / ستر ترانه منهد / چاپ اول ۱۳۷۴، ص ۳۴

نوین پی‌ریزی نمایند و کاخی دلگشا در مدلی نوین برافراشته و راه را هموار سازند که بعدها شعرای بزرگی چون شاملو، اخوان، سایه، مفتون و... از مریدان پر و پا قرص این مکتب شوند.

استاد بی‌بدیل شعر و «شهریار» ملک سخن در نامه‌ای به فرزند نیما یوشیج نیز بر این واقعیت مهم صحنه گذاشته و می‌نویسد: «...[نیما] کسی است که پل تحول را ساخته، پیش از او هم مقدماتی بوده ولی شاخص‌تر و مشخص‌تر اوست»^۱.

او در منظومه‌ای که به افتخار مفاخر ادب و هنر ایران زمین سروده به نوگرا و پیشتاز بودن آذربایجان در «مکتب تجدد» اشاره می‌کند و می‌سراید:

«...به شهر ما پس از آنگاه، انقلاب ادب
شروع شد که نه چندان به اصل بود و نسب
نخست «رفعت» و «بانوی شمس کسمائی»
نهاد خشت نخستین به کار بنائی
دو تن دگر که به دنبال آن دو راهی بود
«نسقی برزرگر» و «احمد کلاهی» بود آ
همانکه آخر سر پیشوای ما «نیما»
به مشق نسخه کاملتری شد از آنها
ولیک «خامنه‌ئی»، اسم کوچکش «جعفر»
شد از «تخیل و از فانتزی» یکی رهبر
همانکه تکمله آن «فسانه نیماست»
که از «تخیل وحشی و فانتزی» غوغاست...»^۳

پس با قبول آنکه آذربایجان در بوجود آوردن «مکتب تجدد» سهم بسزائی داشته، این نکته را نیز باید بپذیریم که شعرای از دو طیف‌اند: بشیران و مقلدان. در این میان بشیران با دادن بشارت نقبی به گذشته زده و تحولی ایجاد می‌کنند و مقلدان به آداب و ابداع بشیران می‌پیوندند.

بنابه اعتراف و شهادت بعضی از بزرگان قبل از بوجود آمدن «مکتب تجدد» بارقه‌هایی از بدعت در اشعار شعرای ترک‌زبان اوائل اسلام مشاهده گردید که از نمونه بارز آن می‌توان به شاهکاری چون «دده قورقود» اشاره کرد. که متنش به نظم و نثر و تاریخ نگارش آن را اوایل اسلام تخمین می‌زنند^۴. بعد از آن نیز، یک مورد

۱- همین سادگی و ریبابی، حمسید علیزاده، نشر مرکز، چاپ اول ۱۳۷۴ - ص ۶۵۸.

۲- متأسفانه علیرغم تلاشهای نگارنده این سطور شرح حال شعرای متحد نقی برزرگر و احمد کلاهی بدست نیامد ولی استاد شهریار با این دو افت و حیز داشته و از اشعار یا مقالات احتمالی آنها مستفید گردیده و دریغاً که کاری در حق این دو تن انجام نگرفته است

۳- دیوان شهریار، ج ۳، چاپ اول، نشر رسالت تبریز، ص ۳۹۸ - ۳۹۷

۴- کتاب دده قورقود، محمدعلی فرمانه، چاپ اول، تهران ۱۳۵۸، مقدمه

در قرن هفتم دیده شده که خواجه نصیرالدین طوسی، از آن یاد کرده، که عنوان «یویه نامه» بوده و شخصی بنام «خشوبی» آن را سروده است.^۱ ولی به معنای امروزی معماران این بنا بزرگوارانی چون مرحومین سعید سلماسی، میرزا جعفر خامنه‌ای^۲، میرزا تقی خان رفعت، حبیب ساهر و... بوده‌اند. پوشیده نماند که در شعر این دوره لغزشهایی نیز مشاهده می‌گردد ولی باید آنها را به حساب اینکه نخستین قدمهاست موجه دانست و با این تذکارتی که ذکرش به اجمال گذشت بزرگی و ارزش کار شعرای نوگرا را باید در جایی دیگر مشاهده کرد والا نقص یا احیاناً نارسائی در فنون شعر هرگز به اندیشه آنها خدشه و خللی وارد نمی‌سازد.

به گواهی و شهادت اسناد موجود و بازمانده از دوره مشروطه و پس از آن نخستین منادی «مکتب تجدد» شهید «سعید سلماسی» بود. او صرف نظر از شاعری نوگرا مجاهدی بزرگوار و مشروطه‌خواهی جنگجو بود که در جریان انقلاب مردمی و عظیم مشروطه در مصاف با دشمنان قسم خورده آزادی مردانه جنگید و هیچگاه خم به ابرو نیاورد و دلاورانه شربت شهادت گوارا کرد. این شهید بزرگوار رسالت خود را دریافته بود که در گرم‌گرم انقلاب دست مردم را گرفته، به تجدد هدایت نماید و موفق نیز شد. در این حال «سلماسی» که به هنگام شهادت بیست و یکسال بیشتر نداشت توانست در دو سنگر جهاد و ادب به موازات جانفشانی با متفکرانی چون تقی رفعت، میرزا جعفر خامنه‌ای نیز همفکری کرده و بنیان شعر نو را پی‌ریزی نمایند. از هر زاویه که به کار و اقدامات متفکرانه او بنگریم شخصیتی است در نوع خود یگانه و منحصر به فرد و مرد شروزه‌ای که جا و اندیشه او به چند دهه پر نشد. نظر به اینکه شروعی چند در حق حیات رزمی وی به قلم ارباب اهل تحقیق و قلم بدست آمده،^۳ دگر بار ما از شرحش امتناع کرده و به چند پاره شعر فارسی و ترکی‌اش تمثیل می‌جوئیم.

مترس از چه هراسانی؟ اضطراب ز چیست؟
مئال آتش آهت: بسوخت قلب مرا
فغان و آه کشیدن برای خاطر کیست؟
ز تار و ماری گیسویت ای جهان پیرا

نه گریه کردن و فریاد جان خراش زدن
«مگر تو نیستی واقف بجد امجد من»
و یا کسه بسی خبری از مال حب و وطن؟
من از نژاد اصیل و نجیب اسلامم

۱- محله ایران فردا، کیومرث کرم یاقفی، شماره ۲۸

۲- باره‌ای از اشعار ترکی - فارسی ایشان را ادیب حیرخواه سیف‌الله حناچی و خام آرحمندشان سرکار نقوی خامه‌ای با اطلاعاتی راجع به حیات علمی و ادبی آن مرحوم با سعادت صدر در اختیار راقم قرار دادند که موجب تشکر و امتنان است

۳- مشاهیر آذربایجان، صمد سرداری‌نیا، نشر دوقی، تبریز، چاپ اول ۱۳۷۰

من آن زمین گهربار پاک ایرانم
به هر بلای جهالت نسان گهست تن من

اما شعر ترکی سعید:

...ائتمه اصـرار ای ملک سیما
شیمدی یو خودور دلینده حزن و الم
دئـیلم حـقلى اعتراض ائتم
چونکی مجهول دور حیات سنه
یاس... او منید، ناله قاهر
بیر جدال تهی... حیات دیر^۲

چنانکه مشاهده می‌گردد تنوع قوافی، فرق مصراع و زبان شعر، شعر فوق را از دیگر اشعار آن دوره متمایز می‌کند و بدیع بودن آن را به کرسی می‌نشانند.

بعد از این مجاهد و شاعر نوآور، زنده‌یاد میرزا جعفر نقوی خامنه‌ای^۳ بیرقی را که شهید سلماسی افراشته بود به دوش گرفته و به سبک متجددین درمی‌آید. مؤلف کتاب کم‌نظیر «از صبا تا نیما» مرحوم یحیی آرین‌پور تبریزی در حق شاعر موصوف و بدعتش چنین اظهار نظر نموده: «جعفر [نقوی] خامنه‌ای یکی از جوانان روشنفکر و آزادیخواه و مبارز آذربایجان که زبان فرانسه را پنهان از پدر متعصب خود، آموخته و به ادبیات نوین ترکان عثمانی نیز آشنایی داشت، از شکل معمول اشعار فارسی عدول کرده و قطعه‌هایی به امضاء و با قافیه‌بندی و بی‌سابقه و مضمونهای نسبتاً تازه انتشار می‌داد»^۴ این شاعر و نویسنده مجهول‌القدر که به زبانهای ترکی، فارسی، عربی، فرانسه و روسی تسلط کامل داشت اشعار خود را در روزنامه‌های وقت با امضاء و گاهی بدون امضاء به چاپ می‌رساند، سبب حیرت بزرگانی چون آرین‌پور ناقد بزرگ ادبیات مشروطه می‌شود. شاعر مورد بحث با نویسندگان و شعرائی چون طالب‌اف تبریزی، احمد کسروی، پروین اعتصامی، محمدعلی خان صفوت، رمزی تبریزی و سایر دانشمندان مرآوده و مکاتبه داشت و از افکار مترقی آنان در حد بضاعت استفاده می‌نمود. این هنرمند ذوالفنون صرف نظر از شاعری خط نیز می‌نوشت.

۱- محله فیوضات، سال ۱۳۲۵ هجری، شماره ۱۹، ۱۳، حمادی‌الارن

۲- همانجا

۳- محقق برتلاتش و پژوهشگر نام آشنا، صمد سرداری‌نیا در حق زنده‌یاد میرزا جعفر نقوی خامنه‌ای مقاله‌ای نسبتاً مفصل در محله وارلیق، یانیر ۱۳۷۱ نوشته‌اند که کسب اطلاعات بیشتر موط به مراجعه به مقاله یاد شده است

۴- از صبا تا نیما، یحیی آرین‌پور، جلد ۲، جات بحم ۱۳۷۲، ص ۴۵۲، نشر زوار حسین بستر می‌رسد که زنده‌یاد آرین‌پور در متعصب قلمداد کردن پدر مرحوم خامنه‌ای دچار صعبت شده بود، ویرا وی از مورالفکران عصر مشروطه بوده‌اند که موقوفاتی بی‌ار خود به یادگار گذاشته‌اند. شرح حال وی به قلم راقم در ویژه‌نامه صاحب مستتره در اسفند سال ۷۶ در تبریز آمده است

خطوط به یادگار مانده از مرحوم خامنه‌ای که به نظم و نثر می‌باشد، نشانگر این است که وی از نعمت خوشنویسی نیز بهره‌مند بوده و در این وادی مصفا سیر و سفر کرده مسموع است. امیدواریم دیوان اشعار فارسی و ترکی وی به همت محقق شهرمان آقای جمشید علیزاده عنقریب از چاپ خارج شده، نقطه کوری از ادبیات معاصر را روشن نماید.

و اینک نمونه‌ای از اشعار این شاعر نوگرا:

وطن

هر روز به یک منظر خونین به درآیی
هر دم متجلی تو به یک جلوه جانسوز
از سوز غمت مرغ دلم هر شب و هر روز
با نغمه نو تازه کند نوحه‌سراییی

ای طلعت افسرده و ای صورت مجروح
آماج سیوف سستم، آه ای وطن زار
هر سو نگریم خیمه زده لشگر اندوه
محصور عدو مانده تو چون نقطه پرگار

محصور عدو یا خود اگر راست بگویم
ای شیر، زبون کرده ترا روبه ترسو
شمشیر جفا آخته روی تو ز هر سو
تا چند به خوابی! بگشا چشم خود از هم
برخیز، یکی صولت شیرانه نشان ده
یا جان بستان یا که در این معرکه جان ده

مرحوم آراین پور این قطعه را به سال ۱۳۳۲ هجری منتسب می‌نماید. ولی شاعر در پای شعر خود که رونوشت دستنوشته آن در تملک این بنده است عبارت «شهر صفر ۱۳۲۹»^۱ را قید نموده‌اند. به هر حال چنان که از شعر بالا هویدا است به غیر از زبان شعر و ترکیب‌های نوین، جمع مصراعهای آن به سه محدود شده که در نوع خود بسیار جالب می‌نماید. البته اشعار دیگری نیز از زنده یاد خامنه‌ای موجود است که تاریخ آن به سال ۱۳۲۷ هجری می‌رسد که انشاءالله در مقاله مجزایی که در حق صاحب ترجمه نگارش یافته

۱- این تکه را میر فاضل آندیشمند حیات حناچی در اختیار راقم قرار داده‌اند که در اینجا از همت و بلندطبعی ایشان تشکر می‌شود

به نظر خواهد رسید. نکته‌ای نیز که نباید پوشیده بماند اینکه، آن مرحوم تخلص اشعار خود را بیشتر اوقات، «صائب» می‌آوردند. این مورد مهم بیشتر در اشعار ترکی ایشان به چشم می‌خورد.

به تحقیق بعد از مرحوم خامنه‌ای، زنده یاد میرزاتقی خان رفعت (فمینیای تبریزی) ظهور می‌کند. رفعت که باید او را به حق یک تنویرسین نامید، ابتدا مقالات و اشعار خود را در روزنامه‌های وقت به چاپ می‌رساند. سپس خود با همکاری چند تن از دوستان قلمزن مجله‌ای با نام «آزادستان» منتشر نمود. این مجله وزین توانست بیش از سه شماره دوام آورد و شماره چهارم آن در چاپخانه بود که شاعر پس از شنیدن خبر شهادت شیخ محمد خیابانی، دست به انتحار زد. وی غیر از شعر، داستان نقد نطقهای تاریخی شهید خیابانی را به فارسی ترجمه و در «تجدد» انتشار می‌داد که در آن زمان بازتاب مطلوبی برجای گذاشت. افسوس که اندیشه مرگ بناگاه در وی همچون وسوسه‌ای ظاهر می‌گردد و سرانجام بصورت امری اجتناب ناپذیر درمی‌آید و در روستای «قیزیل دیزج»^۱ یکی از قراء نزدیک تبریز به میل خود با زندگی وداع می‌کند. «رفعت» که دستیار شیخ محمد خیابانی و دبیر دوم «نهضت آزادستان» بود به اعتقاد دوست و دشمن معنای تجدد را نیک دریافته بود و به حدی با ادبیات معاصر آشنایی داشت که سر به سر شعرای بزرگی چون ملک الشعرا بهار و امثالهم می‌گذاشت و آنها را به کهنه‌پرستی محکوم می‌کرد. نمونه‌ای از جدال وی با بهار را «شمس لنگرودی» در ص ۴۵ «تاریخ تحلیلی شعر نو» آورده که اطلاعات بیشتر منوط به مراجعه به کتاب یاد شده و کتاب از «صبا تا نیما» است.

رفعت، این منادی شعر نوین در مقام نصیحت به کهنه‌پرستان چنین نوشت: «ای جوانان دانشکده!... چرا فکر خودتان را واضح‌تر نمی‌گوئید?... شما به چند چیز معترف شده‌اید: ۱- می‌ترسید و در توی عمارات پدرانتان به سر می‌برید ۲- این عمارت [ها] محتاج به مرمت هستند و شما این کار را انجام خواهید داد. ۳- در پهلوی عمارات مذکور بنیانهای نوآئین‌تری خواهید ریخت. هیچ بنا و هیچ معماری این طور نقشه نمی‌کشد. این خیال شما را به عدم موفقیت هدایت خواهد نمود. با ساروج عصر بیستم شکاف‌های تخت‌جمشید را وصله خواهید زد؟... ولی شما این هنر را هم نخواهید داشت، زیرا که می‌ترسید، با این ترتیب در سر شما یک بام و دو هوا خواهد بود. تجدد به مثابه انقلاب است و انقلاب را نمی‌شود با قطره‌شمار مانند دارو به چشم ریخت...»^۲.

شاعر نوپرداز محمدعلی سپانلو که از محدود هنرامندان ذوفنون است، در کتاب خود راجع به رفعت نوشته است: «سایه‌ای از نقد تفسیری، یعنی نقدی که به اعتقاد «رولان بارت» بر اساس انتخاب معیار از ذات اثر مطروح و به ملاحظه مرام منتقد و بطریقی پویا عمل می‌کند، نخستین بار در نوشته‌های تقی رفعت دیده می‌شود و از این رو رفعت را می‌توان آغاز کننده نقد جدید در ایران دانست». سپانلو در ادامه این نوشتار به

۱- کسروی محل انتحار رفعت را بحس ارونق و انزاب می‌داند. میرزا جواد ناطق سحگوی مشهور مشروطه در یکی از بابهای خاطرات خود محل فوت رفعت را دهجوارقان می‌نویسد (سخنگویان سه‌گانه آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران، نصرالله فتحی، چاپ ۲۵۳۶، ص ۲۹۷) ولی طنق تحقیقات راقم این سطور مشخص گردید که روستای «قیزیل دیزج» از قراء حوالی تبریز می‌باشد و گفته‌های کسروی و ناطق سهوی بیش نیستند.

۲- نقل به اختصار از، تاریخ تحلیلی شعر نو، شمس لنگرودی، ج ۱، نشر مرکز، چاپ اول، ۱۳۷۰، ص ۴۶

برخی اصطلاحات خاص او اشاره می‌کند و می‌نویسد: «گروهی از این اصطلاحات یا تعابیر برای نخستین بار به وسیلهٔ رفعت در بحث نقد ادبی بکار رفته است. گروه دیگر که در تشریح اوضاع اجتماعی استعمال شده سالها بعد، و هم امروز، به خصوص در نوشته‌های به اصطلاح «داغ و جوان» تقلید شده و می‌شود». ^۱ این شاعر نوگرا به سال ۱۲۶۸ شمسی در شهر هنرخیز تبریز دیده به هستی گشود و از اوان کودکی ذکاوت، هوش و روحیهٔ بدیعش زبانزد و شهره گشت. وی به زبانهای ترکی، فارسی و فرانسه آشنایی کامل داشت و به قرار مسموع در هر سه زبان ذکر شده دارای اشعار و مقالات متعددی می‌باشد. دیوان این شاعر مجهول‌القدر به انضمام مقالاتش به همت محقق نام آشنای تبریزی غلامحسین فرنود برای چاپ آماده گشته و انشاءالله در آینده با چاپ آن نکته‌های ناگفته بسیاری را شاهد خواهیم شد. ^۲ نمونه‌ای از نتایج افکار رفعت ذیلاً تقدیم و نقد آن را به عهدهٔ خوانندگان با فضیلت و سخن‌سنج وامی‌گذاریم.

برخیز! بسامداد جوانی ز نو دمید
آفاق ظهر را لب خورشید بسوسه داد
برخیز! صبح خنده نثارت خجسته باد
برخیز! روز ورزش و کوشش فرا رسید!

برخیز عزم جزم کن ای پور نیکزاد
بر یاس تن مده، مکن از زندگی امید
باید برای جنگ بقا نقشه‌ای کشید
باید چو رفته رفت، به آینده رو نهاد

یک فصل تازه می‌دمد از بهر نسل تو
یک نوبهار بسارور آبستن درو
برخیز! و حرز جان بکن این عهد نیک فال
برخیز! باز راست کن آن قدّ تهمتن
برخیز! چون کمان که زه کرد شصت زال
پرتاب کن به جانب فردات جان و تن!... ^۳

شعر دیگری از مرحوم میرزاتقی خان رفعت:

۱- نویسندگان بیشتر و ایران، محمدعلی سیانلو، چاپ دوم، ۱۳۶۶، ستر نگاه.

۲- همانجا

۳- جهت اطلاع بیشتر از زندگانی «رفعت» رجوع کنید به مقاله «غلامرضا همراز» در کتاب جمعه، شماره ۲۵ همچنین، تاریخ تحلیلی شعر نو «شمس لنگرودی» و کتاب «از صبا تا نیما».

دوری تو از این جهان سیار	عنوان تو زهره، ماه، خورشید
دل سرد ز خود، ز غیر نومید...	خواری تو در این دیار خونخوار
در سجدۀ عشق می‌پرستند	آسانکه ترا همی به زانو
اندر پی صید در تکافو... ^۱	مانند وحوش دشت هستند

پس از شعرای فوق آذربایجانی به تحقیق «احمد خرم» نامی که دانش‌آموز دوره متوسطه و همکلاسی مرحومین استاد حبیب ساهر تبریزی و نویسنده گرانقدر مرحوم یحیی آریز پور (دانش تبریزی) و شاگرد مرحوم میرزاتقی خان رفعت بود، شعری را در سوگ استادش (رفعت) سروده و در سال ۱۲۹۹ در مجله ادب منتشره در تبریز چاپ کرده که اکنون با کمال تأسف نام و یادی از این شاعر گمنام و متجدد در صفحات تاریخ ادبیات معاصر به چشم نمی‌خورد. خرم شعرش را با عنوان (اتحاف به روح آموزگارم مرحوم میرزاتقی خان رفعت) سروده و به روح بزرگوارش تقدیم داشته است.

چهره ملال

پیچیده جهان یکسره در چادر ظلمت
انوار صفا دار قمر با لب خندان
می‌داد به صد عشق همی بوس فراوان
بر چهره زیبا و فسونکار طبیعت
آنگاه که مجذوب طبیعت شده بودم
زانو زده خرگه و خدمت شده بودم
روحی، شبحی، خاسته از عالم بالا
با چشم سیه، چهره بی‌رنگ و غم‌انزا
لب‌های سفیدش همه پرلرزش محسوس
با یک حرکت گفت: بر این زندگی افسوس...^۲

بعد از شعرای ذکر شده زنده یاد «استاد حبیب ساهر تبریزی» بود که در شکوفائی و به بار نشستن شعر نو و مکتب تجدد سهم بسزائی داشت. خود او در جلد دوم کتاب شعرش چنین می‌نویسد: «...یک روز صبح معلم جوانی، بسیار خوش سیما با لباس مشکی و کراوات رنگین و با کلاه «ترکان جوان» وارد کلاس ما شد. او میرزاتقی خان رفعت بوده و در «ممالک عثمانیه» تحصیل کرده و معلم زبان و ادبیات فرانسه بود. نگو، معلم جدید ما شاعر هم بوده و به زبانهای ترکی و فارسی و فرانسه شعری می‌ساخته... بزودی مکتبی بوجود

۱- مجله ادب، شماره ۴، سال ۱۲۹۸، تبریز.

۲- به نقل از مستاهیر آذربایجان، صمد سرداری نیا، چاپ اول، ۱۳۷۰، نشر ذوقی تبریز، ص ۲۷۰/

آمد «مکتب رفعت» چون در مدرسه مبارکه که شاعر فراوان بود، بین آنان چند نفر از جمله احمد خرم، تقی بزرگر، یحیی میرزا دانش (آریانپور کنونی) از چهره‌های درخشان «شعر نو» گردیدند. مدیر مدرسه مرحوم امیرخیزی، گرچه ادبیات قدیمی و عروضی و قافیه تدریس می‌کرد و شعرای جوان را به سرودن غزل و قصیده تشویق می‌نمود و به پسر میرزا جواد ناطق نسبت «ناصر» می‌داد ما، ناخلف‌ها، پیرو مکتب رفعت بودیم. ناگفته نماند که گاهی نیز برای خاطر امیرخیزی غزلی و قصیده‌ای هم می‌ساختیم. رفعت، غزل و قصیده را نمی‌پسندید، امیرخیزی نیز به چشم حقارت به «اشعار جدید می‌نگریست...»^۱ از این گفته چهره نورانی شعر امروز آذربایجان چنین مستفاد می‌شود که او نیز در حوالی سالهای ۱۲۹۹ - ۱۲۹۵ اقدام به سرودن شعر نو می‌نماید و به جرگه نوگرایان می‌پیوندد.

این شاعر بزرگ به تاریخ ۱۲۸۲ شمسی در شهر هزاره‌ها و خاطره‌ها تبریز دیده به هستی گشود و گردش «روزگار نامناسب» او را به غربت افکند و اواخر عمرش در تهران رحل اقامت کرد. ساهر در ۲۴ آذر ۱۳۶۴ در تهران به سرنوشت اندوهبارش، گویا بدون کمترین پیام یا نامه‌ای، نقطه پایان گذاشت و در ۲۶ همان ماه جسد سردش، در قبرستان بهشت زهرای تهران بدون هیچگونه تشریفات خاصی به خاک سپرده شد. پاره‌ای از اشعار این شاعر دیرآشنا جزء شاهکارهای ادبیات ترکی و فارسی است که مهر تایید خودشان را بر تارک ادبیات معاصر نشانده‌اند. اولین کتاب شعر «حبیب» با نام «افسانه شب» در زادگاهش و در تاریخ ۱۳۲۰ (۲۳) شمسی به چاپخانه سپرده می‌شود، سپس با پشت سرگذاردن فیلترهای وقت به بازار ارائه می‌گردد. به اعتقاد برخی این کتاب جزء اولین کتاب شعریست که بصورت «اشعار نوین» چاپ و نشر یافته است.

استاد شهریار همبازی و همکلاسی دوران کودکی حبیب در شعری از وی چنین یاد می‌کند:

یکجا همه گمشدگان یافته بودم
از جمله «حبیب» و رفقای دگرم را^۲

بیش از آنکه قسمت عمده عمر ساهر به شعر گفتن و نوشتن صرف شود کوشش در راه رسیدن به مکتب مدرنی شد که امروزه پله‌های ترقی را می‌پیماید. هر چه هست، اهمیت او در سبک بدیعی اوست و در مرکز سبک او، حائز اهمیت‌ترین موضوع بالا رفتن بسامد حس‌آمیزی است که اکثر اوقات موفقیت‌آمیز است. زنده یاد حبیب ساهر میراثی بس ارزشمند از خود به یادگار گذاشته که نمونه‌های آن از بهترین نمونه‌های نظم و نثر آذربایجانی و فارسی است.^۳ شاعر معاصر عمران صلاحی در یکی از مقالات خود که در حق این شاعر ذواللسانین نوشته به تعریض وی را «عموی شعر نو» آورده‌اند.^۴

هیكل مرمري و پيرهنٔ رنگ به رنگ
با سر زلف پريشان، چه قشنگي، چه قشنگ

۱- کتاب شعر ۲، حبیب ساهر، جاب اول ۲۵۳۶، صص ۵ و ۴

۲- کلیت دیوان شهریار ج اول، جاب ششم، به تصحیح خود استاد، در جستجوی پدر، ص ۳۴۹

۳- جهت آشنایی بیشتر با میراث ادبی مرحوم ساهر بنگرید به مقاله صاحب این قلم در دو هفته‌نامه «میناق» تبریز.

۷۶/۷/۲۸

۴- منقون آر آقای بهرام حق پرست که صرف نظر از ارائه مطلب فوق از راهنمایی‌هایشان در این اندک بهره حسته‌ام

قد و بالای تو چون گلبن شاداب بهار
سینهات برگ سمن، زیر سمن، یک دل سنگ
هر سحر طلعت زیبای تو بینم، لرزم
منکه لرزان نشوم بینم اگر شیر و پلنگ...^۱

شاعر این شعر را در سال ۱۲۹۹ شمسی و در تبریز سروده، علیرغم تلاش راقم جهت دستیابی به اشعار نوین ساهر که قبل از سال ۱۳۰۰ سروده میسر نگردید و این آرزوی قلبی با تقدیم شعری دیگر از این شعر بزرگمنش، همچنان باقی است.

به شعرای قدیم

چو شعر کهنه کهنه بسازی بگیر پند از من
بسچین بر گذرت خوشه‌ای زهر خرمن
نخست قافیه‌ها را به رشته کش ز آن بس
بساز شعر پریشان ز روی عشق و هوس
نویس فی‌المثل، ارمن، چمن بدقتر خویش
و یا پریش نویس و سریش و کیش و حشیش...
چو ابتدا ز چمن دم زدی ز من برگو!
بساط عیش بگستر شبانه در لب جو...
پریش کن برخ یار گیسوی شبرنگ
سپس به کیش و سریش و حشیش کن آهنگ
خلاصه پرت و پلاگو، ز ماه تابان گو
ز لعل و نرگس دلبر: ز آب حیوان گو
چو خواجه دم بزن از باده و صراحی و می
برای خاطر می یاد کن ز خسرو و کی...^۲

ناگفته نماند که، ابوالقاسم لاهوتی و خانم شمس کسمائی نیز هر کدام به سهم خود در این مکتب شریک بودند. این شراکت نیز از این قرار بود که لاهوتی در سنین جوانی در تبریز می‌بود و از مکتبی که بوجود آمده بود بهره جست و توانست به سبک و سیاق نوین شعر سراید. چنانکه از اشعار شعرای آذربایجان چندان

۱- مأخذ ۲۲

۲- کتب شعر حبیب ساهر، ج ۱، تهران ۱۳۵۲، صص ۷۵ و ۷۴

متأثر می‌شد که گاهی به تأسی از آنها به استقبالشان می‌رفت. شعر معروف میرزا علی اکبر طاهرزاده (صابر شیروانی) که رضازاده ملک وی را «زبان برای انقلاب مشروطه»^۱ می‌داند و می‌نامد. بامطلع:

ترنمه آماندیر بالا غفلتن آیلما
آچما گوزونو خواب جهالتدن آیلما
لای لای بالا لای لای
یات قال دالا لای لای

آلدانما آیقلیقدا فراغت اؤلا هییات
غفلتده کئچنلر کیمی لذت اؤلا هییات
بیدار اؤلانین باشی سلامت اؤلا هییات
آت باشینی یات بستر راحتدن آیلما
لای لای بالا لای لای
یات قال دالا لای لای^۲

دوست داشته و با شنیدن و خواندن شعر فوق چشمه طبع جوشان لاهوتی می‌خروشد و موفق به سرودن شعری فارسی می‌شود که چنین است.

بالام لای

آمد سحر و موسم کار است بالام لای
خواب تو، دگر باعث عار است بالام لای
لای لای بالا لای لای
لای لای بالا لای لای...^۳

احمد بشیری تدوین کننده دیوان لاهوتی معتقد است که «این قطعه درگیر و دار جنبش مشروطه سروده شده است.»^۴ با خواندن شعر بالا به جرأت میتوان گفت که لاهوتی به زبان ترکی آشنایی کامل داشت و از افکار و اندیشه شعرای ترک زبان بهره می‌جست.

بانو شمس کسمائی (۱۳۴۰ - ۱۲۶۲) اولین زن نوپرداز تاریخ ادبیات ایران، پس از اینکه دوران

۱- زبان برای انقلاب، هوب هوب، رحیم رضازاده ملک، نشر سحر، تهران ۱۳۵۷.

۲- هوب هوب نامه (کامل مصور) آذربایجان خلق معارف قوه‌سارلیغی نشریاتی، باکی، بیریحی حکومت مطبوعه‌سی، نا مقدمه‌های عباس صحت و محمدسعید اردوبادی.

۳- دیوان ابوالقاسم لاهوتی، تدوین، احمد بشیری، چاپ اول، ۱۳۵۸، تهران امیرکبیر

۴- همانجا

طفولیت خود را در زادگاه خود یزد سپری کرد پای به مکتبخانه گذارد و مدارجی را طی کرد. این بانو در موطن خود شوهر اختیار می‌کند و به جهت شغل شوهر خود مجبور به ماندگار بودن ۱۰ سال در عشق‌آباد می‌شود. بعد از شروع جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴ شوهر شاعره مجبور به ترک عشق‌آباد شده و به آذربایجان جنوبی رحل اقامت افکنده و در اداره راه آهن تبریز شغل اختیار می‌نماید. ظاهراً در همین سالها «شمس» با نویسندگان تبریز آشنا شده و به راهنمایی بعضی از نویسندگان و شاعران مقالات و اشعار تندی در روزنامه‌های وقت می‌نویسد. پاره‌ای از اشعار این شاعره متجدد در روزنامه‌ی «تجدد» و مجله «آزادستان» در حوالی سالهای ۱۲۹۹ چاپ گردیده است.

پرورش طبیعت

ز بسیاری آتش مهر و ناز و نوازش
 ز این شدت گرمی و روشنایی و تابش
 گلستان فکرم، خراب و پریشان شد افسوس
 چسوگل‌ها افسرده افکار بکرم
 صفا و طراوت ز کف داده گشتند مایوس
 بلی، پای بر دامن و سر به زانو نشینم
 که چون نیم وحشی گرفتار یک سرزمینم
 نه یارای خیرم، نه نیروی شرم
 نه تیر و نه تیغ بود دندان تیزم
 نه پای گسریزم
 از اینرو در دست همجنس خود در فشارم
 ز دنیا و از سلک دنیاپرستان کنارم
 بر آنم که از دامن مادر مهربان سر برآرم.

از خانم کسمائی دو فرزند یادگار می‌ماند که اولی اکبر نام به هنگام ۱۹ سالگی در جنبش جنگل کشته می‌شود و دیگری خانم صفا ارباب‌زاده می‌باشد. خبر کشته شدن فرزند شاعره بازتابی در جراید وقت می‌آفریند، تا جایی که ابوالقاسم لاهوتی که در آن سالها در تبریز بود شعری در رثای این جوان بدین مضمون می‌سراید:

در فـراق گـل خود ، ای بلبل
 نه فغان سرکش و نه زاری کن
 صـبـر بـنـما و بـسـردبـاری کن
 مکن آشفته موی چون سنبل
 تو که شمس سمای عرفانی
 برترین جنس نوع انسانی

بِصَاعْتِ افْتِخَارِ اَيُّرَانَسِي
بِهْتَرِ از هَر كَسِي تَو مِي دَانِي
كِه دُو رُو ز اَسْت عَمْر دَوْرِه گَل
تَـبْرِيز ۱۹۲۱^۱

شمس لنگرودی در مورد این شعر و نام بلند آوازه تبریز می نویسد: «حضور این دو نام در اینجا، ما را بدین نکته مهم رهنمون می کند که پیشگامان شعر نو (تقی رفعت، جعفر خامنه ای، شمس کسمائی، لاهوتی، ...) نه پراکنده و منفرد، که همچون رهبران همه نهضت های اجتماعی با درک وظیفه ی تاریخی، یکدیگر را یافته، به هم مربوط شده و با کوشش متحدانه این جنبش را پیش برده اند.^۲

کوتاه سخن اینکه با در نظر گرفتن این اندک مجدداً روشن می شود که آذربایجان مؤسس و بانی «مکتب تجدد» است. مکتبی که زیبایی لاله های دلسوخته دامنه های زیبای سهند و صفا و آراستگی ساوالان را یادآور می شود. و «نیما» این غول شعر امروز دنباله رو مکتبی بود که شعرای آذربایجان اقدام به تأسیس آن نموده بودند، و او توانست به این مکتب نوین سر و سامان داده و زیبایی اش را دو چندان نماید و شاهکار معروف خود «افسانه» را در حوالی سالهای (۱۳۰۱ - ۱۳۰۰) بسراید. پس اگر نیما را بنیانگذار شعر امروز بدانیم سخت در اشتباه بوده و موجب نارضایتی روح بزرگوارانی چون سعید سلماسی، میرزا جعفر خامنه ای، رفعت و... خواهیم بود. این نکته را نیز به یاد داشته باشیم که شعرای «مکتب تجدد» در ایران بی میراث بودند. ولی نیما توانست از میراث ادبی آنها به وفور استفاده کند و تحت تأثیر اندیشه و احساس آنها باشد. البته این مکتب به مذاق و ذوق خیلی ها جا خوش نکرد. چنانکه ایرج میرزا که به حق باید او را از جمله شاعران ممتاز سده اخیر خواند به مکتب تجدد حمله کرده و انگ بطالت به آنها زده و چنین می سراید:

ادبیات شلم شوربا شد

در تجدید و تجدد وا شد

تا شوم نابغه دوره خویش

می کنم قافیه ها را پس و پیش

آری، این مکتب امروزه نیز چون پیکره ای ریخته از فولاد، آراسته به اراده شیر مرد آذربایجان بابک به دلاوری مؤسس سلسله صفوی شاه اسماعیل صفوی (ختایی) و به جسارت ستارخان و باقرخان و شجاعت شیخ محمد خیابانی، بازارش گرم و شعرای بزرگی چون مفتون، عمران صلاحی و... سکندارش هستند.^۳

گویند سنگ لعل شود در مقام صبر

آری شود و لیک به خون جگر شود

حافظ

۱- ماحد ۸. محقق فاضل سرداری نیا در حق مرحوم نام «شمس کسمائی» در این کتاب مقاله ای مفصل نگاشته اند

۲- ماحد ۱۵. ص ۳۴

۳- محقق سحیح کرشش «صمد سرداری نیا» بیر مقاله ای با عنوان «آذربایجان زادگاه شعر نو» نگاشته اند که در کتاب اررشمند «منتهای آذربایجان» ص ۲۷۴ و ۲۲۷ مندرج است که خوانندگان می توانند از آن مقاله بیر بهره مند گردید

بیر قاقا ووز شاعیری

● علی شامیل

کئچن ساییلاریمیزین بیرینده اوکراین دا یاشایان و آذربایجان جمهوریتینده تحصیل آلان کیریم تورکو نیگار خانیم عصمت قیزی اوخوجولاریمیزلا تانیشدیردیقدان سونرا اوسون کیریم ماهینلاری حقیقنده یازدیغی مقاله سینی درج ائتمیشدیک. بو سایمیردا ایسه تودورا آرنووت آدلی گنج بیر قاقا ووز تورکو حقیقنده علی بیگ شامیلین یازیسینی چاپ ائدیپ تودورا خانیمین قاقا ووز تورکجه سیله یازدیغی «آذربایجان» شعرینی وئرمک ایسته بیریک.

قاقا ووزلارین اوز دیل لرله ادبیاتلارین تملی ۱۹۵۷ - جی ایل یعنی د. تاناس اوغلو و ل. بوکروسکایانین اشتراکی ایله قاقا ووز الیفباسی نین دوره نلنمه سیدن سونرا قویلموشدور. او زامانا قدر قاقا ووز تورکجه سی یالنیز عالی لر آراسیندا و ساده جه دانییق دیلی کیمی ایشلیردی و ۱۹۴۰ - جی ایله دک مکتلرده اؤنجه رومانجا سونرالار ایسه روس و مولداو دیل لری تدریس ائدی لیردی. ۱۹۳۲ - ۱۹۰۹ ایل لری آراسیندا قاقا ووز م. چاکیر روس و اوکراین دیل لریندن بیر چوخ دینی کتاب و متنی او جمله دن انجیل کتابی قاقا ووز تورکجه سیه ترجمه ائدیر و داها سونرا «سارایا قاقا ووزلارین نین تاریخی» و «قیساجا قاقا ووزجا - رومانجا» آدلی سؤزلویونو چاپ ائدیر. بو سؤزلویون اورتایا چیخماسی و الیفبائین دوزه نلنمه سی قاقا ووزلارا اوز دیل لرینده یازیب اوخوماق و زنگین آغیز ادبیاتلارینی توپلاییب اوخوجولارینا چاتدیرماغا امکان یاراتدی.

قاقا ووز تورکجه سی اولدوقجا چیلخا و آنلاشیلیر دیر و آذربایجان، تورکیه و حتا قیپچاق تورکجه لری عنصرلرینی ده اؤزونده عکس ائدیرمکده دیر.

قاقا ووز آراشدیر بجلاری نین فیکرینجه دونیادا ۳۵۰ مین قاقا ووز یاشاماقدادیر. اونلاردان ۲۸۰ - ۲۷۰ مین نفری کئچمیش سوویت بیرلیگینده و ۱۵۰ میندن چوخو مولداوی ده قاقا ووز مختار جمهوریتینده یاشاماقدادیرلار. اونلارین آنا دیلینده یازیب - یارادان ۵۰ دن چوخ یازچی، شاعیر و دراماتورفو واردیر. آنا دیلینده تحصیل آلم. بر نچه غزئت و درگی او جمله دن «گونش» آدلی اوشاق درگیسی چخارماقدادیرلار. قاقا ووز تورکجه سینده رادیو - تلویزیون یایی نلاری وار و بئش ایله یاخیندیر کی، باشکندلرینده کؤمرات دولت اونیورسیتیه سی یارانمیشدیر.

دونیادا آنا دیل لرینده غزئت، درگی، مکتب، اونیورسیتیه لرادیر و تلویزیونلار مرسوم اولان بعضی نچه میلیونلوق تورک خلقلری ایله مقایسه ده قاقا ووزلارین بو گلشیمی گرچکدن آلفیاشالایق دیر.

● م. ر. هیئت

اۆلدوغو فيكرى اۆزونه گئيش يئر تاپسادا ديللرينده و گورونوشلرينده قىپچاق عنصرلرى از دئيل.

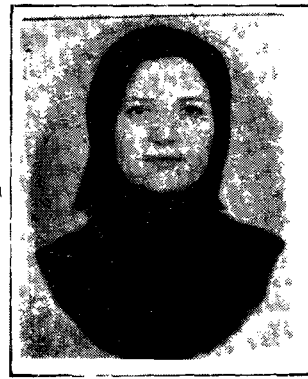
سوويئتلر بيرليگينده توتاليتار رژىمين بينئورهسى سارسيلديقجا خلقلرين مىلى اۆزونو درك حسى نين گوجلنمىسینه شرايط ياراندى. باكى عالى مکتبلرينه از سايلى تورک خلقلريندن اؤخوماغا طلبه لر گتيريلدى. آلتساييلارين، قاقاووزلارين، كيريم توركلرى نين، قومقلارين و باشقالارى نين باكييا گليب تحصيل آلمالارى مىلى اويانيش دا يئنى مرحلە نين باشلانغىچى اولدو.

۱۹۸۸ - جى ايلده قاقاووزلار باكييا اؤخوماغا ايكى (سونرالار اونلارين سايبى ۵۰ نفره چاندى) طلبه گؤنده رديلر. فيودورا (تودورا) و يكاترينا ايلك گلنلردن اؤلدو. بير - ايكى آى سؤنرا يكاترينا كؤزما باكى هاواسينا دؤزمه ييب خسته لندى. بونا گؤره ده تحصيلينى ياريمچيق قويوب وطنه دؤندو.

فيودورا آرناووت ايسه محمدا مین رسولزاده آدينا باكى دولت اوينئورسيته سى نين شرقشناسلىق فاكولته سى نين تورك بؤلومونده تحصيلينه داوام ائتدى. دىنى آيرىلىق اونا بير مانعە چى ليك توره ده بيلمەدى. دىل بيرليگى قيسا مدتده اونا آذربايجانلارلا قاينا ييب قارشىماغا كؤمك ائتدى. او درس اوخوماقلا ياناشى آذربايجان يئمكلرينى پيشيرمگى ده آذربايجان رقصلرينى ايفا ائتمە يى ده اؤيره ندى. اؤلكه نين كندلرينى گزدى، طبيعەتى و آداملارين ياشايشى ايله ياخيندان تانيش اؤلدو.

سوويئتلر بيرليگينده بتون دىنلر سؤزده ياساق اؤلسا دا اضلينده خريستيان دينينه گئيش يئر وئريليدى. اؤدوركى، قاقاووزلار اؤلادلارينا

توركلرين از سايلى قوللاريندان بيرى اولان قاقاووزلار توپلو حالدا مولداوى جمهوريتى نين گونئيينده اوكراین جمهوريتى نين گونئى باتيسيندا يعنى اودئسسا ولا تئينده، رومانى ده و بولغارستاندا ياشايرلار. بوندان باشقا روسيه امپراتورلوغونون كؤچورمه سياستى نتيجه سينده قازاغىستان جمهوريتينده همچنين قوزئى قاقازدا دا يئرلشمەلى اؤلموشلار.

فيودورا (تودورا)

خريستيان دينى نين پرؤ اسلاو طريقتينه منسوب اولان قاقاووزلارين ديلينى آراشديجيلار اوغوز قروپونا داخيل ائديرلر. روسيه ده و بولغارستاندا قاقاووزلارين منشاچه اسلاويان اولدوغو سؤنرادان زورلا توركلشديريلديگى باره ده اؤزون ايللر گئيش تبيليات آپاريلسا دا سوئت رژىمى يوموشالان كيمي بؤ تبيلياتين دوغوردوغو اوقات صابون كؤپويو كيمي پارتلادى. قاقاووزلار رسىمى و غير رسىمى مطبوعاتلارينا منشاچه اؤغوز توركلريندن اؤلدوقسلاريني يازيرلار. آراشديريجيلارين بعضيلرى بين فيكرينجه اونلارين كؤكلرى قديم تورك طايفاسى كانقارلارا اؤرادان دا سومنرله باغلانير. بؤگون قاقاووزلارين اؤغوز كؤكلى

ایسته دیکلری آدی قویا بیلیمردیلر. آد قویمادا کیلسه (کلیسا) حاکیم ایدی. کیلسه ده معلوم ایدی کی، خریستیان مقدسلری نین آدینی یاشاتماق اوچون الیندن گلنی اسیرگه مدهدی. بسونون نتیجه سینده ده قاقاووزلارین هامیسی نین آدی خریستیان آدلار دیر. بۇگون قاقاووزستان و باشقا خریستیان تورکلر آراسیندا غریبه بیر منظره یارانیب، آداملارین آدی، آتا - آنالاری نین آدی خریستیان منشالی اؤلدوغو حالدا سۇی آدی تورک منشالی دیر.

یوز ایللر کئچسه ده کیلسه و خریستیان دین خادملری تورک منشالی سۇی آدلارینی دگیشه بیلمه بیبلر. فیودورا آرناووت باکییا گلیب ملی دو یغولارینی گلیشیدردیکدن سۇنرا آدینی قاقاووز جایا او یغونلاشدیر اراق تودورا ائتدی. بئله لیکله آذربایجان غزئت و ژورناللاریندا تودورا آرناووت امضاسی گۇروندو و تلویزیوندا دا بۇ آدلا چیخیش ائتدی و شعرلرینی اۇخودو.

تودورانین باکییا گلمه میشدن ده شعرلری قاقاووز مطبوعاتیندا چاپ اؤلوموشدو. «بیاض گوللر» شعرینه موسیقی بسته له ننده اونون ۱۷ یاشی واردی. بۇ ماهنی قیسا مدتده اۇ قدهر مشهورلاشدی کی خلق ماهنیسی کیمی تانیماغا باشلادی. اونون «آه آنا جیغیم» شعرینه تانیمیش قاقاووز بسته جیسی میخائیل کوسانین یازدیغی موسیقی والا و کاسته یازیلیب یاییلمیشدی. آذربایجاندا دا اونون بختی گتیردی. بسته جی عسگرا و غلونون تودورانین شعرینه یازدیغی «جانیم بوش کئفیم سرخوش» ماهنیسی رادیو و تلویزیوندا دا سلسلشدی.

تودورا آرناووت ایلك یارادیجیلیغینا وطنده باشلاسا دا بیر شاعیر کیمی آذربایجاندا

فورمالاشدی. قاقاووز ادبیاتیندا دوداق دگمز، خوریات، جیغالی تجنیس، دار آیاقلی و... ژانرلاردا ایلك شعر یازان اۇ اؤلوموشدور.

قاقاووزلارین آذربایجانا مناسبتی آوروپالیلارین شرقه مناسبتی کیمی دیر. یعنی حقیقتلری یوخ بیر چوخ ماجرا ادبیاتی نین یازدیقلاری کیمی دوشونورلر. باکییا ایلك گلیشیندن اۇ گونلری خاطرلایارق دئیییر: آذربایجان حقیقنده آتا - آنامین دا اۇزومون ده بیلگی چوخ آز و دۇلاشیق ایدی. قاقاز حقیقنده ایسه پوشگیین، لئرماتوفون، تولستوی ون و باشقا روس - آوروپا یازیچیلاری نین اثرلری نین تأثیرله بیزده ده بیر فیکیر فورمالاشمیشدی. قایدا - قانونلار محل قویمایان دائما آت بئلینده گزه ن، قیلینج - خنجر گزدیرون همیشه دۇیوشمه بی و قادینلاری سئون، قادین و قیز گۇره ن کیمی اونو آلیب داغلاردا قاچان بیر تۇپلوم.

بیزی باکییا یولا سالاندا «تجره لی قاقاووزلار» بئله مصلحت گۇروردولر: چالیشین یابانجی اؤلدوغونوزو بیلمه سینلر. روسجا دانیشمایین، آداملارلا آز اونسیته گیرین، زورلو قدا قالسانیز ارککلره جاوانلار دئیییل، قادینلارلا خصوصاً یاشلی قادینلارلا مراجعت ائدین.

بیز ده بۇ تجربه لیلرین تاپشیر یقلارینا جدی عمل ائتدیک. نتیجه ده هر دفعه گولونج وضعیتده قالدیق. طیاره دن باکی هاوا لیمانیندا یثره ائندیک. کوله ک پالتاریمیزی باشیمیزا کئچیردی. بیلمه دیک آغیر یول چانتالاریمیزی گۇتوره ک یا پالتاریمیزین اته یینی توتاق کی بدنیمیز گۇرونمه سین. بۇ زامان اورتا یاشلی ساققالی بیر آدام بیزه یاخینلاشیب یاردیم ائتمک ایسته دی. هیچانلا یکاتیرینایا باخدیم. همین آندا هر

ایکیمیزین اوره ییندن عینی شئی کئچدی. آی آمان یابانچی اۆلدوغوموزو نه تئز بیلدیلر. یقین بیزی آلیب داغلارا قاچاقلار. همین خیرخواه انسانین یاردیمیندان امتناع ائدیپ چتین لیکله اوتوبوسا سیندیک. اوتوبوس سورجوسونه هارا گئده جگیمیزی دئمک مجبوریتینده قالدیق. نه یاخشی کی همین واختلار باکیدا عالی مکتبلردن یالینز بیرى اونیورسیتته آدانیردی. سوروجو شهرین گیره جگینده اوتوبوسو ساخلایراق ائنیب بۇرادا مترویا مینن اونیورسیتته نین یانیندا چیخین - دئییب یولونو داوام ائتدی. مترو حقینده آیدین بیلگیمیز اۆلماد یغیندان یابین ایستیسینده آغیر یول چانتالاری ایله یتر آلتی کئچدی. بیر نئچه دفعه او طرف بۇ طرفه کئچدیک. مترونو تاپا بیلیمه دیک. سۇنرا آدمالارا مراجعت ائتمک مجبوریتینده قالدیق. قادین بیزیم نه دئدیگیمیزی آنلایا بیلیمه یب بیر گنجه بیزه یاردیمچی اۆلماغی تاپشیردی. همین گنجدن نه قدهر یاخا قورتارماغا چالیشاق دا مومکون اۆلمادی. او هر دن روسجا بیزه مراجعت ائدیردی. مترویا ائنیب واقونلارا مینیب اونیورسیتته یاخینلیغینداکی علملر آکادیمیاسی استانسایسیندا دوشمه بیمیزه ده یاردیمچی اۆلدو. اۇرادان دا بسیزی اونیورسیتته به دک گتیردی. ایش گونونون سۇنوایدی. قبول کومیسونونون عضولری قاپیلاری باغلایب گئتمه یه حاضیرلاشدیلار. سند قبولونون دا سونونجو گونو ایدی. کومیسون عضولری بیزیم قاقاوز اۆلدوغوموزو بیلن کیمی قاپینی آچیب سندلریمیزی قبول ائتدیلر. بیزی چایا، یونگول یئممه یه قوناق ائتدیلر. سۇنرا دا گتیریب اونیورسیتته نین طلبه یاتاقخانا سیندا اوتاق وئردیلر. آز سۇنرا بۇ اوتاقدا قالدیقی

آذربایجانلیلارا قیزلارا اۇ قدهر آلیشدیق کی سپتامبرین بیرینده بیزی داها مناسیب و یاخشی اوتاقلارا خارجی طلبه لر اوچون اولان یاتاقخانا دگیشنده بیز آغلادیق. رکتور یاردیمچیسیندان خواهیش ائتدیک کی بیزی بۇرادان هئچ یئره دگیشمه سین. بیر آی اۇنجه قورخدوغوموز آذربایجانلیلارا بلله تئز وورولاجاغیمیزی هئچ یاتساق یوخوموزدا دا گورمز دیک.

تودورا آذربایجاندا عالی تحصیل آماقلا یاناشی اجتماعی ایشلرده فعال اشتراک ائتدی. قاقاوزلاری باکیداکی غزئت و درگیلر، رادیو - تلوویزیون واسیطه سیله ائله جه آذربایجانی قاقاوزستاندا تانیتماغا چالیشدی. ۱۹۹۳ - جو ایلده «آذربایجان قاقاوز، تورک ماهنیلری» نی قارشیلادیریب گۆزه ل بیر دیپلوم ایشی (لیسانس تئزی) یازدی. دیپلوم ایشینی اعلا قیمتلندیردیلر. باکی دولت اونیورسیتته سینن فرقلنمه (ممتاز) دیپلوم ایله بیتیریب وطنه دۇنن گنج شاعیر آز سۇنرا اۇرادان دا آنکارایا گئتدی. قاضی اونیورسیتته سی نین فن ادبیات فاکولته سینده یوکسک لیسانس چالیشمالاری یاپدی. ۱۹۹۴ - جو ایلده اورادا «قاقاوزام یوجاق دیر یئریم» آدی کتابینی اوجاق یاینلاریندا باسدیردی. کتابدا شعرلر قاقاوزجا وئریلیب هر صحیفه نین اتک یازیسیندا ایسه تورکیه تورکلری نین باشا دوشمه یه جگی سانیلان قارشیلیقلاری وئریلیب. اصلینده همین سۇزلر آذربایجانین ائله جه ده آنسادلونون مختلیف بؤلگه لرینده بۇگون ده قاقاوز ادبی دینلنده ایشلندیگی کیمی ایشله دیلر. عرفان انور نصرالدین اوغلو کتابا یازدیغی اۇن سۇزده قاقاوزلارین شاعیرلری نین آدینن سادالاد یقدان سۇنرا یازیر: «بونلار آراسیندا ان

چوخ ایلگی گۆرەن و دقتی چکن تودورا آرناووت دور... آدی کئچن شاعیرلرین ان گنجی اۆلماسینا رغماً ملی دوغولاری ان گوجل اولانی دیر. بۇ دوغولارین گلیشمە سیندە بئش ییلدان آرتیق بیر سورە آذربایجاندا یاشامیش اۆلماسی نین دا رولو بۇیوک دورا.

۳۰ ایول ۱۹۹۳ - جو ایلدە قاقاووزلارین «چادیر» قصبە سیندە دوزەنلەن قاقاووز آنادیلی بایرامی حقیقیندە ایسە عرفان بیگ کتای نین اۇن سۇزوندە یازیر: اۇ بایرامدا اۆکونان تک ملی شعر اونونکو ایدی. (یعنی تودورا آرناووت دن - ع ش.)

آذر: ایجاندا اۇلارکن میتینقلردە قورولتای، سمپوزیوم، کنگرە لردە فعال اشتراک ائدن تودورا آرناووت اسلام دینینی اؤیرنمگە دە بۇیوک مارق گۆستیریدی. مسجدلرە گئدیر، کلمە شهادتی، فاتحەنی ازبەرلەبیر، ناماز قیلماغا جەد گۆستیریدی. بۆتۆن بونلار اونسەن یارادیجیلیغیندان دا یان کئچمیردی. ایستیر شەرلریندە ایسترسە دە علمی یارادیجیلیغیندا اسلام دینینە بۇیوک حۆرمەت و احترام گۆرونور. لاکین بۇ حۆرمەت و احترام تودورانین اسلام دینینی قبول ائتمەسی دئمک دئییل. عینی بۇیوک محبتلە خریستیان دینینی دە اؤیرەنیر و خریستیان اۇلاراق قالیر تورکیە دە یاشادیغی ایللردە تودورا تحصیل آماقلا یاناشی علمی کونفرانسلاردا و سمپوزیوملاردا دا فعال اشتراک ائدیپ حاضیرلادیغی معروضەلر ھمیشە مارقلا قارشیلانیب تورکیە دە باسیلان درگی لردە ایسە «قاقاووزلاردا ایلک یاز بایرامی»، «قاقاووزلاردا جاناوار مراسملری»، «قاقاووزلاردا در - عادتلری»، «قاقاووزلاردا نصرالدین حوجا» و ...

مقالەلری چاپ اۆلونوب. قاقاووز یازیچیسی فئوتومانین «متە و جاناوار» کتایینی «کتابا قاقاووزلارین استعدادلی رسامی متە ساواشان گۆزەل رسیملر چکیب - ع.ش) ۱۹۹۵ - جی ایلدە چاپ ائتدیرن تودورا آرناووت اۆزونون «قافقاز لطیفەلری»، «آنەمە مکتوبلار»، «قاقاووزلارین عرف - عادتلری» و س. کتابلارینی دا نشرە حاضیرلاییب.

اؤدئسسا ولایتی نین بۇلقراد بۇلگەسی نین دیمیتروف کندیندە ۶ سېتامبر ۱۹۷۰ - جی ایلدە تراکتورچو عائلە سیندە دۇغولموش قیز خلقی نین جوشغون تېلیغاتچیسینا چئوریلدی. آز مدتدە چوخ ایشلر گۆردو. یئورولمادان دا آراشدیرمالارینی داوام ائتدیریر.

آنکاراداکسی قاضی اونیورسیتە سیندە دوقتورلوق آراشدیرمالاری آپاران تودورا آناووت ۱۹۹۸ - جی ایلین سېتامبریندا وطنە دۆنوب، قومرات دولت اونیورسیتە سیندە رئکتور کۆمکچیسی ایشلەبیر و اؤرتساق تورک فولکلوروندان درس دئییر ■

آذربایجان دئیگنن^۱

بن آذربایجان دئیگنن
باش یئرینه قان آخارکان^۲
بولبول آغلر آغاچ تپه سینده
دردیسی اوندان باشقاسی کیمدیر سوران

بن آذربایجان دئیگنن
گۆزومون اؤنونده دیزیلیر نخجوان
چایخانا مجلسی نئهرم کؤیونده^۳
او اختیار^۴ آغ ساققال سورویا توتان

ییلان داغین واتیزلی^۵ سولار بیته سینده^۶
جیورلیغا^۷ سسلی اوشاقلار سودا چیرینان
یالینز ایچریده دیز چؤکوب آلاه اؤنونده
اوچ کره م گونده او قاری نامازینی قیلان

بن آذربایجان دئیگنن
نانکلار سورولردی اوشاغین اوستونه
آزادلیق اوغروندا چیلدیراردی میدان
مزارلیق هیکل قویاردی اؤلن گنجینه
ساغ قالانلار سا اولاردی دوшمان

۱- آذربایجان دئیگنده بو شعر علی بیگ شامیله اتحاف ائدلمیشتدیر
۲- آخارکن
۳- کندینده
۴- قوحا
۵- شمعالی
۶- اته بیسه.
۷- قوش سسی.

بن آذربایجان دئیگن
چوچ کیاتلار! آنا ما قالدی یازیلما دان
بو انسانین حانینی دؤیماز سین مدح ائتمه به
ییلار جا یازسام دا قاپلایماز داستان.

● تودورا آرناووت
قاقاووز شاعیری

یوخو

آلا - قارانیقدا منی سوزهن ایکی گۆز،
قاراجی روحو مون دیدرگین چاغیندا بیر گئجه،
یوخومدان آیقلیغیما بویلاندى.
قارشیمدا گونشدن یونولموش بیر آی جانلاندى.
منی آیقلیغا سسله یین بیر نور،
اؤلمزلیگه چاغیران بیر سس.
سونرا دا ایکی کؤرک ال، آستا جا یوکسلدی
و یونگولجه سینه اووجومون
اوشوین بوشلوغوندا اکلشدی.
دؤیدوم بیر آنلیغا اوشاقلیق چاغیمین
قایغیسیز شیرین آنلارینی.
دؤیدوم گۆزه للیگی، سنی، آنامی،
دؤیدوم ابدیتی.
قدیم افسانه دؤلو رۇیالار باغیندا ایکی گۆز،
مین بیر گئجه می ناغیلاندیردی.
او می عاغیلاندیردی.
و ناغیل لایلا سیندان آیلدیفدا،
او گتیمشیدی.
بو گون،
نه قارانیقدا چیخان بیر فیغلیحیم وار،
نه ده یوخو دهلیزینده گئدهن بیر یول.
یازین،

۱- قیدلر، مکتوبلار.

يازىق ...
نە اوخوندۇ،
نە ايچىلدى،
نە سئويلىدى.
رۇياسى،
دونييا بويو حسرتىمە سريلىدى.

● آتيلامارالانلى
(باكى - ۲۴ فئورال ۱۹۹۹)

• صمد وورغونون چاپ اولونماميش اوچ شعري حقينده:

مارس آيى نين ۲۱ - دە صمد وورغونون ۹۲ ياشى تامام اولدو. اونون ياراديجيلىغى ايله مشغول اولان تدفيقاتچيلار دايم شاعيرين اثرلىرى نين يىتى - يىتى چاپلارى ايله راسنلاشيرلار.
بۇ باخينلاردا شاعيرين بۇيوك و بيربجيك قارداشى آتام، تاريخ علملرى دوكتورو، پروفصور مهديخان و كيلوفون آرشيونى آراشديراركن، اورادا ايگيرمينجى ايللرده يازيلميش و ايندبه قدهر چاپ اولونماميش «كوسگون»، «شبههلى قلب» و «بايراغيم» شعرلرینه راست گلديم. آشاغيدا همين شعرلردن ابكيسىنى عزيز وارلىق اوچوجولارينا تقديم ائديرم.
جوانشير و كيلوف

كوسگون

جوشغون، دالغين دالغالارلا بۇغولور
سيماسيندا بير حق سيزليك اوخونور
اوهت شۇ گئجه بير غيرتلى قهرمان،
غيرتله تاريخه مقيد انسان
شيمدى اونون جسدينده كى قۇملار

مهتابلى بير گئجه، اطراف پُر سكون
نديز كناريندا اويغودا كوسگون /.../
خفيف - خفيف سحرين اسن يئللىرى
اۇخشا بير اوزونده معصوم تئللىرى

شېھەلى قىلب

بىر ياز آخىشىمى نىن سىرىن نىسى،
سىلىردى ھەر قىلىن كىدورتىنى،
سۇلارنىن گىتت - گىتتە جانلانان سىسى،
پۇزوردو گىتتە نىن سىكوتىنى

ھاجىلار يۇلۇندا بۇيۇك بىر بىلدىز،
اۋزاق اوفوقلار سايە سالىمىشىدى.
«دلى شاعىر» سىسىز، ھىمدە جە يالنىز،
خىلقتىن سىررىنە ھىران قالىمىشىدى،

فىكىرىنى قىلىنى چالىمىشىدى الان،
مەتايىن سۇلارا دوشن ھالەسى.
اۋ قەدر كىچمەدى، قارشىكى داغدان،
اۋجالدى بىر قىلىن اۋلدو نالەسى.

من بىر يۇلجويام كى، يۇلوم چا پراشيق،
بىلمەم بۇ ظولمتدە وارمى دىر ايشيق،
سن اى بۇيۇك طىبب! گل قارشىما چىخ،
يىتتە دە دارغىندىر احوالىم بنىم.

يوكسەلن بىر بۇلۇد بىردن ائەرسە،
بۇزلار ياواش - ياواش سۇيا دۇنەرسە
دامجىلار بۇيۇبوب چوخ گۇرونرسە،
اوزەر دىنيزلردە خىالىم بنىم

گۇرىب دۇلانمىشام يوزلر جە اۋلكە،
ھىسى نىن گونۇندە، آينىدا لكە.
اۋزاق دۇست ائلىندىن گلن مەرەكە
سۇرور گولە جىكىمى اقبالىم بنىم ■

اوندان قىدا آلار بىرىتىجى قوشلار

چارىنىجا نظره شو دەشتلى حال

نەدن ... دئە گىلر بىر سۇال

تاكىم - تاكىم اۋلوب بىر سىياح اۋردو،

داغىتماقدا ابدى بىر بۇيۇك يوردو .

ملىتىن طالعىن سئو نلر

قۇيون كىمى انسان باشى كىسنىلر

قورموش دا وطنىن باشىنا ھىلە،

آخان قىزىل قانلار دۇنموشدو سئە

ملى تعصوبلر، دىنى عنعنات

نەھىت آلمىشىدى شىكلى قىامت،

باخدىقجا ارضدن يوكسك سمايا

سانكى قانلار فىشقىرىيور ھاوايا

چون گۇردو وطنىن ھالىنى دوشگون

ائىلەدى اعتراض بۇ ھالا سوسگون

وطنىرست وطنىنى ياندىرماز،

ملىت پرست ملىتىنى قىردىرماز

ايشتە بۇدور كوسگونون عقىدەسى

سرايت ائىتمەدى داشلارا سسى

بشر قانى ايله فىض آلانلار

ظولم لردن استراحت بولانلار

اعلان ائدەرك وطن خاينى

جىدايە آلدىلار اونون جانىنى

گۇزلەنمەدن قارائلىقدا آيىلان

استقبالا بىر قەرمان سانىلان

كوسگونون اۋلومو اۋلدو ھقارت

نئشىنى آتدىلار بىرە نەھىت

ظالمىلر! گۇتورولدى ناگهان

تارىخ تلىقن ائدىر اونلارى ھز آن

كوسگون! آرتىق گولمەلى دىر مزارىن

چوخ پارلايىر بۇگون اۋ حق شىعارىن

دده قورقود بويلاريندا

اؤد - آلوو وار، سرينليک وار
دريلار تک درينليک وار،
لايلاکیمی شیرينليک وار
دده قورقود بويلاريندا

کلمه سينده قور ياشايير
عصمت، ناموس، عار ياشايير.
بیر خزينه - وار ياشايير
دده قورقود بويلاريندا.

سال قايدا بيتن دورور
عصرلردن اؤتن دورور،
بوتؤوجه بير وطن دورور
دده قورقود بويلاريندا

اوجاقدی اؤ، کؤزوم قالیب،
زيره دی اؤ، ايزيم قالیب،
نغمه قالیب، سؤزوم قالیب
دده قورقود بويلاريندا...

اؤزاندیمی، عاشيقدیمی؟
آهیلدیمی، اوشاقدیمی؟
گؤيدن گلن ايشيقدیمی
دده قورقود بويلاريندا؟

«منصوره» يم، «هئيراتی» مدی،
تعجبوم، حيرتيمدی.
دشا دؤنن غيرتيمدی
دده قورقود بويلاريندا

● وائف محمدوف

● يئنى چىخان كىتابلار:

● م.ر.هيئت

اۋرنىكلر كىتوبىلىمىش و كىتابىن سۇنۇندا بىر نىچە شاعىرىن گۇزەل شىكلى دە وئرىلمىشىدىر. كىتابدا اىستر كلاسىك ، اىسترسە دە چاغداش شاعىرلر آراسىندا هر ايكى آذربايجانين شاعىرلىرىنى گۇرمك اۇلار.

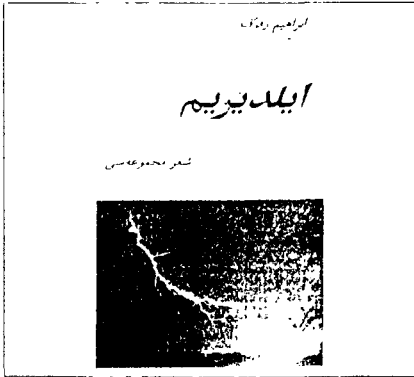
● كىتابىن آدى: ايلدىرىم

يازان: ابراهيم رفر

نشرىات: اندىشه نو - تهران ۱۳۷۸

باسقى سايسى: ۱۵۰۰ نسخه

قىمت: ۹۵۰

كىتاب ، عزىز دوستوموز مهندس ابراهيم رفرىن ۱۳۵۴ - جوا ايلدن بۇگونه قدهر يازدىغى توركجه معنالى - مضمونلو شعرلىرىنى احتوا

● كىتابىن آدى: سگگىز يوز ايل

آذربايجان توركجه غزلى

خاضىرلايان: نادعلى پيام

نشرىات: مؤلف

ايل: باهار ۱۳۷۷

باسقى سايسى: ۳۰۰۰ نسخه

قىمت: ۳۲۰۰ تومن

سگگىز يوز ايل
آذربايجان توركجه غزلى

نادعلى پيام

۵۰۰ صحىفه دن عبارت اولان بۇ كىتابدا مىلادى ۱۳ - جو عصرده آذربايجان توركجه سىنده ايلك شعر يازان حسن اوغلودان توتوموش بۇ گون ياشاماقدا اولان شاعىرلرئىمىزه قدهر اونلار جا شاعىرىن حقىننده بىلگى وئرىلدىكدن سۇنرا اۇنلار ين غزلىرىنن بعضى

بیر گیری و دؤرد بؤلومدن عبارت اولان بؤ کتابدا، گنج مؤلیف حسین جاویدین یارادیجیلیغیندا انسان موضوعونو اله آلاق اونو دقتله هم ده پسیکولوژیک و فلسفی گؤروشله اینجهله مگه چالی شیر. بؤ اثر، انسان موتیوی نین حسین جاوید یارادیجیلیغیندا کی یثرینی و ده یثرینی اؤیره نمک باخیمیندان بؤ یوک اؤنم داشیماقدادیر.

اؤتمکده و ۲۱۴ صحیفه دن عبارت دیر. کتابین ماراتقلی جهتلریندن بیر ده اونون ایکی ایفباده (عرب و لاتین ایفبالاری) باسیلماسی دیر. بؤ دا، ایران خارجینده یاشایان دیلداشلاریمیز اوچون گؤزه ل بیر تحفه دیر. کتابدا شاعیر عروض، هجا و سربست وزنلرین هر اوچوندن ده فایدا لانسیمیش و رنگارنگ بیر شعر تویوسو یاراتمیشدیر.

● کتابین آدی: مقدمه ای بر تاریخ

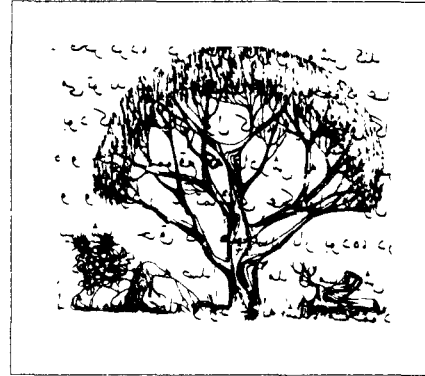
تحولات زبان ترکی آذری

یازان: محمدرضا کریمی

نشریات: زنگان - ۱۳۷۸

باسفی سایسی: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰ تومن

● کتابین آدی: انسان آختاریشیدا

بازان: زومرود باغمور

نشریات: گونش - باکی - ۱۹۹۸

باسفی سایسی: ۲۰۰ نسخه

صحیفه: ۱۲۶

مؤلیف بؤ اثرده آذربایجان تورکجه سی نین گلیشمه تاریخینی قیسا شکیلده آچیقلاماغا چالی شیر و مختلف عالیمترین فیکییر و گؤروشلرینی ایزه لی سورمکله اؤخوجونو باشقا قایناقلارلا دا تانیش ائدیر. مؤلفین، اثری فارس دیلی وطنداشلارلا تقدیم ائتمه سینی و فارس

ياشايلان طايغالارين، اورانين مشهور شخصيتلرين حقينده آيري - آيريليقدا بيلگي وئريلميشدير. كتابين اون سوزونون رحمتليك دوقتور محمدتقي زهتابي طرفيندن يازيلماسي دا اونون ده يريني آرتيرميشدير.

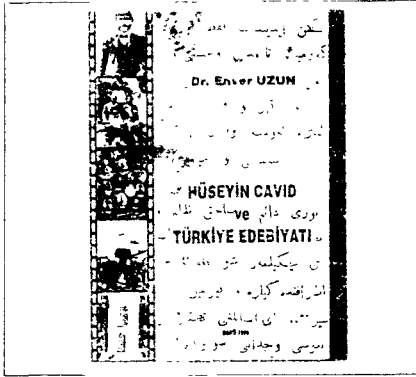
● كتابين آدي: حسين جاويدو توركيه ادبياتي

يازان: دوقتور انور اوزون

نشریات: گونش - باكي ۱۹۹۸

باسقى ساييسي: ۲۰۰ نسخه

صفحه: ۱۶۷

اوخوجولارين ديلميز حقينده بيلگي لري نين آز اولدوغونو نظره آلساق بۇ كتابي بۇ ساحه ده چوخ فايدالي بير اثر كيمي قيمتلنديره بيليريك. عيني زاماندا بئله بير كتابين زنجاندا نشر اولونماسي دا بۇ يوك بير حادثه كيمي ده يرلنديريلمه لي دير.

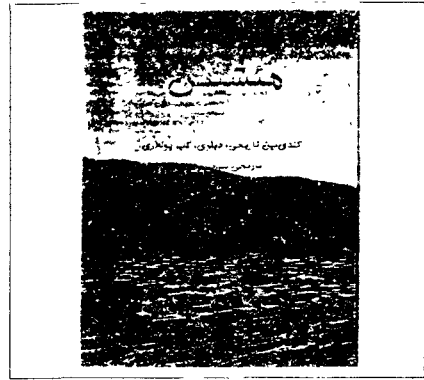
● كتابين آدي: مئشين

يازان: حسين محمدخاني «گوتيلي»

نشریات: مؤلف - ۱۳۷۸

باسقى ساييسي: ۱۵۰۰ نسخه

قيمت: ۱۰۰۰ تومن

كتابدا آذربايجانين مشهور رومانتيست شاعيري حسين جاويدين بديعي ياراديجيلىغيندا توركيه ادبياتي نين تاتئيري گنئيش بير شكilde اورتايا قويولموش و بۇ گونه قدهر اوزه رينده دورولمايان يا دا بيلينمه ين موضوعلارين اورتايا چيخاريلماسينا چاليشيلميشدير. توركيه توركجه سيله يازيلان بۇ كتاب، عيني زاماندا آذربايجان و توركيه ادبياتلاري نين قيساسجا مقايسه لي تدقييني ده احتوا اتمكده دير.

آدي كئچن بۇ كتاب ايستر سوسيولوژي ايستره ده فولكلورشناسليق علملري باخيميندان بۇ يوك اهميته ماليك دير. مؤليف بۇ اثرينده ميشو داغي نين گونئي ياماجلاريندا يئرله شن «مئشين» كندى نين آدي نين ائيمولوژيسيني، اهاليسي نين اقتصادي، اجتماعي و مدني دورومونو و اونلارين عادت - عنعنه لريني دقتله اينجه له ميش و بوتون آيرينتيلاري ايله اوخوجولارينا چاتديرميشدير. بۇ كتابدا مئشين كندينده كي بيتگي لرين، حيوانلارين، داغلارين، چايلارين، كوچه لرين و س. و عيني زاماندا اورادا

● كتابين آدى: پروفېسور نورالدين رضا

حاضرلايان: چركر جعفروف

نشریات: گوش - باكي ۱۹۹۹

باسقى سايبسى: ۱۰۰۰۰ نسخه

صحيه: ۱۳۵

● كتابين آدى: توردرين - سى

بیر باخیش

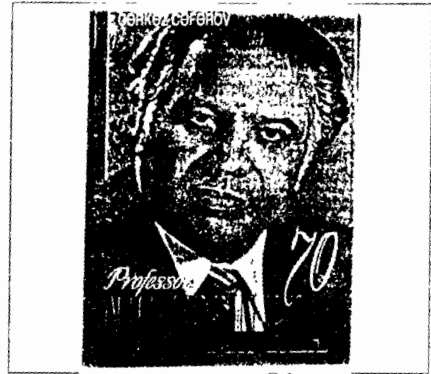
يازان: دوكتور جواد هئت

نشریات: وارلیق - تهران ۱۳۷۷

باسقى سايبسى: ۲۰۰۰۰ نسخه

صحيه: ۱۷۴

قيمت: ۶۵۰ تومن

قوزئی آذربایجاندا ایستر حکیم جراح کیمی ایسترسه ده ادبیاتچی عالیم کیمی بؤیوک شهرته مالیک اولان پروفېسور نورالدين رضائین ۷۰ یاشا گیرمه سی مناسبتی ایله یاینلاناتان بۇ کتاب، اونون حیات و یارادایجیلیغینی، دوستلاری نین اونا مناسبتینی و مختلف زامانلاردا چکدیردیگی شکللری ایچینه آلمیش و کتابین سؤنوندا پروفېسور نورالدين رضائین اثرلری نین بیلوقرافیا سی وئریلمیشدیر.

بو کتاب پروفېسور نورالدين رضائین طلبه سی، مشهور جراح پروفېسور چرکس جعفروف طرفیندن حاضرلانمیشدیر.

بیرینجی باسقیسی ۱۳۶۵ - جی ایلده نشر ائدیلن بۇ کتابین ایکینجی باسقیسی وارلیق درگیسی نین اؤزله سايبسى کیمی یاینلانمیش و اؤرادا تورکلرین تاریخ و مدنیتلری هونلاردان باشلا یاراق میلادی ۱۶ - جی عصره قدهر بیغجام شکلده ایضاح ائدیلمیشدیر. کتاب اوچ بؤلمه دن عبارت دیر. بیرینجی بؤلوم قدیم تورکلر، ایکینجی بؤلوم اؤرتا تورکلر (اسلام دؤرو) و اوچونجو بؤلوم اؤرتا آسیادا اسلام دؤرو تورک ادبیاتی. کتابین سؤنوندا رحمتلیک پروفېسور حمید نطقی نین «آنادیل - سؤگیلی دیل» آدلی شعرى و داها سؤنرا کتابدا ایشله تن بعضی سؤزلرین ایضاحی وئریلمیشدیر.

● كئايين آدى: مشاهير آذربايجان

يازان: صمد سردارى نيا

نشرىات: دانيال - تبريز ۱۳۷۷

باسقى سايىسى: ۳۰۰۰ نسخه

صحيفه: ۵۶۱

قىمت: ۲۰۰۰ تومن

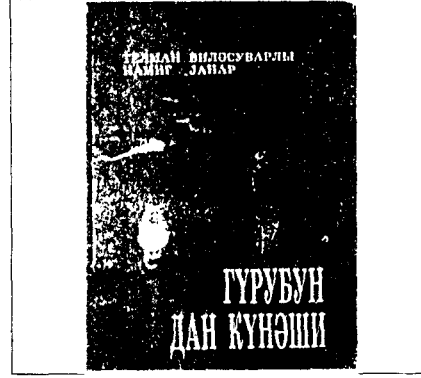
● كئايين آدى: غروبون دان گونشى

يازان: تلمان ييله سووارلى و ناميق يانار

نشرىات: يازيچى - باكي ۱۹۹۸

باسقى سايىسى: ۴۰۰ نسخه

صحيفه: ۳۱۸

بۇ كىتاب صمد سردارى نيائين ۱۳۷۰ - جى
يىلده يايىنلا تديغى «مشاهير آذربايجان» اثرى نين
ايكىنجى باسقىسى دير و چاغداش آذربايجانين
گۆركملى شخصيتلرى نين بير چوخونون حيات و
ياراديجيلىغىنى ايچينه آلماقدادير. مؤليف،
ايكىنجى باسقىيا يازديغى مقدمه ده بۇ كىتابين
ايكىنجى جىلدى نين ده بۇ ياخينلاردا
باسيلاجى مؤژده سيني وئريير و آذربايجانين
شهرلرينده خيابانلارين بۇ شخصيتلرين آدلارى
ايله آدلانماسىنى تكليف ائدير. كىتابين سؤنودا
تانباكى حركاتيندا آذربايجانيلارين رولو،
تسبريزين بلديهسى و نظيمهسى، استانبولدا
ايرانليلارين سعادت درنگى، آذربايجانين
ساتيريك غزئت و درگيلرى، ملانصرالدين و ايران
باشليقلى يازيلاردا آيريچا يئر وئريلميشدير.

كىتاب، تلمان بيگ و اونون اوغلو ناميق بيگين
بيرگه تشبوئو و امكداشليغى ايله حاضيرانميش و
رحمتليك اوستاد شهر يار و پروفور جواد هيئت
حقينده گؤزله بديعى بير اثر اورتاي
چيخاريلميشدير. كىتابين بيرينجى حيصهسى
«شهر يار نامه» آدلانميش و اورادا هم شهر يارين هم
ده دوكتور هيئت ين ديليندن سؤيله ن سؤزلر شعر
شكيلنده وئريلميش دير. كىتابين ايكىنجى
حيصهسى ايسه «هله تئز دير آيرىلىق»
آدلانماقدادير. اثرين سؤنودا ناميق يانار «بير
طالعين كۆلگه لرى» آدى بير رومان يازيب درج
ائتدير ميشدير.

● كتايين آدى: آذربايجان پيشكام جامعه مدنى

يازان: صمد سردارى نيا

نشریات: هادى - تبريز ۱۳۷۷

ناسقى سايبسى: ۲۰۰۰ نسخه

صحيفه: ۱۵۱

قيمت: ۵۰۰ تومن

آلماقدان محروم ائديلمه سى دۇغرو دئيبيل دير». كتاب عيىنى زاماندا تىبرىزين اسكى بينالارى نين شكلينى و بعضى اليازما مكتوبلارين صورتينى احتوا ائتمكده دير.

● كتايين آدى: كوراوغلو

يازان: دوكتور انور اوزون

نشریات: ترابزون ۱۹۹۷

باسقى سايبسى: ۵۰۰ نسخه

صحيفه: ۲۰۶

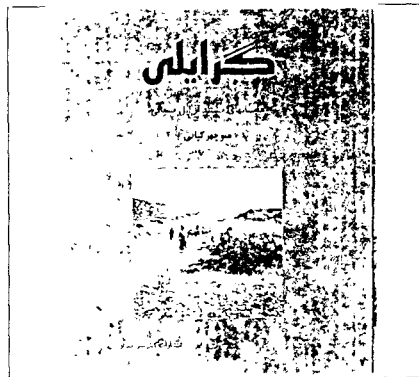
آدى كئچن بۇ اثر ۱۶۶۹ - جو ايلدن بۇ گونه قدير توركيه، آذربايجان، اوزبكستان، تاجيكستان، توركمينستان، بولغارستان، ارمنستان، گورجستان و روسيه ادبياتلاريندا يئر آلميش اولان كوراوغلو ايله ايلگيلى قايناقلاردان فايدالاناراق حاضيرلانميشدير. اثرده كوراوغلو ايله ايلگيلى بۇ گونه قدير آپاريلان چاليشمالار، مختلف خلقلرده كوراوغلو، مستقل كوراوغلو قوشمالارى و فايدالانيلان قايناقلار و... يئر آلميشدير. بۇ اثر كوراوغلو آراشديريجيلارى اوچون اۇلدوقجا يارارلى دير.

مؤليف، بۇ اثرينده بۇ گون ايراندا ان چوخ سۇز موضوعو اولان «مدنى جامعه» و اونو حياتا كئچيرمك مسئله سينه تسوخوناراق آذربايجانليلارين مشروطه انقلابيندان باشلا ياراق بۇ گونه كيمي بۇ ساحده كى فعاليتلرينى گؤسترمگه و بۇ يۇلدا هر زامان اۇنچو اۇلدوقلاريني مختلف سند و فاكتلارلا ثبوت ائتمگه چاليشير. كتايين باشلانغيجيندا ايران اهاليسى نين ۲۷ ميليونونون تورك اۇلدوغونو و بۇ ديلين دونيانين ان قايدالى - قانونلو ديل اۇلدوغونو قيد ائدهن مؤليف يازيركى: «ايران اسلام جمهوريتى دۇرونده و اۇزهلليكله مدنى جامعه يه كئچيد مرحله سينده بۇ ديلين بۇ قدير مظلوم قالماسى و بۇ ديلده دانشانلارين اۇز ديللرينده مکتب و اونيوئرسيته لرده تحصيل

● كىتابىن آدى: سىيە جادرھا
 يازان: منوچەر كىيىنى
 ناسقى سايىسى: ۵۰۰۰ نىسخە
 نىشرىيات: كىبان نىشر - سىبىراز
 نىشر ايللى: ۱۳۷۶ (اكتىنچى ناسىتى)
 صحىفە: ۶۰۲

● كىتابىن آدى: گىرايلى
 تىرتىب اتىدن: منوچەر كىيىنى
 نىشرىيات: كىيان نىشر - سىبىراز ۱۳۶۷
 ناسقى سايىسى: ۵۰۰۰ نىسخە
 صحىفە: ۲۸۶
 قىمىت: ۶۵۰ تومى

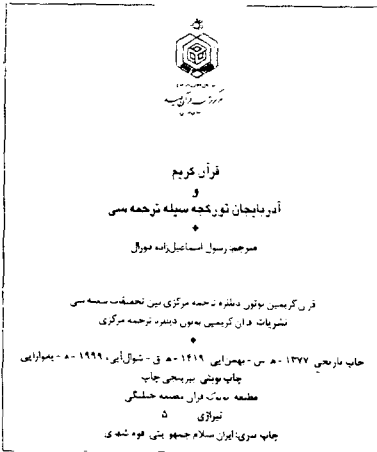

بۇ ئىردە، قاشقايلىلار يىن بۇلۇندوقلارى
 جوغرافى شىرايط، زىمىلر، يايلاق و قىشلاقلار،
 چىشىدىلى بىتىگىلر، مالداللىق، اكىنچىلىك،
 تۇخوما صىنعتى، چادىرلار، كۇچلر يىن
 خصوصىتىلر، كىشى و قادىن پالتارلارى و
 عمومىتله اونلار يىن حىيات طىرزى و عادت -
 عنىلرلى اله آلىناراق آراشدىرىلمىش و مختلىف
 شكىللرله (رىسملرله) درج اولونموشدور.
 عىنى زاماندا كىتابىن سۇنوندا بعضى
 اصطلاحلار يىن ايضاحى و كۇچ بۇلگىلرلى نىن
 خرىطه سىنە يىر آىرىلمىشدىر.

كىتاب قاشقايلى قارداشلار يىمىز يىن اوزون ايللر
 بۇيو ياشايىب ياراتدىقلارى اولايلىلر و يا
 مۇلفىن دىلبله دىسك سىندلى داستانلارى احتوا
 ائتمىكدهدىر. منوچەر كىيىنى بۇ اثر يىندە
 قاشقايلىلار يىن ۲۵ داستانىنى تۇپلاياراق اونلارلى
 فارسجا يا ترجمه ائتمىش و اوزون بىر مۇقدهدىن
 سۇنرا اۇخوجولار يىن سۇنموشدور. كىتابىن
 سۇنوندا بعضى اصطلاحلار يىن ايضاحى
 و ئىرىلمىشدىر.

کیفیتلی شکیلده یایینلاتدیغی قرآن دا ساتیشا
بۇراخیلمیش و قرآنی اؤز دیلینده اؤخوماق
ایسته یین سۇبداشلاریمیزا ده یرلی بیر ارمغان
سۇنولموشدور. بیز بۇرادا بۇ ترجمه لری مقایسه

آنا دیلیمیزده «قرآن کریم»

دونیانین بیر میلیارددان آرتیق مسلمان
اهالیسی نین مقدس کتابی سایلان قرآن کریم یین
آنادیلیمیزه - آذربایجان تورکجه سینه یینی
ترجمه سینى الده ائدیججه بۇیوک بیر سئوینججه
اؤنو اؤخوماغا باشلادیم. ایندییه قدر فارسجا
ترجمه سی ایله دفعه لرله اؤخودوغوم قرآن کریم یین
درین مضمونلو آیه و سوره لرینی بۇ دفعه داها
یاخشى باشا دوشدو یومدن آنلادیم کی، انسان
تانیسی ایله اؤز آنادیلینده نه قدر صمیمی
اونسیت یارادیب دانیشا بلیرسه، اؤلوتانری نین
بۇبروقلارینی دا آنادیلینده داها یاخشی قاواریا
بیلیر و اونا گؤره ده تانرییا اولان سنوگیسی و
اینامی قات - قات آرتیر.

ااتمک نیتینده دئییلیک و اؤزوموزو بو ایشده
صلاحیتلی ده سانمیریق. آنجاق بۇ کتابی
اؤخوجولاریمیزا تانیتماقلا، قرآن یین آنادیلیمیزده
نشریندن آلدیغیمیز ذوق و سئوینجی اؤنلارلا
پایلاشماق ایسته بیریک.

بیلدیگیمه گؤره، اوزون حسن زامانیندان بری
قرآن کریم، ایستر بۇ تاید، ایسترسه ده اؤتاید
مختلف ترجمه چیلر طرفیندن دفعه لرله
تورکجه میزه چئوریلیمیش و تورک دیللی
آذربایجان و ایران مسلمانلارینا سۇنولموشدور.

«قرآن کریم و آذربایجان تورکجه سیله
ترجمه سی» آدیله باسیلان بۇ کتابین ایلك
باسقیسی ۱۳۷۷- جی ایلین بهمن آییندا قۇم
شهری نین «قرآن کریم یین بوتون دیلله ترجمه
مرکزی» نشریاتی طرفیندن ۵۰۰۰ باسقی سایسی
ایله ۱۲۱۷ صحیفه ده یایینلانمیش و هر بیر
سؤره نین قارشى صحیفه سینده اونون تورکجه
ترجمه سی وئریلمیشدیر.

حاضریدا الده اولان احمد کایانپور، ضیاء
بنیادوف - واصف محمدعلی یف و قاسم زاده نین
ترجمه لرله یاناشى، دین و شریعت کتابلاری نین
فارسجادان تورکجه یه ترجمه سی ایله شهرت
قازانان رسول اسماعیل زاده دوزال یین، ایران
اوقاف خیریه ایشلری تشکیلاتی طرفیندن اداره
اؤلونسان قرآن کریم یین بوتون دیلله ترجمه
مرکزی نین آراشدیرما شعبه سی نین علمی نظارتی
آلتیندا تورکجه میزه ترجمه ائتدیگی و چوخ

ترجمه ده ایشلنن نشر ساده اؤلدوغو حالدا
ادبی دیلیمیزین قایدالاری نظره آلیناراق
یازیلیمیش و ایلر بۇیو وارلیق درگیسینده
ایشلنرک بۇگونکو دوروما گلیمیش عرب

قرافیکالی آذربایجان ایفباسی کتابدا عینی ایله اؤز
عکسینی تاپمیش دیر.

قرآن کریمین دقیق ترجمه، گؤزله نثر و نفیس
نشر ایله آنادیلیمیزده یاییلانماسی تکجه قرآنین
خلق آراسیندا داها چوخ یاییلب، اؤخونوب تبلیغ
ايديلمه سی باخیمیندان دئیل، تورکجه میزین
مکمل، زنگین و گؤزله بیر دیل اولدوغونو
اثباتلاماق باخیمیندان دا بئویوک اؤنم
داشیماقدادیر. بۇ گؤزله لیک و زنگین لیگی داها
دریندن دؤیماق اوچون قرآنین ۹۵ - جی
سوره سی یعنی تین سوره سی نین ترجمه سی
بۇرادا اؤرنک اولاراق گتیریر، اونو ترجمه ائدن
جناب اسماعیل زاده یه اوغورلار دیله بیر قرآنین
تورکجه سی اؤخوماغی بوتون سؤیاداشلاریمیزا
توصیه ائدیریک. م.ر.هبت

رحمان و مهربان آلاهیین آدی ابله

- ۱ آند اولسون انجیره و ریتونا،
- ۲ آند اولسون طور سینایه (سینا داغنا)،
- ۳ آند اولسون بو امن - امانلیق (اولان) تنه،
- ۴ حقیقتاً، بیز انسانی لاپ گؤره ل بجمده
یارادیق
- ۵ سونرا اونو، آتساغیلارین لاپ آتساغیسینا
قایاردیق.
- ۶ تکجه ایمان گتیریب و یاخشی ایتلر
گؤرنلردن ساوایی. اولنار اوچون منت سیز اجر واردیر
- ۷ (بوندان) سونرا سنی جزا گونونو تکذیب
ائتمگه وادار ائدن نه دیر؟
- ۸ مگر الله حؤکم ائدنلرین لاپ یاخشی حؤکم
ائدنی دئیلیرمی؟

● کتاب تنقیدی (۲):

آزادلیغین سون سنگری

کتابین آدی: آزادلیغین سون سنگری

ترتیبی: رحیم رئیس نیا

نشریات: شبرازه، تهران

نشر تاریخی: قش ۱۳۷۸

صفحه: ۵۰۷

استعدادلی عالیم، یورولماز تدقیقاتچی، «ایران
تاریخینده آذربایجان» (ایکی جیلده)، «کوراوغلو
افسانه لرده و تاریخده»، «عزیر و ایکی انقلاب»،
«ایران و عثمانلی ۲۰ - جی عصرین آستاناسیندا»،
«مشروطه حرکاتینین ایکی مبارزی»، «ایران
مشروطه انقلابیندان حساباتلار» و دیگر قیمتلی
علمی اثرلرین مؤلفی اولان دوقتور رحیم رئیس نیا
داها بیر ماراقلی کتابی ایله اؤخوجولارینی
سئویندیرمیشدیر. «آزادلیغین سون سنگری»
آدلانان بۇ کتاب ایگیرمینجی عصرین اوللرینده
ایراندا باش وئرن دموکراتیک، ملی حرکاتلارین،
جور به جور فیکیر و عملی حرکاتلار
آختاریشلارینین اؤیره نیلمه سینده اؤزونه
مخصوص اهمیته مالیک دیر.

بوندان اول معاصر ایران تاریخی نین ان
محتشم حادثه سی سایلان و اؤزوندن سؤنراکی
بوتون اجتماعی - سیاسی دموکراتیک
حرکاتلارین ایدیا (فیکیر) زمینینی تشکیل ائدن
مشروطه حرکاتینا دایر تدقیقاتلار آپاران اوستاد
رئیس نیا آذربایجان خلق جمهوریتینین بانیسی
محمدامین رسولزاده نین ایران مشروطه

انقلابىنداكى فعاليتىنى، بۇ حركاتلا علاقەدار
اونون ھەممىن دۆردە ايراندان

آخىرىن سنگر آزادى

رحىم رىس نيا

نشر شىرازە

يازديغى مقاله لرى بۇبوك بىر زحمت باھاسىنا
تۇيلايب، چوخ گئىش بىر مقدمە و ايضاحلارلا
اۇخوجولارلا تقديم ائتمىشىدى. ر. رىس نيا بۇ يىنى
كتابىنى ايران تارىخىندە اورىژىنال بىر حادثە اولان
جنگل حركاتىندا، آذربايجاندا، ائله جە دە
بوتۇولوكە ايراندا اجتماعى - سياسى حياتدا
فعال اشتراك ائدن سۇترالار ۱۹۴۶ - ۱۹۴۵ -
جى ايللردە تبرىزده آذربايجان مىلى حكومتى نىن
باشچىسى اولان سىدجعفر پىشەورى نىن ھىمىن
حركاتداكى چالشمالارى و پوبلىسىستىك
فعاليتى نىن ايشىقلاندىر ماسىنا حصر ائتمىشىدىر.

ر. رىس نيا يازىر كى، مىرجعفر پىشەورى نىن
حياتىندا سياسى فعاليتلە ژورنالىستىكا ھىمىشە يان
- يانا و چىگىن - چىگىنە داوام ائتمىشىدىر. ايرانىن
استقلالى و خلق آزادلىغى دوشونجەلرى نىن
جارچىسى اولان پىشەورى دۇرونون استعدادلى
ژورنالىستىكىمى ھىمىشە اجتماعى - سياسى
حياتىن قاينار نطقەلرىندە اولموش، ادبى
يارادىجىلىغىنى اجتماعى - سياسى فعاليتى ايله

برابر داوام ائتىدىر مىشىدىر.

ر. رىس نيا كىتابا يازديغى مقدمە دە قىد ائدىر
كى، سىدجعفر پىشەورى ۱۸۹۳ - جو ايلدە
جنوبى آذربايجانين خالخال ولايتى نىن سىدلر
زىوھسى كىندىندە آنادان اولموشدور. ۱۲
ياشىندا ايكن عايله سى مىنلرلە گونئىلى كىمى
قوزنى آذربايجانا كۇچمە يە مجبور اولموش،
اۇرادا ايشلەمىش، اۇخوموش، معلملىك
ائتمىش، بىر يازىچى كىمى سياسى مبارزە يە
قوشولموشدور. پىشەورى ھىمىن ايللرى
خاطىرلا يارق سۇترالار يازمىشىدى: «تحصيل
عشقى، كىتاب اۇخوماق ھوسى مىنى وادار ائله دى
كى، ۲۰ ياشىما چاتانادك بوتون بۇش و اختمى
كىتابخانلاردا كىچىم. تارىخ، ادبىيات، فلسفە
ساحەلرىندە اولان كىتابلاردا ھاھا چوخ مىل
گۇستىرىدىم. بو آرادا بىرىنجى درنيا محاربه سى و
اونون آردىنجا بۇبوك روسىيە انقلابى باش وئردى.
اجتماعى انقلاب او قىانوسو مىنى دە، باشقا معاصىر
گىنجلر كىمى يئىمىدن ترپە دىب، سياسى مبارزە
ميدانىنا توللادى. اول مقاله يازماقلا باشلادىم و
سۇترا تشكىلاتى ايشە جلب اولوندوم».

سىدجعفر پىشەورى نىن ژورنالىستىك
فعاليتىنى آراشدىران مۇلىف قىد ائدىر كى، اونون
اىلك مقاله سى ۱۹۱۷ - جى ايل فئورال
انقلابىندان سۇترا مساوات پارتىياسى نىن اورقانى
اولان «آچىق سۇز» غزىتىندە درج اولونموش، آز
سۇترا ايران دموكرات پارتىياسى نىن باكى قولونون
اورقانى اولان «آذربايجان جزء لاىنفك ايران»
غزىتى ايله امكداشلىق ائتمىش و «معارفە خدمت
لازىم دىر» باشلىقلى مقاله سىنى ھىمىن غزىتىن
اىلك سايندا (۱۰ فئورال ۱۹۱۸) درج
ائتىدىر مىش، غزىتىن سۇتراكى سايبىلارنىندا دا ايران

و آذربایجانا باغلی بیرسیرا مقاله لر یازمیشدیر. ائترده پیشه وری نین حیات و سیاسی فعالیت یؤلونو ایشیقلا ندیران ر. رئیس نیا گؤستریر کی، پیسته وری ایران سوسیال - دموکراتلاری نین قوردوقلاری عدالت پارتیاسی نین عضو اولموش، پارتیانین اورقانی اولان «حریت» غزئینده ایشلمیش، غزئین ۲۳ - جو سایندان اعتباراً یعنی ۱۹۱۹ - جو ایلین اؤکتوبر آییندان غزئین باش رئاکتورو اولموشدور. او، مختلیف سیاسی فعالیتلره قوشولاراق، نهایت سووت روسیه سی نین اوردو حیصه لری نین ایرانین انزلی شهرینه گیرمه سی و انگلیس قوشونلاری نین گیلاندان گئری چکیلمه سی، بئله لیکله اورادا جنگل حرکاتی نین گولجلمه سی ایله علاقه دار بیر هئیتله بیرلیکده ۱۹۲۰ - جی ایلین مای آییندا گیلانا گلمیش، آکتیو سیاسی فعالیتله باشلامیشدیر. پیشه وری ایران کومونیست پارتیاسی نین انزلی ده کئچیردیگی بیرینجی قورولتای نین ایشینده یاشیندان اشتراک ائتمیش، پارتیانین مرکزی کومیته سینه عضو سئچیلیمیش، عینی زاماندا پارتیانین اورقانی اولان «کومونیست» غزئین باش رئاکتورو سئچیلیمیشدیر.

گیلاندا جوشغون سیاسی فعالیت گؤسترن پیشه وری یالنیز ژورنالیستیک فعالیتی ایله کسفاتیلنمه میس، بئورادا احسان الله خان باشچیلیغی ایله قورولان انقلابی حکومتده داخیلی ایشلر ناظیری وظیفه سینده چالیشمیشدیر. گیلان حکومتی نین سقوطوندان سونرا، ۱۹۲۰ - جی ایلین پاییزیندا گیلانی ترک ائتمک مجبوریتینده قالان پیشه وری باکی یا قایتیمیش، اورادا شرق خلقلری نین قورولتاییندا اشتراک ائتمیشدیر.

ایران دموکراتیک حرکاتیندان آیریلماق

ایسته مه یین پیشه وری گیزلی اولاراق تهرانا گلمیش، بئورادا همکارلار اتفاقی نین تشکیلی ساحه سینده چوخ سعی گؤستمیش، همین اتفاقی نین اورقانی اولان «حقیقت» غزئین آپاریجی یازاری کیسی چالیشمیشدیر.

دوقتور رئیس نیا بئویوک بیر دقت گؤستره رک پیشه وری نین «حقیقت» غزئینده مختلیف امضالارلا یازدیغی مقاله لری تویلا یاراق اونلاری، «آزادلیغین سون سنگری» آدلان دیردیغی کتابدا نشر ائتدیرمیشدیر. مؤلیف بیلدیریر کی، ۱۹۲۱ - جی ایلین ژوئن آیی نین آخیرینا دک «حقیقت» غزئین ۱۰۶ سایه نشر اولونوب کی، بئورادا س.ج. پیشه وری نین ۷۰ - دن آرتیق مقاله سی چاپ ائدیلمیشدیر.

پیشه وری غزئین باش یازاری کیسی مقاله لرینی احمد پرویزی آدی ایله درج ائتدیریردی. غزئین مدیری مشهور ادیب ا. طالب اوف ایدی.

غزئین فعالیت گؤستردیگی آلتی آی عرضینده هم ایراندا هم ده ایران اطرافیندا باش وئرن مرکب اجتماعی - سیاسی حادثه لر پیشه وری طرفیندن درین تحلیل سوزگچیندن کئچیریلمکله، چوخ چئویک بیر شکیلده اؤلکه و دونیا اجتماعیتینه چاتدیریلیردی. بئو مقاله لر ائله بیر شرایطده یازیلیردی کی، مشروطه انقلابی نین گتیردیگی مطبوعات آزادلیغی هله تامامیله بؤغولمامیشدی، لاکین «حقیقت» غزئین قاپادیلما سی ائله دیکتاتورلوغون ایلک آدیملاریندان بیری اولدو. بئو چکیشمه لی سیاسی بورولغانلاری و اؤ دؤر و سیر جانلی شاهید کیسی گؤستره ن و دگرلندیرن مقاله لری تئوز باسیمی آرخیو رفسلریندن آراشدیریب اوزه چیخارماق و

اؤخوجولارا تقدیم ائتمک، شبهه سیز کی، دوكتور رئیس نیانین دگرلی خدمتی دیر. بوندان علاوه، اونون همین کتابا یازدیغی ۵۰ صحیفه لیک مقدمه ده «حقیقت» غزتی حقیقده هر طرفلی بیلگی لر وئر یلمیش، پیشه وری نین عموماً حیات یولو تدقیق ائدیلمیشدیر.

پیشه وری نین «حقیقت» غزتینده درج ائدیلمن ۷۲ مقاله سی کتابین ۳۱۰ صحیفه دن عبارت اولان ایکینجی حیصه سیننی تشکیل ائدیر.

کتابین اوچونجو حیصه سینده سید محمد دهقانی نین بیوقرافیاسی و پیشه وری نین مقاله لر ی باره سینده دوكتور رئیس نیانین ایضاحلی قیدلری وئر یلیر. بو ایضاحلار همین دؤرون اجتماعی - سیاسی وضعیتیننی رئال عکس ائتدیرمک باخیمیندان دگرلی دیر لر. کتابین بو حیصه سینده س.م. دهقانی، اونون طالب اوف و قوزئی آذربایجانلا علاقه لر ی حقیقده اور یژینال و ایندییه قدهر معلوم اولمایان بیلگی لر واردیر. تدقیقاتچی اثبات ائدیر کی، طالب اوفون وفاتی مناسبتی ایله باکی دا نشر ائدیلمن «صدا» غزتی نین ۶ مارت ۱۹۱۱ - جی ایل سایندا «وفات اوستاد و یا فریاد شاگرد» باشلیغی آلتیندا درج اولونان مقاله نین مؤلیفی سید محمد تقی زاده، ائله س.م. دهقان دیر. بوگون س.م. تقی زاده نین مؤهرو ایله مؤهورلنن بیر سیرا کتاب، او جومله دن طالب اوف کتابلاری

آذربایجان جمهوریتی نین ییازمالاری فوندوندا ساخالیلیر. مؤلیف یین فیکرینجه بو کتابلار ایرانلیلارین «اتحاد» مدرسه سی نین کتابخاناسی نین الدهه قالان کتابلاریندان دیر. س.م. دهقان «حقیقت» یین ساییلاری نین بیرینده سؤز وگندهن موضوع حقیقده بئله یازمیشدیر:

«چون مرحوم طالب اوف، کتاب احمد صاحبی، منیم آتاملا یاخین علاقه ده ایدی و اوزونون ده اولادی یوخ ایدی، منیم تربیه مین زحمتینی قبول ائتدی و ایندی الیمده اولان روسیه نین عالی مکتبی نین دیپلومو او مرحومون آتالیق محبتی نین محصولودور. مندن یادگار قالان فعالیت اثرلری بونلاردان عبارت دیر. تیمورخان شورادا اولان ایرانلیلارین خیره جمعیته و ایرانلیلارین مجیدیه مکتبی، قرؤزنی ده کی نجات مدرسه سی و ۵۰۰ جیلد ایرانلیلارین باکی داکی اتحاد مکتبینه باغیشلادیغیم کتابلار...»

اوستاد رئیس نیانین ایران سیاسی حرکاتیندا خصوصی یثری اولان سید جعفر پیشه وری نین ماراتلی بیر تاریخی مرحله ده کی فعالیتینی تحلیل ائده رک اوزه چیخارماسی و ایران اؤخوجولارینا تقدیم ائتمه سی تقدیره لایق علمی خدمت کیمی دگرلندیر یلمه لی دیر.

● دوكتور ع.مددلی

لزوم تجلیل از نویسندگان، شاعران، هنرمندان و محققین آذربایجانی

● غلامرضا غلامی فوشچی

بی‌شک نویسندگان، شاعران، هنرمندان و محققین هر قوم و ملتی پاسداران میراث فرهنگی و افتخارات تاریخی همان قوم می‌باشند که این کوشندگان مشعل‌داران تاریخ و فرهنگ ملت و سرزمین خود هستند. مشعل‌دارانی که با رنج‌ها و سختی‌ها مسئولیت پیوند نسل امروز را با تاریخ خود دارند و چه بسا خود مورد بی‌مهری حکومتها محافل ضد فرهنگ و دشمنان مدنیت قرار گرفته و متحمل دشواریها، سختی‌ها و زندانها گردیده‌اند و حتی جان شیرین خود را در این راه فدا کرده‌اند اما پویندگان و عاشقان فرهنگ هم بسته به آگاهی و شناخت خود یاد و نام و راه این فرزندگان را پاس داشته‌اند. دهها کنگره در طول سالها به حق برای بزرگداشت حافظ، پروفیسور حسابی، مدرس، سعدی و ... تشکیل شده و صفحات مجلات و کتب درسی و رادیو و تلویزیون هر یک به نوبه خود در راه زنده نگه داشتن اسوه‌های علم، فرهنگ و ادب کوشیده‌اند. در سطح دیگر کشورها نیز این قدردانی و ادای احترام به صورت‌های گوناگون و با شکوه خود را نشان می‌دهد بزرگداشت کنگره‌های مختومقلی فراغی در جمهوری ترکمنستان، علیشیر نوائی در ازبکستان، نظامی گنجوی در جمهوری آذربایجان، یونس امره و مولوی در ترکیه، رودکی در تاجیکستان و... از قدرشناسی مردمان هر کشور از نخبگان فرهنگی، علمی و تاریخی خود حکایت می‌کند. اما از این دیدگاه فرزندگان ادب و فرهنگ و تاریخ و زبان آذربایجان مورد بی‌مهری قرار گرفته‌اند. به راستی آیا مردم آذربایجان و آذری‌های ایران نسبت به خادمان فرهنگ و زبان و تاریخ خود بی‌علاقه هستند و یا اینکه مسائل دیگری در این امر دخیل هستند. به جرأت می‌توان ادعا کرد در هیچ نقطه‌ای از جهان به اندازه آذربایجان چهره‌های شاخص علمی، دینی، فرهنگی، سیاسی ظهور نکرده‌اند. شخصیت‌هایی که منشاء خدماتشان به ایران، جهان اسلام و جهان بشریت نورافشانی کرده است. ابن‌ترک اصفهانی، آیت‌الله خوئی، مقدس اردبیلی، غلام‌ترک حاضر در حماسه عاشورا و یکی از شهدای این واقعه، علامه طباطبائی، شیخ محمد خیابانی، ثقة‌الاسلام، علامه جعفری، شیخ محمود شبستری به لحاظ علم و ایمان، ستارخان، باقرخان، محمدتقی خان پسیان، کوراوغلو. قاجاق نبی، سعید سلماسی، حیدرخان عمواغلی، بابک، صمد بهرنگی، آتروپات، شاه‌اسماعیل ختائی، محمدامین رسولزاده، کاظم خان فوشچی، سردار باکری، مهندس موسوی و... به لحاظ سیاست، انقلابیگری و آزادیخواهی و مبارزاتی (صرف نظر از گرایشات) محمود کاشغری، دکتر زهتابی، دکتر صدیق، دکتر هیئت، دکتر نطقی، دکتر بیگدلی و حمید آراسلی از جهت زبانشناسی و تحقیق نظامی گنجوی، شمس تبریزی، شیخ شهاب‌الدین سهروردی، نسیمی، فضولی، نباتی، خاقانی، صائب، اوحدی مراغه‌ای، مهستی گنجوی، صمد وورغون، شهریار، پروین اعتصامی، حبیب ساهر، علی واحد، محزون قشقائی، حیران خانیم،

دده کاتب انزلی، جوانشیر، نبی خزری، بختیار واهابزاده، علیرضا اوختای، سلیمان رستم، محمد رحیم، کریمی مراغه‌ای، میرزا مآذون، صابر، واقف... از منظر شعر و شاعری و دایی‌ها، کریم باقری‌ها، پیوس‌ها، اصلیاها، نعیم و حافظ سلیمان‌اوغلوها، ایوب فوشچی‌ها و بنی‌نصرت‌ها به لحاظ ورزش و پیروفسور هشترودی، میرزاحسن رشدیه، عسگر باغچه‌بان، محمدعلی تربیت، میرزاحسین کاظم‌زاده (ایران‌شهر) علی هیئت، علی سلیمی، رسام عرب‌زاده و... را اگر از دیدگاه علمی، هنری، فرهنگی مورد توجه قرار دهیم می‌توان از زایش شخصیت‌های ممتاز این دیار و فرهنگ صدها کتاب نوشت. اما سالها حکومت ضد آذربایجانی و ضد ترک پهلوی فاصله عمیقی بین تاریخ و فرهنگ و زبان این مردم فرهنگدوست با نسل امروزین جامعه آذربایجانی ایجاد کرده است. مجموعه اقدامات شونویستهای پهلوی که باید از آن بعنوان ضد فرهنگی ترین حکومت تاریخ ایران در رابطه با اقوام غیرفارس نام برد. در مورد آذربایجان و آذربایجانی و ترک زبانان سالهای تراژدی و سیاهی و قرون وسطائی بوده است. نیم قرن حکومت ضد ملی و ضد فرهنگی رضاخان و فرزندش که در چهارچوب منافع انگلیس و غرب، ایران تک قومی را تبلیغ می‌کرد چنان عرصه را بر آذربایجانی تنگ کرد که مردم و زبان این دیار را بر شهروند درجه دوم و خرده فرهنگ سوق داد. تمامی ارگانهای فرهنگی و تبلیغی پهلوی با یک بسیج اهریمنانه به تخریب داشته‌های زبانی و فرهنگی دیار سهند و سبلان و ترکان قشقائی و خراسانی دست زدند. کشتارهای علنی به بهانه مبارزه با همسایه شمالی (روسیه شوروی) و حکومت بیسنه‌وری از مردم آذربایجان تا رقم ۳۰ هزار نفر، سوزاندن کتابهای ترکی و جلوگیری از چاپ و انتشار کتاب، مجله، روزنامه و تدریس زبان ترکی، کشتار و تبعید نویسندگان و شعرا و محققین مبارزی چون حبیب ساهر، سهند مراغه‌ای، بهرنگی و تحریف تاریخ با القاء نالایق بودن سلاطین ترک و بزرگ جلوه دادن به اصطلاح وزیران ایرانی (شما بنویسید فارس زبان)، بیگانه جلوه دادن ترکان و زبان ترکی. تقسیم ایالت آذربایجان به مناطق مختلف که چکتر به بهانه بزرگی و خدمت به مردم (در حالیکه استان خراسان از این دیدگاه باید زودتر از آذربایجان تقسیم می‌شد) تغییر نام شهرهای آذربایجان از ترکی به فارسی (اورمه به رضائیه) سلماس به شاهپور، تیکان‌تپه به تکاب، ساوجبلاغ به مه‌باد، صائین قلعه به شاهین‌دژ، سولدوز به نغده، کوچانیدن فارغ‌التحصیلان و صاحبان ثروت از آذربایجان با سیاستهای شیطانی به منظور خالی کردن این استان از ثروت و علم و... دهها مورد دیگر از اقدامات ضد انسانیت و ضد فرهنگی رژیم در رابطه با آذربایجان و فرهنگ و زبان و تاریخ آن به قدری قابل لمس بود که اندیشمند منصف و نوبسنده بزرگ جلال آل‌احمد در کتاب (در خدمت و خیانت روشنفکران) در بخشی از این کتاب با عنوان روشنفکر و مشکل زبان ترکی از اقدامات ضد بشری و ضد فرهنگی رژیم پرده برداشت. و یا مرحوم نیما یوشیج نیز ضمن همدردی با مردم آذربایجان افشاگر ستم‌های پهلوی نسبت به زبان و مردم آذربایجان گردید. انتصاب استانداران و فرمانداران و بخشداران فاسد و ضد مردمی، پرکردن کاستهای تحقیرآمیز توسط دلفک‌های هرزه به اصطلاح هنرمند در رابطه با ترکها و عدم توجه به آبادانی شهرهای آذربایجان به بهانه مرزی بودن شهرها و دهها مورد ظلم و ستم‌های اهریمنان پهلوی به یک انگیزه شیطانی صورت می‌گرفت، جدا ساختن و جداسازی گذشته این سرزمین مهد دلاوری، ادب، آزادیخواهی، انساندوستی و سلحشوری از نسل آینده و ایجاد بحران هویت و عدم اتکا به میراث پرافتخار خویش، و ایجاد گسل بین حال، گذشته و

آینده این دیار و نسل‌های آن. این امر چگونه میسر بود؟ با تخریب فرهنگ و زبان و سعی در انهدام آن و به قول (امه سهرز) زبان بومی از آنجا که دیگر زبان رسمی و زبان اداری نیست و زبان مدرسه نیست در سرآشویی تخریب قرار می‌گیرد. لذا رژیم هدف خود را در دراز مدت به تخریب زبان ترکی بنا گذاشت. عدم تدریس، عدم رسمی بودن و تحقیر این زبان در کنار کشتار و تبعید شاعران و نویسندگان ترکی‌گوی و ترکی زبان و بی‌خبر گذاشتن مردم این دیار از حق حقیق و فرهنگ خود با ارباب و وحشت در دستور کار محافل رسمی و فرهنگی قرار گرفت.

رژیم برای تحقیر آذربایجانی‌ها دائم از بی‌کفایتی احمدشاه، شاه حسین صفوی، شکست خوارزمشاهیان ترک زبان از مغول در کتابهای تاریخی و از غلام بودن ترکان در حکومت سامانی و بی‌علاقه بودن ترکان نسبت به علم و فرهنگ و تحمیلی بودن زبان ترکی در آذربایجان و برتر بودن نژاد خیالی آریائی (پناه‌جوبان مهاجر از سیبری) دم می‌زد. اما رژیم فراموش کرده بود که نمی‌توان حقوق فرهنگی - قومی را با قیاس عملکرد هم نژادان و هم زبانان آنان در تاریخ نادیده گرفت، هر چند که حتی در مورد فوق نیز عناصر فرهنگی رژیم به تحریف و سرعت حقایق می‌پرداخت چرا که حکومت آنروز سامانی چنان حکومت مقتدری نبود و فقط جزء بسیار کوچکی از سرزمین امروزی ایران را شامل می‌شد. از طرفی کسانی که رژیم از آنها به عنوان غلام نام می‌برد جنگجویان دلاوری بودند که در تمامی عرصه‌های سیاسی و نظامی آن دوره و سلسله‌های بعدی منشاء تحولات عظیمی شدند به قسمی که تنها ملیتی که توانستند سپاه وزریده مغول را شکست دهند ترکانی بودند که در مصر به رهبری سلطان با تدبیر خود رکن‌الدین بیبرس به این مهم دست یابند. آیا دلاوری‌های سلجوقیان در جنگهای صلیبی و فتح قسطنطنیه بوسیله سلطان محمد فاتح، ایجاد حکومت واحد در زمان شاه اسماعیل صفوی، بیرون راندن پرتغالیها از جنوب ایران و ترویج و رواج فرهنگ اسلامی و زبان فارسی در هند بوسیله بابرین و تیموریان و غزنویان و افشاریان جز با دست توانمند همین دلاوران و سلسله‌ای ترک صورت گرفت و آیا تاریخ رشادتهای سلطان جلال‌الدین خوارزمی و عباس میرزای قاجار را در مصاف با مغولان و روسها فراموش کرده است؟ آیا این سلسله‌های ترک زبان از زمان مادها و ترکان اشکانی تا عصر حاضر جز برای عظمت ایران کوشیده‌اند و آیا حضور اسلام در اروپا به غیر از تلاش ترکان عثمانی مسبب دیگری داشته است. آیا اگر ترکها بنا به القا رژیم پهلوی و بعضی از افکار بیمار امروزی مردمی عاری از علم و فرهنگ بودند، پس ابوریحان بیرونی، مولوی، احمد یسوی، فارابی، سلطان حسین بایقرا، محمود کاشغری، علیشیر نوائی و... زبانی غیر از ترکی داشتند. قابل ذکر است این شخصیت‌های بزرگ علمی و فرهنگی فقط به منطقه و زبان خود تعلق ندارند بلکه به جهان اسلام و جهان بشریت نیز تعلق دارند و هر نوع حصاربندی در این مورد ناپسند است. برآستی اگر سلاطین ترک ضد فرهنگ و ضد علم بودند چرا دربار حکومتشان انباشته از شاعران و ادیبان و سیاستمداران فارسی زبان بوده است. آیا این واقعیت حاکی از این نیست که سعه‌صدر، علم‌دوستی و فرهنگ پروری به دور از قومیت زدائی و تحقیر به صورت متداول آن شرایط در سلسله‌های مختلف ترک زبان متداول بوده است و گرنه نظام‌الملک‌ها، عضدی‌ها و... چگونه می‌توانستند به آن مدارج بالای حکومتی برسند.

آیا در دربار و عصر سامانی‌ها و حتی زندیها این امکانات برای ترک‌زبانان مهیا بود؟ در زمان پهلوی

چطور؟ آنکه در دربار پهلوی عزیز بود نه بخاطر علم و فرهنگ بلکه به واسطه افکار و تمایلات و اقدامات ضدآذربایجانی اش مطرح بود(کسروی) و لذا تنها حکومت‌های هخامنشی و سامانی و ساسانی شایسته تناسنامه ایرانی بودند و بقیه بیگانه محسوب می‌شدند. اما به قول دکتر مصدق که مدتی در آذربایجان استاندار بودند این مردم پاک‌سرشت و فرهنگدوست با وجود آن همه تحقیر مهر مام‌وطن را از دل زدودند و همیشه در صف اول ایران‌دوستی بیرق‌داری کردند. انقلاب اسلامی، انقلاب مشروطیت، جنگ تحمیلی، مجاهدتهای قزلباش، قیام آتروپات و قیام بابک از وطن‌دوستی آذربایجانیهای ایران حکایت دارد.

همچنانکه اشاره شد همه دسایس و توطئه‌های رژیم پهلوی در راستای بیگانه ساختن نسل فردای این دیار با گذشته خود صورت می‌گرفت و صدالبته این سیاستهای ضد بشری در دراز مدت نیز تأثیرات مخربی از خود بجای گذاشته است بیسوادى اکثریت مردم آذربایجان نسبت به خواندن و نوشتن زبان ترکی، نبود هیچ کانون و مجمع فرهنگی برای دفاع از فرهنگ و زبان ترکی آذری، نبود تئاتر، عدم تدریس این زبان در مدارس مناطق ترک‌نشین.

بیگانه بودن نسل امروزی از اسوه‌های ملی، فرهنگی، تاریخی و علمی خود، تهیه و پخش سریالهای تحقیرآمیز در رابطه با فرهنگ و زبان ترکی همچون (آپارتمان، هتل پیاده‌رو) چاپ و پخش پرسشنامه غیراخلاقی صدا و سیما در رابطه با آذربایجانیها، نشر مقالات سیرجانی‌ها، باستانی پاریزی، محیط طباطبائی و پورجوادی در ضدیت با فرهنگ آذربایجانیها و عدم پخش برنامه‌های اصیل تلویزیونی به زبان ترکی در تبریز، ارومیه، زنجان، اردبیل و... از مسائل و تنگناهایی هستند که مردم ترک زبان ایران از مورد به مورد آن در رنج هستند. نامه بیش از ۶۰ نفر از نویسندگان، شاعران و محققین آذربایجانی به آقای خاتمی و ریاست محترم جمهور در سال ۱۳۷۷ و درخواستهای فرهنگی دانشجویان آذربایجانی سراسر کشور در رابطه با تدریس زبان ترکی و صدها مقاله انتقادی از نویسندگان آذربایجانی در روزنامه‌ها و مجلات مختلف از علاقه مردم به زبان ترکی و آگاهی از حقوق فرهنگی قانونی خود حکایت دارد. تأخیر ۲۰ ساله در عدم اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی لطمات ویرانگری بر زبان ترکی گذاشته است. حقوق فرهنگی حدود ۲۵ میلیون نفر می‌طلبد که در این مورد ارگانهای اجرائی و فرهنگی در جهت رفع محرومیت ترک زبانان اقدام کند. چرا که قانون اساسی بر اجرای این اصل مهم تأکید دارد و هرگونه تبعیض و انحصار طلبی را مغایر با روح برادری اسلامی می‌داند. متأسفانه در میان سالها ضدیت رژیم پهلوی و ۲۰ سال فراموشی زبان ترکی در نظام اسلامی کوشندگان و نویسندگان و شاعران این زبان مورد بی‌مهری قرار گرفته‌اند. به قسمی که نامه ۶۴ نویسنده آذربایجانی به ریاست محترم جمهور در هیچ یک از روزنامه‌های کثیرالانتشار منعکس نگردید. و در حالی که دکتر هیئت به افتخار بزرگی در زمینه فرهنگ دست یافته و از طرف آکادمی علوم و دانشگاههای باکو مورد تجلیل قرار گرفتند، هیچیک از نشریات رسمی کشور و رادیو و تلویزیون این خبر مهم را منعکس نکردند. درگذشت پروفیسور حمید نطقی، پروفیسور غلامحسین بیگدلی که از مفاخر بزرگ علمی و فرهنگی کشور بودند با سردی رسانه‌های رسمی کشور روبرو شدند و این نوع برخورد در حق چهره‌های ادبی کشور نیازمند بررسی و باعث تأسف است و به بیانی دیگر فرزندانگان فرهنگ و ادب ترکی در کشور خود غریبانه می‌میرند و معلوم نیست بخش مفاخر ارشاد اسلامی چرا از کنار این مسائل به راحتی

گذشته است. یا دکتر حمید نطقی، پروفیسور غلامحسین بیگدلی، پروفیسور زهتابی، علی کمالی، حبیب ساهر، سهند مراغه‌ای، پیرهاشمی، علی تبریزی، فیوضات، عاشق قشم و جعفری فرزندان این آب و خاک نبودند؟ و شایسته حتی یک مراسم ساده یادآوری نبودند.

آری این مفاخر ارزشمند که عمر پر برکتشان را در راه اعتلای فرهنگ و زبان و تاریخ آذربایجان سپری کرده و عاشقانه کوشیدند شایسته قدردانی هستند. اگر هنوز زبان ترکی نیمه نفسی می‌کشد مروهون زحمات همین فشر فرزانه می‌باشد. چرا که در طول تاریخ و فرهنگ و زبان این دیار مورد حمایت رسمی هیچ دولتی نبوده و اگر لطفی هم کرده‌اند دشمنی نکردن بوده است و اگر پس از سالها دشمنی رژیم پهلوی این زبان و فرهنگ و مدنیت این مردم دستخوش نابودی کامل نشده به سبب توانائی‌های ذاتی این زبان، عاشقان ساز به دست این دیار و نویسندگان و محققین سینه‌چاک این خطه بوده است. با وجود عنایت‌های نظام اسلامی در رفع محدودیت از این زبان که در جای خود شایسته تقدیر است، هنوز مشکلات متعددی وجود دارد که بایستی رفع گردد. جمعیت ۲۵ میلیونی ترک‌زبان این مملکت فقط به تعداد انگشت‌شماری روزنامه و مجله فرهنگی به زبان ترکی دارد (وارلیق، امید زنجان، مبین، احرار، سهند، پیام ارومیه، پیام سولدوز، پیام تبریز، شمس تبریز، صدای ارومیه و...) از سرنوشت و علل چاپ نشدن مجله یؤل خبری نیست و معلوم نیست آیا ترکان خراسان و قشقائی روزنامه و مجله‌ای دارند یا خیر. به راستی کار این محافل فرهنگی و کوشندگان آن شایسته قدردانی می‌باشد. در واقع این شمع‌های نورانی فرهنگ هم مسئولیت کانونها را دارند، هم فرهنگسرا هستند، هم حافظان فرهنگ و هنر و موسیقی هستند و هم سنگ صبور این مردم و لذا شایسته است مسئولین فرهنگی جامعه و متولیان رسمی آن با ترتیب دادن کنگره‌ای از این قشر خدمتگزار قدردانی کنند و اگر هم در این مورد کانونی هست اقدام شود. بیشک شمار پویندگان و مدافعان زبان و فرهنگ ترکی آنقدر نیست که نتوان آنها را شناخت. حتی انعکاس اسامی این فرزندان در رسانه‌های جمعی می‌تواند میان آنها و مردم ترک زبان پل ارتباطی معنوی ایجاد کند و در عصری که عصر ارتباطات نام گرفته این حداقل کاری است که می‌توان کرد. دکتر جواد هیئت، احمد حکیمی‌پور، میرهدایت حصاری، پروفیسور حمید محمدزاده، حسن راشدی، دکتر محمدعلی فرزانه، محمدعلی چهرگانی، نوشین موسوی، دکتر حسین محمدزاده، صمد سرداری‌نیا، محبوب داداشپور قوشچی، کریم مشروطه‌چی، عزیز محسنی، دکتر هدایت خاقانی، ح.م. ساوالان، یحیی شیدا، رحیم رئیس‌نیا، بهروز خاماچی، مهندس غریبانی، محمدرضا هیئت، دده کاتب انزلی، باریشماز، فیوضات، منظوری خامنه‌ای و... از جمله اندیشمندان و شاعران و نویسندگان و هنرمندانی هستند که سالها با تحمل سختی‌های بی‌شمار بی‌هیچ چشمداشتی در زیر یورشهای تبلیغاتی دشمنان آذربایجان و ترک زبانان صادقانه کوشیدند. کوشیدند تا چراغ مدنیت و افتخار این دیار و زبان ترکی به خاموشی نگراید و دشمنان قدیم و جدید به اهداف شیطانی خود نرسند. چرا که به قول سیدجمال‌الدین اسدآبادی هر ملت و قومی که زبان خود را فراموش کند تاریخ خود را گم کرده است و عظمت خویش را از دست داده و برای همیشه در بندگی و اسارت باقی خواهد ماند. فراموشی بزرگان حاضر و تاریخ قوم آذربایجانی توطئه نژادپرستان دروغین آریائی است. اینک وظیفه نسل حاضر است با قلم و نوشتار از فرهنگ، زبان و تاریخ خود حراست کند و از ورود لغات غیر ترکی در حد معقول خوداری و همدیگر را به

خواندن مجلات، روزنامه‌ها و کتابهای ترکی دعوت کنیم و مشاهیر و مفاخر تاریخ و فرهنگ آذربایجان را به نسل حاضر بتناسانیم و پاسدار میراث فرهنگی نیاکان خود باشیم چرا که فرهنگ و تاریخ و زبان ما شایسته افتخار و سربلندی است و شایسته حمایت دولت و مردم.

وحدت و فرهنگ ایران اسلامی و امدار آذربایجان است «ریاست محترم جمهور جناب آقای خاتمی» با احترام به انقلاب شکوهمند اسلامی که طومار نژادپرستان شونویست حاکم بر ایران را در هم پیچید ■

نسبی لیک

بختیار و آه‌زاده

گونشه باخاندا قنارالیر گوزده
ایشیغین ایچینده ظولمت اولورموش
ایکی سنه قلیین قووشدوغو یئر
کؤل دیی اولسا دا جنت اولورموش

ازلدن نسبی دیر قازا دا، آغ دا
یساخین دا، اوزاق دا، تپه ده، داغ دا
دونسن بایراق اولان سوزبد آیاقدا
دؤنوب بیردن بیره غلط اولورموش

حؤکمو داشدان کنچیر بالائین، شرین
روحو اونودولوب مقدسلرین
آنالی جیبیندن یونگول کسلرین
ان بؤیوک طلبی منت اولورموش

خشیرینده، شرینده وحدت دیر عالم
بیر اوچو سنوینجدیر، بیر اوچو الم
قورولان تسلهده منیم بودریم
منیم رقییمه فرصت اولورموش

ائیشین قدرینی بیلدیک یوخوشدا
عاغیل نه بیلیکده، نه ده کی یاشدا
دونسیانین آهنگی باهارلا قیشدا
کدرله سنوینجده وحدت اولورموش

آمالسیز، فیکیرسیز بیر عشق، بیر هوس
اؤزو اؤز باشینا جوهره بیلمز
ملت سنوگیسی ایله سیلاحلانان کس
اؤزو تک باشینا ملت اولورموش.

۲۰ مای ۱۹۹۲

گونش و محبت

بهر روز آخوندوف

بهر روز حسن اوغلو آخوندوف قاراباغ ضیالی عائله لرینه منسوب دور. اؤزو اونیوئرسیتیه مآذونو ژورنالیست دیر. اؤ اؤزون ایلر نشریات ساحه سینده چالیشمیش و ۱۹۹۵دن بری تحصیل ناظیرلیگی نین «تحصیل نشریاتی» نین دیرکتورودور.
مستقل آذربایجانین مختلف تحصیل ایللی اوجون «آذربایجان تاریخی»، «آذربایجان جوغرافیاسی»، «انسان و جمعیت»، «تورک دونیاسی جوغرافیاسی»، یثنی دن یازلمیش «آذربایجان دیلی»، «آذربایجان

ادبیاتی» و... درسیکلر ایلك دفعه بهروز آخوندوفون باشچیلیغی ایله نشر اندیلمیشدیر. بهروز آخوندوف کئچن آى معالجه اوچون تهرانا گلیمش و مهر خسته خاناسیندا دوكتور هیئت طرفیندن عملیات اندیلهرک سؤل بویه بیندن ۲۱ داش جیخار یلمیتدیر. اؤ، معالجه ائناسیندا بیزی شعرلرینه تانیشدیرمیش و بیزه بیر نچه شعرینی هدیه ائتمیشدیر. اؤنون «گونش و محبت» آدلی شعرینی بو ساییمیزدا و باشقا شعرلرینی ایسه گله جکده اؤخویاجاقسینیز.

وارلیق

گونش و محبت

اکسیر قسارداشیدیلار گونش، محبت
بیر واختدا، بیر آندا یسارانیب اونلار
ائسله اوخشاییرلار، دنسییرم، البت،
بیر آنا بطنیندن دوغولوبدورلار.

گونش اؤز اؤدویلا یثری قیزدیریر،
محبت کؤنولو، قلبی ایسیدیر.
بیرینی بیر سما، جاهان گزدیریر،
بیرینی بیر تمیز اوره ک بسی دیر.

بیری سحر چیخیب، آخشام باتیرسا،
بیری دایمی دیر. حیات تک اؤدا،
بیری اؤز اؤده نسا اؤزو یسانیرسا،
بیری اوره کلری عرق اندیر اؤدا.

گوندوزلر آخشاما گلیب چاتاندا،
نفسینه قاتار اؤز نفسینی
شاختادا، چووغوندا گونش باتاندا،
محبت ایسیدیر یثر کوره سینی.

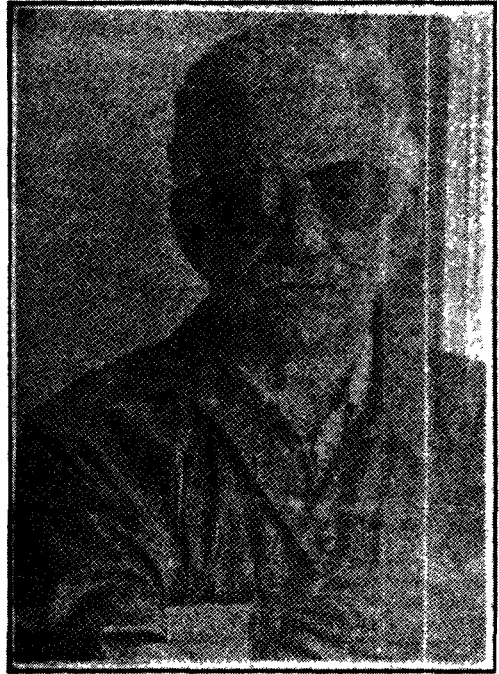
آلاها سیغینان شاعیر...

واقف صمد او غلونون یارادیجیلیغی حقینده

● گولشن علی یثوا

بؤیوک آذربایجان شاعیری و متفکیری نظامی
گنجوی او غلو محمد نصیحتلری نین بیرینده
دئیر:

شعردن او جالیق اوما دنیادا،
چونکی نظامی ایله قورتاردی او دا.

بؤیوک آذربایجان شاعیری صمد
وورغون، سئوملی قهرمانی نین آدینی وئردیگی
او غلو واقفه بئله بیر نصیحت وئرمه میشدی. اونا
گوره ده صمد وورغون بویدا شاعیرین او غلو
اولماسیندان قورخما یان واقف صمد او غلو دا
شاعیر اولدو. آنجاق «آغ گونلر شاعیری» صمد
وورغون وون او غلو واقف صمد او غلو آتاسیندان
فرقلی اولراق «قارا گونلر شاعیری»
اولدو. سوونت امپراتورلو غونون پولاد
حاصارلاری ایچینده آزادلیق حسرتی چکه -

چکه یازیب - یاراتدی. واقف صمد او غلو ایله ایلك گنجلیکدن بو گونه کیمی دوستلوق اندهن گورکملی
آذربایجان یازیچیسی آنار او ایللری بئله خاطرلادیر: «او ایسلر بعضیلری داها چوخ
سؤیوردولر، دؤیوردولر، ایندی نین اوزونده ده هر دن سؤیور، بعضاً ده دؤیورلر. اما او نسلین گمچک
اوقاتینی، اومیدلرینی و اومیدلرین قیریلما سینی، او نسلین سئوینجینی، آجی سینی، گنجلیک فرحینی، گنجلیک
هوسینی، نیسگیلینی سونونانجان یالنیز ۶۰ - جی ایللرین نسیلداشلاری باشا دوشه بیلر و یالنیز اوزلری ایفاده
اتتمه یی باچاریرلار».

۶۰ - جی ایللرین اوللریندن پوئتیک یارادیجیلیغا باشلایان واقف صمد او غلو «۶۰ - جی لار ادبی

نسلى نين» بوتون اۋزەللىكلرىنى داشىماقلا ياناشى، ھەم دە باشقالارىنا بىزەمەين، اورىژىنال بىر صنعت حادثەسى دىر. اونون يارادىجىلىغىنى بىر ايفادە ايله وئرمك لازىم گلسە ايدى، بونا «توبە پوئزىياسى» دىمك اولارى. واقف صمداوغلۇ اۋز گوناھلارى اوچون توبە ائتمىر؛ اونون توبەسى - نھنگ بىر شر ماشىنى نين آمانسىز چىرخلىرى آلتىندا توبە ائتمەيە ماجال تاپمادان ازىلن، شىكىست اولان، تحقىر اندىلن طالعلرىن. انسانلار نين توبەسى دىر، دوئاسى دىر. انلە بونا گۆرە، واقف صمداوغلونون شعرلرى نين يوزدە دوخسانى آلاھا، يارادانا، تانرىيا عنوانانئىب، بو قدر جلال و عظمت صاحىبى تانرى نين اۋزونە قارشى دا. و صمداوغلونون اورە يىندە صمىمى مرحمت حىسلىرى باش قالدېرىر. او، شىطان نين ارادەسىنە تابع اولمايان انسانلارى، و طنداشلارى، سويداشلارى، دىنداشلارى آلاھا كۆمك ائتمەيە چاغىرىر:

ايندى نە دوئا، نە قارغىش،
نە نذير دىمك واختىدىر.
دونىا سوسمالىدىر آرتىق،
آلاھا كۆمك واختىدىر.

البتە بورادا «آلاھا كۆمك» ايفادەسى رىمى معنا داشىيىر. آلاھا كۆمك - شىطان نين دە يىرمانىنا سو تۆكمە مەمك دىمكىدىر.

آنارىن و صمداوغلۇ پوئزىياسىنى «آلاھلا صحبت» كىمى سىجىلندىر مەسى ھىچ دە تصادفى اولماسىن گرەك. آلاھ واقف صمداوغلۇ شعرىندە ان ياخىن، ان دوغما، ان محرم بىر آنلايش كىمى چىخىش اندىر. واقف صمداوغلۇ فىلسوف شاعىردىر. اونون پوئتىك فىلسفەسىندە بۇيوك آذربايجان شاھىرى محمد فضولى يارادىجىلىغىندان گلن عرفانىن تائىرىنى دە دوئىماق مومكوندور. واختىلە تنقىدچىلر واقف صمداوغلونون اۋلوم شعرلرى يازماسىنى اونا ايراد توتاتاراق، «ايشىقلى ايدنالارلا ياشامالى اولان سووئت پوئزىياسىنا» بئلە موصولارىن ياراشمادىغىنى گۆستىرىدېلر. لاکىن اونلار باشا دوشموردلر كى، و صمداوغلۇ پوئزىياسىندا كى اۋلوم - يوخ اۋلما، پوچلوق، فانىلىك، ھىچلىك دىئىلدىر. بۇ فضولىيانە بىر اۋلوم - تانرىيا، ابدىتە قووشماق دىمكىدىر. بعضاً شاعىر بو اۋلومو انلە پوئتىك تصوير واسطەلرى، انلە لاکونىك^(۱)، عىنى زاماندا يوكسك معاصر اوبىرازلارلا وئىرىرىكى، بو استعدادا حىرت، بو اۋلومە حۆرمەت ائتمەيە بىلمىرسن. جمعىسى سىككىز سۆزدن، بئش مصراعدان عبارت اولان آشاغىداكى شعر دە كى كىمى:

مىنوردا

عۆمور

سوروب،

ماژوردا اۋلمك.

باخىن اثرى كىمى.

و. صمداوغلونون اۋلوم شعرلرىندە گوجلو بىر حىيات عشقى، وطن، يورد سىنوگىسى اۋزونو بىروزە وئرمك دە. ايكىنچى بىر طرفدن، سووئت حاكىمىتى ايللىرىندە بو موضوعدا يازدىغى شعرلردە ھەم دە

حياتين، كۆله ليگين دۇزولمىزلىگى قاباردىلىر. واختيله بۆيوك آذربايجان شاعىرى و دراماتورقو حسين جاويد يازىردى:

اۆلوم واركى، حيات قدر دهىرلى،
حيات واركى، اۆلومدن ده زههرلى.

داهيانه شكيلده ايفاده اندىلميش بو فلسفه نى واقف صمداوغلونون اۆلوم شعرلرينده ده گۆرمك مومكوندور.

واقف صمداوغلونون چاغداش آذربايجان پوئزياسيندا سۆزو ان مختلف رمزى معنا چالارلاريندا، پوئتيك مجاز شكيلنده ايشلتمه يى ايله ده مشهور دور. بو جهتدن اونون اوستاسى يئنه ده بۆيوك فضولى دير. سسى نين، هارايى نين، آزادلىق ايسته يى نين انسانلارا چاتماماسيندان مأيوس اولان شاعىر يازىر:

شعرين گۆزونو
انسان گۆزلى آچىر، آنا،
قۇرخما يازدىقلاريمدان.
منيم شعرلريم
كۆر دۇغولور، آنا...

واقف صمداوغلونون آذربايجان ادبياتيندا هم ده استعدادلى دراماتورق، كۆمئدىا يازان كىمى تانينماقدادير. اونون «ياشيل عينكلى آدم»، «بخت اوزويو» و باشقا كۆمئدىالارى قويولان اجتماعى - سياسى پروبلنملرين كسكىنلىگى، رنپليكالارين^(۱) ايتىلىگى، يۇمۇرون دوزو، ساتيرائين كسهرى ايله دقتى جلب اندهرك، اصل معنادا عموم خلق محبتى نين اويىنكتينه چتوريلميشدير.

«۶۰- جى لار» ان سئچگىلى نماينده لر يندن بيرى اولان واقف صمداوغلو ۶۰ ياشينا - مۇدرىك ياشينا دولدوغو بير واختدا اوخوجولار ينى دالبادال چيخان ايكى سانباللى كتابى ايله سئويند يردى. بو كتابلار «من بوردايام، ايلاهى...» و «اوزاق ياشيل آدا» كتابلارى دير. واقف صمداوغلونون ۳۵ ايللىك ياراديجيلىق يولونون يئكونو اولان بو اثرلر آذربايجان پوئزياسى خزينه سينده قيمتلى اينجىلر كىمى پارلاماقدادير. ۳۵ ايللىك ياراديجيلىق يولونون يئكونو اولان بو كتابلار بو يولون سونو دئىيل. واقف صمداوغلو ايندى ده ۳۵ ايل بوندان اولكى كىمى گنجلىك عشقى ايله يازىب - يارادير، انسان خوشبختلىگى، ظولمون، عدالتسىزلىگين آرادان قالد يريلماسى، شيطانى رژىملرين تجاوز و ايشيقلارى نين محو انديلمه سى اوغروندا «آلاها كۆمك» ائتمكده داوام اندير:

بو دونيا، ددهم دئميشكن،
گاه بو شالار، گاه دولار.
دونىدان كوسمك گوناھدير،
هردن اينجىمك اولار...

- حاوان، رد حاوايى. حاضير حاوايلىق

بىر ناثر، بىكى اثر

گۈركملى تەقىقاتچىمىز و درگىمىزىن دەرىلى يازىچىسى جناب عزيز محسنى نىن سون و اختلاردا نشر اندىردىكى بىكى اثرىنى داھا دقتلە گۈزدن كنجىرمە بى و اوخوجولارنىمىزى بو اثرلرلە داھا ياخىندان تانىش ائتمە بى كنجىن سايلارنىمىزىن بىرىندە سۆز وئرمىشىدىك.

ادىياتىمىزىن مختلف ساحەلرىندە كتاب و مقالهلرلە چىخىش ائدن عزيز محسنى، بو دفعە بدىعى نثرلە - گۈزەل و قىسا حكايلەرلە اوخوجولارنى نىن قوناغى اولموشدور. بو اثرلردن بىرى اونون «چاى آخىر» ادلى يئددى حكايلەدن عبارت كتابى دىر. بو كتاب ۱۵ باسقى سايبسى ايلە تەھران بىن آبگىنە نشرياتى طرفىندىن ۸۴

مىر محسنى

صىحفەدە گۈزەل كىفیتلە يايىنلانمىش و ۳۵۰ تومىن قىمتلە ساتىشا بوراخىلمىشىدىر. مؤلف كتابا يازدىغى قىسا اۋن سۆزۈندە بو حكايلەلر بىن بعضىسى نىن حقىقى حادثەلر اساسىندا يازىلدىغىنى. بعضىسى نىن ايسە اۋزونون گنجلىك خاطرەلرى اولدوغونو قىد اندەرك اوخوجولار بىن تنقىدى فىكىرلر بىن وارلىق درگىسى ادرسىنە گۈندرمەلر بىن خواهش اندىر.

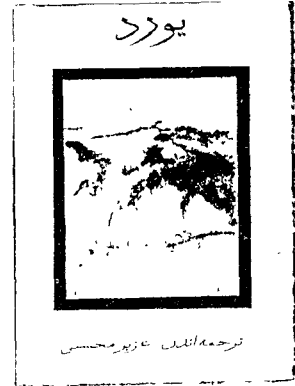
آتا و اوغول، پالتونومون طالعى، او داھا قايتما ياچاق دىر، چاى آخىر، بىر پالاندوز، لى، بىز دوز - چۆرە بى ايتىرمەرىك ادلار بىنى داشىيان بو حكايلەلر بىن نثرى اولدوقچا سادە و آخىجى دىر، مؤلف

بعضى دىالكىتىزملر^(۱) ايتلىدىكى حالدا حكايلەلر بىن ادبى دىبلن چرچىوھ سىنى نظره آلاق يازماغا چالىشمىش و عىنى زاماندا اوزون جملەلر ايتلىتمە مەكلە مکتىبىسىز - مىدرسە سىز دىلىمىزى اۋز - اۋزۈنە اۋىرنمىش سويداتلارنىمىزىن ايشىنى اسانلاتدىرمىش و اونلارلا داھا سىخ اونسىت ياراتماقدا اۋغور قازانمىشىدىر.

عزيز محسنى ايكىنجى كتابىندا يئنە دە سمبولىك «يئددى» رقىمىندىن فايدالاناراق يئددى حكايلەنى آنا دىلىمىزە ترجمە ائتمىش و گۈزەل بىر توپلو حاضىرلامىشىدىر. عىنى نشرياتدا و عىنى باسقى سايبسى و ۴۴۰ تومىن قىمتلە «يوردا» ادبلە نشر اولونان بو كتابدا مترجم، مايكل كوابىن بىن لىاپ - لىاپ قىبلەسى نىن قىزىل

۱- لىھەئره مخصوص اولان سۇرلر.

تسيپورلاری و آداملار آنبارلاردا پترلشدیريلميشلر، صادق هدايت يني قوزيئل داوود، محمد بهمن بيگي يني يورد، دوكتور نورالدين سالم يني سازين معجزه سي، انميل زولاني يني ايش سيزليک و محمد ديب يني قسه وه خانادا آدلي حکايه لر يسي تورکجه ميزه چئورميش و کتابا يازديغي باش سؤزده حکايه لر يني قيسا مضمونونو آچيقلاراق اوخوجودا زمينه يساتماغا چالشميشدير. مترجم عيني زاماندا حکايه لر دن اؤنجه اونلار يني مؤلفلري حقينده ده قيسا آنچاق دولغون بيلگي وئير.

ايراندا خارجي يازيچيلار يني اثرلري يني آنا ديلى ميزه ترجمه سي يني يوخ درجه ده آز اولدوغونو نظره آلاراق جناب عزيز محسن يني بو تشوئونو و حکايه لر يني سئچيلمه سينده كي ذوقونو عيني زاماندا ترجمه لر يني ساده ديلده يازيلديغيندا ايشلنديگي دقتيني لايقينجه ده يرلنديرمک لازم.

آدي کئچن کتابلار يني بوتون اوستون جهتلرينه رغماً اونلاردا بعضي کيچيک سهولر ده گؤزه چار يماقدادير كي، کتابلار يني گله جک چاپلار يندا دوزه ليشلر آپار يلار سا اثرلر داها گؤزه ل شيکلده اوخوجو يبا سونولا بيلر.

يازيميز يني سونوندا مؤلفه اوغورلار ديله يير، اونون يني اثرلريني گؤزه يير يک.

محمد رضا هيئت

نبريک

آذربايجان جمهوريتي يني گؤرکملی جراحی، آذربايجان جراحلار جمعيتي يني صدری، اونلار جا علمي و ادبي اثر يني مؤلف يني ياخن دوست و قارداش بدير يروفسور دوكتور سوراالدين رضايين دوغومون ۷۰ - جي ايلدؤنومو مناسنده ،اكي دولت طب اونيوئرسينه سينده رئکئور يروفسور اهليمان امير آسلانوفون استراكي ايله طنطنه لي يير مراسم کئچيريلميش و دوكتور جواد هيئت ده اورادا چيخيش ائتميشدير.

ييز يروفسور نورالدين رضايين ۷۰ ياشا گيرمه سيني اونا و اونون حؤرمتملي عايله سينه نبريک ائدير، اولو تانريدان جان ساغليغي و باشا بيلار ديله يير يک.

وارليق درگيسي يازيچيلار هيئت يني طرفيندن

دوكتور جواد هيئت

میرزه عبدالخالق یوسف یعقوب زاده

منتخباتیندان وئریلن حیصه لرین نؤبه لشمه سی
کتابی ماراقلی اندیر و اؤخوجونو یورمور. همچین
شماللی - جنوبلو آذربایجانین ادبیات تاریخیندن
کناردا قالان بئر چوخ یازیچیلاری حقیقنده
معلوماتین و اونلارین اثرلریندن نمونه لرین
وئريلمه سی کتابین ده یزینی داها دا آرتیریر.

ادبیات تاریخیمیزه دوشمه یین شاعیرلردن
بیری. اؤز دؤرونده باکی شاعیرلری نین معلیمی
ساییلان، تکجه آذربایجانین شیمالیندا دئییل،
جنوبوندا دا، همچین تورکیه ده ده تائینان میرزه
عبدالخالق یوسف یین ده بۇ کتابا سالیماسی منی
چوخ سئویندردی. لاکین عینی زاماندا تأسف
ائله دیم کی، بۇرادا یوسف حقیقنده قیسا معلومات
وئريلمیش، جمعی بئر بیتى خاطرلادیلیمیشدیر.
یازی نین سؤنوندا ایسه مؤلیف «اؤیرندیگیمیزه
گؤره بۇ کیمی شاعیرلرین کئچمیشده کی
حیصه لردن قالان اثرلری لنینگراددا، ساخالینلان
منبعلرده موجوددور. اومید و انتظاریمیز بۇدورکی،
آذربایجان معاریف و ادبیات خادیملری بونلارین
نشری اوچون تشبوتده اقدام اتسینلر»، - دنیه
تأسفونو بیلدیریر.

بۇ یازینی یازماقلا هم حؤرمتلی دوقتور جواد
هیته بویوک وطنپرورلیک حیسیله. گوجلور غرور
حیسی ایله بئله چتین، اوزون مدتلی اذیت طلب
اندن ایشه گیریشیب، گرگین امگی بین بهره سی
اولان بۇ کتابی خلقه چاتدیردیغینا گؤره درین
تشکور ائتمک ایسته دیم، هم ده مؤلیفین تأسفونو
آرادان قالدیرماق اوچون تدقیقاتچیسى اؤلدوغوم
گؤزهل شاعیریمیزه میرزه عبدالخالق یوسف
حقیقنده معلومات وئریمه یی اؤزومه بورج بیلدیم.
میرزه عبدالخالق یوسف یعقوب زاده ۱۸۵۱-
جی ایلهه باکی دا دوغولموش دؤرد ایل موللاخانا

● سؤنا خیال

م. فضولی آدنا ایلاملار

ایسننونون علمی امکداشی

● کؤچوره ن: د. ا. اراهیمپور

تائینمیش حکیم - جراح، گؤزهل ادبیاتشناس،
هر شئیدن اول وطنپرور بئر انسان اولان جواد
هیته یین آدی اؤلکه میزده ان چوخ فیلولوقلارین
سیراسیندا چکیلیر. بۇ دا تصادفی دئییل دیر.

«آذربایجان ادبیاتی تاریخینه بئر باخیش» آدلی
کتابی نین هله بیرینجی حیصه سی نین ۱۹۹۳ - جو
ایلهه باکی دا یازیچی نشریاتی طرفیندن چاپدان
بۇراخیلدیغی واختدان مؤلیف آذربایجاندا بئر
ادبیاتشناس کیمی قبول ائدیلیب سئوولمیشدیر.
۱۹۹۸ - جی ایلهه باکی دا آذربایجان دولت
نشریاتیندا همین کتابین ۲ - جی حیصه سی نین
چاپ اؤلونماسی، خلقه چاتدیریلماسی
اؤخوجولارین بویوک هیجان و ماراغینا سبب
اؤلموشدور. ایستر بیرینجی حیصه ده وئریلن
اؤتالی - بۇتالی آذربایجانین ۱۲ - جی عصردن
۱۹ - جو عصره قدهرکی ادبیات تاریخینه دایر
ماتریاللار، ایستر سه ده ایکی حیصه ده اولان ۲۰ -
جی عصر آذربایجان ادبیاتی تاریخیندن اولان
معلوماتلار هم یئننی لیک، هم ده ترتیبات
باخیمیندان چوخ ماراقلی دیر. بئله کی، جواد
هیته یین بۇ کتابلاری بئر نوع کئچمیش تذکره لری
خاطرلادیر و هم ادبیات تاریخیندن، هم ده

تحصيلى گۇرموش، دۇردايل دە زرگرلىك صنعتى
اۋىرنىمىش، داھا سۇنرالار ادبىيات ساوادىنى
آرتىرماق اوچون عرب دىلىنى اۋىرنىمىشدير.
عۇمرونون مەيىن حىصەسىنى مردكاندا، سۇنرا
بالاخانىدا ياشامىش، بىر مدت عشق آباددا
ياشامىش ۱۹۲۴ - جو ايل، نوامبرين ۲ - دە
وفات ائتمىش، جىمىركند قىرستانلىغىندا دفن
اۋلوموشدور.

تکجه تورک دىلىتده دئىيل، هم ده عرب و
فارس دىللىرىنده گۇزەل شعر نمونەلرى يارادان
عبدالخالق يوسف اۋز دۇرونون گۇرکملى
شاعىرلىرىدن سىدعظيم شىروانى، آذر بۇزۇونالى،
هاتىم بىگ تاقىب، صمد منصور، شۇوقى گنجەلى،
عبدالشاهىن قاراباغى، محمدآغا جورىمى، مىرزە
سمندار، فايض درىندى، آغاداداش مۇنيرى، ثابت،
مىتىكات، راحىل، خرمى و ب. ايله دوستلوق
ائتمىش، مشاعىرلده بۇلوموشدور. همىن
شاعىرلر يوسف حىصە ائىدىكىلرى شعرلده
شاعىرى «خلقى شعر»، «زمانەن شمسى»، «عرفا
محفلىتده»، «ماه منىر»، «يوسف شىرىن كلام»،
«مۇشىد كامل»، «مملكت نظم ده سلطان»، «نشرده
لقمان» و س. كىمى تعريف ائتمىشلىر.

ياشادىغى دۇردە شاعىرىن يالنىز سعدى دن
ترجمەسى «دىرىلىك» زورنالىندا چاپ
ائىدىلمىشدير. يوسف اۋز و ائىرلىرىنى چاپا
وترمەمىشدير. تدىقاتچى العباس (على عباس)
مۇنەبىن يازدىغىنا گۇرە همىن ترجمەنەن دە
شاعىردن اۋزون مىنتدن سۇنرا ائىب «دىرىلىك»
درگىسى نىن ۱۴ آپرىل ۱۹۱۵ - جى ايل تارىخلى
نۇمرەسىنده درج ائىدىلمىش.

يوسفىن اۋلوموندن بىر ايل سۇنرا ۱۹۲۵ -
جى ايلده شاعىرىن ائوينده... طرفىندن آختارىش

آپارىلمىش و اۋنون يىكى ساندىق اليازماسى
گۇتورولموشدور، عاقبتى ايسە اىندىبە كىمى
معلوم دئىلىدىر. اۋلا بىلسىن كى، ۱۹۲۵ - جى ايلده
«فۇند تشكىلى» آدىلى ايله بوتون اسكى اليقبادا
اۋلان چاپ و اليازما كىتابلارى يىغىلىب محو ائىدىلن
واختدا يوسفىن ائىرلىرى دە بۇ «تشبوت» ون
قوربانى اۋلوموشدور. لاکىن سۇنرالار حقىقى
اليازمالار فوندى تشكىل ائىدىلەندە خلقىن نەبىن
باھاسىنا اۋلورسا اۋلسون اليازمالارى قۇروبوپ
ساخلايان و نظىرور اۋلادلارىندىن بىر چوخ قىمتلى
ائىرلر ائىدە ائىدىلمىشدير. بۇ خصوصدان ائىدىكى م.
فضولى آدىنا اليازمالارى ائىستىتوسوندا يوسفىن
دە ائىرلىرى واردير. هله سوونت دۇرونده گۇرکملى
آداملار يىن اليازما ائىرىن اوزە چىخارىلماسى،
لايىقلى اۋلادلار يىن خلقى تائىدىلماسى مسئلەسى
اۋرتايا چىخاندا، شىخلى قوربانفون تشبوتو ايله
عبدالخالق يوسفىن حقىقەتده تلويزيوندا اوج
آردىجىل و ئىرىلىش حاضىرلانمىش، شاعىرىن
ائىرلىرى آكتىۋرلار يىن ايفاسىندا خلقى
چاتدىرىلمىش. روبابه مۇرادۇوانىن ايفاسىندا
يوسفىن غزلىرى موغام اوستونده سىلەنمىشدير.
باكى و آبشرون شاعىرلىرى نىن ائىرلىرىنى
تۇپلايىب «دئىيلن سۇز يادگاردير» آدى ائىتىندا
چاپ ائىدىرىن تدىقاتچى، ف. ائىنام. جعفر رمىزى
همىن كىتابىن ۱ - جى حىصەسىنە / ۱۹۸۱ - جى
ايل / شاعىرىن ۱۴ غزلىنى، ائىكىنچى حىصەسىنده /
۱۹۸۷ - جى ايل / ائىكى غزلىنى و مختلىف
غزلىردن يئىدى آبرىجا بيت سالمىشدير. واحدىن
تدىقاتچىسى ف. ائىنام. ممد نورو اوغلو
«آذربايجان غزلىرى» كىتابىندا يوسفىن بئش
غزلىنى و ئىرمىشدير.

م. فضولى آدىنا اليازمالار ائىستىتوسوندا

عبدالخالق يوسىف يىن اىثرلىرى مىختىلىق مىنبىلەردە ساخلىنىلىرى. اىنستىتوتون ايلامالار كاتالوقونا دوشموش ۴۷۸ / ۳۵ / نۆمرەسى آلتىندا شاعىرىن بىر يارىمىچىق دىقتى ساخلىنىلىرى. ۱۸ × ۲ اۆلچۈدە، ۲۱ ورق حىمىندە اولان بۇ اوتوقرافدا آذربايجانا ۳۳ غزل، ۱ قىطعە، ۱ منظوم مکتوب، فارسجا ۱۲ غزل، ۳ قىطعە واردىرى. ايلازما اوزسوزدور، ايلک ورقىندە فارس دىلىندە آشاغىداكى يازى واردىرى: «مىرزە فضل الله مىرزە محمدحسن اوغلو موللورانىن عمىسى اوغلو ۱۹۱۳ - جو ايل مای آيى نىن ۱۹ - دا مقصود ايلتىندىن / مکه دن - س.خ / گلىب بۇ روباعىنى دندى. من اۆلدوغوم ائوده بابالارى عباس ابن رضاقولو تاكورى جنابلارى ايله تانىش اۆلدوم. همىن روباعى نىن اۆز خطى ايله ائوين تاوانىنا يازمىشدىر: «دۆست ائوينه يىتىشندە «لبىك» دى ، اۇرايا چاتاندا نه سلام، نه ده علىك دىمك گره ك دىيىل، بۇرا عشق ائوى دىر، آياق ساخلا ، بۇرا بىر مقدس يتردىر، نعلتىنى چىخارت».

ايلامالار اىنستىتوتوسوندا فسراقمىنتلر^(۱) بۆلمە سىندە ۱۷ فسراقمىنت قۇولوغوندا مىختىلىق شىفرەلر^(۲) آلتىندا عبدالخالق يوسىف يىن ۴۱ ائرى ساخلىنىلىرى. بونلاردان توركجه ۳۱ غزل، بىر مىستزاد، بىر مىخمس، بىر ترجىع، فارسجا بىر غزل، بىر مثنوى، عربجه دۇرد مىصراعلىق بىر شعر، عىنى زاماندا ايكى نوحه و هجودن پارچا واردىر بۇرادا اولان ائىرلىرىن بعضىلىرى بىزه اۇ بىرى مىنبىلەردە راست گىلىن شعرلر بعضىلىرى ايسه يىنى دىر. ايلامالار اىنستىتوتوسوندا مىستازىن و على عباس مىذبىن آرخىولرىندە ده عبدالخالق يوسىف يىن ائىرلىرى واردىر. سلما مىستازىن اۆز خطى ايله

يوسىف حقىندە بىر ورق حىمىندە / ف.۲۴.ص / و ۲۳۶ / ۲۷۷ / يازىسى واردىر. يازى بىلە باشلاندىر: «مىرزە عبدالخالق باكىلى اۆلۈب آياز اۆغوللارىندان يعقوبون اوغلودور...». س.مىستاز بۇ يازىدا يوسىف له شىخصاً تانىش اۆلدوغونو قىد ائىدىر، اۇنون حىيات و يارادىجىلىغىندان قىسا معلومات وئرىر، شاعىرىن گۆزەل خىصىتلى. خوشحال، اهل حال بىر شىخص اۆلدوغونو گۆستىرىر، شاعىرىن فارسجا و توركجه شعرلرىندىن عبارت دىوانى اۆلدوغونو، شعرلىرى نىن اىكرا دىنى روحدا يازىلدىغىنى بىلىدىرىر. مىرزە سمىندىن وفاتى مىنابىتى ايله اۇنون تىكلىقى له ماده تارىخ يازدىغىنى ، هابىلە اۇغلونا نصىحت مىستزادى و «اتحاد بىر» شعرى اۆلدوغونو قىد ائىدىر.

اىنستىتوتودا ع. مىذبىن آرخىوىندەكى شعرلردىن باستىقا ب - ۱۶۲۰ / ۳۲۴۵ تىسفرەسى آلتىندا ساخلىنىلان قۇولوقدا مىذبىن خطى ايله ع. يوسىف يىن ۶۴ ورق حىمىندە ائىرلىرى و يوسىف حقىندە ۸ ورق حىمىندە مقاله واردىر. بۇراداكى ائىرلىرىن چوخو بىزه اۇ بىرى مىنبىلەردىن تانىشدىر، آز بىر حىصەسى ايسه يىنى شعرلردىر. ع. مىذبىن مىقالەدە شاعىرىن دۇغوم و اۆلوم تارىخىنى، تىحصىلىنى، اونون حقىندە مىصىرلىرى نىن يازدىغى شعرلردىن مىثاللار، حىياتى و يارادىجىلىغى حقىندە مىلوماتلار وئرمىشدىر. تىقىقاتچى يوسىف يىن هله ۱۸ ياشىندا ايكىن گۆزەل شاعىر كىمى شىهرت تاپدىغىنى، ۱۸۶۰ - جى ايلدە تاسىس اۆلۈنان مىجمع الشىرا ادبى مىجلىسىندە غزللىرى، مىخمسلىرى و س. ايله دىفعلەلرە بىرىنجى لىك قازاندىغىنى، قسارباغ، لىكسىران، قۇبا، شىروان شاعىرلىلە

۱- ائىرىن، مىتنى بىر يازجاسى

۲- كىتابلار بىن ساخلىنىدىغى بىرى گۆستىرەن اىشارە

مشاعرەسى اۆلدوغونو، ايراندا، توراندا شاعىر كىمى شەرت تاپدىغىنى، «بعضى باغىتى، دىلنچى، تمناجى شاعىرلر كىمى وارلىلارىن عطاسىنا گوز تىكمە دىگىنى»، «اۆز قىمتى - ادبىەسى ساىەسىندە مشهور اۆلدوغونو» گۆستىرى. ع. مۇذنىب مقالهسىندە شاعىرىن ۱۳۳۳ - جو ایلدە اۆزونون ترتىب اتتىگى فضولى ديوانى حىمىندە، اسكى اوصول اوزرە بهارىيات، قصاد، مخمس، مربع. تركيب بند، ترجىب بند و غزلردن عبارت ديوانى اۆلدوغونو و اۆنون باغلانماسى مناسىتىلە عبدالخالق مىنانىن و آغاداداش مۇنبرى نىن تبرىكنامە يازدىغىنى قىد ائدىر. «يوسف بدىعى - ادبى جەتدن زامانىن صنعتكار شاعىرلرىندىر. دىل و آهنگ اعتبارىلە بۆيوك بىر قىمتە مالىك دىر. كلاسىك ادبىياتى نىقتە نظرىنچە حلاوتدە ختايى، سلاستدە شاهى، متاتندە امانى قەدەر قووتلى دىر...» - دئەن مۇلىف باشقا بىر اثرىندە - ف.ر. - ۲۲۰۲ / ۲۵۷۸۲ شىفرە آلتىندا ساخلانغان. ع. صبورا يازدىغى دۆرد منظوم مکتوبوندىن اىكىنچىسىندە يازىر:

- سەن قوربان اولوم بۇيور گۆروم هائى
باكونون يوسفى غزلخوانى؟
شيوەسىندە ختايى يە بنزر،
قووتىندە نوایى يە بنزر...

بوتون بونلاردان باشقا عبدالخالق يوسفىن نوهسىندىن گۆتوردويوموز آرخبو ماترىياللارى اىچرىسىندە شاعىرىن يارىمچىق ديوانى، معاصىرلرى نىن، اؤنا گۆندردىكلرى اوتوقراف شەرلر، عروضدان درس كىچىك اوچون اليازما وسايطلر و س. واردىر. / آرخبو حاضىردا حاجى ماسىل دادىر. / شاعىرىن بىزە چاتان اثرلرىندىن

اليازمالار اىنستىتوسوندا هلەلىك الدە ائدىلن ۷۹ توركچە، ۲۴ فارسجا و بىر عربچە شەرى واردىر. عبدالخالق يوسفىن دىللر ازىرى اولان ان مشهور غزلى «بىر طرفدە» ردىفلى غزلىدەر. اما دوقتور جواد هىنتىن كتابىندا همىن غزلىن اوچ بىتى سەوا عبدالخالق جنتى نىن آدىنا وئرىلمىشىدەر. عمومىتلە، معاصىر اولان بۇ شاعىرلرىن آدى عىنى اۆلدوغو اوچون چوخ واخت اونلارنى اثرلرىنى قارىشىدېرىلار. اما ندىنسە همىشە يوسفىن شەرلرىنى جنتى نىن آدىنا چىخىرلار. همىن غزلى نىظرە جاتدىرماغى لازىم بىلىرىك:

بزم اىچرە شمع روى جانانه بىر طرفدە،
من بىر طرفدە ياننام، پروانە بىر طرفدە.
بىر ياندا زولف لىلى، بىر ياندا آه مجنون
زنسچىر بىر طرفدە، ديوانە بىر طرفدە
بىر اوزدە تارگىسو، بىر اوزدە خال هندو،
بىر دام بىر طرفدە، بىر دانه بىر طرفدە
مسجىددە خلق ياتمىش، واعظ نصىحت ائىلر،
افسردە بىر طرفدە، افسانە بىر طرفدە
مئى شىشەدە، گول الدە، ناگاه نىگار گلدى،
مئى قالدى بىر طرفدە، پىمانە بىر طرفدە

زاهىد، سۆزون شىكردىر، سۆز بۇردا قالسىن اما
دلدار بىر طرفدە، مىخانە بىر طرفدە،
يوسف دئەر فەھىم، زاهىد دئەر جنوندور،
گنجىنە بىر طرفدە، وىرانە بىر طرفدە.

اليازمالار اىنستىتوسوندا س - ۷۱۳ / ۹۶۶۶

«اۇرتا عصر اليازمالارى و آذربايجان مدنيت تاريخى پروبلئملرى - علمى - نظرى كۇنفرانسىن ماترياللارى». ۱۹۹۸ ص ۱۰۳ - ۱۰۰.

۴ - «عبدالخالق يوسفين دينى گۇروشلرى»، «شهر يار غزئتى» ۹۸ - ۱۲/۱۱، ص ۱ و ۵.

۵ - «عبدالخالق يوسفين لييريكاسيندا اجتماعى موتولر»، «تک صبير» غزئتى، ۳۱ - ۱۷ دسامبر / ۱۹۹۸ ص ۱ / ۴، ۱۵ - ۳ يانوار ۱۹۹۹ ص ۶ / ۱۱.

۶ - «تدقيقا تچيلار عبدالخالق يوسف حقينده» «علم» غزئتى، مارت نۇمره ۶ - ۱۹۹۹ - جو ايل ص ۷.

۷ - «اۇ هسنزلى اديب... / معاصرلى عبدالخالق يوسف حقينده»، ادبيات غزئتى ۹ اپرئل ۱۹۹۹ - ص ۴.

۸ - «عبدالخالق يوسفين مشهور غزلى»، «چيراق» ژورنالى ماي ۱۹۹۹ - نۇمره ۵.

شيفره آلتيندا گۇركملى خلق آرتيستيميز حاج آقا عباسوفون / ۱۹۷۵ - ۱۸۸۸ / خطايره لرى ساخلانيلير كى، بۇرادا عبدالخالق يوسف حقينده كى خطايره سينده اۇ، يوسف له گۇروشمه سيندن، جهانگير زينالوف لا يوسف «يوسف و زوليكھا» اۇپراسى اوچون متن يازماق تكليفنى ائتمه لر يندن، سۇنرا يوسفين اونلارا «بير طرفه» رديفلى غزلين يازيلما تاريخىنى دانىشما سيندان بحث اندير.

عبدالخالق يوسف حقينده چوخ يازماق اولار. بۇ مقاله ده قيسا معلومات وئرديك. شاعير حقينده يازيليب چاپ اولونان مقاله لر ين منبع لر ينى قيد ائتمه يى لازيم بيليريك:

۱ - «آز ايشله نن شعر فورمالارى»، «شهر يار غزئتى ۹۷ خ / ۱۵ - ۹، ص ۵.

۲ - «جهل اولماسا، كيفيت عرفان گۇزه گلmez» (ادبيات غزئتى) ۲۳ يانوار، ۱۹۹۸ ص ۸.

۳ - «عبدالخالق يوسف و اونون اليازمالارى»،

محمد تقى صدقى نين

معارفچى شعرلىرى

● عسگر قديموف

كۆچوره ن: ح.م. ساوالان

م.ت. صدقى ۱۹ - جو عصر آذربايجان ادبياتيندا گۇركملى معارفچى، شاعير، نائر و پوليسيست كيمى تانينميشدير. اۇ ميلادى ۱۸۵۴ - جو ايلده اوردوبادا آنادان اولموشدور. صدقى نين آتاسى اوردوبادلى. آناسى ايسه گوننى آذربايجانين قاراجاداغ ماحالى نين اوستيبين قصبه سيندن اولوب، مشهور شاعير سيدابوالقاسم نباتى نين قوهوملاريندان ايدى. ميلادى ۱۹۰۴ - جو ايلده ناخجواندا وفات ائتميشدير. م.ت. صدقى ايلك تحصيلينى اوردوبادا موللامحمد تقى آدلى بير شخصين يانيندا آلميش، عرب و فارس

دیللرینی نیمیسه میشدیر. اؤنگچ یاشالاریندان ۱۸۳۱ - جی ایلده اوردوباددا شیخعلیخان کنگرلی طرفیندن اساسی قویلموش «انجمن شعرا» ادبی مجلسی نین عضولریندن بیرى اولموش، ۱۸۸۶ - جی ایلده حاج آقا فقیر اوردوبادی نین وفاتیندان سؤنرا مجلسه رهبرلیک ائتمیشدیر.^(۱) بۇ ادبی مجلس صدقی نین لیریک و معارفی شاعیر کیمی یتیشمه سینده مستثنا رۇل اوینامیشدیر. مکتب و معارفه بۇیوک مارق گؤستهرن صدقی ۱۸۹۲ - جی ایلده اوردوباددا «اختر»، ۱۸۹۴ - جو ایلده ایسه ناخجواندا «مکتب تربیه» آدلی ینتی اوصولو مکتبلر آچمیشدیر. هر ایکى مکتب صدقی نین معارفی دونیا گؤروشونون فورمالاشماسیندا عوضسيز رۇل اوینامیشدیر. ایستهر «انجمن شعرا» ادبی مجلسینده کی فعالیتی ایللرینده ایستهرسه ده هر ایکى مکتبه معلملیک ائدیگی و اختلاردا صدقی اوزونون شعر یارادیجیلیغینی داوام ائتدیرمیش و همیس شعرلردن «اختر» و «مکتب تربیه» نین شاگردلری اوچون تدریسده استفاده ائتمیشدیر. آنادیلینده ملی درسلیکلرین اولماماسی تعلیم و تربیه نی چتینلشدیرسه ده، صدقی بۇ دؤرده بۇیوک چتینلیک و زحمت، حسابینا اوز شاگردلری اوچون «قیزلارا هدیه»، «نمونه اخلاق»، «قرات فنیه»، «پداقوژی» (تعلیم و تربیت) و باشقا ۱۰ عدده یاخین درسلیکلرینی و معارفی شعرلرینی قلمه آلمیش و بونلاردان درس و سانظی کیمی استفاده ائتمیشدیر.

تعلیم، تربیه، علم، اخلاق، عمومیتله مکتب و معارف صدقی نین معارفی شعرلری نین اساس موضوعونو تشکیل ائدیر. معارفی - رنالیست شعرلرینده صدقی ۱۹ - جو عصر آذربایجان معارفی رنالیستلری نین یولوايله گئدیر، خصوصیه س.ع. شیروانی، ر.افندیف و س.م. غنی زاده کیمی معارفچیلرین ادبی موقعینده دایانیردی.

م.ت. صدقی نین معارفی شعر یارادیجیلیغی اونون «انجمن شعرا» ادبی مجلسینده کی فعالیتی ایللریندن باشلانیر. بۇ ادبی مجلسینده صدقی کلاسیک اوسلوبدا عاشیقانه - لیریک غزلرله یاناشی معارفی غزلرده قلمه آلیردی. اؤدورکی، «انجمن - شعرا» دالیریک و معارفی شاعیر کیمی فورمالاشان صدقی سؤنرالاری بۇ ادبی مجلسینده کلاسیک لیریکا عنعنهلرینه ینتی اجتماعی - رنالیست مضمون و ثرمیش و مجلسین فقیر اوردوبادی، قدسی وندی، محمدقلی سالک، اوستازینال نقاش، احمد آقا شمعی، آقارمول عطار، حاجی ملاحسین بیکس، جانی اوردوبادی، محترم اوردوبادی، ملا محمد اوردوبادی، آسلان خان گوهر کیمی عضولریندن فرقلی اولاراق معارفی لیریکانین کامل نمونه لرینی یاراتمیشدیر. اؤدورکی، ۱۹ - جو عصر اوردوباد ادبی محیطینده معارفی رنالیست پؤنزیانین تشکلو و انکشافی داها چوخ صدقی نین آدی ایله باغلی دیر. صدقی نین معارفی - رنالیست اوسلوبدا یازیلیمیش غزللرینده ملت دردی، وطن و خلق طالعی، علم و معارف پروبلیمی اساس و آپاریجی موضوعا چئوریلیر. علمه و معارفه چاغیریش صدقی نین رنالیست غزللری نین اساس ایدیا سینی تشکیل ائدیر:

ائدیبلر کسب علم، معرفت اهل جهان ملت،

سن اولدون وعده جهل ایچره سرگردان قالان ملت

۱- ح. فقیر اوردوبادی، آغلار قلم الیمده «یارچی شیری» کی، ۱۹۹۹ - جو ایمل / ترتیب، مندمه، نشر حیر، قديمودور /

يايىر سان ظولمىن بجهل ابجره آنجاى سى تىك و تنها
 دخى سندن سزاي يوخ خوار، غفلتده يمانان ملت
 ضىيائى عىلمدن سىرنور اولوبىدور صفحه دونيا،
 نه ياتماق واختيدير اخى، بۇ ياتماقدان اويان، ملت!
 انديدير كىسب بىضى، اول نوردن اغلب اولوب دونيا
 گوزون اچ، خواب غفلتدن اويان، ملت، اويان ملت!
 اولوب ويران اسماسين، بير اوچوق ديواره بنزهرسن،
 نظر قيل بيرجه اطرافيه، آمان ملت، آمان ملت!
 معارف مجلسينده يوخ يترين، اغياره بنزهرسن.
 تىمدوندىن گورونمز سىنده اصيلا بير نشان ملت...

م.ت.ت. صدقى بير معارفچى شاعير كيمى خلقىن اجتماعى ترقى دې و مدنيتدن گئرى قالماسى نين اساس
 مېيىنى علممېرلىكده گوروردو. شاعير سنى و شيعه طريقتلى ايله ايكي قىسمه پارچىلانميش مسلمان
 ناليمى بير شيعى و اجتماعى امال اطرافيندا بيرلشميه، علمه و معارفه بيهلنمگه چاغير يردى.

آيىل، اى ملت عىالى، بۇ نه جهل و جهالتدير؟
 ياتما، قارداش. بير اويان، گئندى قاباغا هامى ملت
 عىلمسىزلىك بۇ گوزهل فرقهنى زىنجيره ساليب،
 بىرى سنى. بىرى شيعه دئىين سالىدى عداوات.
 ايكىسى پىغمبريمىز واردى بىزيم، يا ايكىسى قرآن؟
 اويانين بسدى بۇ ملت نه فدر چكبيدى ذلت!
 صدقى قلب ايله وئريب اله - اله بير همراه اولون سين،
 بۇ عوام خلقىن اراسينداكى چيخسين بۇ كدورت!...

م.ت.ت. صدقى نين ديداكتيك و نصحيه، اميز فيكرلىرى «انجمن شعرا» نين ديگر عضولرى نين ديداكتيك
 گوروشلريندن فرقى اولراق اورتا عصرلرين دىنى - معارفچى ايدئولوژيسينا دائىل، ۱۹ - جو عصرين
 معارفچى - رنالىزمينه سۇلكه نيردى. شاعيرين پونز يادا رئاليست موقعه دايانماسى نين اساس سببلريندن
 بىرى اونون پداقوژى فعاليتى ايله باغلى ايدى. صدقى غزل ژانريندا باشقا ديگر فورمالاردا قلمه آلدىغى
 معارفچى شعرلرى نين چوخ قىسمينى محض اوزونون معليلملىك فعاليتى دۇرونده قلمه آلميشدير.

م.ت.ت. صدقى نين معارفچى شعرلرى ايجريسينده اونون اوردو باددا و نخجواندا معليلملىك ائتديكى
 واختلاردا «اختر» و «مكتب تريبه» نين شاگردلرى اوچون يازديغى «از صدقى» سرلوحه لى دۇردلوكلرى ده
 ده يرليدير. آچديغى يئنى اوصوللو مکتبلرين مىلى تحصيل اوچون عوضسيز اهميتىنى درك ائدهن صدقى بۇ
 مناسبتله يازير:

عجب خوشبخت اولور هر کس
تورتور ماوا بسو مکتبده
جهالتدن چيخار هر کس
ائنده سونا بسو مکتبده

جهالت آدمی ائیلر
یقین حیوانیدن بدتر
گرا انسانیت آختارسان
اولور پسیدا بسو مکتبده

م.ت. صدقی عقلی ، فیزیکی و معنوی انستتیک تربیه‌نین فۇرمالاشماسیندا مکتبین رولونا خصوصی قیمت وئریردی. او «اختر» و «تربیه مکتبی»نین شاگردلری اوچون قلمه آلدیغی معارفچی شعرلرینده اوشاقلاری غیر تلی اولماغا، علمین سیرلرینه بلد اولوب جهالتدن آیینماغا، قونشو مللترلدن گئری قالماغا و مدنیت کسب اندیب اوز خلقینی انکشاف ائتمیش خلقلرین سویه‌سینه یوکسلمه‌یه سسله‌ییردی. صدقی شاگردلرینه باشا سالیردی کی، علم تحصیل ائده‌نلر راحتلیق تاپار. علمسیز کسلرین حیاتی همیشه مشقتده کنچهر. واختیندا علمه صاحب اولانلار آخیردا پشیمان اولوب طالعلریندن گیلنی لئمزله:

آی اوشاقلار، ائده‌ک بیز ده غیرت
تاکی، تحصیل ائده‌ک آدمیت
بلکه بسیزدن گئده بسو جهالت
چکمه‌یک خلقدن بساری منت
کنچمه‌میش، کنچمه‌میش وقت فرصت
ائیله‌یک، ائیله‌یک درسه دقت
علم تحصیل ائدن اولدو راحت
علمسیزلر چکر چوخ مشقت
هر کس کی، علمدن تاپسا قسمت
چکمز آخیردا هرگز ندامت
کنچمه‌میش، کنچمه‌میش وقت فرصت
ائیله‌یک، ائیله‌یک درسه دقت
جومله عالم اندیب علمه رغبت
تاپدیلا هر بسیری شأن و شوکت
بسو نه انصافدیر، نه موروت
قونشولاردان چکک بیز خجالت

كئچمەمىش. كئچمەمىش ۋەت ڧرست
انسىلەيك. انسىلەيك ڧرست

بۇ شەرلر سۇن ايكى مصرعسى نترات شىكلينده يازىلدىغى اوجون بوتون بندلر ائخىرىندا تىكرارلايدى. چوخ گومان كى. صدقى اوز شەرلر ينده كى معارفچى ايدىيالارى شاگردلره داها درىندن مىمستىك و اوبلار ائستىتىك دوقونو انكتاف ائىدرومك مقصدىله همىن شەرلردن نغمه درىلر ينده تارىس و امىطهسى كىمى استفاده ائىتىدېر.

م. ت. صدقى مکتبه تىكجه اوغلان اوشاقلار ائىن دىلل. قىزلار ائىن دا تحىصىله جلب اولونماستىن بۇيوك قايغى ايله بانا تىردى. شاعىر گله جىك نسل ائىن خلتى روحدا و مىلى زمىهلر اساسىندا تربيه اولونما اوجون قاديانلار ائىن بويوك رولونا ائىنانىر و بونا گۇره ده اولنلار ائىن علمه و معارفه بىيله نىمهلر ينده خصوصى اهمىت و نرىردى محض بونا گۇره ده صدقى معارفچى شەرلر ائىن بىرىنده قىزلار ائىن دىلى ايله اوغلانلارا خطاباً دئىردى.

گل و نرهك ال . اله. يۇلداش اوغلان
جمع اولاق بىر بىره، قارداش اوغلان
بىر چىخاق جهلدىن بىز كىناره
علم تحىصىل اندهك بىر باش اوغلان
يىت. ائىلاهى. بىزىم دادىمىزا
اجر عطا ئىيله اوستادىمىزا
ڧكر اندهك بىز گرهك صبوحيله شام،
علم. صنعت اوجون اندهك اقدام،
تا اولاق قىللىمىز بىرجه آرام
بىز ده راحت اولاق. ائى كاش اوغلان
يىت ائىلاهى. بىزىم دادىمىزا
اجر عطا ئىيله اوستادىمىزا

اى خدا. باخ بسۇ مال و پره سن
عسۇم عطا ئىيله باعئلره سن
گولۇستان ائىچره گولون دهره سن
تا اولاق مىلته بادداش اوغلان
يىت ائىلاهى. بىزىم دادىمىزا.
اجر عطا ئىيله اوستادىمىزا

شعر ن تقرات حىصه سىنده صدقى معلمين تعليم و تربيه ساحه سىنده كى امه گينه يوكسك قيمت و نوبر و بۆيوك پداقوژى اوستاليقلا شاگردلره معلیمی سئومه یی. اونا حۆرمتهل ياناشماغى آشیلاییردى شعرين تقرات حىصه سىنده كى «اجر عطا ائيله اوستادیمیزا» ایفادهسى نغمه درس لرینده شاگرد طرفیندن بیر اغیزدان اؤخوندوغو اوچون صدقى نین معارفچی ایدیلارلار نین كوللكتیو شكیله منیمسه دیلمه سینه خدمت اندیردى. بۇ یوللا شاگردلرده مکتبه، علمه، اوستادا و معلمه مناسبت حسینى فۇرمالاشدیران صدقى اولارلا باشا سالیردى كى. علمه و صنعته بیله لمك ضرورى دیر. معلم ده والدین قدهر اوشاقلارین تحصیل و تربیه سىنده زحمت چكیب قایغى گۆستریردى. اونا گۆره ده هر بیر شاگرد معلیمی سئومه لی، اونون زحمتی نین مقابلینى اؤز ساوادى ایله اؤده مه لی دیر.

م.ت صدقى نین معارفچی دونیا گۆروشونون فۇرمالاتماسیندا او دۆرده نشر اولونان «اختر»، «فریاد»، «پرورش»، «مظفر»، «ترجمان» و «اکینچی» کیمی مطبوع اورقانلارین دا خصوصی رولو اؤلموشدور صدقى بۇ غزتلرین اکثریتینی مطالعه اندیر و همین غزتلرین بعضیلرینده دۆرو معارفچی ایدیلارلارینى عكس اندیرن یوبلیسیست مقاله لرله چىخیش اندیردى. خصوصیله سیدعظیم شیروانى نین «اکینچی» غزنتى صحیفه لرینده كى معارفچی چىخیشلاری ایله تانیش اولان صدقى اؤز شعر یارادیچیلیغیندا دا شیروانى نین معارفچی ایدیلارلارینا سس و نوبر، شعرلرینده بۇ ایدلاری تبلیغ ائتمه یه چالیشیردى. تصادفی دئییلدیركى. صدقى د- معارفچی معاصرى سیدعظیم شیروانى کیمی اوغلو محمدعلی یه عین روحلو نصیحتنامه یازمیش و سیدعظیم یین موقعینده دایانمیشدیر. شهبه سیز کى بۇ نصیحتنامه صدقى نین تکجه اؤز اوغلونا دئییل، بوتولوکده شاعیرین یئنی یئتمه لره گنج نسله اولان نصیحتی ایدى. چوخ گومان كى، صدقى بۇ نصیحتنامه سینی قلمه آلارکن سیدعظیم شیروانى نین اوغلونا نصیحت لریندن خبردار ایدى. چونكى شیروانى نین نصیحت لرینده اؤلدوغو کیمی صدقى نین نصیحتنامه سىنده ده علمه، معارفه و مدنیت چاغیریش اساس یتر توتور. صدقى ده شیروانى کیمی اؤز اوغلو محمدعلی یه مکتبه گئتمه یی، علم و صنعت اؤیره نمه یی، جهالتدن آزاد اولماغى، تورک روس، عرب و فارس دیللرینی اؤیره نیب ادب و معرفته بیله نتمه یین توصیه اندیردى.

گۆزومون نوری. ای محمدعلی،
کومک اولسون سهه علی الولی
ای منیم سرو باغ و بسوستانیم
ای منیم بسولبول گسولوستانیم
من منیم جیسیم ایچره جانیمسان
سن منیم طسقل خانیا نیسان
نه قدهر کى. وار ایسنده فرصت
در سینه انسییه همسر زامان دفت
یئتیشتییدی زمان علم و ادب
منزلین انیله گوشه مکتب

دەبىدىم مەكتەپ بىلەن بىرگە
قېشىش ۋە ھەم ياز ھەم ئۇخۇ، ھەم ياز
دەرسىۋى ياز، ئۇخۇ، ئىيلە ئازىر
سەننە ۋە ئىررەم قەلم، كەغىز ۋە دەفتەر

م.ت. دەقى بېشقا مەئەرفەچى ئىررەندە ئۆلدۇغۇ كىمى، بۇ نەسىھەتنامە سەندە ئەقلى تەربىيە يە ئوستونلۇك ۋە ئىررىدى. بۇ يۈك بېشقا قوق ئىسان شەخسەتە نىن فۇرمالا شەمەسەندە ئەغىلى تەربىيە نىن ئاساس رولونۇ دوزگۇن قەمەندە ئىررىدىكى ئوچۇن بۇ قەئەتە گەلەردى كى، ئوشاقلاردا ئەغىلى كەمەللىك يارەتمەدەن شەخسەتەن كەمەللىگە نەئەل ئۆلمەق ئۆلمەز. ئۆدۆر كى، بۇ يۈك تەربىيە نەزەرىيە جەسى ئولان دەقى ئۇغۇنا تۈسە ئىررىدى كى:

بەتۇن دۇنيانى ئەلم ئىدەر ئەبەد
ئۆزۈن ئۇ ئىيلە جەھەلدىن ئەزەد
رۇزگەرەن كەئچەرمە ئەفەلت بىلە
ئەلم تەئەسىل ئىيلە دەقت بىلە
ئۇمرونۇ مەسرفە ئىيلە بىر نەئچە بىل
تەكە، تەئەسىل ئىيلە بىر نەئچە دەقت
رۇسجە، فەرسجە، تۇركجە، ھەم ئەربى
بەنۇنلارى بىلەمكە ئەرتىرار ادەبى
سەن دە ئۆيرەن كى. ئەھل ئەھل ئەھل ئەھل
بەلكە فى الجەمەلە، بەكەمەل ئۆلاسەن
ئۆلاسەن نەكى نەم ۋە ئەزەدە
ھەم بۇ دۇنيادە، ھەم ئۇ دۇنيادە!

دەئەنلەرە ئىكۇن ۋە رەراق بۇ قەئەتە گەلە بىلەرىك كى، م.ت. دەقى بېشقا قۇزى، نەش ۋە پەبلىسەست يارەدە جەلەغىندە ئۆلدۇغۇ كىمى ئۆزۈن شەئە يارەدە جەلەغىندە مەئەرفەچى رەئەلىست موقەدە دایەنەش ۋە ۱۹ - جۇ ئەسەر ئۆردۇبەد ۋە نەئجۇان ادەبى مەئەطى نىن فۇرمالا شەمەسەندە مەسئەنى رول ئوينا مەشەدەر ■

هنر و ادب آذری در عهد خان نشینی

● صمد ساداری ما

چنانکه قبلاً اشاره شد، هنر و ادب در دوران خان نشینی در قره باغ، پیشرفت قابل توجهی نمود، چرا که فرمانرویان قره باغ در این روزگار نه تنها خود مشوق ادب و هنرمندان بودند، بلکه اغلب اعضای خاندان جوانشیرین، شاعر، ادب و هنرمند بودند.

ظهور ملاپناه واقف نیز در این عهد، نقطه عطفی در تاریخ ادبیات آذربایجان به شمار می‌رود. این شاعر اندیشمند و دولتمرد سترگ، نه تنها به عنوان وزیر ابراهیم خلیل خان جوانشیرین، گرداننده امور و سیاستگذار خان نشینی بود، بلکه زندگی ادبی و خلاقیت‌های هنریش در آن برهه چنان تأثیر ژرفی بر ادبیات آذربایجان برجای گذارد که آثار شگرف آن در نسل‌های بعدی نیز نمودار بود. چنانکه پس از درگذشت ملا محمد فضولی نا ظهور واقف، حادثه مهمی در ادبیات آذربایجان رخ نداده بود و می‌شود این مرحله را دوره فترت ادبیات آذربایجان نامید.

در سال‌های حاکمیت جوانشیرها، شوشا مرکز حکمرانی ایالت قره باغ، به کانون علم و ادب تبدیل شده بود و ملاپناه واقف که از سال‌ها قبل، شروع به سرودن شعر نموده بود، در این ایام، زندگی‌اش در شوشا و جوش خوردنش با مردم قره باغ، در حباب ادبی وی تحول ژرفی پدید می‌آورد. واقف، علاوه بر شاعری و معلمی، تیراندازی ماهر و معماری توانا بوده است و به نجوم، به ویژه مطالعه ستاره‌ها نیز علاقه داشته است. به تأکید آدولف برگر شرق شناس آلمانی، ساختمان‌های بزرگ شهر شوشا زیر نظر او ساخته شده است.

واقف که نماینده ادبیات آذربایجان در عصر خویش بود، عصری که ادبیات شفاهی خلق آذربایجان، به اوج شکوفایی خود رسیده بود و ادبیات شفاهی بنابه گفته «ماکسیم گورگی» پیوسنه مادر ادبیات مکتوب است و ملاپناه واقف نیز در ادبیات شفاهی زمان خود مطالعه و تسلط استادانه داشت و از زندگانی و آثار بکایک سرچنبانان آن آگاه بود و در خلافت آثار ادبی خویش از آن‌ها الهام گرفته و بهره‌ها می‌برد. لذا او پس از آن که نوانست زبان کتبی و شفاهی ترکی آذری را با هم آشتی دهد. آفرینش ادبی او با ادبیات شفاهی و فولکلوریک آذری بستگی حیاتی پیدا کرد و او در این زمینه چنان پیش رفت که نه تنها در قره باغ، بلکه در سراسر آذربایجان مورد توجه مردم این سرزمین گردید و امروز پس از گذشت دو قرن، این مثل هنوز هم در

بین مردم آذربایجان رایج است که «هر او خوبان ملا ما ایلماز».

نکوفانی ادبیات آذری در این سالها چنان وسعت می‌یابد که شعر عاشیقی و فوشماهای آذری در دنیای شعر تمام ملل قفقاز، انعکاس وسیعی پیدا کرده و ادبیات آن اقوام را تحت تأثیر قرار می‌دهد. شعرای ارمنی و لژیگی، چکامه‌هایی به زبان ترکی آذری می‌سرایند و اشعار آذربایجانی در ارمنستان و گرجستان مورد حسن توجه مردم قرار گرفته و به خط ارمنی و گرجی نوشته می‌شوند. بهترین نمونه تأثیر شعر آذری در شعرای ملل قفقاز، سروده‌های شاعر معروف ارمنی «سابات نوا» است. او اشعار نغز خود را به زبان مادریش ارمنی و به زبان ترکی آذری و گرجی سروده است. ابن تناعر ارمنی ساکن شهر تفلیس بود و در هجوم آقامحمدخان به این شهر کشته شده است.

در سده ۱۸ میلادی، در این سرزمین، پیشرفت موسیقی، نقاشی و معماری همچنان ادامه می‌یابد. موسیقی آذربایجانی با آهنگ‌های مردمی پسندیده‌تر از همه وقت گردیده بود. عاشیقی‌ها شعرهای جدیدی سروده. همراهِ ساز می‌خواندند. خوانندگان نواها، تصنیف‌های جدید ساخته توأم با مقام‌های قدیمی با لحن دلپسندی نغمه‌سزائی می‌کردند. از آلات موسیقی ساز، تار، کمانچه، نی، سورنا، نقاره و دف توسط نوازندگان نواخته می‌شدند.

درباره محل تولد ملاپناه واقف دو نظر وجود دارد. مؤلفین دایرة‌المعارف آذربایجان، زادگاه او را محال قزاق، قریه صلاحلی می‌دانند و صاحب تذکره نواب آن را قزاق شمس‌الدین از توابع گنجه نوشته است. واقف ایام شباب را که موسم عیش و سرور و کبر و غرور است در پریشان حالی به سر می‌برد که سرانجام در سال ۱۱۷۶ هـ / ۱۷۵۹ میلادی با بروز نابسامانی و هرج و مرج در سرحدات گرجستان، برای کسب معیشت و گریز از مسکن، دیار مألوف خویش را وداع کرده عازم قره‌باغ می‌شود و چندی را در آن سرزمین بی‌یار و یاور سپری می‌کند. اما در سابه درایت و بییش و آگاهی از فرهنگ و تمدن عصر خویش به ابراهیم خلیل‌خان جوانشیر والی قره‌باغ تقرب می‌جوید و به منصب ائشیک‌آقاسی منصوب می‌شود و سپس سب وزارت وی را به عهده می‌گیرد.

خلافت واقف در سرودن شعر، نقطه عطفی در تاریخ شعر و ادب آذربایجان است. او در سرودن شعر کلاسیک شرقی، مهارت کامل داشت و در قالب‌های غزل، مخمس، مستزاد و سایر انواع شعر آثار ارزشمندی خلق کرده است. واقف به ادبیات سفاهی مردم و شعر عانیق‌ها (قوتسالار) نیز دلپسنگی عمیق و گراش و صف نابدیر داشت. او ادبیات ملی آذربایجان را بارور ساخته و به حق از صاحبقرانان شعر و ادب قرن هجدهم میلادی آذربایجان بوده است. واقف در ودن شعر فارسی نیز صاحب قریحه بود. در اینجا یک قطعه متنوی منسوب به واقف را می‌آوریم:

چسو شد از مردن لیلی خبردار	شسیدستم که مسجون دل آزار
به سوی تربت لیلی شتابان	گریبان چاک زد با آه و افغان
به هر سو دیده حسرت گشاده	در آن جا کودکی دید اساده
چو آن کودک بخندید و بدو گفت	نشان فبر لبلی را از او جست
ز من کی این تمنا می‌نمودی	که ای مجنون ترا گر عفل بودی

میان قبرها را جستجو کن
ز هر خاکی که بوی عشق برخاست
ز هر مرقده کفی از خاک بو کن
یفین کن تربت لیلی، همانجاست
رمسوز عشق از آن کودک بیاموز

م.ف. آخوندوف، در مقدمه‌ای که برای آثار واقف نوشته، او را سلسله جنبان و بنیانگذار شعر نو آذربایجان شمرده است.^۱

در این برهه از تاریخ، در کنار ملاپناه واقف، باید از ملا ولی ودادی نیز نام برد و از خلافت ادبی و خدمات گرانبهای وی به ادبیات آذربایجان سخن گفت.

«سیرز ولی ودادی ابن بابرام خان بهارلو شاعر بزرگ آذربایجان در سال ۱۱۲۴ ه.ق، ۱۷۰۷ میلادی در قریه نسمگیر گام بر عرصه حیات نهاد و در قریه پویلی از استان فزاق به تحصیل پرداخت و زبان‌های فارسی و عربی را کاملاً فرا گرفت. بیشترین سالهای حیاتش را در قریه شیخلی سپری کرد و مدتی نیز در آنجا مکتب‌داری کرد.

ملاپناه واقف در سال ۱۱۷۶ ه.ق به همراه خانواده‌اش راهی قریه باغ شد. در این کوچیدن، ودادی نیز همراه واقف بود. این دو وجود معزز و حمیده صفات، اوایل ایام زندگی، چندی را در عسرت و پربشان حالی سر کرده‌اند. اما سرانجام انوار علم و کمال آن دو در انتظار مردم تلالوئی واحد می‌یابد، علی‌الخصوص در نظر کسما منظر ابراهیم خلیل خان مرحوم.

ودادی با واقف پیوندی ناگسستنی داشت، تا جایی که اگر در کنار یکدیگر نبودند، با تبادل مکاتبات منظوم فی‌مابین، از حال یکدیگر باخبر و تسلی خاطر می‌یافتند. واقف می‌گوید:

ودادی دن گلن کاغذ منی فرخنده حال ائتدی
بو حالی گئوردو غم، فی‌الحال مندن انتقال ائتدی
اوچوب کونلوم فونسو، یرواز فیلسا اوج اعلا به
عجب یوخ کی بو مکتوبو اؤزونه پرر مال ائتدی

ترجمه:

ودادی نامه‌اش آمد بسی فرخنده شد حال
که غم فی‌الحال بیرون شد چو پی برد او بر احوال
اگر مرغ دلم اکنون به اوج سمان پرد
عجب نی، چون که این نامه بر و بال خودش بنمود

ودادی در سال ۱۲۲۵ ه.ق / ۱۸۰۹ میلادی در قریه شیخلی سفر آخرت نمود و در گورستان آگسی قایاسی^۱ و یا در گورستانی که در شیخلی بزای او ساخته‌اند، مدفون گشته و با وجود این که ودادی ن خلیق

۱- ریاض العاتقیں - ص ۲۷۹ تا ۳۰۴

قوشماها و گرایلی هایش، شاعری مردمی و رئالیست شناخته شده، مع الوصف در آفرینش آثار کلاسیک در انواع فوالب شعری چونان غزل، مخمس، مسدس و غره و بحر و توان خود را نشان داده است و آگاهی خود را در علم عروض و قافیه ابراز نموده»^۱

«ودادی عالم‌تر از واقف و بر زبان مسلط‌تر از اوست. در اشعار او، کلمات عربی و فارسی، نایع آهنگ و قوانین زبان ترکی است. سخنان انتخابی او صاف، تمیز و روشن هستند. اینک نمونه‌ای از سرودهای او:

گل چکمه جهان قیدینی سن، جان بئله قالماز
چوخ آغلاما قان دیده گریان بئله قالماز
گول وقتی کئچر سبر گولوستان بئله قالماز
هر لحظه کؤنول خرم و خندان بئله قالماز
بیر جام یئتیر ساقی کی دوران بئله قالماز
تن بیر گون اؤلور خاکلی له بکسان بئله قالماز^۲

چون صحبت، از ادب و هنر در عهد خان‌نشین در قوه‌باغ است، لذا لازم است که به برخی از افراد هنرمند و هنرپرور خاندان جوانشیر اشاره‌ای گردد و تنی چند از اعضای باذوق و قریحه و اهل قلم این خاندان معرفی گردد. گفتنی است که اغلب افراد خاندان جوانشیر دارای طبع لطیف و صاحب‌قلم بودند. ابوالفتح خان (طوطی)، آغاییگم (ملولی)، جعفرقلی خان (نوا)، خورشیدبانو (ناتوان)، قاسم‌بیگ ذاکر، مهدیقلمخان (وفا)، محمدبیگ (عاشق)، باباییگ (شاکر)، عباس و... از جمله کسانی هستند که از این خاندان برخاستند و هر یک در سیر تاریخ ادبیات آذربایجان، منشاء خدماتی گشتند.

● ابوالفتح خان جوانشیر، متخلص به طوطی پسر کوچک ابراهیم خلیل خان، از جمله افراد با ذوق و اهل قلم این خاندان است. «شیرین کلامی که طوطیان هندوستان، بلاغت او را بدین بیت شکرریز خطاب کنند.

طوطی نگوید از تو دلاوبزتر سخن
با شهد می‌رود ز دهانت بدر سخن

ذات حمیده‌اش، چندان که خواهی به نیکوئی معروف و صفات پسندیده‌اش چندان که جوئی به کرامت و شرافت موصوف... از امرای بزرگ است و رهاننده بزه از چنگ گرگ. صدقاتی با مناعت و بزرگواری دارد و سخاوتی با دست تنگی و فراخ دلی آرد... و این امیر در نظم و نثر بی نظیر است. گاهی به دستگیری قلم به دستان محرم، رقیمه‌های لطیف مضمون نویسد و به ندرت شعری نیز گوید. این دو بیت از اوست:

۱- ریاض العاتقیب - ص ۳۱۷-۳۱۲

۲- دکتر جواد هیب - نگاهتی به تاریخ ادبیات آذربایجان (ج ۱) ص ۸۵

دیدن ترا و دل به تو بستن گناه من
دل را به حرف غیر شکستن گناه کیست؟
دارم اندر هوس وصل خیال عجیبی
چه خیال عجیبی فکر محال عجیبی»^۱!

با صلاح‌دید پدرش به ایران آمده و در پیش عباس میرزا تقرب یافت و در سال ۱۲۵۵ هـ ق درگذشت.
اینک نمونه‌ای از غزل‌های ترکی او:

او گون کیم حسرتیله اول بت زیبادن آیریلدیم
قالب بیر صورت بی حس کیمی معنادن آیریلدیم
چکیب ال خلقدن مجنون صفت صحرایه اوز قویدوم
کسیلمیش صبر و تابیم وصلت لیلی‌دن آیریلدیم^۲

آغاییگم معروف به آغاباجی دختر ابراهیم خلیل خان جوانشیر و همسر فتحعلی‌شاه قاجار که به شرح حال وی مختصری اشاره شد، از دیگر اعضای خاندان جوانشیر است که طبع شعر داشت و ملولی تخلص می‌کرد. دو فرد زیر از آثار طبع روان اوست:

سوختم از آتش غم، ناصحا تا کی ز منع
می‌زنی بر آتشم دامن، برو خاموش باش

همچنین:

تا حشر نویسند اگر، می‌نشود طی
نه دفتر حسن تو، نه طومار فراقم^۳

جعفرقلیخان جوانشیر متخلص به «نوا» نیز از جمله ادبای خاندان جوانشیر است که ذوق لطیف ادبی او با قدرت بدنی و شیردلیش درهم آمیخته و شخصیت برجسته‌ای از او به وجود آورده است. مجتهدزاده قوه‌باغی درباره‌ی وی می‌نویسد:

«این منبع جود و سخا، معدن فیض و عطا، که خوان و سفره احسانش، غد و عشاء، صبح و مساء، مجمع فقرا و موقع مساکین و ضعفا بود، نام نامی و اسم گرامی‌اش، جنت مکان و خلد آشیان، مرحوم جعفرقلیخان، شبل محمدحسن خان بود. محمدحسن خان مزبور فرزند نخست مرحوم ابراهیم خلیل خان جوانشیر بود. که به سبب لیاقت و فراست سرشارش، پدر او را به جانشینی خود برگزیده بود. اما با عنایت به مضمون العبد یدبر الله یقدر، در زمان حیات پدر، پیمانانه مرگ را سرکشید و سر بر تراب تیره نهاد.

۱- عبدالرزاق دنلی - نگارستان دارا - ص ۱۰۸. ۲- دکتر جواد هیئت - بیستین - ص ۱۲۱

۳- ریاض العاشقین - ص ۳۶

اما جعفر قلیخان، این تیربچه جوانشیر چونان شیر جوان، پرصلابت بود که یلان و دلیران بی‌پروا از برابر تیغ آتش‌بارش، مانند پشه‌ای ناچیز گریزان بودند. بعد از آن که گلشن عمر جلد بزرگوارش، ابراهیم خلیل خان، روبه خزان نهاد،^۱ بنابه جهانی به دولت علیه ایران ملحق شد و به فتح‌علیشاه تقرب جست و در التزام رکاب شاه فاجار، فتوحات بسیار کرد و مجدداً به وطن مألوف بازگشت و بعد از مدتی کوتاه، حسب‌الامر امپراتور روسیه، معظم‌له را تحت‌الحفظ به پترزبورگ، پایتخت روسیه، بردند و مدت هشت سال در آن کشور باقی ماند و با کسب منصب ژنرالی، دوباره به قلعه [= شوشا] بازگشت.

به تاریخ ۱۲۸۴ هـ.ق، ینجه‌گرگ اجل را گرفتار آمد و به وادی خموش آباد گام نهاد بلی:

دنسیا به مسئال کوزه زریین است
گه آب درو تسنخ، گه‌هی تنسیرین است
پر غره مشوک‌ه عمر من چندین است
این اسب اجل زیر زین است

خلاصه، نوا، صاحب طبع روشن و خداوند کلام مسحسن بود و از آن جمله، جوابی است که به میرزا حنوفر دی منخلص به صفا داده:

سوی یساران و فسایشه سلامی دارم
غله و دله عجب طرفه کلامی دارم
رخ نمی‌پوشم از این عرض کنم فرض‌العین
چون که در پیش شما شهرت تامی دارم
گرچه ماتیم و پیاده ز چنین گردش چرخ
اسب‌دزد بسزده و در دست لجامی دارم
نیست در شیشه ما فرق حلالی ز حرام
گر فسبولش بکسنی رخس حرامی دارم
عرض من همه شوخی است و نه صدق و صفا
پر منرسید که از کلمه لامی دارم
ای نسوا گسر نکسنی راضی دان قاضی را
با نو نا روز جزا بحث مدامی دارم^۲

در قرن نوزدهم، سه جریان ادبی فوی. در این حطه وجود داشت. یکی از آنها جریان بی بود که کلاسیسم محلی را تداوم می‌بخشید و نمایندگان قاسم‌بیگ، ذاکر و محمدبیگ عاشق بودند. جریان دوم، مربوط به مرزا فتحعلی آخوندزاده بود که اکثر طرفداران افکار غربی و نثرنویسان در اطراف وی گرد آمده بودند. گروه

^۱ ابراهیم خلیل خان، به تحریک وی و به دست افراد سرگردینا و نوویج کشته شد. شرح این حادثه در فصل بیست و نهم کتاب «تاریخ ایران» - ص ۷۳.

سوم، شعرای غزلسرا و ادبائی بودند که در مجلس انس تشکیل یافته بودند و نماینده‌شان خورشیدبانو ناتوان بود.

● خورشیدبانو دختر مهدیقلیخان، آخرین خان قره‌باغ و نوه ابراهیم خلیل خان جوانشیر بود و به دبیر علف هم به «خان قیزی» معروف گردیده است. مادرش بدرجهان بیگم نیز نوه جوادخان حاکم گنجه بود. ناتوان در سال ۱۲۵۳ هـ.ق، ۱۸۳۷ میلادی، هنگامی در شهر شوشا دیده به جهان گشود که زادگاهش روزهای سخت و فلاکت‌باری را می‌گذراند. چرا که پس از کشته شدن ابراهیم خلیل خان و اعضای خانواده‌اش به دست مازور لسانوویچ، قتل و غارت و مهاجرت در قره‌باغ بیداد می‌کرد. و این پریشان حالی در ادبیات نیز به میر گذاشته و آن را بی‌رمق کرده بود. این وضعیت حساس با تأثیر گذاشتن در اعماق روح خورشیدبانو، او را به یک، غزلسرای غمگین و دردآشنا تبدیل کرد. ناکامی وی در زندگی خصوصی و مرگ نابهنگام پسرش نیز این حالات را تشدید کرد.^۱

«خورشیدبانو ناتوان، یکی از پرقدرب‌ترین شاعره‌های قرن نوزدهم آذربایجان است که اثرات بزرگ و ستیغ در پیشرفت و پیشبرد شعر و ادب آذربایجان داشته و این گوهر رخشان و خاتون عالی‌مقام تمام هست عاله خود را مصروف تعالی ادبیات و آبادی آذربایجان نموده بود. خورشیدبانو تقریباً بیست سال رهبری انجمن ادبی «مجلس انس» را به عهده داشت و اکثر شعرهایش بلافاصله بعد از سروده شدن از طرف دهها شاعر بزرگ و سرشناس، در مقیاس بی‌قیاس مورد استقبال قرار گرفته و انواع و اقسام نظیره‌ها و تضمین‌ها بر شعرهایش سروده می‌شد و قاطعانه می‌شود گفت که اگر این نظیره‌ها و تضمین‌ها روزی گردآوری گردد، به نوبه خود دیوان کاملی را تشکیل می‌دهد.

پشتیبانی مادی و معنوی خورشیدبانو از شعرا، نویسندگان و فقیران و مسکینان به قدری وسیع و گسترده بود که هر طالب علم و ادبی، از هر شهر و دیاری جهت برطرف نمودن نیاز مادی خود به سراغ آن «دُر یکتا» و ندره والا می‌رفت و از خان نعمت پربرکت او بهره‌مند می‌گشت. کار اعطای شهریه به دانشجویان بی‌ضاعت و اطعام فقیران و بینوایان و در پناه گرفتن بی‌پناهان بی‌سرپرست به قدری گسترده و چشمگیر بود که روزنامه کاسپی در شماره ۵ سال ۱۹۱۱ میلادی به صراحت و ظرافت خاص خود، پرده از راز این کمک‌های بی‌دریغ بر طالبان مسکین و شعراء و نویسندگان فلم مشکین برداشت و نوشت: «نه تنها هنرمندان قره‌باغ، بلکه تمام قفقاز در زیر حمایت او فرار دانستند».

به همین خاطر است که مرگ آن نادره دوران به عنوان «فلاکت ادبی» آذربایجان محسوب گردیده و هنوز هم که هنوز است بعد از گذشت یک قرن از مرگ آن خورشیدتابان و آن طایر علیین آشیان، هیچ زنی، بلکه مردی، نه تنها در ادبیات آذربایجان، بلکه در ادبیات معاصر جهان نتوانسته مشعل خاموش او را با دم گرم خود روشنی بخشیده و گرمی و صفای «مجلس انس» و خاطره ناردانه‌های آن نادره دوران را زنده کند. ... هر غزلی از خورشیدبانو ناتوان، بلافاصله از طرف دهها شاعر بزرگ از قره‌باغ، شکی، شیروان، باکو، قوبا، گنجه، نخجوان، اردوباد، شوشا و شاماخی نظیره و جواب و تضمین‌گویی می‌شد.

۱- دکتر همت - پیتس - ص ۱۷۶

... خستگی روحی و جسمی عاقبت در اول اکتبر سال ۱۸۹۷ دست به دست هم داده شاعره بزرگ را به سوی مرگ سوق داد. پیکر رنج‌کشیده وی در میان ماتم اکثر اقشار شهر شوشا به قبرستان «عمارت» آغدام منتقل و در آنجا به خاک سپرده شد.

بدین ترتیب مرگ غم‌انگیز خورشید ادب آذربایجان، در ظلمت فقر و افلاس تمام ادب‌دوستان و ادب‌پروان را در ماتم عمیق فرو برد و روزنامه‌ها و مجله‌های «قافاز»، «ترجمان»، «مشاک»، «نور دور» راجع به حیات پربار و مرگ اسفبار شاعره مقالاتی منتشر کرد.

مؤلف «ریاض‌العاشقین» اشعاری در مرثیه آن نادره دوران سروده است که ابیاتی از آن را می‌آوریم:

صبح چون خورشید رخشان رخ نمود از کوهسار
شد نهان خورشیدبانو از نظر خورشیدوار
الله‌الله این چه خورشید است شد پنهان ز چشم
زین علامت ره ببردم شد قیامت آشکار
گر کسی گوید حیات شهر ما بر دست اوست
پس چه شد دست از حیات خود بشت آن شهریار
می‌همی گویم که او دانست این معنی که هست
آب کوثر در خور این چشمه بخشد کردگار
زان سبب تعجیل کرد سوی بهشت جاودان
تا که گیرد ساغر از ساقی کوثر بی‌شمار

حال، مجسمه برنجی و سنگی از شاعره در شهر باکو و شوشا قرار دارد و مکان‌های مختلفی به نام او در آذربایجان نامگذاری شده است.

اکثر اعضای خانواده خورشیدبانو دارای طبع شعر بودند که به اشعار چند تن از آنان اشاره می‌کنیم. فرزند خورشیدبانو ناتوان به نام مهدیقلیخان با تخلص «وفا» شاعری توانا بود که به دنبال اختلاف نظر با شاعره او را ترک و به دیار غربت سفر نمود.

او مدت‌ها سمت آجودانی سردار اکرم در نفلیس را داشت و در سال ۱۳۱۰ هـ ق با مؤلف ریاض‌العاشقین ملاقات و نمونه‌هایی از اشعارش را جهت درج در تذکره مذکور در اختیار وی نهاد. نمونه‌ای از اشعار او:

ای عقل و دل اهل نظر داده به تاراج
شاید که ستانی تو ز خوبان جهان باج
با این همه خوبی و لطافت که تو داری
حیف است دل تیره در آن سینه چون عاج
بیرون نرود مهر وطن از دل تنگم
تقدیر قضا گرکندم از وطن اخراج

● «خان‌بیکه» دختر خورشیدبانو ناتوان که از شوهر اولش «خاسای خان» بود، نیز از شاعره‌های شناخته شده عصر خود بود. او همراه با دختر خود صنوبر خانم، در سال ۱۹۰۲ میلادی، قبر مادرش ناتوان خانم را در گریستان عمارت آغدام زیارت کرده بود. اینک نمونه‌ای از اشعار او:

ای نور دو چشمیم آنا - آنه	سالدین شرر فراقی جانه
آنا و آنا، باجی و قارداش	آهی یستیشیدیر آسمانه
سنسن اؤلارین مرادی دایم	ای بحر ی دل در یگانه
سانما کی، فراق سن‌ده‌دیر نک	بؤ درده دوشوب هامی زمانه ^۱

چون سخن از «قاسم بیگ ذاکر» و «محمد بیگ عاشق» به میان آمد که هر دو نماینده جریان‌های ادبی بودند، لازم است که این دو شاعر تأثیر گذار را نیز بشناسیم.

قاسم بیگ ذاکر (۱۸۵۷ - ۱۷۸۴) بزرگترین شاعر طنزپرداز قرن نوزدهم، از نواده‌های پناه‌خان، بانی دوده‌ان‌خان‌ی در قره‌باغ است و اشعاری را با اسلوب کلاسیک در قالب‌های مختلف سروده و غالباً از دو شاعر بزرگ ترک، شاه اسماعیل ختائی و ملامحمد فضولی الهام گرفته است.

● قاسم بیگ ذاکر، شعر را با الهام از واقف آغاز کرد و با پیروی از اسلوب واقعیت‌گرایی (رنالیسم)، در خلق این قبیل آثار جایگاهی بلند یافت. سروده‌های رنالیستی شاعر از آثار درخشان او به شمار می‌آیند. در شعر ذاکر، همواره ویژگی‌های محلی و ملی. خلق و خوی مردم، وصف ترکان خوبروی و نقش لباس‌های بومی آنان، نجلی چشمگیر دارد. وی با رعایت اسلوب کلاسیک، اشعاری در قالب مخمس، مستزاد، ترجیع‌بند، ترکیب‌بند، غزل و سایر انواع شعر سروده است که برخی از آنها را به صورت نظیره برای شاه اسماعیل ختائی، فضولی بغدادی، نشاط، آقامسیح شیروانی، و دادی و ملاپناه وافف سروده است.

ذاکر بیشترین سالهای عمر خود را در روستای خنزورستان که مهدیقلیخان به او بخشیده بود، در کنار روستائیان گذراند. در اشعارش، زندگی مردم تصویر گردیده است.^۲

آدولف برژه فرانسوی کتابی تحت عنوان اشعار شعرای آذربایجان در شهر لایپزیک نگاشته است که ز برگ ۴۹ تا ۱۱۳ اشعار ذاکر را دربر دارد.^۳

نمونه‌ای از اشعار قاسم بیگ ذاکر:

گوزوم قالدی ائشیکده یار دولتخانه‌دن چیخماز
کسیلدور شفقتین گویا من دیوانه‌دن چیخماز
طلب قیلدیم طبییمدن دوا، دؤندردی اوز مسندن
بؤ ایش کیم آشناندن وئردی اوز، بیگانه‌دن چیخماز

۱- دیوان خورشیدبانو ناتوان «سئجیلیمیش اترلر» ده‌کرستس حسین فیض‌اللهی وحید - ص ۳۴ - ۹

۲- دکتر هیئت - پیشین - ص ۱۵۱

۳- ریاض‌العاشقین - ص ۲۰۵

● محمدبگ جوانشیر، متخلص به عاشق، خلف ارشد بهودبیگ زنگلانی است، به طوری که خود گفته است. شاعر دارای دو تخلص بوده است. گاهی محمد و گاهی عاشق:

بیر نیچه ابل اؤزومر عشقه مقید قیلدیم
گاه عاشق آدیمی. گاه محمد قیلدیم

ترجمه

چند سالی است خوبشن را یای بند عشق کردم
گاهی عاشق اسم خود گاهی محمد خواندم

ساکن زنگلان از بواب نروسی قره باغ بود و اکثر اوقات در قلعه شوشی به سر می برد. مردی خوش سیما و به اشعار گفتن و خواندن، تشویق تمام داشت. اشعارش متفرق است و دیوان ندارد.

زمانی که دولت روسیه، سرزمین زنگه زور را به تصرف خود در آورد... دولتمردان روس... مادام العمر او را به سفر اردویاد تبعید کردند و سرانجام به سال ۱۸۶۱ میلادی روی در نقاب خاک کشید. از اشعار اوست.

بچه کیم اول سنسین غمزه خونخواره سی وار
دل زار بدمه منیم فسانلی جیگر پاره سی وار
دزاش کیمی منیم سالما نظردن ای گؤز
دؤت گرانما به، اونون سبعة سیاره سی وار^۱

وارليق

توركجه - فارسجا فرهنگى دركى

فصلنامه فرهنگى، ادبى، هنرى

۲۱ - جى ايل، باهار و ياي ۱۳۷۸، سايى: (۲-۱۱۳، ۱-۱۱۲)، صحيفه: ۲۴۸

مرحوم پروفيسور حميد نطقى

ياى سايميز
پروفيسور حميد نطقى به
حصص اند بليشدير.

نطقدن دوشمهدى ايللر بويو سنله ديلىمىز
وارليغين حيس ائلهدى دادلى سوزونده اتلىمىز
سن كيمي نعمت اوچون جمله «حميد» اولمالى ييق
يۇخلوغوندا نه قدهر آخسا دا گوزدن ستلىمىز
كۆننهك - اسماعيل حىلى

قيمت: ۶۰۰ تومن

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

- ۳. پروفیسور حمید نطقی بن ماتمینه - دو قوتور جواد هیئت
- ۷. رحمنلیک اوستاد حمید نطقی بن سون فاکسی
- ۸. اوستاد حمید نطقی بن وفاتی مناسبتیه - پروفیسور حمید محمدزاده
- ۹. پروفیسور حمید نطقی - م.ع. فرزانه
- ۱۲. مرحوم پروفیسور حمید نطقی ایله تائیشلیعم - ح.م. ساوالان
- ۱۵. سحرانی آقای زکریا طرزی در مراسم برگذاشت دکتر نطقی
- ۱۷. نگاهی به کارنامه درخشان ادبی - فرهنگی دکتر حمید نطقی - دکتر علی اکبر ترابی
- ۲۲. دو قوتور حمید نطقی و اونون ناطقلیک هنریندن بیر نتیجه خاطیره - علیرضا صرافی
- ۲۵. وارلیق فلسفه سی - ابراهیم روف
- ۲۷. ترن یولجولوغو - آسیا نطقی
- ۲۹. سوسونلوق - آسیا نطقی
- ۳۰. پروفیسور حمید نطقی بن «وارلیق» داکی یارادجلیعی - محمدرضا هیئت
- ۳۴. اوستاد نطقی بن وارلیق داکی اثرلری بین بیلجولرافیسی - بدیده هست
- ۳۹. چگونیه دکتر نطقی را شناختم - اسدالله کریمی
- ۴۱. پروفیسور حمید نطقی ایله صحبتلریم - علی شامل
- ۵۲. باش ساغلیعی مکتوبلاری
- ۵۷. عزیزه خانیم نطقی بین صمیمی صحبتلری
- ۶۰. دو قوتور نطقی بین دوشونجه لریندن اؤرنکلر - مسعود فوضات
- ۶۱. دو قوتور حمید نطقی بین شعرلرینه بیر باخیش - فرزانه دولت آبادی
- ۶۹. دو قوتور جواد هیئته ناش ساغلیعی
- ۷۰. در سوگ پروفیسور حمید نطقی - دکتر جواد هیئت
- ۷۲. دو قوتور نطقی و دیل مسئله سی - علیرضا صرافی
- ۷۶. شعرلر: ک.م. «سؤنم»، م.ه. حصاری، ملعی، ترابی، خباو.
- ۸۷. صمیمی گولوش - حمید فرشی
- ۸۸. خبرلر - م.ر.ه.
- ۹۰. مطبوعاتدا پروفیسور حمید نطقی - م.ر.ه.
- ۹۲. بیزه گللی مکتوبلار - م.ر.ه.
- ۹۵. کروان اولدوزو - اسماعیل هادی
- ۹۷. میرحمید نطقی - صمد سرداری بنا
- ۱۰۲. دو قوتور نطقی دن ایکی روانعی و شکیل

پروفیسور دوكتور حميد نطقى نين ماتمىندە

● دوكتور جواد هيئت

عربجه بير شعر واردير كى ضرب المثل حالينا گلميشدير:

يقولون ان الموت صعب على الفتي
مفارقة الاحباب و الله اضعف

مثالى بنله دير: دئيرلر كيشى يه اولوم چتين دير دوستلاردان آيريلماق واللاهي داها چتين دير

من حميد نطقى ايله ۵۷ ايلدن چوخدور دوست ، هم ده چوخ ياخين، عىنى فيكر و عقيدەلى و همسنگر اولموشام. او زمان او حقوق فاكولته سىنى ننى بيتيرميشدى، من ده طب فاكولته سىنه گئديرديم. او سىرالاردا (۱۳۲۱) آتام، دوكتور ابراهيم برزگر و بير نئجه آذربايجان رجاليه (شخصيتلى ايله) تهراندا آذربايجان جمعيتىنى قورموشدو. بيز ده اورا يا گئدر گلرديك. اورادا رسمى دانىشيقلار دا آنا دىلينده آپاريليردى. جمعيتىن «آذربايجان» آديندا بير غزئتى وار ايدى. دوكتور نطقى بۇ غزئتىن باش مقاله لرىنى يازاردى. بير ايل سۇنرا حميدله برابر توركيه يه گئديك. استانبولدا من طب تحصيليمه داوام ائتديم . او دا حقوق دوكتورا كورسونا يازيلدى. ۵ ايل اورادا برابر ياشادىق و محاربه نين آجى و چتين گونلرينه برابر دۇزدوك. سۇنرا من اختصاصىمىن (جراحى) داوامى اوچون پاريسه گئتديم. او دا دوكتوراسىنى آلبىرانا دۇندو و آباداندا اينگليز - ايران نفت شركتىنه گيردى و يئنى قورولان «عمومى علاقه لر و غزئته چيليك» اداره سىنده ايتسلمگه باشلادى و آز مدتده بۇيوك باشاريلار گۇستره رك اداره نين باشينا گئچدى. دوكتور نطقى سۇنرالار بۇ ساحه ده تدقيقات آپارماق اوچون اينگيلتره و آمريكايا گۇنده ريلدى. او ۱۳۴۱ دن سۇنرا تهراندا منتقل اولدو و نفت كونسرسيوموندا عىنى وظيفه نين باشينا گئچدى. بۇ سىرادا تهراندا آچيلان عمومى

علاقه‌لر فاکولته‌سینه (دانشکده ارتباطات عمومی) دعوت اندیلدی و اؤزادا اوستاد کیمی ۲۵ ایل تدریس ائتدی و ایکی ایل ده فاکولته رئیسینی اؤلدو.

ایراندا اسلام انقلابی نین غلبه‌سیندن سؤنرا و نریلن نسبی دیل آزادلیغیندان فایدالاناراق دوکتور حمید نطقی و بیر نئجه آذری شاعیر و ادبیات‌شناسلا بیرلیکده وارلیق درگیسینی نشر ائتمگه باشلادیق. دوکتور نطقی باش مقاله‌لری یازماغی عهد‌سینه آلدی و وارلیق آدینی دا اؤ تکلیف ائتدی.

وارلیق درگیسی ۲۰ ایلدن بری منتظم اؤلاراق تهراندا نشر اولونماق‌دادیر. درگی نین یازیلاری نین ۸۰٪ تورکجه و ۲۰٪ فارسجا دیر.

وارلیق‌دا دوکتور نطقی دیلیمیزین قایدالاری، فایدالاری و تورکولوژی مسئله‌لرینه عاید بیر سیرا مقاله‌لر یازمیش، آیریجا دیلیمیز، مدنیتیمیز و تاریخیمیزین علیهنه، باشقا غزئت و درگیلرده چیخان یازیلارا علمی تشکیله جاوابلار وئرمیش و دیلیمیزی و وارلیغیمیزی مدافعه ائتمیشدیر.

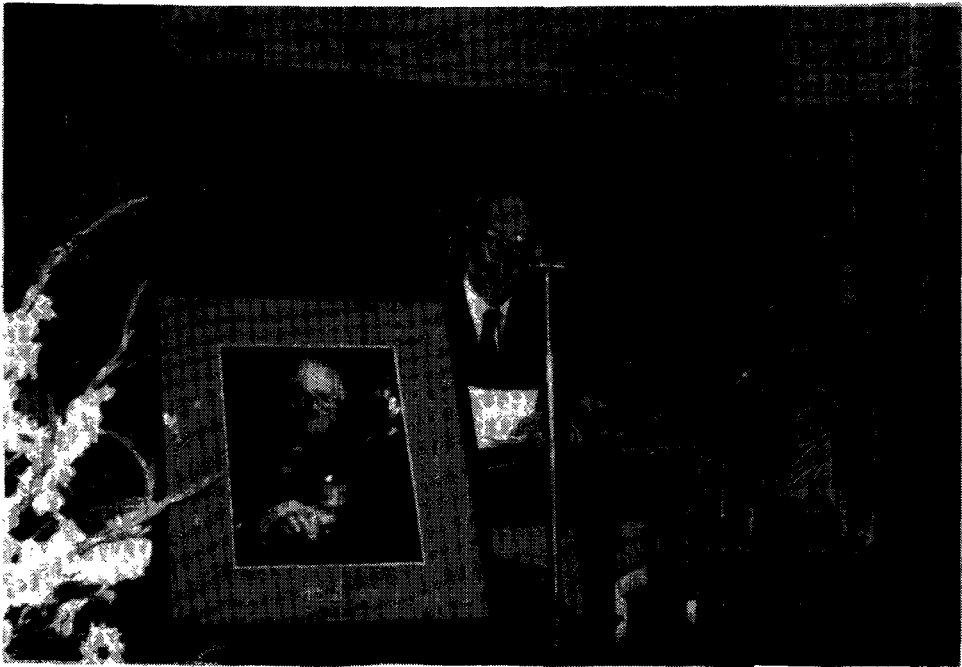
دوکتور نطقی و منیم یازیلاریم آذربایجان تورکجه‌سی ادبی دیلینده اؤلماقلا یاناشی اورتاق تورکجه‌یه چوخ یاخین دیر. بیز ایلك گوندن رحمتلی قاسپیرالی نین فیکرلرینی دیلده تطبیق ائتمگه چالیشمیشیق. آنجاق یاریم عصردن چوخ بیر مدتده دیللیری یاساق اولان و آنا دیلینده بیر صحیفه داعی نشر اولوموش اتری اؤلمایان بیر خلق اوچون بئله مترقی بیر اوسلوبو قبول ائتدیرمک آسان اؤلمامیشدیر. اونا گؤره ده ایلك زامانلار بعضی تنقیدلره معروض قالمیشیق، حتا رحمتلی اوستاد شهریار ایلك زامانلار بو دیلی تنقید ائندهرک تبریز لهجه‌سیله یازماغی تکلیف ائتمیشدی. آنجاق زامانلا بونلارین فیکر و اوسلوبلاری نین اصابتلی اؤلدوغو میدانا چیخمیش و باشقا یازیچیلار خصوصیه گنجلر ده بو اوسلوبو اؤیره‌نیپ ایشلمگه باشلادیلار و سؤنودا آذری نثری نین وارلیق اوسلوبو میدانا چیخدی. ایراندا تورکجه یازماق اوچون اوسلوب مسئله‌سیندن باشقا بیر ده املا مسئله‌سی واردیر. بیلدیگیمیز کیمی ایراندا آنجاق عرب الیفباسیلا یازی یازماق و کتاب نشر ائتمک مومکوندور. عرب الیفباسی فہنتیک اؤلمادیغینا گؤره دوکتور سسلی فونئمی اولان آذربایجان تورکجه‌سینی یازماق اوچون یتتەرلی دئییددی. دوکتور نطقی ایللردن بری بو ساحه‌ده چالیشدینی اوچون عرب الیفباسینی بعضی دیاکرلیک اشارتلرله یاری - یارییا فونئتیک‌لشدیرمیش و وارلیق‌دا یازیلاری بو اصلاح ائدیلمیش الیفبا ایله یازماق تکلیف ائتمیشدیر. بو یازی وارلیق تحریریه هیئت طرفیندن حسن قبول (فارشیلانمیش) گؤرموش و وارلیق‌ین رسمی املاسی کیمی قبول ائدیلمیشدیر. زامانلا دیگر آذربایجانلی یازیچیلار دا بو املانی ایشلمیشلر ائله کی، بوگون بو املا ایراندا و حتا خارجه‌ده کی آذربایجانلیلار آراسیندا وارلیق املاسی آدیلا استاندرد املا کیمی ایشله نیلمکده دیر.

دوکتور نطقی بؤیوک عالیم و ادیب اؤلماقلا برابر هم ده گوجلو و خوش قریحه بیر شاعیر دیر. او کیچیک یاشدان شعر سؤیله‌مگه باشلامیشدی. شعرلرینی تورکجه و فارسجا و داها چوخ سریست و سمبولیک اوسلوبدا سؤیله‌میشدیر. اونون شعر کتابلاری (هر رنگدن، کؤهنه دفتر، گنجلیک گوناھلاری و مین ایلین سؤنو) آدلاریلا تهران، باکی و آنکارادا چاپ و نشر ائدیلمیشدیر.

دوکتور نطقی عمومی علاقه‌لر (ارتباطات عمومی) فاکولته‌سی اوچون (مدیرلیک و بشری مناسبتلر، دونیانین ان آدلی - سانلی ۲۵ غزئتی، سیاسی مناسبتلر و مطبوعاتلا مناسبتلر) آدلاریلا درسلیک کتابلاری

یازمیشدیر.

۱۹۶۰ ایللیرینده R.C.D تشکیلاتی نین سفارشیهله (آتا تورک)، (تورک دیوان ادبیاتی و نانی) کتابلازینی فارسجا یا ترجمه ائتمیش و فارس شعرینده وزن مسئلهسی کتابینی نشر ائتمیشدیر. دوکتور نطقى چتیشیدلی موضوعلاردا دورد یوزدن چوخ مقاله نشر ائتمیشدیر. دوکتور نطقى علامه طباطبائی اونیورسیتیهسی طرفیندن یئنی عمومی علاقه‌لر علمی نین اتاسی عنوانینی آلمیشدیر. اونون یتیشدیردیگی طلبه‌لر بوگون اونیورسیتیه اوستادلاری و یا مختلیف ناظیرلیکلرده عمومی علاقه‌لر اداره‌لری نین باشچیلاری دیر.

دوکتور جواد هیئت خامنه‌لیلر حسینیه سینده چیخیش اندرکن

دوکتور نطقى اون ایل اؤنجه اندینبورقدا تدریس ائتمک اوزره اینگیلتره یه گئندی تأسف کی ایکی ایل سؤنرا خسته‌لندی و سؤن سگکیز ایلده داها چوخ معالجه اولماقلا مشغول ایدی. آنجاق بو مدته داحی اؤخوما و یازماغی بؤراخمادی و هر دن وارلیغا قیمتلی مقاله‌لر گؤنده ریردی. سؤن شعر کتابلاری دا بو ایلرده باسیلدی.

دوکتور نطقى آنسیکلویئدیک بیر عالم ایدی. یالنیز تورک دیلی و تورکولوژینی چوخ سئوهردی و هر فرصته بو جومله‌لری تکرار انده‌ردی: «بیز دیلیمیزه داها لایق اولمادیق، اونا صاحب چیخماغا و لایق اولماغا چالیشمالی ییق». ایران شاعیرلریندن سعدی و گنجه‌لی نظامی نی و آذربایجان شاعیرلریندن فضولی نی و تورکیه شاعیرلریندن توفیق فرات و یحیی کمالی چوخ سئوهردی.

دوقتور نطقى دە داھى لىر سويە سىندە ذكاء واردى. بۇ ذكاسيلا ھر كىسەن آرتىق كىتاب اۇخور، اليندن كىتاب دوستمزدى. اۇ ھر اۇخودوغونو يادىندا ساخىلار و زامانىدا اوندان استفادە ائتمەگى باجارىردى. اوندان اولان مزاح قابىلىتى و ھىكايەچىلىك باجارىغى اونون صھىتلىرىنى شىرىن، گولدوروجو و عىنى زاماندا اۇيرەدىجى ائتمىشىدى. اۇ ھر ساحەدە سۆز صاحىبى ايدى و گۆزەل صھىتلىرىلە دىنلە يىچىلىرىنى مەمنون و حيران اندەردى. اۇ يرنىدىگىنى ھىچ بىر واخت اونوتماز و آسان و گۆزەل شىكىلدە مخاطبىنە ايضاح اندەردى. مباحثەلر يەنە منطىقە سۆيگەنلر و كىمەنى اينجىتمزدى. فىكىرلر يەنە پرنسىپلر يەنە دۇنمىز ايدى اما كىمەنە يەنە زورلا فىكىرىنى قبول ائندىرىمك اىستەمزدى.

خلقىنە اورە كەن باغلى و مەملەكتىنى سۆھەردى و طىنپورور اۇلدوغو قەدەر انسانلىغى دا سۆھەردى و دوستمىنە دە ظولم ائتمك اىستەمزدى دوقتور نطقى اۇزوندن تەرىفى و گۆستىرىشى - تظاھور و سۆموز و يالناقلىقتان نەرت اندەردى. اۇ ائويندە سىس سىزجە چالىشماغى جەمئىتە قارىشماقتان و ھتا ائقىشلا نىماقتان داھا چوخ سۆھەردى. ائويندە صاندىقتار دۇلوسو يازدىغى علمى نوتلارنى واردىر. بونلار نە زامان و نەجە تەرتىبلە نىب تۇپلو ھالدا نىش اندىلە چىكىرى؟ آلاھ بىلىر!

اۇ روھاً دىموكرات، ھرىتى سۆھن و مەستقىل فىكىرلى بىر شىخس ايدى. مىلى شەھور و يوكسك ايدى اما شەھورنىست دىن بىلدى. شەھورنىست بىر چىشىد فانا تىزم حساب اندەر و فانا تىزمدن دە نەرت اندەردى. بىر نەچە دىل و ادبىياتى (انگلىزجە، فرانسىزجا، فارسجا و عربجە) ياخشى بىلدىگى ھالدا آنا دىلىنى خىسسىلە استانبول توركجە سىنى چوخ سۆھەردى. عۆمرو بويو بىرلىكە ياشاماغا سىجىدىگى آيتن خانىم دا استانبوللو ايدى (از مېر دوغوملو).

آيتن خانىم آغىر باشلى، نەجىب، ارىنە جانان باغلى و اونا لايىق بىر خانىم دىر. اۇ ھىچ بىر زامان ارىنى يالقىز بۇراخمادى. سىگىز ابل سورەن خىستەلىگىندە (لىفوما) اونا بىر آنا كىمى باخدى. دوقتور نطقى سۇن ايللردە آياقلارنى فلج اۇلدوغو اوچون و يىلچىر اوزەرىندە ياشا بىردى. خانىمى ھىچ واخت اونون يانىندان آيرىلمادى و ارىنى و يىلچىر اوزەرىندە ھر يانا بىرلىكە آپاردى.

دوقتور نطقى دن بىش اۇلاد قالمىش، اوچ اوغلو ھكىم دىر، قىزلارنى دا يوكسك تەھسىل گۆرموتىلر. چوخ شوکور اۇلادلارنى دا آتالارنى لايىق شىخسىتلر اۇلموشلار و اونون آدىنى ياشادا جاقلا. آنجاق ھمىد نطقى نىن ادى چوخ اثرلرلە، طلبەلرلە و خىسسىلە « وارىلىق » لا و اونون خايطرە سىلە ياشا ياقادىر. ايراندا توركولوژى علمى نىن تارىخى وارىلىقلا و اونون قۇرۇجولارنى و يازىچىلارلە باغلى دىر. دوقتور نطقى بۇ قىرۇبون گۆرەن گۆز، دانىشان دىلى و دۇيونن اورەبى ايدى.

دوقتور ھمىد نطقى ۱۲۹۹ ايلىن شەھرىور آيندا تىرىزدە عالم بىر عائەلەدە آنادان اۇلموش و ۲۵ تىر ۱۳۷۸ دە نانتىنگھام خىستە خاناسىندا كانستىر (لىفوما) خىستەلىگىندە وفات ائتمىشىد. جەنەسى ھىيات يولداشنى نىن اىستەبى ابلە استانبول كىتەبلىمىش و : جىرلى قىويو مزارلىغىندا تۇرپاغا و تىرىلمىشىد اۇلو تانىردان اۇ مرحوما رحمت و مغفرت دىلە بىرىم. سۇن سۆز اولاراق دىنەلىم كى، وارىلىق و وارىلىقچىلار وار اۇلدوغو مەتدە دوقتور ھمىد نطقى نى اونوتما ياقلا و اونون يۇلۇنون داوام اندە چىكلر. روھو تىساد

■ اۇلسون

رحمتلیک دوستاد حمید نطقی نین
دوقتور جواد هیئته گؤندر دیگی سون فاکس

عریز دوست، قارداش و یاخینیم.
چوحدان دیر آرادا موجود اولان تئلر ایشله مز اولموش. طبیعی کی. سیزی بیله میوروم.
منیمکی ایسه میداندا، یتیمیت کسورگون، حاستانه نین (خسته خانانین) عینی هاو سبی
چکمک، عینی سوزبری دویماق، رنگ - رنگ درد لری دنه مک و علاج لاری
(درمانلاری) هرگون آز - چوخ (هر حالدا ائییحجه) یتمک، قان وئرمک و اوسته لیک
گنججه - گوندوز تقویمینی بیر - بیرینه قاریشدیروماق، ایشته منیم مانعه لریم و عذر لریمدیر.
لاکین هنوز الیم اومیدلرین ایپینده، گؤزلریم درد لرین ماوراسیندا یاشیوروم. شاعیرین
دئدیگی کیمی:

بن درد لریمله بوغوشورکم
درد لر منیم ایچیمده...

کریم آقا مشروطه چی بیگدن ده هتج خیریم یوخ. لطفلی یازیلارینا آرادا بیر داوام ائسه
چوخ منتلی اولوروم.

عریز جواد، بنیم تقاعیده می بیر بهانه ائدیپ کسمه مه لری، کی خانیم خادیمان
نعجه رسی ایله وصول ائدیلیشی ده باشقا بیر صحیفه دیر. اسماعیل هادی بیگین ایشلریمیز
حقیقته نه یاپیب ائدیگیکی ده بیله میوروز.

سون رجام اورادا اطرافیمیزی آلان، گؤزه ل ساعاتلار ترتیبله یین بوتون آرخاداشلارا
سلام. بن «نسیمی» آدینا یازیلان درنگین قورالارینی (اساسنامه سینی) اوخودوم و
بگند بگیمی سؤیله دیم.

آیتن، آسیا و بندن، حورمتلی خانیمیزا و سئوملی سانازا و سایر سئوه نلرینیزه سلاملار.
دوقتور حمید نطقی

نانتینتهام

۱۹۹۹ / ۷ / ۳

اوستاد حمید نطقی نین

وفاتی مناسبتیلہ

● پروفیسور حمید محمدزادہ

دوستوموز و اوستادیمیز دوقتور حمید نطقی نین وفاتی مناسبتیلہ باش ساغلیغیمی ناصر خسرونون مشهور «یاران کجا سدنند؟» کلامی ایله باشلاماغی مناسب گؤرورم.

دوقتور نطقی نین وفاتی ادبیاتیمیز و ملی مدنیتیمیز اوچون بویوک ایستگی دیر. گؤرکملی ادیب، عالی مکتبلرده پداقوژی فعالیتی ایله ایلک سیرادا ادبی فعالیتینی ایکی استقامتده - علمی و بدیعی یارادیجیلیق استقامتلیرنده یورولماز عزم ایسله داوام اتتدیرمیشدیر. دوقتور نطقی نین ایقبامیزین اصلاحی و اونون فوننتیک ایقبایا یاخینلاشماسی اوچون سعی لری خصوصی قید ائتمه یلمه لیدیر. آنادایلیمیزین صسرفی (مورفولوژیسی) - موضوعوندا وارلیق مجله سینده کی سلسله مقاله لری درین علمی دهره مالیکدیر. بونلاری توپلایب ایریجا کتاب شکلینده نثر ائتمک شووینیستلرین هجومونا معروض قالمیش اؤلمز شهریارین دیلی ایله دئسک سئوگیلی اصیل تورک دیلی نین قایدا - قانونلو فصیح بیر دیل اؤلماسی نین ثبوتو اوچون گؤزله سند اؤلار.

دوقتور نطقی هله اورتا مکتبده تحصیل ائتدیگی ایللرده شعر یازماغا باشلامیشدیر. فارس و تورک دیللیرنده شعرلری بیر چوخ غزنت و درگیلرده درج اؤلنماقلا برابر ایریجا کتابلار

شکلینده ده چاپ اؤلنموشدور. اونون بدیعی یارادیجیلیغی وطنده انسانلارا، طبیعتتہ توکنمز سئوگی ایله دالغالایر. شعرلرینده درین فلسفی مضمونلا بیرلیکده یثنی فورمایا خصوصی دقت وئریر و بۇ ساحه ده معین اوغورلار قازانمیشدیر. عؤمرونون سؤنونادک یارادیجی قلمینی یئره قؤیمایان عالیم ادبی تنقیدی مقاله لرینده عالیمانه و عادلانه تنقیدین گؤزله نمونه لرینی وئرمیشدیر.

من دوقتور نطقی نین بین الخلق کؤنفرانسلا ریناداکی معروضه لری نین نه قدر بویوک مارقلا قارشیلاندىغی نین شاهیدی اؤلموشام و وارلیق درگیسی نین رنداکی ساینسینداکی گؤرولش لریمیزده اونون هر طرفلی معلوماتینا حیران قالمیشام.

دوقتور نطقی سؤنونجو دفعه تهرانا گلدیکده شاعیر دوستوم سؤنمزله بیرلیکده شهرآرا پارکی نین یانیندا اولان انوینده گؤرولشوک باتقا دوستلار دا گؤرولشونه گلمیشدیلر. خسته لیک بورولغانیندا چابالادیغی حالدا سیماسینداکی دائمی تبسم هله ده ایشیق ساچیردی. حیات یولداشی پروانه کیمی باشینا دؤلنیردی. فقط هم دوقتور نطقی نین هم ده حیات یولداشی نین نیسگیللی باخیشلاریندان دوستلارلا وداغلاشماغا گلدیگی و بۇ گؤرولشون سون گؤرولش اؤلاجاغی سنزلیردی. بۇ حقدہ نه اولار بیر سؤز دندبلر، نه ده اؤرادا اؤلانلار جسارت ائتدیلر. تأسفلر ائتمه لی یم کی، خسته اؤلدوغوم اوچون بۇ مجلسده اشتراک ائده بیلمه دیم. اؤزاقدا اؤلسام دا اؤ بویوک انسانین روحونا رحمت اؤخویور، وفالی، عاطفه لی حیات یولداشینا و اولادلارینا بۇ آغیر مصیبتده دؤزوم دیله بیر و درین حزنله اؤنلارلا باش ساغلیغی وئریم■

پروفیسور حمید نطقی

● ۴.۰۴. فرزانہ

اوستاد حمید نطقی، ۱۳ - جو عصرین سون ایللرینده تبریزده دونیا یا گوز آچمیشدیر. اونون ۷۵ یاشینی نئجه ایل اول باکیدا قئید ائتدیلر و اونا باکی اونیورسیتهلری فخری پروفیسورو عنوانینی وئردیلر. نطقی نین دونیا یا گوز آچماسی، بویوک دموکرات و متفکر شیخ محمد خیابانی نین تهران ارتسجاج و استبداد عامیللری نین الیسه اولدورولمه سی فاجعه سیله اوز - اوزه گلیمشدی. دوکتور نطقی «شیخ محمد خیابانی» عنوانلی شعرینده یئر - یئر بو اوز - اوزه گلیمه نی سمبولیک حالدا خاطر لادیر. «اؤ حیاتا گوز یوماندا، من حیاتا گوز آچدیم»...

نطقی ابتدائی و اورتا تحصیلینی تبریز مکتبلرینده بیتیرمیش تهران اونیورسیتیه سینده حقوق رشته سینده لیسانس آلانسان سونرا اختصاص آلماق اوچون استانبولا گئتمیش و اورادا دوکتورلوق مدافعه ائتدیکن سونرا ایرانا قایتیمیشدیر. نطقی اویسرمکده همیشه بیر باجاریقلی اوستاد و اویره دن اولدوغو حالدا، اویسرمکده همیشه چوخ چالشقان بیر طلبه، بیر اویرنجی اولموشدور. دوکتور جواد هیئت، وارلیق درگیسی نین مسئول مدیری، طلبه لیک و داهای سونراکی ایللرده، نطقی نین یاخین دوستو و آیریلماز امکداشی اولدوغو حالدا، اونا بیر مرشد و بیر اوستاد کیمی یاناشمیشدیر.

اوستاد حمید نطقی، اوز دولغون و برکتلی عومرونو نسیللرین بیلک و علمی باخیتلارینی دریسندشدریمکده و معاصرلشدیرمکده باشا چاتدیردیغی حالدا، اونون درس مجلسلرینی درک ائدنلره آزاد دوشونمک و انسان سنوره لیک درسسی وئرمیشدیر. اؤ، اوزو چوخ گنج یاشلاریندان آزاد دوشونن، دموکرات، آلچاق

اجازه وئرین من سوزه بیر فارس دوردلویو ایله باشلایم. البته، بو دوردلوکده «حمید» آدی بیر استعاره کیمی ایشله دیلمیشدیر.

کاروان «حمید» رفت از پیش
ز آن ما رفته دان و می اندیش
از شمار دو چشم یک تن کم،
وز شمار خسرد هزاران بیش.

ادیب، شاعیر، آراشدیریجی و آختاریجی عالیم، ایراندا ارتباطات علمی نین تمل داشینی قویان و بوتون عومرو بویو انسانلیق نمونه سی سایلان پروفیسور دوکتور حمید نطقی آرامیزدان گئندی. اویزلری ترک ائتدی. لاکین اونون دوغما یوردو و دوغما ائلی آراسیندا یوخ، بلکه مینلر کیلومتر اوز دوغولدوغو تبریزدن و حورمت بسله دیگی خلقیندن اوزاقدا و غربت اولکده ده حیاتین سون ایللرینده مونسى تکجه شرافتلی و قهرمان حیات یولداشی هم ده اوشاقلاری ایدی. نطقی بوتون کمالاتی ایله غریب ایدی و غریبانه حیاتا گوز یومدو.

آنچاق نهدن بئله اولور؟ بو اوره ک آلیتدیران دردی کیمه دنمک اولور؟ بو درین نیسگیلی کیمله بولوشمک اولور؟.. نه قدهر باغیراق؟ کیمی هارایا باغیراق، اوزوموزدن باشقا کیم بیزه هارایجی دوراجاق؟!..

كۆنوللو و انسان كرامىتىنە اينانان و خۇرمەت بىسلەين
بىر انسان اۆلمۈشئىدۇر.

پروفىسور حمىد نطقى، تورك، فارس، فرانسىز،
انگلىس بلكە دە عرب دىللىرىنى مكمەل بىلدىگى
خالدا، بۇ دىللىردە چالخانان بىلىك و ادب
ساحەلىرىندىن يىتگىن مەلۇماتا صاحب اىدى اۆ.
استىراك استىدىگى محفىللىر و مصاحبەلردە اۆز
قىدرتلى حافظەسىندىن، عۇمۇر تەجرىبەلىرىندىن
فايدالانماغى باحارىر و سۆزلىرىنى تىرىن لطفەلر
و تىمىتللر اىلە جانلاندىرىدى. اۆ تىسەردىن
دانىستاندا، يا شەئىر بازاندا بۆيۈك بىر شاعىر و
ادىياتتىناس، ئىزدىن دانىشاندا قىدرتلى بىر نائىر،
تارىخى - اجتماعى مسئلەلرى آراشدىراندا اوستاد
بىر آراشدىرىجى، دىلچىلىك ساحەسىندە
خىصوصىلە توركولوژى دە بىر دىلچى عالم و
ارتباطات علمى نىن ايراندا سۆزۈن اصل معناسىندا
قوروجولارىندىن اىدى.

پروفىسور نطقى، دانىشىق و دىالوقدا دۇغرودان
دا «نطقى» ادىنلا لايق اىدى دىمك اۆلاركى. بۇ اد
اونون بۇيونا بىچىلمىشىدى اۆ اۆناملارى نىحە
سۆزلردە قالىبلاشدىرماقدا، سۆزۈن اينجەلىگىنى و
بدىعى لىگىنى قۇرۇماقدا، حتا عادى دانىشىقدا بىنە
مىجازدان، استعارەدن، تىسبەدن فايدالانماقدا
بۆيۈك مىھارتە مىالىك اىدى. اونون بەعضا بىر
ساعات بىلكە دە داھا جىوخ داوام ائىدىن
دىالوقلارىندا بىر كىلمە يىرسىز - يۆندىمىز سوز
تايماق مومكۇن دىيىلدى. اۆ يىموشاق دىلى.
مىھرىان گۆرونوتو و علمى باخىتىلارى اىلە آغىر
مىشلەلرى ياغ ائىدىن انشىدنلرىن جانىنا ياياردى.
پروفىسور حمىد نطقى حىياتى نىن سۆن
اىللىرىندە قان جياتىمىزلىغى باخىمىندىن آياقدان
علىل اۆلمۈشئىدۇ. اۆ بوتون بۇ اىللىردە اۆز شىھامتىلى

و شرفلى حىيات يۆلداشى نىن ياردىمى اىلە وىلچىر
اوستە حرىك ائىدىردى. اۆ خىستە اۆلدوغو خالدا دا
بىنە مطبوعات و نىشريات و اسىطەسى اىلە دونىادا
گىندن معاصىر بىلگىلەرلە ياخىندىن علاقەلىر و
اشتىراك استىدىگى محفىللىرە رونق وئىرىدى.
پروفىسور حمىد نطقى اۆز - اۆزلىۈيۈندە بىر جانلى
دايرةالمعارف اىدى.

دوقتور نطقى نىن شەئىر دونىاسى، اونون اينجە و
انسانى دوىغولارىندىن، يوكسىك روخوندىن باش
آلىب گىلن اۆزۈنە خىصاص دونىادىر. اونون اۆز
آنادىلىنە و مىلى وارلىغىنا بىسلەدىگى اينام، هر يىزدىن
چىوخ اونون شەئىرىندە جىلۈهلىر و اۆز دۇغما سۆز
اىسنىجەلىكلىرىنى و دوىغو چالارلىقلارىنى اۆرادا
تاىپر. دوقتور نطقى اۆز آنا دىلى نىن وورغونۇ
اىدى. يادىمدادىر بىر دفعە اۆ فرزانە نىشرياتىنا گىلندە
من والا نورالدىن نىن «بۇ دونىادان ناظىم كىچدى»
كىتابىنى ورافلاىردىم. اۆ كىتابلا تانىش اىدى. لاكىن
من كىتابىن اوست قاىيغىندا ناظىم حكمتىن عكىسى
آلتىندا يازىلمىش آتساغىداكى سۆزلىرى اونان
اۆخودوم: «دونىان نىن ان ياخشى انسانلارىندىن
اولان تورك خىلقى نىن و دونىان نىن ان گۆزەل
دىللىرىندىن بىرى و بىلكە دە ان باشدا گىللىرىندىن
اولان تورك دىلى نىن يابانجى دىارلاردا تانىناسىنا
وسىلە اۆلا بىلمك، عۇمرۇمون ان بۆيۈك سۆنىجى
و شرفى اۆلور. بىر كىندلى (اكىنچى) تۇرپاغىنى و
اۆكوزونۇ، بىر دولگىر تىختەسىنى و رندەسىنى نىجە
سۆھرسە من دە تورك دىلىنى ائىلە سۆيىرم». اۆ
كىتابى مىندن آلدى و دئدى: منە بىر كاغىذ - قىلم
گىتىر، من بونۇ كۆچۈرمەلىم... نطقى بىر شاعىر
كىمى يوخ، هم دە بىر فىلولىق (دىلچى عالم)
كىمى بۇ دىلدە جانلانان آھنگدارلىغى، آخىر -
باخارىلىغى، قانۇننا اوغۇنلوقلارى سۆيىر، اونلارى

آراشدیریر و اوره ک چیرینتیلارینی بۇ دیلین بۇلاغیندان سوزولن سوزلره، مجازلارا، تتسیبلره تاپتیریردی. نطقینین تئعزلری بیر باخیمدان بۇیوک لیریک شاعیریمیز حبیب ساهرین لیریک و دراماتیک دونیاسینی، اونون یاریسی دنیللیب، یاریسی دویونله نیب اوره کده قالان و خلقلین طالعیسیزلیگینه آچیان و نیسگیللیری ایله سسله ن سازین سسینی ترنم اندیر. بۇ ایکی نهنک سیما، هر ایکسی ده تئبریزین سرخاب محله سینده یاشادیقلاری، هر ایکسی ده سنلاب و باغمئشه نین عطرنی دویدوقلاری، هر ایکسی ده استانبولدا عالی تحصیل آلدیقلاری ایللرده اوردانکی شعرله تانیشلیق قاتدیقلاری و اونو منیمسه دیکلری و اوردان قایداندان سۇنرا یئنه سرخابدان بۇیلانیب تیریزین دومانلی طالعینه باخدیقلاری، اۇنلارا شعر شعر پرسینه وورغونلوغو اویرتمیشدیر. نطقی عینی زاماندا، معلیمی ساهر کیمی، تئجدد مکتبیین تقی رفعت و شمس کسمانی کیمی لرین داوامچسی دیر. نطقینین شعری سۇز دونیامیزین رنگارنگ باغچاسیندان باش آلیب گلیر. اۇندا هم سهراب سپهری شعری نین انگینلیگی، هم ده اخوان ثالثین درینلیگی وار. سیز بۇ شعرین

اؤرنکلرینی بلکه ده منیم دانیشیغیمدان سۇنرا دینله یه جکسینیز.

دوقتور نطقی، سۇزون تام معناسیندا بیر آختاریجی و بیر آراشدیریجی ایدی. اؤرنک اوچون سیز فیلولوژی ده هر مسئله یه عاید اوندان سۇروشسایدینیز، او بونو بوتون آیریتیلاری ایله، یئرلی - یاتاقلی سیزه آنلاداجاقدی. اونون نطقی گوجلو و دلیللری جانلی ایدی.

پروفسور دوقتور حمید نطقی نی ایتیرهک خصوصیله آذربایجان خلقی، آذربایجان ملی - مدنی وارلیغی اوچون بۇیوک و آجینا جاقلی ایتگی ایدی. دوقتور محمدتقی زهتابی نین معمالی اؤلومونون آردینجا پروفسور حمید نطقی نین آرامیزدان کۆچمه سی، یوردوموزا و خلقیمیزه آغیر و گۆزله نیلمز ضربه ایدی. بۇ انسان سنوهر، انل سنوهر، یورد سنوهر، آزادلیق و قورتولوش سنوهر عالیمین آرامیزدان گئتمه سینی بوتون اونو سنوهرلره، اونا حؤرمت بسله ینلره و خصوصیله اونون حؤرمتلی عائله سینه خصوصاً اونون شهامتلی و شرفلی حیات بۇلداشینا تسلیت دئییب، اونون پاک و بۇیوک روحونا رحمت دیله بیرم ■

مرحوم

پروفیسور حمید نطقی ایله

تائیشلیغیم

● ح.م. ساوالان

۵۰۰ نسخه دوستلارا ھدیہ اؤلسون دئیہ چیخارتدیم. خلاصہ ۱۰ ایل کئجدی، بیر گون بیر فارس دیللی بؤیوک قلم و نفوذ صاحبی دوستوم ماشینی تعمیر اوچون منیم یانیمما گتیردی. من ماشینی تعمیر ائده - ائده کتایین ماجراسینی، منظومنین ایلکیندن سؤنونا قدهر اونا دانیشدیم و دئدیم بؤ اثرین چاپی اوچون هامی قاپیلار اوزومه باغلانیب، یالتیز ملی کتابخانادا الیازماسی ثبت اؤلوب. اؤ دئدی: «اؤلار یازدیغین بو اثری منہ امانت وئره سن من ده اونو بیر تورک دیللی عالیم دوستوما وئریم اؤخوسون چاپا لایق اؤلسا مطلق چاپ ائدہرم. البته منیم اثری وئره جہیم شخص چوخ فاضیل آدمدیر، ائله سیزین تبریزی لرینیزدن عالی مقام عالیم، یاخشی ترجمه چی و قلم صاحبی دیر.»

من اثری الیم تیتريه - تیتريه^(۱) بیر آز دا اومیدسيز اونا وئردیم. تخمیناً ۲۰ گوندن سؤنرا تلفون ائله دی دئدی: «سنین کتایینی اؤخوماغا وئردیگیم عالیم صباح ناھارا بیزده قوناقدیر، خواهیش ائدیرم سن ده ناھارا بیزه گل ہم عالیمله تائیش اول ہم ده کتایین چاپی حقیقندہ دانیشاق.

صباحیسی گون ۱۳۴۴ - جو ایلین مرداد آیی ایدی، من تهرانیین شمال محله لریندن «دروس» دئییلن نسبتاً اعیانلار محله سینده بؤ شخصین ائوینه گئتدیم اول ایچری کئچمه ییمده بیر خوش سیما، چوخ وقارلی گؤزل بیر شخصیتی گؤردوم سلام وئردیم. سلامیما علیک دئییب آیاغا دوردو، ال

۱۳۳۴ - جو ایلده «آپاردی سنلر سارانی» اثریمی باشا ووروب قورتاردیم. ائله بیلدیم ایشیمی گؤرموشم، اما حافظ دئمیشکن: «گؤروندو عشق اول آسان، دوشوب سؤنرا چتین لیکلر». اثر ایکی حصه دن عبارت ایدی. بیرینجی حصه منظوم شکیلده یازدیغیم فولکلوریک عادتلریمیزین ان مهم قیسملری ایدی، ایکینجی قیسمی ده بیغجام شکیلده سارانین آنادان دؤغولدوغو گوندن حیاتی نین سؤنونا قدهر ایدی. ایکینجی قیسمی اؤزلویونده مستقیل بیر کتاب اؤلا بیلردی. چاپ ائتمک اوچون تهران، تبریز، ارومیه و اردبیل شهرلرینده اثرین چاپی اوچون هر ناشرین یانینا آپاردیم هامیسی بیر سسله «بؤ اثر تورکجه دیر چاپ ائلمک اؤلماز» - دئدیله. آنجاق من ایشین آردینجا اؤن ایل چاپ امکسانی اولان یئرله باش ووردوم اؤلمادی. فارس ناشرلر و چاپچیلار بیلمیردیله اثر نه دیر. آنجاق تورکلر اثرین نه اؤلدوغونو بیلیر و اونون باسیلماسینی دا ایسته ییردیله. اما قورخوردولار. چونکی بو اثر تاریخ بؤیو آذربایجانا آردی - آراسی کسيلمه یین رنگ به رنگ ظولم لردن بیرینی آپ - آیدین گؤستریردی. چاراسیز قالیب بؤلی کوپی شکیلینده

۱- الیم اونا گؤره تیتريه بیردی کی. جاب اؤلمامیش اثری اؤغورلاماق احتمالی دا وار اما بیلمیردیم اوغورلاماق واحتیماً جوح قالیب. ہم ده اوغورلامالی بیر شئی مرد اوغورلاماز، نامرد اوغورلار

وئىرىب گۆرۈشۈك چۈخ مەھبەت ۋە ۋەھىيەتتە ئۆز دىلەيمىز دە ئىرى يازدىغىما گۆرە مە تىرىك ئىتتى. ئىستەدەم ئىلگە شەم دىندى گەل ياختىنا. ۋەھىيەتتە بىر ئاتا كىمى دانىشىردى. ئۇ دانىشىدىقچا سۆزلەر جانىما سىنىپ مە دىنچىلدەردى. بۇ باجارقىلى، لايىق ۋە عەزەمتەلى ئىنسانىن قارشىسىندا كىتاب ۋە چاپ مەسئەلەسى يادىمدا چىقىمىشىدە. بۇ دە يىرلى، نازىن ۋە جودون يانىندا ئوتانىردەم. مە تەجرەبەسىز بىر جۈن ئىدەم. ئۇ خالدا ئوتانىركەن سەئىنەردەم ئىلە بىل ئۇ ۋە خاتادەك ئۆزۈم بىلمەندە، بىلمەزلىك قارائىلىغىندا سىخىلىپ بۇغولورموشام. ئۇ گۈن بىر علم گۈنەنىن ئىشىغىندا قارار توتوموشدۇم.

ئۇ مەن سىخىلىدىغىمە سۆزىپ، مە قوت، قول - قاندا ۋە ئىرمەك اوچۇن ئىلە دىندى: «سەن بۇ ئىرىن چۈخ ياختى بىر ئىردە، بۇ ئىرىن يارانمەسى اوچۇن سەنە اورە كەندە تىرىك دىبىرەم، مە دوستوموزدان خىۋەش ئىلەمەشەم كى، وار قوۋەسى ئىلە چالەشەن تەزلىكە سەن بۇ ئىرىن چاپ ئىلەسەن». ئىلە ئۇ گۆرۈشۈدە بىر چۈخ علمى، ادەبى مەسۇعەلەرى دوقتورون دانىشىقلارەندەن ئۆيرەندەم. مە ئىشىمدەن ئىكە ساعەت يارىم اجازە ئىلەمەشەدەم. ئىما اوچ ساعەتەن چۈخ ئىدى دوقتورون گۆزەل ۋە شىرىن سەھتەلەرنە قولاق ئسىردەم. دوقتور مەسۇعە ۋە مەناسىنا ئويفون، جاناسىنەر مەئاللارلا دانىشىردى. ھەم مەسۇعەن ئۆزۈن ھەم دە گۆزەل ۋە اعلا مەئاللار ئۆيرەندەم. داھا دوعروسو ئنادان ئىرى دوشموش آچ ئوشاغىن ئناسىنا چاتەپ، ئمانسىز ئنا دۆشۈنۈ ئممەكەن ئىرىلانمايان كۆرە كىمە، مە دە او بىلىك، دوعما دىلدە گۆزەل دانىشىق، ئنا سودوندە دادلى، لىذەلى سەھتە ۋە مەھبەتەن ئىرىلانمەردەم. عۆمۈر بۇيۇ گۆرۈمە دىگەم ئن شىرىن لەھزەلەرى

كەچىرىدەم. ئىشىمدەن ئرتىق نەگەن ئىدەم. ئما ئۇ قايغىلى ۋە ئىستەكلى ۋەھىيەتەن ئل ئوزەنمەردەم. چاراسىز قالىپ ئوتانا - ئوتانا دىندەم: «ئوستاد سىزى زىيارەت ئىدە بىلەرمە مە؟» درحال: «ئىلە، گەل بۇ مەنەم ئىلە تەلفون نۆمەرمە، بۇدا شەھەر ئادا ئىلە ئدرسىم!...».

مە ئۇ گۈندەن سۇنرا دوقتور بۇراخا بىلمەدەم. كىتابىن باشىنا نەلر گەلدىگە قالىسەن. دوقتور نەقەنىن تاپشەرىغە ۋە تەكىدە ئىلە كىتاب چاپ اولدۇ. ئۇ گۆرۈشلەر نەتىجەسىندە مە دە شاعىرلەر جەرگە سەنە كەچەدەم. حىيات ۋە داورانىشىمدا ئىكشەف ۋە ئىحسانا ياختى بىر خال گۆرۈنەسە مەسۇق ئۇ مەرحۇمدەن ئۆيرەندەم كىلەمەندە قىلان عىبەلەم ئىسە ئۆزۈمدەن. ئۇ مەرحۇم سەرىست، اعلا، گۈچلۈ سەئىنەلى ۋە سەئىمەلى رۈحەسى، اعلا دۈيغۈ ۋە درەن دوشۇنەسە گۆزەل - گۆزەل ئىنچەلىكلەرە دولو ئىدى. نەتجە ياسە چىچەمە ئۇ چشۇرە ۋە اطرافىنا خۇش قوخولار يايان كىمە، ئونۇن جان ئوخشاين، دەنە ئچان ۋەھىيە سەھتەلەرنەندەن ئىنسانىن دۈيغۈ بۇلۇ ئىشقىلەنەر، فەكەرى دۇرولور، كۈنلۈ دىنچەلەردى. ئونۇن شىرىن - شىرىن دانىشىقلارەنە دىنەلە دىكەجە ئادەم مەھۇل ۋە بىلمەزلىكلەردەن ئىرىلەپ، دوزگۈن بىر بىلەگە ئىسەلەندەم. مە ھەر دەفە ئونلاردەن چىخەپ قىلەندەن بۇتۇن ئىنسانلارلا خۇرمەت ۋە مەھبەت رۈحەسى ئىلە قىلەندەم.

بىر گۈن مە سۆز ئراسىندا دىندى: «مەجىدزادە بىر عابىلەندە بىر نەفەر دارا چكىلمەش ئۇلسا بىر عۆمەر ئۇ عابىلە يانىندا ئىپە ئىنى چكىپ، ئىپە سۆزۈنۈ دانىشماق ئۇلماز. بىر ئۇ قەدەر ئىنچە ۋە لطفە دۈيغۈلۈ ئىنسان، دوزگۈن بىلەگە ۋە علمەنە گۆرە سۆز، عقىدە ۋە عشقىندەن دۇنمە ئىدى. چۈنكى ئۇ،

تايى - برابرى اولمايان بىر عالم ايدى. علم ايله ياخشىنى - ياخشى و پىسى - پىس، آغى - آغ، قارنى دا قارا گۇرردى. اما اۇ هر شئى گۇزەل گۇرمك ايستردى. ياخشىلىق و گۇزەللىك عاشىقى ايدى. بىر دوست شاگىرد و يا بىر امكداشى اوندان چىتىن، بىلمەدىكى بىر مسئله و سۇزون نىچە اولدوغونو سۇروشسايدى، آچىق كۇنول و گولر اوزله جاواب وئرەردى. احياناً درحال ذهنيده آماده جاواب اولماياندا، اوز غنى كتابخاناسيندا كتابلارنى آرايىب، آختاراردى، دوزگون جاوابى تاپىب مسئلهنى حل اندەردى.

سۇروشنى دىنجلدردى. بىر بئله عزيز ابدى اولاراق آيريلاندا گۇر آدم نه حالا دوشر؟!...

والله بىر حال منىلىك دئىيىل
غىم بىرورويوب ايچىم آغلىر
كۇنول بىئله آغلىر غىمى
دئىيىر نىچە كىچىم آغلىر

گۇرمە يىمالنىز گۇزوم دۇلوب
روح سىخىلىب اوزوم سۇلوب
جان خودىكىلى^(۱) بىئزگىن اولوب
دئىيىر هارا قاچىم آغلىر

آغلار قىلان گۇزومه واى
ايىلىم، گونوم، سۇزومه واى
دۇيغوم، شىعريم يازىما واى
ائىلىم، اوبىام، كۇچوم آغلىر

غمىم هوندور اولمور آشىم
گىندىب الدن بىر يوك باشىم
آز قىليرام عاغلى چىم
ال آتيرام ساچىم آغلىر

پس هانى نىطقىمىز هانى
علمىن، ارەنلىگىن كىم
ايىتىردىك بىر يوك انىم
گىزىرەم قۇل - قىچىم آغلىر

غىصه قىلاندى قات باقات
نە وئىرىب بىرە كىم
چىمىر عاغىل نە دىر حىيات
دئىيىر نىچە سىچىم آغلىر

بىئله دونىادا نىئىلهمك
وئىردىگىنى آلىر دىمك
بىرە نىئىلهدى گۇر فلک؟!...
هر كىمدن سۇز آچىم آغلىر

او خوش رفتار، شعور هانى
دوشك آختاراق هر يانى
كۇنول اوچون بىر هىجرانى
نىچە اولچوم، بىچىم آغلىر
ائىلىم، چۇلوم، ايچىم آغلىر

متن سخنرانی آقای زکریا طرزمی در مراسم بزرگداشت دکتر حمید نطقی

می ساخت تا با اهل فرهنگ و ادب و به خصوص رجال باقی مانده از آن دوران بیشتر آشنا شوم ملاقات من با دکتر حمید نطقی نیز در همین مسیر بود. این آشنایی تا آخرین روزهای زندگی این استاد فرزانه ادامه یافت و در خلال آن از دریای ذوق و اندیشه و اندوخته‌های علمی وی که در کمتر کسی می توان بدن وسعت ملاحظه کرد بهره‌ها بردم گرچه ذکر خاطرات آن روزها را که چون رویای لذت بخش تداعی می شود نمی توان به سادگی بیان کرد، اما خلاصه‌ای از خصوصیات اخلاقی، منش و شخصیت آن عزیز از دست رفته را که می توان گفت در میان اقران خود بی نظیر بود می توان به صورت خلاصه چنین بیان کرد

۱ - دکتر حمید نطقی را می توان نمونه‌ای از شخصیت‌هایی دانست که عصر بازگشت ادبی و تحولات اجتماعی سیاسی نیم قرن اخیر ایران را به صورت علمی و عینی مشاهده و تجربه کرده و با اغلب نویسندگان، استادان و شعرای آن دوره آشنا بوده و به همین خاطر برای هر کدام در کاخ رفیع ادب این سرزمین جایگاهی خاص قائل بود در زمینه ادب و تاریخ ایران زمین بخصوص آشنایی او با متون نظم و نثر فارسی در حد یک منتقد ادبی و اجتماعی قابل تحسین بود. بطوریکه اظهار می داشت شاهنامه فردوسی را دو بار بطور کامل خوانده و معتقد بود تورانیان در شاهنامه با قوه ایرانی برادر بوده‌اند و هرگز خصومت ذاتی بین این دو قوم نبوده است و آنچه امروز تبلیغ می شود از سیاستهای غیر فرهنگی دوران پهلوی بوده است

۲ - آشنایی دکتر نطقی با ادبیات انگلیسی و رجال و سیاستمداران فرانسه به اعتبار ارتباط آن با تخصص دانشگاهی وی یعنی حقوق و علوم ارتباطات، بینش وسیعی از جهان هنر، اندیشه و

در دوران جوانی شاید سالهای آخر دبیرستان بود که با آثار مکتوب ادبیات ترکی آشنا شدم غیر از حسیدربابای شهریار که جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ ما ترکان ایرانی دارد، اولین بار با داستانهای کوتاهی از گزیده آثار جلیل محمدنلیزاده مواجه می شدم.

علت اصلی این دل بستگی ارتباط این داستانها با حوادث اجتماعی و سیاسی ایران آن زمان بود که در آغاز انقلاب مشروطیت در کشور ما رخ داده بود تشخیص و نقش رجال آذربایجان در حوادث ایران آن دوره، موقعیت تبریز، معماری، موسیقی، خطاطی و شعر در تبریز آن روزگار فضائی در ذهنم می ساخت که بازگشت به آن دوره طلافی برای من همیشه به صورت یک آرزو می نمود. خواندن شرح حال رجال آن زمان و آشنایی با فعالیت‌های اجتماعی آن دوره هنوز هم برای من لذت بخش است. بعد از انقلاب اسلامی که به جید می توان آن را نقطه عطفی در تاریخ تحولات اجتماعی و ادبی ایران نامید، زمینه این نوع مطالعات به خصوص مسئولیتی که در آن انجام وظیفه می کردم امکان خوبی فراهم

ادب در او ایجاد می‌کرد. طبیعی است در کنار این معلومات از ادب و فرهنگ دنیای عرب نیز غافل نبود.

۳- آشنائی و علاقه‌مندی وی به زبان مادری و فرهنگ آذربایجان و به تبع آن تسلط وی به زبان و فرهنگ دنیای ترک بویژه ادبیات عثمانی، شاعران و ادیبان آن سرزمین از او یک شخصیت استثنائی و فوق‌العاده در ایران ساخته بود. اینکه تحصیلات دوره عالی را ینابه مقتضیات دوران جنگ دوم جهانی و محدودیت‌های آن زمان در استانبول به پایان برده بود، موقعیتی پیش آورده بود تا وی با تاریخ عثمانی و زبان و تحولات اجتماعی و سیاسی ملتی آشنا شود که قرن‌ها ساکناندار تحولات فرهنگی و سیاسی کشورهای خاورمیانه بوده و ارتباط فرهنگی و تاریخی عمیق آن با ملت ایران غیرقابل انکار است. از اینرو می‌توان دکتر نطقی را ایرانی‌ای در دل عثمانی دانست که با چشمی بینا و جستجوگر در تلاش کشف میراث مشترک فرهنگی این دو ملت بزرگ در تاریخ بشری بوده است.

۴- اطلاعات و آشنائی او با ذوات فرهنگی و ادبی عثمانی شاید بیشتر از خود ترکها بود، زیرا دکتر نطقی به دلیل آشنائی با ادبیات فارسی و عربی می‌توانست از دریچه تاریخی و زبان و فرهنگ مأنوس آن سرزمین با آنها آشنا باشد و به همین دلیل این شایستگی را داشت که به عضویت فرهنگستان زبان و ادب ترکیه برگزیده شود.

۵- گرچه به دلیل اقامت طولانی وی در ترکیه زبان ترکی استانبولی را می‌شد به صورت کم‌رنگ در کلام و بیان او مشاهده کرد، اما دکتر نطقی ماهیتاً یک شخصیت ایرانی و آذری بود. به خصوص وقتی به دوران سالهای تحصیل خود در تبریز

برمی‌گشت فضای دلپذیری برای ما آذربایجانیهای ایران ایجاد می‌کرد که انسان نمی‌خواست از آن بیرون بیاید. بازسازی مناسبات زیبای اجتماعی، روابط صمیمی بین شخصیت‌های ادبی و روحانی. به خصوص ذکر خاطراتی از ادبا و اساتیدی که هر کدام یکی از چهره‌های نامدار فرهنگی ایران بشمار می‌روند در مجالسی که دکتر نطقی در آنها حضور داشت از ویژگیهای بارز شخصیت او محسوب می‌شد.

۶- ورود به ساحت علمی او در زمینه‌های علوم اجتماعی و ارتباطات در تخصص من نیست ولی از آنجائی که مسئولیتهائی در یکی از مهم‌ترین سازمانهای ارتباط جمعی کشور داشتم و نیاز به آشنائی با نظریات و راهبردهای علمی ارتباطات در جهان امروز را امری ضروری می‌دانستم لذا به مدت شش ماه از وجود این استاد فرزانه در آن سازمان بهره جستیم و به یقین می‌توانم بگویم که نوع نگرش من و همکارانم به یک رسانه ارتباط جمعی به صورت علمی که امروزه یکی از مؤثرترین ابزار پیشرفت و تحولات اجتماعی عصر حاضر تلقی می‌شود مدیون آموزه‌ها و راهنماییهای او بوده است.

۷- آمادگی برای بیان ظرایف و لطایف در مناسبات خصوصی در دکتر نطقی حکایتی است که توصیف آن چندان آسان نیست. فقط کسانی می‌توانستند آن را درک کنند که ساعتی با وی هم‌نشین شوند و یا در سفری همراه باشند. این جانب توفیق هر دو را پیدا کرده بودم و آن را یکی از بزرگترین توفیقات زندگیم می‌دانم. خداوند رحمت کسناد و با اجداد طاهرینش محشور گرداناد. ■

نگاهی به

کارنامه درخشان ادبی- فرهنگی

دکتر حمیدنظقی (آیتان)

● دکتر علی اکبر ترابی

می‌کند. آدمی محاط در این مجموعه روابط اجتماعی رشد می‌کند، و تأثیرات همه‌جانبه محیط (محیط طبیعی و محیط اجتماعی) دگرگونیهای هستی او را در رشد و تکامل فکری و فرهنگی وی سبب می‌شوند.

به علاوه در هر جامعه‌ای، گذشته از فرهنگ عمومی اجتماع، فرهنگهای خصوصی یا مشخصی نیز که در جامعه‌شناسی آنها را «خرده فرهنگ» یا «پاره فرهنگ» می‌نامند وجود دارند. هر انسانی در یکی از این خرده فرهنگها (و از نقطه نظرهای مختلف، در چندین خرده فرهنگ) قرار دارد، و بر حسب و به مقتضای فرهنگ عمومی و پاره فرهنگها، شخصیتی در وی پدید می‌آید، تا جایی که جامعه‌شناسی سرانجام به این نتیجه می‌رسد که شخصیت سازمانی است که به خواست عوامل اجتماعی، تحت تأثیر فرهنگ عمومی و به مقتضای خرده فرهنگهای محیط در ارگانسیم به

نقش بنیادی و دیرپای محیط و فرهنگ جامعه در پیدایش و پرورش شخصیتها موضوعی است که در بررسیها و مطالعات اجتماعی بر اهمیت سرنوشت ساز آن تأکید شده و برای نشان دادن تأثیر گسترده و ژرف جامعه و فرهنگ آن، بر این حقیقت استناد گردیده است که: «اگر از انسان، آنچه را که در پرتو زندگی بالاجتماع نصیبش شده از او باز ستانند تا درجه جانوران تنزل خواهد یافت».^(۱)

در واقع تأثیر همه‌جانبه حیات اجتماعی در پرورش و هدایت اندیشه و ذوق و تمایلات و به طور خلاصه در راهنمایی کردن و به کار گرفتن امکانات ادراکی و عاطفی فرد به حدی است که بدون آن، فرد سهم ناچیزی از فرهنگ و آنچه با اندک تسامحی «انسانیت» می‌نامیم خواهد داشت. به دیگر سخن، محیط اجتماعی و مجموعه روابط و مناسبات اجتماعی که انسان را از هم‌سو در میان گرفته و از همه لحاظ می‌پرورد، در ساختن و پرداختن شخصیت انسان نقش اساسی ایفا

۱- ترابی، علی اکبر- جامعه‌شناسی و دینامیسم اجتماع، انتشارات نوبل تبریز، ۱۳۵۶، ص ۳۵

وجود می‌آید.

دوره‌ای دیگر در قلمرو اجتماع و سیاست و فکر و فرهنگ کشور است، به مقتضای عوامل اجتماعی و شرایط زمانی و مکانی، افرادی و بویژه تحصیلکردگانی پیدا می‌شوند که می‌توان به وجود اشتراکی در میان آنان اشاره کرد.

اینک به تبریز آن دوره و آنچه‌ان که اشاره شد، به بخش محدودی از آن، مثلاً به دبیرستان فردوسی و به بخش باز هم محدودتر آن یعنی به یک کلاس ادبی دوره پایانی آن دبیرستان و به جمع تشکیل‌دهندگان آن که به اصطلاح جامعه‌شناسی گروهی از «همگنان» و «جمع داوری» را دربر گرفته است اشاره کنیم:

در این حال، این دبیرستان، مدیری دارد به نام محمدجواد تربتی که ادیب و شاعر است (و بعدها روزنامه «پولاد» را منتشر کرد) و دبیر مبرزی دارد به نام حبیب ساهر (شاعری از رده نخست شاعران ترکی‌گو) و دارای یک انجمن ادبی است که بر دینامیسم این جمع می‌افزاید؛ و از لحاظ ترکیب افراد، کلاس بیشتر شامل محصلین «مستعد» است و چنان که بعدها یعنی پس از شهریور ۱۳۲۰ دیده خواهد شد، هر یک از آنان در نقشها و پایگاههای اجتماعی مهم یا بالنسبه مهم خواهند کوشید، که از آن جمله‌اند:

حمید نطقی: نویسنده، ادیب، روزنامه‌نگار و شاعر
بیوک امین فرشچیان: نویسنده، روزنامه‌نگار و رجل سیاسی
محمود ترابی: نویسنده، روزنامه‌نگار و رجل سیاسی

این گفته در واقع تأکید بر این حقیقت است که اگرچه اورگانیزم ماده خام انسانی است به طور طبیعی. ولی شخصیت، حاصل تکامل و سازمان یافتگی این ارگانیزم است به طور اجتماعی. به عبارت دقیق‌تر: اگرچه ارگانیزم، زمینه شخصیت در زمینه کلیه رفتارهای انسانی است، ولی از دیدگاه جامعه‌شناسی، عوامل اجتماعی (تأثیر مستقیم و غیر مستقیم فرهنگ عمومی و پاره فرهنگهای جامعه، تأثیر گروههای داوری) (بویژه خانواده و گروه به اصطلاح «همگنان») انرژی روانی افراد را در جهات معینی جاری می‌سازند و به اصطلاح شخصیت وی را می‌سازند و استواری می‌بخشند.

پیدایش و پرورش نسلی نو از نویسندگان و روزنامه‌نگاران و فرزندان مقارن دهه نخست سده چهاردهم (۱۳۰۰ شمسی) گواهی بر این تأثیر گسترده و ژرف فرهنگ محیط و نیروی مقاومت‌ناپذیر «سفرش اجتماعی» و انتظار جامعه از افراد، بویژه از «انسانهای مستعد» است.

اگر نظر خود را از افقهای گسترده کشور به تبریز محدود کنیم، و از تبریز و فرهنگ حاکم بر اجتماع پیش و پس از سال ۱۳۰۰ شمسی نیز تنها به گوشه محدودی از جامعه آن روز یعنی تنها به یک دبیرستان (دبیرستان فردوسی) اکتفا کنیم، و برای دقیق شدن مطالعه این امر را باز هم کوچکتر و محدودتر سازیم، می‌توانیم بگوییم که در همین دوره، که دوره پایانی سلطنت پهلوی اول، و آغاز

حسن نزیه: نویسنده و رجل سیاسی

حسین قدسی: نویسنده و شاعر

دارا فرهان: رجل فرهنگی

محمد فقیه: رجل اجتماعی - فرهنگی و ...

اگرچه این جمع از «جوانان مستعد» آن دوره اختلاف نظرهایی (بویژه در دهه‌های بعد به مقتضای تحولات گسترده و ژرف سیاسی - فرهنگی جامعه) با یکدیگر داشتند، ولی از لحاظ آمادگی فکری و فرهنگی و داشتن نظریات انتقادی درباره ناهنجاریهای اجتماعی و ساختار حکومتی و ساخت اقتصادی در زندگانی اجتماعی دارای وجوه اشتراک زیادی با هم بودند. به دیگر سخن، اختلافهای معدودی آنان را از یکدیگر جدا می‌نمود، همچنان که اشتراکهای زیادی آنان را به همدیگر می‌پیوست:

در قلمرو زبان و ادبیات ترکی، حسن نزیه، در آغاز، بیشتر به عنوان مخالف شناخته می‌شد، در حالی که حمید نطقی به عنوان موافق و مدافع آن. کوششهای حسن نزیه سرانجام به مواجهه با «محمد بی‌ریا» شاعر بلند آوازه آن دوره کشید که به طعن و طنز از او خواست که بر دست و پای فرهنگ و صاحبان آن نیچد. («گل من اولوم سن آداداش! آز بیزه زیرنا چال گۆرهک»...).

ولی راه حمید نطقی، راهی دیگر بوده و افق گسترده‌تر دیگری در برابر داشت. او به زبان و ادب و فرهنگ محیط خود عشق می‌ورزید و در این راه هر نوع کار و تلاش توان فرسا و هر نوع دشواری را به جان می‌خرید.

می‌توان تصور کرد که حبیب ساهر این شاعر

توانمند (که صاحب‌نظرانی اشعار ترکی او را همسنگ اشعار ترکی شهریار و دوره شاعری وی را دوره خاص «شهریار و ساهر و سهند» می‌شناسند)^(۱) در شعر دکتر نطقی که خود چشمه‌ای زاینده بود، هر اندازه هم اندک، در هر حال از لحاظ پویایی بخشی مؤثر بوده است. همچنان که تحصیلات عالی خود دکتر نطقی و یک عمر پژوهش مداوم و پی‌گیر در شعر و زبان و ادب، سرانجام از او محقق آگاه و نویسنده‌ای توانا و شاعری انسان‌دوست ساخت.

روشنتر بگوییم: نطقی در دبیرستان فردوسی، در جوّ ادبی با مدیری نویسنده و شاعر، با دبیری زبان‌شناس و شاعر، با همگنان و دوستان ادب دوست و ترقیخواه انس و الفت داشت. جای شگفتی نیست که از چنان محیط فرهنگی - ادبی و در پرتو تحصیلات و تحقیقات ادبی و اجتماعی و به مقتضا و خواست و به اصطلاح سفارش اجتماعی سالهای بعد نویسندگان آگاهی مانند نطقی پرورش یافتند و پای در میدان مبارزات فکری و فرهنگی نهادند.

در قلمرو شعر و شاعری، اشعار دکتر نطقی، اساساً مناظر و احساسات طبیعت‌نگرانه ساهر را تداعی می‌کند. در واقع نطقی بی‌آنکه ساهر را الگوی هنری - ادبی خود قرار داده باشد، جهان‌بینی هنری و سبک ادبیش، بویژه آنجا که با رنگ‌آمیزیهای زیبای طبیعت سر و کار دارد،

۱- فررانه، محمدعلی «ائینالی، ائل داعی» شعری حقیبه.

مصدرج در کتاب «ائینالی، ائل داعی» از عی اکبر تراس.

انتشارات مهدآرادی، ترمیر ۱۳۷۲، ص ۱۶

یادآور رنگ‌آمیزیها و تصویرسازیهای ادبی و زیبای شعر ساهر است؛ او گذشته از شعر زیبای «هر رنگدن» (از هر رنگ) در شعر «قوناقلیق» (مهمانی) نیز به وجهی موجز ولی جالب و دلپذیر می‌گوید:

چک پرده لری

آچ پنجره نی / قوی

ایلک باهارین هامی رنگلرین

قوناق چاغیراق^(۱)

ترجمه:

پرده‌ها را کنار بزن / پنجره را بازکن /

بگذار

تمام رنگهای نوبهاران را

به مهمانی دعوت کنیم.

تصویرسازیهای ساهر نیز. بویژه آنجا که با طبیعت رنگین پائیزی سر و کار دارد، مسحور کننده است:

خزان چاغی

قیزیل گونش اودلانیبیر

آغاجلارین یارباقلاری

مین بیر رنگه بویانیبیر

هر یارباغین بیر رنگی وار

سودا رنگی

حسرت رنگی

توتغون، تۆزلو

غربت رنگی... (خزانلار)^(۲)

ترجمه:

به هنگام خزان آفتاب سرخ فام [گویی] آتش

گرفته است

برگهای درختان

به هزار و یک رنگ در آمده‌اند.

هر برگی، رنگ ویژه خود را داراست:

رنگ عشق

رنگ حسرت

رنگ تیره، غبارآلود، [همانند] رنگ غربت

(خزانلار: خزانها)

شعر دکتر نطقی، مثل روح و منش او پاک و لطیف و معصوم است؛ و محتوای شعر و مضامین و مفاهیم اساسی مورد نظر او شاعرانه و بدیع و تازه‌اند. او همگام نسل آگاه و ترقیخواه گام برمی‌دارد؛ و در مواردی هنرش از حال می‌گذرد و از آینده خبر می‌دهد، هنری که در آغاز اندکی دیر آشنا و با ذوق و سلیقه‌های به اصطلاح «آشناپسند» دیرپیوند است.

در عالم سیاست، دکتر نطقی پیشتر و بیشتر از آنکه رجلی سیاسی و یا فردی سیاستمدار باشد، ادیب و شاعر بود. ولی به سائقه جوهر انسانی و

۱- نطقی، حمید - «هر رنگدن» استنارات ارک - ترییر.

۱۳۷۵. ص ۲۲

۲- ساهر. حبیب - «سحر اینتیقلانیر»، ترییر ۱۳۵۸. ص ۱۱۶

انساندوستی، خواستهای قلبی و گرایشهای فکری و فرهنگی خود را عملاً، از راه روزنامه‌نگاری (که سالهای متمادی با دکتر جواد هیئت و همکاران و کوشندگان دانشمند و آگاه مجله «وارلیق» به تلاش و کوششی مداوم و خستگی‌ناپذیر پرداخت) عرضه نمود.

او در عالم سیاست، در جریان روزنامه‌نگاری، که در جهان سوم کمتر امکان غیرسیاسی بودن برای این حرفه هست، پاکدلتر، متواضعتر، انساندوستر از آن بود که بدخواه یک فرد یا یک گروه خاص انسانی باشد، به دیگر سخن، او در عالم روزنامه‌نگاری و در میان آراء و عقاید و گرایشهای متفاوت یا متباین، به گفته خودش، «در میان طوفان، قایق ویژه خود را به جلو می‌راند» (بر اساس گفته وی در یک گفتگوی تلویزیونی)، قایقی که عمدتاً و بیشتر نقش زورق «نجات غریق» در راستای احیاء و گسترش زبان و ادب و فرهنگ پارو (یا قلم) می‌زد. او معصومانه‌تر از آن فکر و احساس و عمل می‌کرد که بتوان او را بدخواه یک فرد یا یک گروه انسانی شمرد.

در عالم زبان و ادبیات، او با پژوهشهای ژرف و گسترده‌اش می‌خواست بار سنگین نگارش دستور زبان و قواعد دقیق نگارش^(۱) یعنی پژوهش و نگارش آثار پرزحمت و کم‌اجر را (اگر نگوییم مسأله برانگیز و مخالف را) همانند دیگر دوستان فرهنگپوررش بویژه دکتر جواد هیئت، محمدعلی فرزانه، دکتر محمدتقی زهتابی، و تیمور پیرهاشمی) به تنهایی و یک‌تنه به دوش بکشد و به سهم خود، کشید.

اگر او در عالم سیاست، سختکوش یا سختگیر نبوده، در عوض در قلمرو ادب و تحقیقات ادبی، بویژه نسبت به خودش بسیار سختگیر بوده؛ تا آنجا که پژوهشهایش در این زمینه از نوعی وسواس علمی و دقت‌نظر روش‌شناسانه و از نوعی احساس مسئولیت عمیق فرهنگی حکایت می‌کنند.

در زمینه دانشها بویژه علوم ارتباطات نوین و تعلیم و تربیت و تدریس دانشگاهی که خود سالها ریاست دپارتمان روابط عمومی آن دانشکده را بر عهده داشت، شاید به شرح جداگانه‌ای نیاز نباشد، زیرا مجلات و مطبوعات کشور این بخش از خدمات او را در دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی به شایستگی ارج نهاده و به حق او را «پدر آموزش روابط عمومی نوین» کشور نام نهاده‌اند.^(۲)

این بود نظر و گذری پرشتاب به کارنامه ادبی - فرهنگی پاکمردی از تبار فرهنگپوران تریخ‌خواه، که جامعه خدمات ارج‌دار او را هرگز فراموش نخواهد کرد.

نام و یاد دکتر حمید نطقی به عنوان دانشمندی آگاه در دل دوستداران دانش و فرهنگ و شیفتگان شعر و ادب و علاقه‌مندان اعتلای مطبوعات و بسط آگاهیها و دانشها و بینشها برای همیشه زنده خواهد ماند. ■

۱- نطقی، حمید- «یاری قایدالاری» (قواعد نگارش).

صمیمه «وارلیق»، تهران، دی ماه ۱۳۶۵

۲- استاد راد، محسنیان و سیدفرید قاسمی - «بیدر آموزش

روابط عمومی نوین ایران در گذشت»، نشاط، تهران، ۲۸

تیر ماه ۱۳۷۸

دو قتور حمید نطقی و

اونون ناطقلیک هنریندن

بیر نئچه خاطرہ

● علیرضا صرافی

● ناطقلیک هنری:

یازمیشام، آپارارسان دو قتور نطقی نین یانینا،
جاواین منہ آلیب گتیررسن!...
بسئله لیکله منیم آیاغیم دو قتور نطقی گیلہ
آچیلدی، اونو ایلک گؤرؤشده چوخ نزاکتلی،
یاراشیقلی، گولر اوزلو، ہم ده گؤزهل نطق و بیانه
صاحبیب اولان بیر عالیم کیمی گؤردوم.
سؤنرالار منہ آیدین اولدو کی، دو قتور نطقی.
حیبب ساهرین شاگیردی اولموش و ایندی بۇ نابغه
شاگیرد ائله بیر مقاما گلیب چاتمیشدیر کی،
معلیمی اوندان بیر شئیلر اؤیره نیر.

● ایلک گؤرؤش:

دو قتور نطقی درین بیلگه، گوجلو حافظه به
مالیک ایدی. خصوصیلہ تورکولوژی، دیلچیلیک،
فارس، تورک و فرانسوزجا شعر و ادبیات، حقوق و
عمومی ایلیشگیلر و ... ساحه سینده یوکسک
آکادمیک معلومات صاحبیبی ایدی. بیر چوخلاری
اونا جانیلی بیر انسیکلوپئدی کیمی مراجعت
اندردیلر. سؤز یوخ اونون چوخ جهتلی شخصیتی
حقیقته گئیش مقاله لر، کتابلار یازماق اولار،
آنجا ق من بۇرادا اونون نطق و بیان قدرتیندن
قیساجا سؤز آچاچام.

دو قتور نطقی ایله ایلک گؤرؤشوم، منده ائله
درین حسیات اویاتمیشدی کی او گئجه سحره جن
ستونجیمنن آییق قالمیشدیم.
یادیمدادیر او زمانلار بۇ یوک شاعیریمیز
حیبب ساهرله چوخ گؤرؤشدریم، بیر گون
«ظنیمجه ۱۳۵۵ - جی ایلین پاییزیندا» اوستاد
ساهر مندن سؤرؤشدو:

- تهرانین هانسی محله سینده اگلشیر سینیز؟

دئدیم: - شهرآرادا پارکا یاخین.

- دئمهلی دو قتور نطقی گیل ایله قونشوسوز.

اونو تانییر سیزمی؟

- ختیر بۇ گونه قدره اونونلا تانیش اولمامیشام.

سؤنرا رحمتلیک حیبب ساهر بیر کاغید

یازدی، قؤیدو پاکت ایچینه، اوستونده ده یازدی:

«شهرآرا، خیابان ۲۳، پلاک ۱۰ دو قتور

حمید نطقی نین دولت منزلی» و دئدی:

- اوغولوم منیم بیر نئچه سئوالیم وار. بۇ کاغید

او ائله گؤزهل، سلیس و بلاغتلی دانیشاردی
کی، انسان خیال انده ردی بلکه بونلاری قبا قبا
یازیب، نئچه یؤل اؤز - اؤزونه اؤخویوب،
ازبرله بییدیر. دانیشدیغی جومله لر تامامیلہ ادبیانه،
شاعیرانه، لحنی ایسه ملایم و آهنگلی ایدی.
اونون کسکین عینی حالدا یومشاق سؤزلری
بیر او قدر مخاطبلری نین اوره بیینه یاتار و انشیده نلر
بیر او قدر اونون دئدیکلرینه دالاردیلار کی،
سانکی بۇ فیکیرلرین هامیسی اونلارین اؤز

فېكرىدېر.

دئدىم: - خنير، منى عفو ائده رسيئىز، يازا بېلمزدېم. اوستاد حتماً ايستە يير سينيئىز دئە سينيئىز پامبىق ايله باش كسىم!
دئدى: استغفرالله... من دئىيرم اصلاً باش كسمە يىن! آنجاق بونو دئىيرم كى، پامبىقدان چوخ استفادە ائدىن!

بىر گون دە دىلېمىزىن رىسمى محفللر دە ياساق اولدوغوندان سۆز دوشىدو. او فارس شونىستلرېنە خطاباً بئله دئدى:

- حق بۇدوركى، منىم دىلېمى، منىم شىخىستىمىن آيرىلماز بىر پارچاسى كىمى قبول ائده سينيئىز. مندن ايستە مە يىن كى، بىر رىسمى محفله گىرنە، اولجە دىلېمى دە، مزاحم بۇرك و پالتوم كىمى چىخارىب پالتار آساندان آسلايىب، سۇنرا مجلسە گىرم.

سۇن دىفە ايرانا گىلنە، اونونلا چوخلو گۇرۇشلىرىم اولدو، گۇرۇشلىرىن بىرىنە، سۇز دىموكراسى دن دوشىدو. دوستلاردان بىرىسى دىموكراسى نىن ياخشى جەتلىرىنى قبول ائده ركن اونون پىس جەتلىرىن سۇز آچدى، دوكتور نطقى اونا اطرافلى جاواب و ثرىب اونو قانع ائتىدى و نهايت سۇزونو بۇ جومله لرايله بىتىردى:

- دۇغرو دور دىموكراسى نىن بىر پارا عىبلىرى دە وار، آنجاق او عىبلىرى دە بىر آز داها آرتىق دىموكراسى ايله آرادان قالدېرماق اولارا!

● سۇن گۇرۇش، سۇن مكتوب:

اۇ گنجە اوستاد حمىد نطقى نى انگلستانا يۇلا سالماق اوچون مەرباد هاوا آلانىنا آپاردىم... سالوندا اونون گۇزوندىن ايراق بىر كئارا چكىلىب

اۇ سۇاللار هر طرفلى هم دە يىغجام جاواب وئره، سۇزو باشلاياندا هارادا قورتاراجاغىنى بىلدى. گنئىش موضوعلاردان صحبت ائده نە اولجە دىنلە يىجى يە اۇز سۇزلىرى نىن عمومى پلانېنى اعلان ائده ردى، مثلاً دئە ردى:

- من سىزىن جوابىنىزى اوچ حىصە دە وئره جگم. بىر...

چوخ واخت دونانين بۇيوك يازىچى، شاعىر و عالملىرى نىن دىلېندن جاواب تاپىب وئره ردى. مثلاً:

- سىزىن بۇ سۇالنىزىن جاوايىنى «ولتر» بئله وئرمىشىدېر... دئە سۇزه باشلاردى.

جاواب يوروجو اولماسىن دئە اونو گۇزەل لطفە لرلە بزه ردى، ائله كى سۇزونه سۇن قۇياركن، دىنلە يىجى اىستر - اىستە مز اۇز گولوشلىرى ايله اونو تصدىق ائده ردى. او هم دە «طنزلى حاضىر جاوابلىق» قابىلىتە مالىك ايدى.

بۇرادا شىخصاً ائشيتدىگىم سۇزلىرىن بىر نىچە نمونه گىرسم يئرسىز اولماز:

يادىمدادىر قىزقېن سىياسى مباحثە لر گىنەن انقلابىن اىلك ايللرېنە بىر گون من بىر معاصىر سىياسى مسئله حقىنە اونون فېكرىنى سۇرۇشدم: جاواب وئردى: من گون سىياسىتە قارىشمارام، سىياسى قۇيارام قالار، كۇهنە لر، نىچە اىل سۇنرا اونو شىرىن - شىرىن تارىخە اۇخويارام.

بىر دىفە نسبتاً ايتى بىر مقاله يازمىشىدېم، اونو دوكتور نطقى يە اۇخويوب، نظر اىستە دىم. قاشلارى نىن دوىونلنمە سىندىن آنلادىم كى، نە ايسە اونو دوشوندورور، آز سۇنرا دئدى:

- سىز بۇ سۇزلىرى يوشاق لحن ايله دە يازا بىلدىئىز.

گیزلینجه اونا باخیب، آغلادیم. سانکی بیر مننه
دنیردی:

- یاخشی باخ بیر داها اونو گۆرمه یه جکسن...

ننچه آی سؤنرا بیر نئچه یاخین دوستلارلا
بیرلیکده مدنی - علمی بیر درنگ قورماق قرارینا
گلدیک و بئله تصمیم توندوق دوقتور نطقى دن
خواهیش ائدهک درنگین باشچیلغینی قبول
ائتسین. انگلستانا مکتوب گؤندهردیک، لاکین
اونسون ایشیقلى جاوابی، قارا اولوم خبرینه
بوکوله رک الیمیزه چاتدی... اؤ نئچه گون
اولوموندن قاباق خسته خانادان بیزه یازدیغی بیر

مکتوبدا، یئنی قورولاجاق درنگده جدی فعال بیر
عضو کیمی اولاجاق و ساکت قالما یا جاغینی
بیلدیرمیش و نهایت امضاسینی بئله بیزه
باغیشلامیشدی.

گۆزلریمی یوموب اونو دوشونورم. اؤنون
نجیب روحونو اؤز یانیمدا حس اندیرم. نطقى نین
لام آخان چایلارین پیچیلتیسینا بنزه یین نغمه لی
سؤزلری هله ده قولایمدا سسله نیر، هله ده
شهرآرادا پارکا یاخین بیر ائوجیکدن تانیش بیر
منلودی شهرین کوجه لرینه یاییلماقدادیر ■

۱۳۷۸ / ۶ / ۶

دوقتور جواد هیئت ین

«آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش»

کتابی نین بیرینجی جیلدی یئنی دن باسیلدی.

بو کتابی وارلیق درگیسی نین نماینده لیکلریندن و بو درگی نین رئاکسیا

مرکزیندن آلا بیلر سینیز.

وارلىق فلسفەسى

● ابراهيم رفر

دوشوندىم كى، دوكتور نطقى نىن وارلىق
فلسفەسى سئوگى اساسىندا دوزەنلنمىشىدىر. اونون
فلسفەسى نىن يىغجام ايفادەسى بئله اولاردى: من
سئویرم، دئمك وارام. نئجه كى، دئكارتن
وارلىق فلسفەسى شىبە يە دايانیردى. او اوز
وارلىغىنى شىبە يولو ايله تئبىت ائتمىشىدى.
ايدئالىست دونيا گوروشونون بارىز تئبىلچىلرىندن
بىرى اولان دئكارتن بوتون كائاتىن، حتا انسانىن،
حتا اوزونون وارلىغىنى شىبە يە آلدى. هئچ بىر
شئىن خارجى وارلىغى يۇخدور - دئمىشىدى. هر
شئى سادە جە ذھنە جريان ائدن بىر دوشونجەدىر،
بىر اوغودور، بىر آلدانىشىدىر. ياخشى، بس ذھنىن
اوزو نئجه؟ دئكارتن فىكرىنچە حتا ذھنىن
اوزونون دە وارلىغى شىبە آلتىندادىر. بو دونيا
باشدان - باشا بىر سفىل دوشونجەدىر. بو شىبەلر
ظولمتى نىن ايچىندىن بىردن - بىرە ايشىق زولاغى
گوروندو: هر شئىن وارلىغى سئوال آلتىندادىر،
آنچاق بىر شئىن وارلىغى آيدىنلىقلا قطعىدىر. اگر
بو دونيادا هر شئى يانلىشىدىر، هر شئى آلدانىشىدىر.
شىبە دۇغودور. هئچ شىبە بوخ كى، من شك
اندىرم. من شك ائدىرم، دئمك وارام. بئله لىكنە
دئكارتن اوز وارلىغىنى قطعلىشىدىرير و شىبەلردن
اوزاقلاشىر و آيدىنلىغا يول آچىر. دوكتور نطقى
ايسە اوز وارلىغىنى سئوگى يولو ايله قطعلىشىدىرير:
من سئویرم، دئمك وارام. من ايسە عىنادجىل بىر
طلبە كىمى اوز اوستادىمىن دوشونجەسىنە قارشى
چىخىرام و اوز عىنادىمى بىر شعرلە دىلە گتتىرم.
آنچاق بو عىناد اوستادىن گوزەل فلسفەسىنى رد
ائتمك قىصدىلە دئىيل، منىم علمى عىنادىمى،
اوستادىن فلسفەسىنى منىمسەمەيى اونو داها
درىندن آنلاماغا چابالادىغىمى گؤسترمك دەدىر.

ايرانا سون سفرى زامانى گوروشلرىمىز اولدو.
هميشە اولدوغو كىمى خوش گورولو و صحبتجىل
ايدى. آغىر خستەلىك، ايللر بويو تىكرلى صىندل
اوستە ياشاماقتا، اونسو روحدان سالمامىشىدى.
گوروشلرىن بىرىندە ياخشىلىقدان - يامانلىقدان،
گوزەللىكدن - چىركىنلىكدن صحبت گىندەركن،
منىم معيارلارىملا بىر آرايا سىغمايان غرىبە بىر
فىكىر سؤيلهدى: انسان اوز دوشمىنە دە سئوگى
بسلمەلىدىر. دوشمىنى مغلوب ائتمەيىن ان كىرلى
يوللارىندان بىرى دە اونا سئوگى حىسى،
خوش گورو و گىنىش اورەكلە ياناشماقدان
عبارتدىر. سؤيلهدىم، اوستاد، سىزىن بو فلسفەنىز
چوخ اوجا، چوخ انگىندىر، آنچاق منىم دوشونجە
دونىام بو قدەر گىنىش اولايلىمىر. من گوزەللىكلەر
قارشى سئوگى حىسى، چىركىنلىكلەر قارشى
نفرت حىسى دؤيورام. من انسان اورەكلى
وارلىقلارى سئویرم، بىر تىجىلارا قارشى نفرت
بسلمەيىرم.

اوستاد منە اوز سئوگى فلسفەسىنى بىر آز داها
آچىقلادى. اوشا قلىق چاغلارىندا اونا تىنگ - توو
توتان اوگىنى آناسىنا سئوگى و محبتلە قارشىلىق
وتردىگىنى و بو يوللا اونون كۆنلۈنو الە آلدىغىنى،
او ظالىم اوگىنى آنانى بىر مەهربان انسانا
چئویردىگىنى سؤيلهدى.

وارلىق فلسفەسى (دوختور حمىد نطقى نىن شائىنە)

«سئوگى اگر دۇغرو دورسا، سۆيلەدېم - اوندا
يقىن،

اورە يىمىدن دىلە گلن نىرتلر دە دۇغرو دور.

گۆزەللەرە وورغون اولان چاغلار يىمدان.

پىسلىكلەرە نىرت حىسى دۇيموشام.

بۇ حىياتدا گۆزەل دۇغرو، پىسلىك دۇغرو،

سئوگى دۇغرو، نىرت دۇغرو،

بۇ حىياتدا سئوينچ دۇغرو، آجى دۇغرو».

بىر فىلسوف سۆيلەمىشىدى:

«شك اندىرم، دىمك ورام».

ايندى ايسە شىبھەلر نىن زامانەسى

سۆوشموشدور،

وارلىغىمىز نە شكدن،

نە هر هانىسى شىبھەلردن آسىلىدىر،

وارلىغىمىز قىطعىلىشىر او زامان كى،

آجىلارى حس اندىرىك.

ايندى ايسە اوجا سىسلە كائىناتا سىسلە نىرم:

«من شىبھەلر اۋتە سىندە،

من آجىلار ساحە سىندە،

وارلىغىمى تانىمىشام.

من بۇ چاشقىن زامانەدە،

آجىلارى حىس اندىرم،

دىمك ورام».

اۋيسالا، تىر ۱۳۷۸

آيدىن سۇدا چىمىن ايكى آخ سۇنا،

سنى، گۆيدىن ائىر ايكىن،

آرخاسىنا آلدىلار.

آدالارى دىنمىز ايكىن اۋتوب كىچىدىن،

گولر اوزلو انسان دۇلو ساحىللىرە اۋلاشدىن.

دۇروخمادان بىر آندلا سۆزلرىنە باشلادىن،

- گل پايلاشاق بۇ حىياتىن وارلىغىنى، - دئە -

دئە،

دىنلە يركن تۇختاق وئرهن سۆزلرىنى،

سىناقلاردا يارالانىمىش يۇرغون كۇنلوم

تۇختادى.

زامان كىچىدى،

بىر كىز داها دۇمانلاردا گۆروشدوك،

بۇ كىز سنىن گۆزلرىندە،

گونش كىمىن پارىلدايان غرىبە بىر تاسارى.

دۇروخمادان. بىر آندلا سۆزلرىنە باشلادىن،

- واخىدىر آرتىق، اۋيانسانا - سۆيلە يەرك،

- ياخشىنى دا. يامانى دا سئومە يىمىز گرە كىر،

گۆزەللىگە وورغون اۋلان،

بىر انسانىن اورە يىسندە نىرت اۋلماز -

سۆيلەدېن.

ترن يولچولوغو

آسيا نطقى (۱)

ديشاريداكى قۇرو اراضيلردە، تىك - توك بۇلۇنان
 آغاج داناچىقلارى انشى - نظيرى اۇلمايان گۈزەل
 منظرە يۇرۇملارلا اگىلجەلى بىر يولچولوغ
 دۇنوشدوردو يونو خاطرلا بىرام.

من هله ۵ - ۴ ياشلاريندا بىر قىز جۇجوغو
 ايدىم. گنجەلى اثرىكىدىن ياتمىش اۇلمالى ايدىم
 كى، يولچولوغوموزون قارانلىق ساعاتلارنى
 خاطرلا بامىرام. اۇ قارانلىق گنجەلردن

خاطرلادىغىم تىك بىر كىسىگىن انى بللەيمە (۸) انلە
 قازمىش كىسى، ايسلار اۇ ايزى سىلەمەمىش و
 اوزەرىندىن قىرخ ايكى ايل كئچمەسىنە رغما هر
 ترن گۇرۇشومدە اىچمىدىن قوبارىب آتامادىغىم بىر
 قورخو و حضورسوزلوق جانلانير...

قارانلىق پردەرلر آردىندا گىزلە دىگىم و
 خاطرلاماغي اىچدەنلىكلە (۲) اىستەمە دىگىم، منده
 درين يارا ايزلرى بۇراخان اۇ ترن سياحتىمىزى و
 يابانچى بىر استاسيوندا (۳) ياشادىقلارنىمى ارتىق
 اۇنوتماق مومكون دئىيل. ايسلار سۇنرا يىننە بىر
 يولچولوغ و يىننە بىر استاسيوندا تىكرارلانان آجى
 دوغولار اورەبىمى داغلاماقلا قالمادى، سانكى
 قارانلىق چۇللرلر امانسىز قۇم فىرتىناسىندا،
 هايقىرىشلاريم اىچىمە گۇمولدو. (۴)

منه چوخ اۇزون گلن و هر زامان آيرىلىق و
 يالنىزلىق دوغولارنى خاطرلادان ايلك استانبول
 سياحتىمىزىن بىتمىندە، بۇيوك بىر سئونىچ و
 جۇشغويلا دۇنشوش يۇلونا قۇيولموشدوق.
 ايندىكى سرعتلى، كۇنفورلو (۵) و لوكس ترنلرلر
 يىرىنە اۇنجهلرلى، آغىر - آغىر، رىتمىك و يوكسىك
 بىر مكانىك سىسلە سورونگنلر (۶) مثالى ايره ليله ين
 قارا رنگدە ترنە مېنىمىشدىك. آتام، آتام و ايكى
 آقايىگىملە (بۇيوك قارداشىملا) بىرلىكدە،
 استانبولدان قالخىب عراقدان كئچەرەك ايرانا
 دۇغرو يول آلاچاق اۇلان بۇ ترنلر اىچىندە انوہ
 قووشمانىن و عابىلەمىزىن آيرىلماز برابرلىگىنى
 منە سىمبولىزە اندن يۇوامىزا ياخىنلاشمانىن تعريف
 اندىلمز دادلى هيچانى ايله سرخوش اۇلموشدوم.
 ترنلرلر هنج سۇسماق بىلمەن گورولتوسونو آتامىن
 كلمە يۇرۇملارلا انىشلىشىدىرمەسى (۷)، بئىلەجە
 بىزىم اگىلنمەمىزى ساغلاماسى، جامدان (شيشە دن)

۱- اوستاد حميد طقى بىر قىزى آساخايم آسسى حقىندە
 گۇزەل مقاله و شعرىيى مېندس صرافى يد فاكىلامىس ر
 مېندس صرافى ده جاب اوچون بىرە گىرىمىشدىر

- ۲- اورە كدن
- ۳- دوراقد
- ۴- دىفن اولدو
- ۵- راحاتلىقلى
- ۶- حرىدە
- ۷- عىبى لىشىدىرمەسى
- ۸- حافظەمە

گۆزلىرىمى آچىدىغىمدا ھەر كىسى كۆمپارتىمانىن^(۱) بۇيدان جامىنى يارىيا قىدەر آچمىش دىشارىيا مارقلا باخار بۇلدىم. مەن دە يىنلارنى سوخولوب تىرنىن آغىر - آغىر بىر استاسيونا ياناشماسىنى ايزلەمەيە باشلادىم. تىرن دوردو و قىسا بىر سۈرە بۇرادا دوراقلایا جاغى سۈيلەندى. آتام الېندە بۇش سۇ شېشەلرلە تىردن قاچاراق انئدى. ايرەلېدە بوفەيە دۇغرو ايرەلېلەدى. ھەر كس اېچەجك سۇ و يا يېتەجك بىر شىلر آلماق اوچون تىلاشلى بىر شكېلدە بىر - بىرلرلە ايتىشەرك^(۲) اۇنە كىچمە چاپاسىندايدىلار. بۇ تىلاشلار طبقى بىر يارىش (سابقە).....^(۳) سۈرەسى نىن بېلىنچىسىزلىگى نىن وئردىگى تىلاشى حالال(ھلە دە) اېچىمدە دۇيا بېلىرىم. تام بۇ سىرادا تىرنىن گورولتولو موتورونون چالىشماغا باشلاماسى، ھەنن آردىندان آغىر - آغىر ھىركتە كىچمەسى، مەندە ھىچ ایتەمەن اۇ درىن قورخو ايزىنى قازماغا باشلادى. چىخارا بىلدىگىم ان يىوكسك سىسلە آتا... آتا... - دىئە باغىرىشىما قارشىن^(۴) تىرنىن گورولتوسوندىن دۇيولماماسى لاپ بىر كاپوسا بىنزمەشىدى. جامدان آتامىن گىندەرك اۇزاقدا قالىشىنى ايزلەدىكجە اونا اللرىمى اۇزاداراق چىرىپىندىغىمى خايطىرلايرام... تىرنىن قىورىق رىللىرىن اوزەرىندە خىفېجە دۇنمەسىلە آرتىق آتامى گۇرمۇز اۇلموشدوم. آتامى اىستىرمەشىدىم، اونسو گۇرە بىلىمىردىم. تىك گۇردويوم ايش چىرىپىنماق و ياردىم اىستەمكىدى. آتام منى قۇجاغىنا آلمىش اۇزومو جامدان آتامام اوچون بىرك - بىرك ساخلاشىدى. انسانلار بۇ چىغىرتىلارنى اوزەرىنە بىزىم واقۇنوموزا دۇلوشوموش نە اۇلدوغونو اۇيرەنمەيە چالىشىدىلار. منى اۇزومە گىتىرن بىر سىس: «قىزىم

تىرن سادەجە رىئىل دگىشىدىرىپ يىئە عىنى استاسيونا دۇنەجكىدىر» - دىمەسى اۇلدو. فقط بۇ مورۇدەنىن سادەجە بىر اۇوتىما و آلداتىماجا اۇلوب اۇلمادىغىنا امىن اۇلمامىشىدىم. بىلكە سادەجە بىر نىچە دىقىقە گۇزلەمىشىدىم. اما تىكرار عىنى يۇنە دۇنوشوموزو آنلايىنجايا قىدەر اونو سۇنسوزا قىدەر ايتىرىمىش اۇلدوغوما ايتىرىدىم...

تىرن تىكرار آغىر - آغىر گىتىرى دۇندو و اۇزاقدان اۇنچە بوفەنى آردىندان دا آتامىن دۇلو سۇ شېشەلرلە بىزە دۇغرو باخدىغىنى گۇردوم... آتامى اىلك ايتىرىم بۇ گىچە قارانلىغىندا يابانچى بىر اۇلكەدە ايدى... تىرنلر اۇ گوندىن بىرى مىنىم اوچون اىرىلىق آنلامىنى خايطىرلايدىلار... تىرنلردن نىرت ائدىرىم. اونو مىندن اىرىماق اىستەن او دىمىر يىغىمى نىن دوىغوسوز پىرواسىزلىغىنى، اۇلومون سۇيوقلوغونو ائىمسادىر.^(۵)

اىللر سۇنرا بىز يىئە باش باشا حىيات واقۇنوندا اوتورموش اونون خىستەلىك سىئىرىنى پايلاشىركن و اومىدلە يووايا دۇنوشو گۇزلىركن، اۇ بىر يابانچى استاسيوندا انئدى... بىلكە بىزىلرە بىر اۇدوم اومىد سۇيو گىتىرىمك اوچون ... و اىللر اۇنچە اۇلدوغو كىمى بىزىم اىچىندە اۇلدوغوموز حىيات تىرنى يۇلونا داوام ائتمەيە باشلادى و اۇنۇ اىكىنچى و سۇن كز ھىچ تانىمادىغىم بىر اۇلكەدە ائىلەجە تىك باشىنا بۇراخساراق... اۇ اۇلوم استاسيونوندا ائىمىشىدى. بۇ كز واقۇنوموزا دۇلوشان انسانلار سىس سىز و وعدسىزىدىلر...

۱- سۇرادا واقۇن
۲- بىر - بىرىسى ايتەلەيرەك
۳- مىنىن بو حصەسى اوحوباقلى دىئىلدى
۴- مىقابىل
۵- خايطىرلايدىر

سۇ سغونلوق

● آسيا نطقى

دۇيدو اۆلومون چاغرىسىنى
اۇنو آنلايب چۆزمە يە چاليدى...
آنلاتدى بىر آز - بىر آز
ظولمون آردىنداكى يالنىزلىغى.
ظولمتىن قۇرخاق پرواسىزلىغىنى،
اۆلوم، سىررى نىن بۇشلوغونو چۆزەر - دئيه
بكلەدى^(۱) سۇن نفسىنى دۇيونجا يادك
دنىزلە گۆى اوزونون
دويغو دۆلو عظمتى
بىرلشمىشىدى گۆزلىرىندە.
اۆلومون دۇنوق چاغرىسىندان
نە قورخىدو نە دە ايركىلدى^(۲)
ظالمە سىلىنمە نىن
اۇنا اۆيود وئريب، بكلەنتى نىن،
بىر بۇشلوغا دا يانمانىن
عبثلىگى، سۇ سغونلوقلا اصالتى
بىر كز داھا سرگىلەدى...
بىزە جسارتى، درايتى
تسلىنى، صبىرى، اورەكلى ليگى
اۆيرە تمە يە چاليدى...
اۇنچە ياشاماغى،
آردىندان اۆلومو دە اۆيرە تدى گىتتى...
اۆلومون دۇيومسوز منجىللىگىنە^(۳) قارتى
سوسغون، كوسكون، بۇينو بوكوك
دوردوغوما اينانماين...
اۇنا لايىق اۆلما چاباسى نىن،
منە مىراث بۇراخدىغى صبىرىن
گوجو ايلە سوسغونلوقا سىغىندىم...
اورە يىمدەكى آلۇولار،
وولقان آلووونا دۇنوشدو.
بئىنىمدەكى عصيانلار، آند ايجدى
اۇنا تاب - تازا سۇنسوزادك ياشاماغى.

۱۹۹۹ / ۸ / ۱۰

۱- گۆزلەدى ۲- چاشىب فالدى، دىسكىدى

۳- خود حوراهلىق

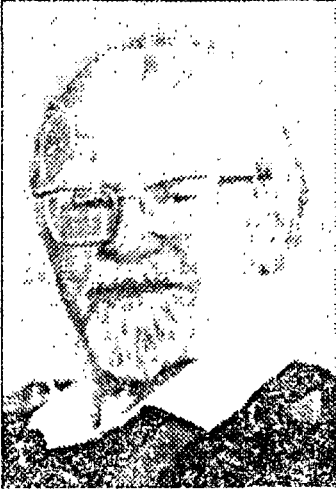
پروفیسور حمید نطقى نین

«وارلیق» داكى

يارادىچىلىغى

● محمد رضا هيئت

اىلك سايندان اعتباراً خلقىمىزه مىلى و مدنى شعور آشلاماغى، اونلارى كئچمىشلىرى، بۇگونكو دوروملارى و حقيقى كىملىكلرىله تانىشىدىرماغى اوزونه ان بۇيوك اماج سئچمىش و بۇ يولدا هر بير چتىن ليگه و زورلوقا دۇزه جگينه آند اچمىش كىمى فعالىته باشلامىشدير. سۆز يوخ كى، وارلىق قوروجو و ادارهچىلرىنى بۇ ايشه جلب

الينىزده اولان بۇ ساى ايله ۲۱ ياشينا گىرمىش اولان وارلىق درگىسى، ايران تورك دىللى مطبوعاتى نين ان ياشلىسى اولماسى اعتباريله «اكىنچى» نين، ياسيم دايرهسى گنىش ليگى، اۇخوجويا آتسىلادىغى بىلىك و شعور و عىنى زاماندا ادبى بير مكتب حالينا گلمهسى اعتباريله «ملانصرالدين» ين و دىل و مدنى مفكوره اعتباريله «ترجمان» ين داوامچىسى كىمى، آذربايجان مطبوعاتى تارىخينده اوزونه مخصوص بير موقع و ده ير قازانمىش و ايراندا و ايران خارچينده سۇيداشلاريمىز طرفىندن نشر اولونان بير چوخ غزئت و درگى يه اۇرنك اولموشدور.

اندىن سببلردن بيرى دىل سئوگىسى اولسا دا، اساس سبب، دىلیمىزىن خلقىمىز اوچون گنرچكدن حياتى مسئله اولدوغونو و «گلمزه اكر كندينه ملت گنده جك دىر»^(۱) حقيقىنى درىندن باشا دوشمكله دويدوقلارى آغير مسئوليت حىسى اولموشدور. اۇدوركى، يارادىچىلىغى بحث موضوعوموز اولان بۇيوك توركولوق عاليم و قيمتلى انسان رحمتلىك اوستاد حميد نطقى ده درگى نين اىلك سايلارىنداكى مقاله لرینده هر

اصلينده وارلىق درگىسىنى، پهلويلر دۇرونده معروض قالدیغىمىز آغير ظولملره قارشى خلقىمىزىن آيدىن و شعورلو طبىقهسى نين گۇستردىگى منطقى رئاكسىياسى كىمى قيمتلندىرملك گرەك. چونكى بۇ درگى، اوزونون

۱- سون درس فلاكت به دتمكدير. شو دتمكدير
گلمزه اكر كندينه ملت گنده جك دىر (محمد عاكف)

شئیدن اول دیلیمیزین و مدنیتمیزین نه یئرده اولدوغونندان و پهلوچیلرین بسیزیم و کولتوروموزون باشینا گتیردیگی بلالاردان سؤز آچیر و حقلی اولاراق خلقیمیزین یاشادیغی آجیلاری و سیختیتیلاری، آنجاق آسیمیلایسونون گوجلوشکیلده آپاریلدیغی اوجوندان اونلاری یاخشی درک ائتمه دیگینی تکرار - تکرار سؤیله مکله اونلار ملی شعور آشیلاماغا چالیشیر. اوستاد نطقی « آغاران فحری سلاملارکن » ادلی ایسلک مقاله سینده او دهشتلی گونلری بیله خاطرلادیر: «... اویدورما تاریخلر و ناغیللاری بیزه مطلق حقیقتلر کیمی داملا - داملا ایچیر تدیلر. بیزی اوزوموزه غریبه و حتا دوشمن ائله دیلر. بیزده، بیزدن اولان، دۇغما اولان، هر شئی بیزدن آیرماق ایسته دیلر. اوشاقلاریمیزین آدلاریندان توتون، اسطوره لریمیزه قسدهر، هویتمیزی خاطرلادان ان کیچیک بیر قرینه و اشاره یه بنله گؤز یوممادیلار. بیزی حقارت حیسسی ایله چارپدییلار. بیر - بیریمیزله، حتا اوشاقلاریمیزلا، یاستی - یاپالاق و « اوز عالمینده فارسی » دانیشماغی دوزگون و گوزله تورکجه میزه ترجیح ائتدیک. بیر میلیوندان چوخ آذربایجانلینی ^(۱) ایچینده باریندیران تهرانیین تلویزیونوندا، موسیقی نامینا قالا - قالا « گوگوش » دان ایله - آیدا بیر « سکینه دای قیزی » سینا قالدیق. تئاتریمیز سون نفسلرینی وئردی. بیز ایکنیجی درجه وطنداشلیغی قبول ائتدیک. کئچمیشیمیزه قلم چکمک، اویدورما تاریخلری آیهلر کیمی ازیردن تکرارلاماق و آنجاق اوزلویوموزو انکار باها سینا الیمیزدن آدیقلاری

حقلریمیزین قیریتیلارینی یئردن ییغماغا اجازه تایدیق. قول و « چاکر » اولماق مقابلینده آچیق و سریلی یغما سفره سی نین آشاغی باشیندا اوتورماغا اذن آلا بیلدیک. اما سفره نین باشینا کئچمک اوچون قات - قات خیانتلره داوطلب اولماق و حتا دیرسکلره قسدهر قارداش قانینا بولانماق شرطدی.

نه یاخشی کی، دیلیمیز ساوادسیز، ناموسلو و زحمتکش کندلی و ایشچی لریمیزین غیرت لرینه امانت اولدو. منورلریمیزین اکثریسی چوخدان فارسلاشدیلار، یادلارا یارانماق و خلقیمیز و دیلیمیزه عداوت یولوندا، شاعیرین دندیگی کیمی دوشمنلری بیله کئچدیله و اونلاری حیران قویدولار...» ^(۲)

اوستاد نطقی باشقا بیر مقاله ده « دانیشیق دیلیمیزین منع و قدغن اولماسینا مطلقا تحمل انده بیلمه ریک، دیلیمیزی تحقیر ائله مه لرینه هئچ بیر کسین حقی و اجازه سی یوخدور، » « بیز دونن وجودا گلیمیش بیر قوم دنیلیک. بیزیم چوخ غنی و گنیش بیر ادبی و یازی دیلیمیز وار » ^(۳) - دنیه قوزئی آذربایجان عالیملری نین بۇ ساحه ده کی علمی آراشدیرمالاریندان دا اؤرنکلر ونه رک دیلیمیزین اهمیتیندن، گؤزه للیگیندن و زنگین لیگیندن بحث ائدیر.

اوستادین همین مقاله سیندن و درگی نین ایلک

۱- ایندی ۵ مین یونان چوخ تحمین ائدیلمکده دیر م ره
 ۲- « آغاران فحری سلاملارکن » حمید نطقی آلتای - وارلیق سایبی ۱ اردیبهشت ۱۳۵۸.
 ۳- زنگین یوحسوللار - حمید نطقی آلتای - وارلیق - تیر - مرداد ۱۳۵۸

سایباریندکی دوقتور هیئت و دوقتور فرزانه‌نین مقاله‌لریندن گؤرۈندۈیۈ کیمی اونلاری دوشۈندۈرۈن اؤنملی مسئله‌لردن بیر ده یازی دیلی و یا ادبی دیل مسئله‌سی اولموشدور. یاریم عصرده چؤخ تعطیله اوغرامیش بیر دیلی خصوصاً دیلمیزین دوشمنلری طرفیندن «قبیله دیلی» و «لهجه محلی» دئییه تحقیر ائدیلهن تورکجه‌میزی یئنی دن یازیا آلماق و اونو علمی شکیلده اؤرتایا قۇیماق، طبیعی کی، آسان بیر ایش دئییلدی. خصوصیه ده یازی دیلی‌نین دوراقلاماسی و حتا گئریله‌مه‌سی و دانیشیق دیلی‌نین فارس و عرب دیللری‌نین ایستر لئکسیک، ایستر سه ده قراماتیک تأثیری ایله پوزوق بیر شکلده دوشمه‌سی بؤ ایشی داها دا چتین‌لشدیرمیشدی. بؤ سیرادا «تبریز لهجه‌سینی ادبی دیل کیمی ایشله‌تمک کیمی» غیر علمی تکسلیفلر ایسه‌لی سورولسه ده وارلیق اؤز یازیلاریندا قوزنی آذربایجاندا ایشله‌نمکده اولان یازی دیلینی (روس ترمینلرینی آتماق شرطیله) سئچمکله بیر نئچه مقصدده نائل اولدو. اولاً عینی دیله، کولتوره و عادت - عئنه‌یه مالیک اولان آنجاق طالعسیزلیک اوزوندن بیر - بیریندن آیری دوشن اؤتایلی - بؤتایلی آذربایجانلیلارین ایکی آیری ادبی دیلدن استفاده ائتمه‌لری شوونیستره خدمت و خلقیمیزه خیانتدن باشقا بیر شی دئییلدی. ایکینجیسی ده عصرین اوللرینه قدهر عینی دیله و عینی فورمادا یازیلان ادبی دیلمیز بؤتایدا دوردورولسا دا اؤتایدا اؤز انکشافینا داوام ائتمیش و چوخلو علمی - ادبی اثر بؤ دیله

یازیلیمیشدیر. طبیعی کی، دیلمیزین گلیشمیش فورماسینی آتیب اسکی فورماسینی ایشله‌تمک و یا یئنی بیر یازی دیلی اؤرتایا چیخارماق یاراسیز و معناسیز اولاردی. اودور کی، وارلیقین بؤ تشبۈثونو اونون بیزه و مدنیتمیزه ائدیگی ان بؤیۈک خدمتلردن بیر سیایمالی‌یق. آنجاق بوندان دا اؤنملیسی دوقتور حمید نطقی و دوقتور جواد هیئتین اؤرتاق تورکجه‌یه دوغرو احتیاطلی آددیملاری و سؤندوقلاری گؤزه‌ل اؤرنکلردیر. تأسفلر اؤلسون کی، محمود کاشغری‌نین «دیوان لغات‌التورک» ده گؤسترده‌گی بیر - بیرینه یاخین و آنلاشیلیر تورک لهجه‌لری، بؤ گون بیر - بیریندن اؤزاق و آنلاشیلماز گؤرونمکده‌دیر. بونون ایفا آیریلیغی، سووت روس امپراتورلورغونون یوروتدیو ائتی تورک سیاستی، تورکیه‌ده بیر آرا جریان ائدن دیل انقلابی و ایراندا پهلوچیلرین دیلمیزی امحا سیاستی کیمی سیبلری اؤلسا دا بؤ گسون اونلارین چوخوا آرادان قالدیریلیمیش و اؤرتاق تورکجه‌نین یارانماسینا بعضی امک‌انلار ساغلانمیشدیر. اوستاد نطقی و اوستاد هیئت ده بؤ امک‌انلاردان فایدالاناراق ایراندا اؤرتاق تورکجه‌نین ایلك اؤرنکلرینی وئرمیش و یازی دیلمیزی آز دا اولسا بئله اؤرتاق اوغوز تورکجه‌سینه یاخینلاتماغا چالیشمیشلار. دوقتور حمید نطقی‌نین سؤن زامانلاردا یایینلانان شعر کتابلاریندا دا همین مثیلی آچیقجا گؤرمک اولار. عرب ایقباسی‌نین اصلاحی و اونون دیلمیزه تطبیقی مسئله‌سی ده رحمتلیک دوقتور نطقی‌نین ۳۰ ایل چالیشماسی نتیجه‌سینده اؤز حلینی

تاپمىشىدېر. دوكتور نطقى ھىم وارلىق دا ھىم دە وارلىق ىن علاوسى كىمى نىر ائىدىر دىگى «املا قىلاووزو» و يا «يازى قايدالارى» ادلى ائىرى نىن مقدمە سىندە «بۇرادا كى اوصول و اساسلار اولو عالىملر و دىلچىلردن دىر، اونلار ىن يانىندا شرطلار ىمىزە اۇسسون دئىه، اوتانا - اوتانا سۇنولموش بىر - بىكى تكلىف بىزدن دىر. بۇ خصوصلاردا دا ائىلە اونلار ىن دوشونجەلر ىندن اىلھام آلدىق و اونلار سۇيكەنەرك اونلارى يانىلا ماغا جىسارت ائىدىك» كىمى متواضعانە اىفادەلر اىشلەتسە دە اونون بۇ ساحەدە چكىدىگى زحمتلر و گۇردو يو دە ىرلى اىشلر دانىلماز و اونودولماز دىر. دىل ىمىز دە كى سىلىلر ىن عرب دىلىنە گۇرە داھا چوخ اولماسىندان و بۇ اىقبانىن غىروفونئىك لىگىندن اىرەلى گلن پروبلەملر بۇ ائردە بىر - بىر اىنجەلندىكدن سۇنرا مۇلىف طرفىندن وئرىلن تكلىفلر چئشىدلى مثاللارلا اۇخوجو يا چاتدىرىلمىش و عرب اىقباسىندا كى حرەكلرى آىرىجا حرف شكىلىنە سالماقلا سىلىلر ىمىزىن ھامىسىنى گۇسترمەك مومكون اولموشدور. اسكى دن او، او، او، او، سىلىرى يالنىز «و» حرفىلە و اى، اى، سىلىرى «اى» حرفىلە، ائ و ە سىلىرى كىسرە و فتحە علامتلىرى اىلە گۇسترىلىرىدىسە دە بۇ گون اوستادىن اۇنردىگى (تكلىف ائىدىگى) اىقبادا آىرىجا حرفلە مالىك دىر. اوندان علاوہ آلىنما، بىتئىشك و آىرى يازىلان سۇزلر، سايلار و باشقا اىفادەلر ىن نە شكىلدە يازىلماسى بارەدە دە اطرافلى معلومات وئرىلمىش و اىللردىر كى، وارلىق دا تطبيق ائىدىلەرەك اىشلەنمكەدە دىر. اوستاد،

بعضى اصلاحلارى اىسە زامان آخىمىنا و اۇخوجولار ىن ساوادى و آلىشماسىنا بۇراخمىش و گلەجكەدە آپارىلا بىلەجك بعضى اصلاحلارى دا كئابىندا نظره آلمىشىدېر.

پروفىسور ھىمىد نطقى نىن وارلىق درگىسىندە كى يارادىجىلىغى اۇ قدەر گئىش ، رنگارنگ و دۇلغون دور كى، اونلارى اىنجەلەمەك اوچون بىر مقاله دئىل، حتا وارلىق ىن بىر ساىى بئىلە كىفاىت ائىتمەز. اوستاد اۇز درگىسىندە اىقبىا مسئلە سىندن توتوموش، «كلمەلر اوزەرىنە» ، «يادداشتهاىى دربارە نحو تركى» كىمى صىرف دىلچىلىك مسئلەلر ىنى الە آلمىش، «ھنر شھرىار» ، «دە قورقود» ، «شعر ىمىز دە قافىە مسئلەسى» ، «در بهار سرخروئى» و... كىمى ادبى مقاله لرى و «منشور شىطان» و «مىثاق ىزدانى» كىمى اجتماعى - مدنى يازىلارى اىلە چىخىش ائىدەرەك اۇخوجولار ىنى ھر زامان بىلگى لندىرىمىشىدېر.

بىز بۇرادا، اوستاد نطقى نىن ۱۳۷۵ - جى اىلدە استانبولدا آپاردىغىم مصاحبەدە ، اىرانداكى تانىشلار ىنا خطاباً سۇىلەدىگى صھبتلردن بعضى پارچالار گئىرەرك پدىدە خانىم ھىت طرفىندن حاضىرلانمىش «وارلىق دا دوكتور نطقى نىن ائولرى نىن بىبلىوقرافىاسى» نى سۇنوب، اوستاد ىن دىل ىمىز و مدنىت ىمىزلە باغلى يازىلارى نىن ياخىن گلەجكەدە آىرىجا كئاب شكىلىندە نىر اولونماسىنى آرزولايىرىق. انشالله.

«منىم اىرانداكى دوستلار ىما، امكداشلار ىما. كوتورداشلار ىما، اۇرادا منىم دىل ىمى دانىشانلارلا، منىم دىل ىمى آئىلايانلارلا و دوشمنلىك ىئرىنە

عاقلا نه دوستلوغو سئچن فارس دوستلاریمما
 سؤزوم بؤدورکی، سیز بؤیوک بیر خزانه‌نین
 اوستونده اوتورموشسونوز «کی ماهی لرده دریا
 ایچره دیر دریایی بیلملر». آرزوم بؤدورکی، بیزیم
 قاپیدان گیرن تورکجه، آنادیلیمیزده دانیشسین و
 من اوندان یننی اصطلاحلار ائشیدیم... من اونلارا
 دوستلوغو، واختلارینی بوشا چیخارتماغی و بؤ
 مناقشه‌لره گیرمه‌مه‌یی توصیه ائدیم. اونلارا
 موفقیت دوعا ائله‌ییم. (۱)

اوستاد نطق‌نی وارلیق داکی
 اثرلری نین بیلیمو قرانیسی

● پدیده هیئت

مقاله‌لر

- ۱ - آغاران فجری سلاملارکن ، اردیبهشت
 ۱۳۵۸ ، سای ۱ صحیفه ۱۶.
- ۲ - دستور نگارش ترکی آذری، اردیبهشت
 ۱۳۵۸ ، سای ۱، صحیفه ۶۳
- ۳ - مسئله فرهنگی اقوام مختلف ایران و قانون
 اساسی جمهوری اسلامی. سخنرانی دکتر حمید
 نطقی در سمینار خواستهای ملت از قانون اساسی
 در دانشگاه تهران، خرداد ۱۳۵۸ ، سای ۲، صحیفه ۷.
- ۴ - زنگین یوخسوللار ، تیر - مرداد ۱۳۵۸ ،
 سای ۳ - ۴ ، صحیفه ۶.

- ۵ - صوت نگاری، شهریور ۱۳۵۸ ، سای ۵،
 صحیفه ۸
 - ۶ - ویژگیهای ترکی آذربایجان، مهر ۱۳۵۸ ،
 سای ۶، صحیفه ۳.
 - ۷ - ویژگیهای ترکی آذربایجان، آبان ۱۳۵۸ ،
 سای ۷، صحیفه ۲۱.
 - ۸ - نکاتی چند درباره نحو ترکی ، آذر ۱۳۵۸ ،
 سای ۸، صحیفه ۳.
 - ۹ - اصلاح الفبای عربی برای املاء صحیح
 ترکی آذری، بهمن ۱۳۵۸ ، سای ۱۰، صحیفه ۹.
 - ۱۰ - در بهار سرخروئی، اسفند ۱۳۵۸ ، سای
 ۱۱، صحیفه ۳.
 - ۱۱ - کتابچیلاردا، فروردین ۱۳۵۹ ، سای ۱،
 صحیفه ۶۳.
 - ۱۲ - بیزده توفیق اولسا، اردیبهشت ۱۳۵۹ ،
 سای ۲، صحیفه ۳.
 - ۱۳ - شعریمیزده قافیه مسئله‌سی، خرداد
 ۱۳۵۹ ، سای ۳، صحیفه ۳.
 - ۱۴ - شعریمیزده قافیه مسئله‌سی، تیر و مرداد
 ۱۳۵۹ ، سای ۵ - ۴، صحیفه ۳.
 - ۱۵ - باخیمسیر دیل باغچامیزدا، شهریور
 ۱۳۵۹ ، سای ۶، صحیفه ۳.
 - ۱۶ - کولتور مسئله‌سی و بیز، مهر ۱۳۵۹ ،
 سای ۷، صحیفه ۳.
 - ۱۷ - بیر نئچه یازی قایداسی، آبان ۱۳۵۹ ،
 سای ۸، صحیفه ۳.
 - ۱۸ - اوزگه‌نی بزه، آذر ۱۳۵۹ ، سای ۹، ص ۳.
 - ۱۹ - دیلیمیز، دی ۱۳۵۹ ، سای ۱۰، صحیفه ۳.
 - ۲۰ - انقلاب شعری، بهمن و اسفند ۱۳۵۹ ،
- ۱- اوستاد حمید نطقی ایله مصاحبه - محمدرضا هیئت.
 وارلیق یائ ۱۳۷۵ ، سای ۲ - ۱۰۱

- سای ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۳.
- ۲۱ - دیلمیز (۲)، بهمن و اسفند ۱۳۵۹، سای
- ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۷.
- ۲۲ - ادب خزینه‌سی، بهمن و اسفند ۱۳۵۹،
- سای ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۵۸.
- ۲۳ - اؤز دیلمیزده، فروردین ۱۳۶۰، سای ۱،
- صحیفه ۳.
- ۲۴ - کتابچیلار، فولکلوروموز و کتابلار،
- فروردین ۱۳۶۰، سای ۱، صحیفه ۷۹.
- ۲۵ - دیلمیزده چتینلیک و آسانلیق مسئله‌سی،
- اردیبهشت ۱۳۶۰، سای ۲، صحیفه ۳.
- ۲۶ - معلمیم ساهره، خرداد ۱۳۶۰، سای ۳،
- صحیفه ۳.
- ۲۷ - گونش دن بیر پای، تیر ۱۳۶۰، سای ۴،
- صحیفه ۳.
- ۲۸ - گونش دن بیر پای (۲)، مرداد و شهریور
- ۱۳۶۰، سای ۶ - ۵، صحیفه ۳.
- ۲۹ - گونش دن بیر پای (۳)، مهر ۱۳۶۰، سای
- ۷، صحیفه ۳.
- ۳۰ - گونش دن بیر پای (۴)، آبان ۱۳۶۰، سای
- ۸، صحیفه ۳.
- ۳۱ - دیلمیز، بیر اوسلوب مسئله‌سی، آذر
- ۱۳۶۰، سای ۹، صحیفه ۳.
- ۳۲ - آدلاریمیز، دی ۱۳۶۰، سای ۱۰، صحیفه ۳.
- ۳۳ - آدلاریمیز (۲)، بهمن و اسفند ۱۳۶۰،
- سای ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۳.
- ۳۴ - کلمه‌لرین اسراری، (ابن مهنا لغتی)،
- فروردین ۱۳۶۱، سای ۱، صحیفه ۳.
- ۳۵ - پاییزین آلتین یارپاقلاری، اردیبهشت
- ۱۳۶۱، سای ۲، صحیفه ۳.
- ۳۶ - دیلده شووینیزم، خرداد و تیر ۱۳۶۱،
- سای ۴ - ۳، صحیفه ۳.
- ۳۷ - مدنیت و دیل مسئله‌لری، مرداد و
- شهریور ۱۳۶۱، سای ۶ - ۵، صحیفه ۳.
- ۳۸ - یئنه او حکایه، مهر و آبان ۱۳۶۱، سای ۸
- ۷، صحیفه ۳.
- ۳۹ - بیر نئچه کلمه دیل و مدنیت، بهمن و
- اسفند ۱۳۶۱، سای ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۳.
- ۴۰ - افقلریمیزده تازا اؤلدوزلار، فروردین و
- اردیبهشت ۱۳۶۲، سای ۲ - ۱، صحیفه ۳.
- ۴۱ - افقلریمیزده تازا اؤلدوزلار، خرداد و تیر
- ۱۳۶۲، سای ۴ - ۳، صحیفه ۳.
- ۴۲ - رسم خط ترکی و مسائل دیگر، مرداد و
- شهریور ۱۳۶۲، سای ۶ - ۵، صحیفه ۴.
- ۴۳ - یادداشتهائی درباره‌ی نحو ترکی، مهر و
- آبان ۱۳۶۲، سای ۸ - ۷، صحیفه ۳.
- ۴۴ - بیز و دیلمیز، بهمن و اسفند ۱۳۶۲،
- سای ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۳.
- ۴۵ - تازه نظریه‌لر و تانیماق و تانیماغا
- دوغرو، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۳، سای ۲ - ۱، ص ۳.
- ۴۶ - هنر شهریار، خرداد و تیر ۱۳۶۳، سای
- ۴ - ۳، صحیفه ۳.
- ۴۷ - هنر شهریار (۲)، مرداد و شهریور ۱۳۶۳،
- سای ۶ - ۵، صحیفه ۳.
- ۴۸ - هنر شهریار (۳)، مهر و آبان ۱۳۶۳، سای
- ۸ - ۷، صحیفه ۳.
- ۴۹ - دیباچه‌ای بر منشور شیطان، آذر و دی
- ۱۳۶۳، سای ۱۰ - ۹، صحیفه ۳.
- ۵۰ - منشور شیطان، بهمن و اسفند ۱۳۶۳،
- سای ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۳.
- ۵۱ - زبان و خط ما، فروردین و اردیبهشت
- ۱۳۶۴، سای ۲ - ۱، صحیفه ۳.
- ۵۲ - میثاق یزدانی، خرداد و تیر ۱۳۶۴، سای
- ۴ - ۳، صحیفه ۳.

- ۵۳ - بعنوان حاشیه، مرداد و شهریور ۱۳۶۴، سایه ۶ - ۵، صحیفه ۳.
- ۵۴ - کلمه‌لر اوزه‌رینه، مهر و آبان ۱۳۶۴، سایه ۸ - ۷، صحیفه ۳.
- ۵۵ - کتابلار: ادبیات اوجاغی حقینده، مهر و آبان ۱۳۶۴، سایه ۸ - ۷، صحیفه ۸۰.
- ۵۶ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۲)، آذر و دی و بهمن و اسفند ۱۳۶۴، سایه ۱۲ - ۱۱ - ۱۰ - ۹، صحیفه ۳.
- ۵۷ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۳)، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۵، سایه ۲ - ۱، صحیفه ۷.
- ۵۸ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۴)، سؤز دوزه‌لدیجی اکلر، خرداد و تیر و مرداد ۱۳۶۵، سایه ۵ - ۴ - ۳، صحیفه ۳.
- ۵۹ - اضافه، خرداد و تیر و مرداد ۱۳۶۵، سایه ۵ - ۴ - ۳، صحیفه ۴۹.
- ۶۰ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۵) سؤز دوزه‌لدیجی اکلر، شهریور و مهر و آبان ۱۳۶۵، سایه ۸ - ۷ - ۶، صحیفه ۳.
- ۶۱ - دیلیمیزده جام جم، شهریور و مهر و آبان ۱۳۶۵، سایه ۸ - ۷ - ۶، صحیفه ۴۴.
- ۶۲ - املا قیلاووزو (یازی قایدالاری)، آذر و دی ۱۳۶۵، سایه ۱۰ - ۹، صحیفه ۳.
- ۶۳ - بیر تدقیق حقینده (مغوللاردان قاباقلی فارسجا شعرینده تورکجه) - (پروفیسور تورخان گنججه‌یی)، بهمن و اسفند ۱۳۶۵، سایه ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۳.
- ۶۴ - درباره کلمات متشابه یا تشابه کلمات، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۶، سایه ۱، صحیفه ۳.
- ۶۵ - دوکتور نطق‌نین معروضه‌سی (عموم آذربایجان تورکجه‌سی یازی دیلی - بدیعی تورکجه)، خرداد و تیر ۱۳۶۶، سایه ۲، ص ۲۹.
- ۶۶ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۶)، مرداد و شهریور و
- مهر ۱۳۶۶، سایه ۳، صحیفه ۳.
- ۶۷ - بؤیوک فضولی دئییر، مرداد و شهریور و مهر ۱۳۶۶، سایه ۳، صحیفه ۱۰۴.
- ۶۸ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۷)، آبان و آذر و دی ۱۳۶۶، سایه ۴، صحیفه ۳.
- ۶۹ - بؤیوک فضولی دئییر (۲)، آبان و آذر و دی، سایه ۴، صحیفه ۶۴.
- ۷۰ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۸)، بهمن و اسفند ۱۳۶۶، سایه ۵، صحیفه ۳.
- ۷۱ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۹)، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۷، سایه ۱، صحیفه ۳.
- ۷۲ - باش یازیچیمیز (دوکتور حمید نطق‌ی سفرده)، وارلیق‌ین تحریریه هیئت‌ی، خرداد و تیر ۱۳۶۷، سایه ۲، صحیفه ۳.
- ۷۳ - حیدر بابا بیر دئمه‌لی سؤزوم وار، مرداد و شهریور و مهر ۱۳۶۷، سایه ۳، صحیفه ۳.
- ۷۴ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۱۰)، آبان و آذر ۱۳۶۷، سایه ۴، صحیفه ۳.
- ۷۵ - رسم‌الخط ترکی، بهمن و اسفند ۱۳۶۷، سایه ۵، صحیفه ۶.
- ۷۶ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۱۰) کؤکلر، گؤوده‌لر، اکلر، کلمه‌لر، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۸، سایه ۱، صحیفه ۳.
- ۷۷ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۱۱)، خرداد و تیر و مرداد ۱۳۶۸، سایه ۲، صحیفه ۱۵.
- ۷۸ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۱۲)، شهریور و مهر و آبان ۱۳۶۸، سایه ۳، صحیفه ۳.
- ۷۹ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۱۳)، قیش ۱۳۶۸، سایه ۴، صحیفه ۳.
- ۸۰ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۱۴)، باهار ۱۳۶۹، سایه ۱، صحیفه ۶.
- ۸۱ - کلمه‌لر اوزه‌رینه (۱۵)، یای ۱۳۶۹، سایه

۲، صحیفه ۳.

صحیفه ۴۴.

۳ - عقب گنجہ سی، تیر و مرداد ۱۳۵۸، سایى

۸۲ - باکی، پائیز ۱۳۷۱، سایى ۳، صحیفه ۳۴.

۴ - ۳، صحیفه ۵۵.

۸۳ - اوستاد دوكتور حمید نطقى دن بیر

۴ - دامجی، دامجی ایچیمده بیریکدی بؤ

مکتوب، پائیز ۱۳۷۲، سایى ۳، صحیفه ۷۷.

آیدینلیق، شهر یور ۱۳۵۸، سایى ۵، صحیفه ۶۵.

۸۴ - کیملیگیم، یای ۱۳۷۳، سایى ۲، ص ۸۴.

۵ - بؤگوندن صاباحا، آبان ۱۳۵۸، سایى ۷،

۸۵ - آذربایجان خلق دلی نین مین ایللیک

صحیفه ۶۳.

سؤز خزینہ سی (دیوان لغات التورک) و آذربایجان

۶ - اونوتدوم، بهمن ۱۳۵۸، سایى ۱۰، ص ۵۸

خلق دیلینده کی مشترک کلمه و تعبیرلردن مثاللار،

۷ - ائلیمین قوجاغیندا، اسفند ۱۳۵۸، سایى

پائیز ۱۳۷۳، سایى ۳، صحیفه ۳.

۱۱، صحیفه ۶۸.

۸۶ - اوستاد نطقى دن تجلیل (دوكتور جواد

۸ - تبریز، فروردین ۱۳۵۹، سایى ۱، ص ۳.

هیئت)، پائیز ۱۳۷۳، سایى ۳، صحیفه ۸۰.

۹ - بیتمه میس سمفونی، خرداد ۱۳۵۹، سایى ۳،

۸۷ - آذربایجان تورکجه سی سؤزلویو، باهار

صحیفه ۱۱.

۱۳۷۵، سایى ۱، صحیفه ۲۹.

۱۰ - گؤی گؤز گلین، تیر و مرداد ۱۳۵۹، سایى

۸۸ - اوستاد حمید نطقى ایله مصاحبه

۴ - ۵، صحیفه ۶۹.

(محمدرضا هیئت)، باهار ۱۳۷۵، سایى ۱، ص ۵۲.

۱۱ - بیر ایل دؤنومو، شهر یور ۱۳۵۹، سایى ۶،

۸۹ - پروفیسور حمید نطقى ۷۵ یاشیندا، پائیز

صحیفه ۷۴.

۱۳۷۵، سایى ۳، صحیفه ۳.

۱۲ - مرمر بولاق، مهر ۱۳۵۹، سایى ۷، ص ۶۱

۹۰ - بیر هفته حمید نطقى ایله (پروفیسور

۱۳ - شیخ محمد، آبان ۱۳۵۹، سایى ۸،

کامیل ولی نریمان اوغلو)، یای ۱۳۷۶، سایى

صحیفه ۷۰.

۲، صحیفه ۹.

۱۴ - اولکهمین یوللاریندا (پوئمادان بیر

۹۱ - تورکلویون ارهن اوزانی دده قورقود،

پارچا)، آذر ۱۳۵۹، سایى ۹، صحیفه ۶۳.

پائیز ۱۳۷۶، سایى ۳، صحیفه ۱۰.

۱۵ - گیجیک، دی ۱۳۵۹، سایى ۱۰، ص ۴۲.

۹۲ - اوستاد حمید نطقى (پروانه محمدلی)،

۱۶ - بؤ یوللاردا، بهمن و اسفند ۱۳۵۹، سایى

پائیز ۱۳۷۶، سایى ۳، صحیفه ۴۶.

۱۲ - ۱۱، صحیفه ۴۷.

۹۳ - پروفیسور حمید نطقى دن بیر مکتوب،

۱۷ - رسول رضا، اردیبهشت ۱۳۶۰، سایى ۲،

باهار ۱۳۷۷، سایى ۱، صحیفه ۹۲.

صحیفه ۷۶.

۱۸ - لاله، خرداد ۱۳۶۰، سایى ۳، صحیفه ۵۲.

شعرلر

۱۹ - آیده، مرداد و شهر یور ۱۳۶۰، سایى ۶ -

۱ - سحره گندن بیر یول وار، اردیبهشت ۵۸،

۵، صحیفه ۴۹.

سایى ۱، صحیفه ۵۰

۲۰ - رؤیامدا آنام، مهر ۱۳۶۰، سایى ۷،

۲ - جادی (جادو)، خرداد ۱۳۵۸، سایى ۲،

صحیفه ۶۲.

- ۲۱ - عینالی‌دا هر گنجه بیر ایشیق یاناردی، آذر ۱۳۶۰، سایى ۹، صحیفه ۵۹.
- ۲۲ - استانبولدا بیت بازاری، دی ۱۳۶۰، سایى ۱۰، صحیفه ۴۴.
- ۲۳ - باهار و ایشیق، فروردین ۱۳۶۱، سایى ۱، صحیفه ۴۲.
- ۲۴ - پترونوس، خرداد و تیر ۱۳۶۱، سایى ۴ - ۳، صحیفه ۶۶.
- ۲۵ - ناغیل کتابی، مرداد و شهریور ۱۳۶۱، سایى ۶ - ۵، صحیفه ۴۲.
- ۲۶ - ایلك باهار، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۳، سایى ۲ - ۱، صحیفه ۵۲.
- ۲۷ - آغاج کؤلگه‌سی، خرداد و تیر ۱۳۶۳، سایى ۴ - ۳، صحیفه ۸۲.
- ۲۸ - شیراز، مهر و آبان ۱۳۶۳، سایى ۸ - ۷، صحیفه ۵۲.
- ۲۹ - قارا قیش، آذر و دی ۱۳۶۳، سایى ۱۰ - ۹، صحیفه ۷۷.
- ۳۰ - حسابلاشما(۱)، بهمن و اسفند ۱۳۶۳، سایى ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۵۷.
- ۳۱ - حسابلاشما(۲)، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۴، سایى ۲ - ۱، صحیفه ۸۳.
- ۳۲ - داستان اولمز، مرداد و شهریور ۱۳۶۴، سایى ۶ - ۵، صحیفه ۴۶.
- ۳۳ - وحشی قوش، مهر و آبان ۱۳۶۴، سایى ۸ - ۷، صحیفه ۶۲.
- ۳۴ - ساهرین آردینجا، آذر و دی و بهمن اسفند ۱۳۶۴، سایى ۱۲ - ۱۱ - ۱۰ - ۹، ص ۴۹.
- ۳۵ - سئودا، آذر و دی و بهمن و اسفند ۱۳۶۴، سایى ۱۲ - ۱۱ - ۱۰ - ۹، صحیفه ۸۷.
- ۳۶ - آنادیل، سنوگیلی دیل، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۵، سایى ۲ - ۱، صحیفه ۳.
- ۳۷ - کؤچموش کاروان، خرداد و تیر و مرداد ۱۳۶۵، سایى ۵ - ۴ - ۳، صحیفه ۶۸.
- ۳۸ - خولیلار گونو، شهریور و مهر و آبان ۱۳۶۵، سایى ۸ - ۷ - ۶، صحیفه ۶۸.
- ۳۹ - قیرخ تیکه بوخچا، بهمن و اسفند ۱۳۶۵، سایى ۱۲ - ۱۱، صحیفه ۶۱.
- ۴۰ - دیوان شعرى باغجالاریندا، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۶، سایى ۱، صحیفه ۲۶.
- ۴۱ - روباعیلر، خرداد و تیر ۱۳۶۶، سایى ۲، ص ۸۷.
- ۴۲ - اللریم، آبان و آذر و دی ۱۳۶۶، سایى ۴، ص ۱۰۸.
- ۴۳ - برگی از دفتر ایام (پیام به آذربایجان)، استاد شهریار، بهمن و اسفند ۱۳۶۶، سایى ۵، ص ۱۸.
- ۴۴ - یول، بهمن و اسفند ۱۳۶۶، سایى ۵، ص ۷۳.
- ۴۵ - چنلی بئل، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۷، سایى ۱، صحیفه ۸۰.
- ۴۶ - گونش، آبان و آذر ۱۳۶۷، سایى ۴، ص ۶۸.
- ۴۷ - عشق ماهنسی یازیرام، بهمن و اسفند ۱۳۶۷، سایى ۵، صحیفه ۵۷.
- ۴۸ - تانیشما، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۸، سایى ۱، صحیفه ۷۵.
- ۴۹ - ترجمه غزل امام خمینی، خرداد و تیر و مرداد ۱۳۶۸، سایى ۲، صحیفه ۴.
- ۵۰ - اوشوین آدی، شهریور و مهر و آبان ۱۳۶۸، سایى ۳، صحیفه ۱۱۷.
- ۵۱ - گؤز یاشی، قیش ۱۳۶۸، سایى ۴، ص ۱۱۸.
- ۵۲ - آخشام تعطیلی، باهار ۱۳۶۹، سایى ۱، صحیفه ۷۷.
- ۵۳ - سنسیر، قیش ۱۳۷۳، سایى ۴، ص ۴۱.

چگونه دکتر نطقی را شناختم

● اسدالله کریمی

در تیر ماه ۱۳۷۷ دوست گرانمایه‌ام جناب آقای کریم مشروطه‌چی، مقاله‌ای که جنابان آقایان دکتر حمید نطقی و دکتر غلامرضا صبری تبریزی درباره مقایسه‌ای بین شعر مردمی ترکی و شعر فارسی کلاسیک در رابطه با ترجمه شعر معروف سلام بر حیدریابا از ترکی به فارسی تهیه نموده و در شماره ۲۱ نوامبر ۱۹۹۴ مجله انگلیسی مطالعات خاورمیانه به چاپ رسیده بود، به اینجانب تسلیم و خواستار ترجمه آن به زبان فارسی شدند.

با توجه به این نکته که خود جناب مشروطه‌چی (مترجم و سراینده شعر سلام بر حیدریابا به زبان فارسی) علاوه بر اینکه از نام‌آورترین شعرای ترک زبان هستند به زبان انگلیسی هم تسلط کامل دارند، این درخواست ایشان موجب نهایت شگفتی اینجانب گردید.

معدالک، چون در این کار حکمتی می‌دیدم، درخواست ایشان را به دیده منت پذیرفته و مقاله را گرفتم. در بادی امر، یک مروری اجمالی بدان افکندم و همان مرور اولیه چنان مسحورم کرد که ترجمه مقاله را دست گرفتم. ترجمه مقاله، که با راهنمودهای ارزنده و کمکهای ذقیمت خود جناب مشروطه‌چی پایان یافته بود، در شماره ۱۲۰ مجله آدینه تهران به چاپ رسید. که به علاقه‌مندان ادب فارسی و ترکی توصیه می‌نمایم که از خواندن آن غفلت نورزند.

مقاله مورد اشاره، صرفنظر از ریزه‌کاریهای فراوان آن، که در خور تمجید بسیار می‌باشد، حاوی دو نکته اساسی است: یکی اینکه، با وجود تسلط حکمرانان ترک حاکم بر ایران از قرن پنجم هجری تا عصر پهلوی یعنی حدود ده قرن بخصوص سلطان محمود غزنوی، در بالا بردن سطح زبان فارسی در حد اعلای فخامت، زیبایی و سلاست، کوشش مجدانه‌ای مبذول داشته‌اند. زبان فارسی به همت والای حکمرانان ترک زبان روز بروز شکوفاتر شد و به صورت زبان رسمی دربارها در آمد و به همین دلیل هم «فارسی دری» (فارسی درباری لقب گرفت).

دیگر اینکه، چون زبان ترکی در بخش پائین هرم جامعه رواج داشت، در نتیجه به صورت زبان محاوره‌ای و مردمی نضج گرفت. لیکن با همه عمق و گستردگی آن توانست همدوش با شعر و ادبیات فارسی - که از لحاظ تعداد لغات متداول در سطحی پائین‌تر از زبان ترکی قرار داشت - حرکت کند. حتی

اشعار دیوانی ترکی که در مقابل فارسی دری برای هواخواهان، حکمرانان معدود ترک سروده می‌شد، با اشعار فصیح و زیبایی فارسی فاصله بسیار داشت.

نویسندگان نامدار مقاله، سپس به مشکلات ترجمه این دو زبان پرداخته‌اند بخصوص ترجمه شعر مردمی ترکی به شعر کلاسیک فارسی - که فقط مطالعه مقاله فوق‌الاشاره می‌تواند موضوع را بسیط‌تر بیان کند و جای بحث آن در این مختصر وجود ندارد. اما در عین حال نویسندگان مقاله با کمال بیطرفی و شجاعت اذعان نموده‌اند که ترجمه فارسی شعر حیدرآبادی به زبان فارسی - آن هم بصورت شعر - توسط شاعر پرمایه و مجرب، آقای کریم مشروطه‌چی یک استثناء است و این شاعر توانسته است به بهترین وجهی از عهده این کار خطیر برآید.

مطالعه و ترجمه مقاله، مرا عاشقانه شیفته نویسندگان آن نمود زیرا، مؤلفین گرانقدر نه تنها مقاله‌ای در حد بسیار محققانه به رشته تحریر درآورده بودند، بلکه، بلحاظ اینکه اینجانب هم مختصری به زبان انگلیسی آشنائی دارم، شیوه نگارش آن فوق‌العاده مرا مجذوب کرده زیرا، از نظر دستور و ترکیب زبان انگلیسی نیز در حد اعلای ظرافت و پرباری بر روی کاغذ آمده بود تا آنجا که، اگر نام نویسندگان در صدر مقاله حذف می‌شد هیچکس نمی‌توانست باور کند که این مقاله توسط کسانی نگارش یافته که زبان مادریشان انگلیسی نیست.

تصور اینجانب بر آن بود که نویسندگان عالیقدر در خارج از ایران سکونت دارند ولی، هنگامی که از درگذشت جناب دکتر نطقی آگاهی یافتم، شدیداً خود را سرزنش نمودم که چرا سعادت آنرا نیافتم که حتی برای چند لحظه هم شده از محضر پرفیض و برکت این انسان والا و فرزانه بهره جویم دست‌های توانائی را که توانسته بودند این چنین شاهکارهائی خلق نمایند، ببوسم.

با پوزش از این اهمال خود، آرزو می‌کنم که روح آن بزرگمرد شاد و روانش با آرامش قرین باد.

■ شهریور ۱۳۷۸

پروفېسور حمید نطقى ايله صحبتلىرىم

● على شاميل

دوقتور حمید نطقى يە وئردىگىم سۇاللاردا اۇخوجو اوچون دە ماراقلی جاوابلارین اۇلدوغونو نظره آزاراق، ۱۹۹۶ - جى ایلده باکیدا و ۱۹۹۷ - جى ایلده آنکارادا اتندیگی صحبتلر اساسیندا آشاغیداکی مصاحبه نى خاھیرلادیم. مصاحبه نى بیر قدهر یازی قایدالایمیزا اویغونلاشدیردیغیمیزا گۆره ح. نطقى نین دانیشیغى اۆز گۆزه للیگیبى ایتیردی. آنجاق ادبیاتیمیز اوچون اهمیتلی اۇلاجاغىنى نظره آلب اونو یازیا کۆچورمه یی لازیم بیلدیم.

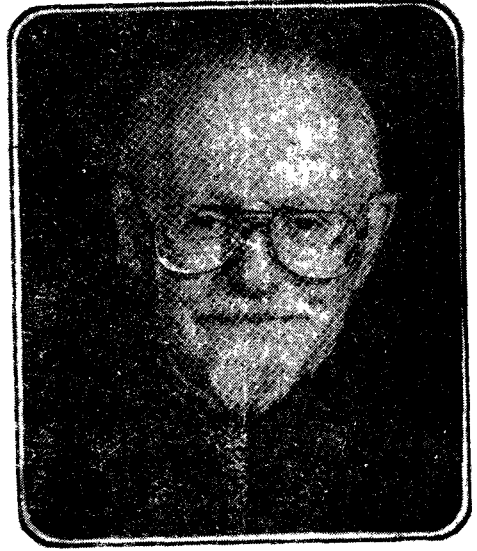
ع. ش

شئیلرین، دو یغوسال شئیلرین جاوابی یۇخدور». بونو سۇروشان آدامین اۇزو عجایب آدم دیر. انسان آناسینی سئوره. اما اونو ایضاح انده بیلیمر نیه سئور!

تبریزین هر محله سینده، هر کۆشه سینده بیر خاطرهم یاتیر. یاخشیدان، پیسدن. آجی خاطر، ده گنت - گنده آجیلیغى ایتیرر، مونیس لشر، ظارافاتا دۇتر آتام اجزاجی ایدی. انومیزیزین اندرونى و بیرونى اوصولوندا ایکى حیه طى، گنتیش زیرزمیسی واردی. او زامان درمانلار ایندیکی کیمی حاضر گلمیردی. زیرزمی ده بیزیم گۆزلریمیز قارشیسیندا، بعضاً اشتراکیمیزلا حاضرلارناردی. عایله میز بۇیوک ایدی. سگگیز اوشاق ایدی. اقتصادى ضربه لر، باجیلاریمین اره گنتمه سی، بۇیوک ائودن ال چکمه میز عینی واختا دوشدو. انو کیچیلدی. کیچیک انوی ده سئودیم. انومیز اولکی تک بۇیوک قالسایدی، گۇذرانیمیز همیشه یاخشى کئچسه ایدی، ایندی دئمه یه. سۇزوم قالمازدی. آستارایا کۆچدوک. آتام اوارادا

ع. شامیل: - حمید بیگ میلادی تقویمله ۱۹۲۰ - جى ایل سپتامبر آیى نین ۱۱ - ده تبریز شهرینده آنادان اۇلدوغونوزدان، اوارادا «رشدیه»، «فردوسی» آدلی مکتبلرده اۇخودوغونو، دان، سونرا تهران اونیورسیتیه سی نین حقوق فاکولته سینى بیتیردیگینیزدن خبرداریق. بۇ سایدیقلاریم قۇرو ترجمه حال دیر. سیز اۇزونوز اوشاقلیق و گنجلیگینیزی نئجه خاطرلاییرسینیز؟ ح. نطقى: - انسان یاشادیقجا خاطرهلری چوخالیر. یاشلاشماغین بیر خصوصیتی وار. دونن نه یئدیگینیزی اۇنودورسونوز. اما ۶۰ ایل اول اۇلانلاری جزئیاتی ایله شرح وئیرسینیز. بلکه شرحین بیر مقداری حافظه نین خیاللا قوردوغو بیر قۇرغودور. آدم بونو اۇزونه کئچمیش خاطره سی اۇلاراق قبول اندهر. بۇ حقیقتدن ده او قدر اۇزاق اۇلماز. بۇ خیاللار حقیقت اوستونده قورولموشدور. کۆکو حقیقتده دیر. - من تبریزده آنادان اۇلموشام. تبریزی چوخ سئوریم. نیه سئورسن؟ - دئینه دئیهرم: - «حیسی

اجزانه (داواخانا) اجمیتمیدی. اوردادا بیر ایمل
قالدیق. استارا ستم شعورلریمین ایلهام منعی
اؤلدو. اؤرا کسب خنه دک چسوخ بسویوک سؤ
گورمه میشدیم گوردوبوم ان بویوک سؤ تبریزده کی
ائنی - اؤزوبو ۱۰۰ متر اولان شاه گؤلؤ ابدی

استارانین ایسه بیر طرفی اوجو بوجاعی
گورونمه یین خور دنیزی. او بیر طرفی ایسه
داغلار و سیخ اؤرمانلارلا احاطه اولونموشدو
اورمانلاردا کی رنگ به رنگ قوشلار. اوللارین
سسی. دنیزده کی جور به جور سالیقلار مننه اتسه
گوجلؤ تاثیر ائندی کی. بؤگون یازدیغیم شعرده
کی طبیعت لوحه لری همین ایللردن گلمه دیر
عایله میز علمه تحصیله ماراقلی ایدی
اوللاری ایکی نره بولمک اولاردی صیرف علمه
ماراق گوستره نلر و دیبایات ماراق گوستره نلر من
ایکینجی لردن ایذیم اورتا مکتبده اؤخویاندا
همیشه صصیتفده بیرینجی اؤلسام دا، ادبیات
ماراغیمی دا ازلتسیردیم. ایسته ییمنه حقوق
فاکولته سینه قبول اولدوم. اورانی بیتیردیکدر

سؤنرا استانبولا گندیب اوردادا حقوق ساحه سینده
دوقتورلوق مدافعه ائتدیم.

ع. شامیل: - حمیدبیگ، سیز استانبولدا
دوقتورلوق دیسترتاسیاسینی ۱۹۴۸ - جی ایلده
مدافعه ائدیسینینیز. همین واختادک ادبی فعالیتله ده
مشغول اولوبسونوز. خواهیش ائدیرم بو فعالیتله
نجه باشلادیغینیزدان صحبت آچاسینیز.

ح. نطقی: - مکتبده اوخودوغوم ایللرده
کتایمیزدا درسلیگه دوشن شاعیرین بیر شعری
اولوردوسا، من همین شاعیرین ۳۰ - ۲۰ شعرینی
اوخویوب اوزوم محاکیمه یوروتمک
ایسته بیردیم. بئددینجی صصیتفده اوخویاندا ۱۹۳۵
- جی ایلده تبریزده فارسجا چیخان «شاهین»
عزیتینده ایلك شعریم چاپ اولدو. رئداکتور
شعریمین اولینده بیر نچه سطر خوش سؤز ده
یازمیشدی. بو منی داها دا هوسلندیردی.
«فردوسی» مدرسه سینده اوخویاندا حبیب ساهر
بیزه جوغرافیادان درس دنسیردی. شعره هوس
گؤسترمه ییمده، گؤرونور اونون دا تأثیری
اولوب. ایستر تهراندا حقوق فاکولته سینده
اوخویاندا، ایستر استانبولدا دوقتورلوق کورسو
اوخویاندا شعردن اوزاقلشما دیم.

استانبول منیم گؤزلریمین قارشیسیندا یئنی
دنیا اچدی. تهراندا آدی چکیلیمه یین شاعرلرین
اثرلرینی اوخودوم، ساغ اولانلارلا شخصاً تانیش
اولدوم. دئیهرسینیز تهراندا آدی چکیلیمه یین کیملر
ایسیدی؟ مثلاً اونسلاردان بسیری محمد
فضولی. استانبولدا گونون بیر یاریسینی حقوق
اوخویوردوسا، او بسیری یاریسینی ادبیات
اوخویوردوم. مثلاً من اجازه سیز قاپینی آچیب
خالیده ادیب دن ایسته دیگیمی سوروشاردیم. ان
چوخ عثمانلی ادبیاتی فنیدن درس دئیهن علی

نیهاد تارلانلا دانیشتیب صحبتلشهردیم، او، منه اوخوماغا چوخلو کتابلار وئردی. اونون ادبیاتا بیر باخیشی واردی. من اونون ضد طرفینی تاپدیم. عبدالباقی گولپینارلی نین ادبیاتا باخیشی علی نیهاد تارلان دان تامام فرقلی ایدی. بلکه ده دنیهردیم اونون عکسی ایدی.

ادبیاتچی حیدریگ دیری اؤز آباصوفیانین مدبرلیگینی یاپاردی. اورانین زیرزمینینده زنگین کتابخانا واردی. چوخلارینی اورا بوراخمازدیلار. آما من او کتابخانانان همیشه استفاده ائدریم. ح. دیری اؤزله برابر گزردیک و بۇ شکیلده ادبیات اؤلدو منیم بیر طرفیم. ۱۹۴۸ - جی ایلده استانبولدا احمد جعفر اوغلو تانیدیم. باجیمین خوجاسی (استادی) ایدی. صادق آرانى تانیدیم، چوخ - چوخ قیمتلی آدامدی. منه دئدی: «چوخ داغیلما». منه بیر پروگرام وئردی. اؤ پروگراما «کتاب دده قورقود» دا، اورخون آیدهلری ده، «قوتادقوبیلیک ده، تورکجه یازیلیمیش چوخ کتاب داخیل ایدی. قوتادقوبیلیکله اونون واسیطه سیله تانیش اؤلدوم. آذربایجان خلقی، اونون انکشافی، دیلی و دینی حقینده چوخ صحبتلرینی دینله دیم. استانبولدا تانیش اؤلوب دوستلاشدیغیم ادبیاتچیلاردان صحبت آچاندا چوخلاری منه حسد و حیرتله باخیر، اؤ... اؤ... اؤ... سیز اونلارلا گوروشوسونوز؟! - دئییردیلر.

ع. شامیل: - حمیددیگ، عمومیتله، شعر سیزین اوچون نه دیر؟ بیر اگلنجه، حیسلرینیزی چاتدیرماق واسیطه سی، معنوی طلبات، یوخسا؟ ح. نطقى: - شعر دئمک منه بیر نوع احتیاج دیر. شعرلریمین چوخو ایتیب - باتیب. بیر نئچه ایل اول دوقتور احمد فروغ یانیمدا گلمیشدی. بیر نئچه شعریمی ازبر دئدی. اونون حافظه سی چوخ

یاخشی دیر. ایندی اؤ شعرلر هنج یرده یوخدور من اونلاری ۴۷ - ۱۹۴۶ - جی ایللرده یازمیشام. همیشه یازدیغیم شعرى بیتیره نده هر شئین قورتولدوغونو سانیمشام. اونلاری تۇپلاماغا، بیر یتره ییغماغا سعی گؤسترمه میشم.

زان ژاک روسو باشقالارینا اوشاقلارینی نئجه تربیه ائتمهلرینه دایر نصیحتلر وئره دی. اؤز اوشاقلارینی ایسه کیلسه (کیلیسا) قاپیلاریندا قۇیاردی. گؤرونور، شعرلریمه مناسبتده من ده انله اؤلموشام. اؤدور کی، شعرلریمین چوخونو یئللر آپاردی.

خانیمیم آیتن منی مجبور ائتمه سه یدی، یقین کی، بۇ گون اؤخودوغونوز شعرلرین نه چوخو یازیلار، نه ده بیر یتره تۇپلاناردی.

وارلیق درگیسی چاپ اؤلوندوقدان سونرا، چاره سیز، شعرلریم بیر یتره تۇپلاندى. یعنی درگی صحیفهلرینده چاپ اؤلونانلار قالدی. اؤنون دا بیر قصور و واردی. ۶۰ ایلدیر تورکجه اؤخومايان آداملار یازدیقلاریمیزی باشا دوشموردولر. شعرى شعر کیمی یازاندا زنگ گلیردی: بۇ نه دیر؟ بونون وزننى، قافیه سی هاننى؟ بس شعرى هاردا دیر بونون؟

عروضا عادت ائتمیش آداملارا «شعرى بۇردا دیر» - دئمک چوخ اؤزون سوروردو. مجبور دوق یازیلیمیش شعره ال گزدریب ائده ک بسیط بیر شئى. بیر زامان عاصی اؤلدوم. دئدیم: «ایستر آنلا سینلار، ایستر آنلاما سینلار». ایراندا بیر شاعیر واردی، حالت آدیندا. بیر یسی یئنی لیکچی حرکتین اؤنجولو نیمانین بیر شعرینی اونا گتیریب مسخره ایله خبر آلیر: بۇ نه دئمکدیر؟ حالت دئییر: من نه بیلیم؟ ساوادین یوخدور، گئت اؤیره ن! حقیقین یوخدور باخین موسیقیسینی ائشیده سن و دئیه سن:

بۇ نە دىمكىدەر؟ گىت سىن معمولى كىند ھاۋالارىنى چال! دوشوندىم كى، فداكارلىق ئاتمە يە جگم. شەر نە جور گلېر، ئىلەجە دە يازا جاغام. ايچىمىدە اولان شىلىرى آچىق دىمك عادىتىم دىيىل. دىسىم، باش مقاله يە بنزەر. شەر گلېننن اوزونە سالىنان تول - تور كىمى اولماليدىر. تول گلېنى نىچە گۈزەل، سىررلى گۇستىر سە ، شەر دە ئىلە اولمالى دىر. بىگ تولون آرخاسىندا اولانى آيدىن گۇرمور. تولو آچاندا بعضاً پىس سورپىزىلە - چىركىن بىر قادىنلا راستلاشا يىلر.

منىم سىلىقەمە گۈرە شەر گرەك دويغولۇ اولسون. بىرىنچى پردە قالخىسىن بىر سىر آچسىن... ھر پردە نىن آلتىندا بىر شىنى ساخلانمىش اولسون. اونون دا آچارى وئىرلىمەمىش اولسون ھر كس اوز فىكىرلىرى ايله آچماغا چالشىسىن او پردەنى. يعنى شەر شاعىرىن يازماسى، سۇيلىمەسى ايله قورتارماسىن. شەر اونو اوخومانىن فىكىرى ايله قورتارسىن. بۇدور، منىم بىلدىگىم تئورى!

بعضاً مىندن سۇرۇشورلار: شەر دە دىمك ايستەدىگىن فىكىر بۇدورمو؟ جوخ عجايىب سۇالدىر. بىلە سۇاللار آدامىن محرم شىلىرىنە ال اوزاتماق كىمى دىر. دىيىم: نىچە آنلامىشسانىز ئىلە دىر.

ع. شامىل: - حمىدىگ، ۲۰ - جى يوز ايلين ۲۰ - جى ايللىرىندىن، يعنى سوويتلر حاكىمىتە گلندىن سۇنرا سىر سىر بىر يىنى لىك، بىر انقلاب كىمى تىقىم اولوندو. عروضا، ھجاي قارشى آز قالا ساواش اعلان ائىلدى. بعضاً افراطا واريلاراق سىر سىر شىرىن دونيا ادبىياتىنا چىخماغىن، انكشافىن يىگانە يۇلو اولدوغونو سۇيلىدىلر. ھالبوكى، كىتاب دە قورقوددا سىر سىر نىمۇنەلرىنە راست گلەك اولور.

سىز اىستر شرق، اىستر غرب ادبىياتىنا ياخشى بلدسىنىز. تارىخى دە گۈزەل بىلىرىسىنىز. ايراندا عروضا مىدان سولادىغى، حاكىم مطلق اولدوغو بىر زاماندا نىچە اولدو شىرلىرىنى سىر سىر يازماغى قارا آلدىنىز؟ بۇ اوروپايا مىثىللى لىكدن، يىنى لىك آختارىشىندان گلدى، يوخسا...؟

ح. نطقى: - دوغو سۇيلى بىرىسىنىز. سىر سىر شىر يىنى دىيىل. انگىلسىلر دە بونون چوخلو نىمۇنەلرىنە راست گلەك اولار. و. شىكىرىن نە قىدەر شىرى سىر سىر و زىندە دىر، كىتاب دە قورقوددا كى شىر سىر سىر خىل شىرىنە ياخىندى. رىتىمى وار. من ۲۰ - جى يوزايلدە ياشادىغىم، كىتاب دە قورقودو، كىچىمىش دە سىر سىر و زىندە يازىلمىش باشقا شىرلىرى اوخودوغوم اوچون سىر سىر بىر آز دىگىشىم. نىقابلى دانىشماغا، سىمبولىك شىرە اوستونلوك وئىدىم. دىيىرلر، مەن قورخودان مىثلاً ايراندا شاه رۇمى نىن قورخوسوندىن سىمبولىك يازىرلار.

من ھر ھانىسى بىر تىلەكەندىن، قورخودان بۇ اوسىلويو سىچمە دىم. يىندى پردە نىن آلتىندا گلېنىمى گىزەلە دىم. بۇ پردەلرى قورودوم. بۇ قورخو دىيىل! بۇ عشقى عمومى لىشدىر مەكىدەر!

فرانسىن بىر بۇيوك قىرستانى وار: فندىشىز. ايستە بىيىلر اورادا ئىلە بىر آيىدە اوچالسىنلار كى. اسىر دوشىرگەلرىندە اولموش ۶ مىليون آدمى اوزوندا عكس ائىدىرىسىن. اودوركى، سىمبولىك، رمى بىر شىنى دوزەلدىلر. ئىلە بىل فۇتوقراف ماشىنى ايله اوست - اوستە شىكىل چىكىلر. مولانانىن بىر شىرى وار:

منىم نىنى سىسىمى آنلايان يوخودور ھر كس اوز باخشى ايله مىنى سىنور

ع.شاميل: - بىر حالداكى، صحبتى مولانا يا - جلالالدين محمد رومى يە گتيردېنيز اۇندا من شمس تبريزى حقدە سىزدن خىبر المادان كئچە بىلمە يە جگم. شمس تبريزى نىن اليمىزدە نە ديوانى وار، نە مثنوىسى، نە روبا عيسى، نە دە تويوقو. اما شرق ادبىياتىندان، فلسفە سىندىن آز - چوخ بىلگىسى اولان هر بىر شخىص شمس دن حيرانلىقلا صحبت آپچير.

ح. نطقى: - دئيرسىنيز، شمس تبريزى دن بىر شئى اۇخومايىسىنيز؟ عيسى پىغمبر دن نە اۇخويوبوسونوز؟ سقراطىن اوزونون يازدىقلاريندان نە يى اۇخويوبوسونوز؟

زامانە مىزدە آتوم بومباسىنى كىشف ائىدن، انىشتىن يىن شاگىردى، اوروپادان آمريكاي قاقچدى (چوخ احتمال كى، ح. نطقى روبرت اوپىنگىمىثرى نظردە توتور) اۇدا هئىچ بىر شئى يازمايىب. سقراطىدان نە بىليرىكسە. اونو شاگىر دلرى نىن يازدىقلاريندان بىليرىك. عيسى پىغمبر دە ائله. انجيل اونون اولوموندىن تخمىناً ۱۵۰ ايل سۇنرا يازىيا آلىنىب. عيسى يهودى ايدى. گۇرموشدو، يهودى دىنى زامانلا آياقلاشمير. دنمىشدى: بونو بۇيله ياپىن، شونو شۇيله ياپىن. رىئفورملار ائتمىشدى. رىئفورماچىلارى ايسە محافظه كارلار سئومزلر. هميشە دە حاكىمىتدە محافظه كارلار اولارلار، اونلار دا رىئفورماچىلارى آسارلار، كسرلر، جزالاندىرارلار.

عيسى پىغمبرى دە روما دولتى دئىيل، يهودى دىندارلارى اولدوردو. روما حۇكمدارى پافتوس پىيله توس دئىدى: سۇگتيرىن، من اللرىمى يىخايرام (يۇبورام). قرآن دا عيسى آسىلمير شنه انگىلترە دە بىر قروپ چىخدى. بۇيوك پاپاز قورولتو چىخاردى. دئدى كى، عىسانى آسمادىلار.

عفو ائىدىلر. ۶۰ ايل دە ياشادى. دليل گتيردى كى، ائفئسىن مريم يىن اتوى وار. بونلار يىن هانسى نىن دوغىرو اولدوغونو بىلميرىك. بىلدىگىمىز اليمىزدە كى كتاب «انجيل» دىر. اۇدا عىسانىن اولوموندىن چوخ - چوخ سۇنرا يازىلىب. ايندىكى خرىستىيانلار اسكى بىبلىيانى دا، يئنى بىبلىيانى دا اۇخويورلار.

دونيا بونلارى بيله - بيله قبول ائىدىر، سىنسە مىندن دليل - ثبوت اوچون شمس تبريزى نىن ديوانىنى، رساله سىنى ايسته يىرسن.

بۇ بىر نوع ياشام طرزى دىر. بعضىلرى بازار، بعضىلرى حياتلار يىندا ايشلەدر. شمس دە بئله بىر آدمدى. قونيه شەرى نىن قاضىلار قاضىسىنى. جلالالدين رومى نى بىر نئچە گونلوك (عادتا)، قىرخ گون دئهرلر. بىليرسىنيز كى، ۴۰ دا سمبولىك بىر رقم دىر) صحبتى ايله تامام دگىشدىردى. عيسى ايله انجيلى يازان دۇرد حوارى آراسىندا مسافە ايل باخىمىندان شمس ايله مولانا آراسىندا كىندان چوخ - چوخ دور. مولانان يىن ديوان كىبرى نىن آدى ديوان شمس دىر. سانيرسان، مولانا يوخ دور. شەرىن دىيىندە - تخلص يئر يىندە مولانا يازاجاغى حالدا شمس يازىب. جلالالدين توركوستاندان آنادولويلا گلندە تبريزدن كئچىب - كئچمە دىگىنى بىلميرم. اما شەرلرىندن بىرىندە تبريز كلمەسى ايشلەدندە همىن دقىقە شمسى خاطرلا يىر. مثنوىلرى نىن بىرىندە دئير:

اي دوه قافله سى باشى دوه لردن يوكلرى اسدىر چون تبريره يئتىشدىك - سئوگىللىرىن محله سىدە بئنىشدىك

(ساربانا بار بگشاز شىتران)
شهر تبريز است و كوى دلبران)

حتا مولانا شعرلری نین بیرینده دئییر، شمسین آدی نین درینلیگینده گۆیده کی شمس یعنی گونش اوتانیر. شمس بئله بیر شخصیت دیر. مجهوللوق سمبولیک شعر کیمی اونو دا گۆزه لشدیرمیشدیر! ع. شامیل: - حمیدبیگ، صحبت شمس تبریزی دن دوشدوسه، اونو بیر آز دا داوام ائتدیریم. بیلدیگیمه گۆره، سیز ده شمسله عینی محله ده سرخاب محله سینده دۇغولوبسونوز.

ح. نطقی: - بیز سرخابلی لیق. دسته باشیمیز شمس دیر. بۇ او دئمک دئییل کی، منیمله او مقایسه ائدیلمه. شمسله همشهرلی اولماقدان افتخار دویورام. مولانا دا شمسین تبریزین سرخابلی محله سیندن اولدوغونو بیلیرمیش.

شمس گۆر نه قده اؤخوموش، علمین درینلیکلرینه بیله نلمیش شخص ایتمیش کی، زامانی نین علملری نین حاکیمی اولان آدامدان مولانادان ائله سۆزلر سۆروشوب، مولانا مات قالیب، یولونو دکیشیب.

شمسین هانسی تاریخده دۇغولماسی نین، هانسی تاریخده اولمسه سی نین ائله بیر اهمیتی یۇخدور. (اونو مولانانین اوغلانلاریندان بیری گسیجیگیندن اولدوردو(؟). دنسدی کی، بۇ نه آدمدی، دده میزی یولوندان دۇندردی. دده میز مالینی - مولکونو آتیب اونا قوشولدو). مولانا ایله شمس زامانسیرلیق زامانیندا یاشاییردیلار.

سیزه بیر مثل چکیم. بونولا زامان بحثینی بیر آز آچیم. نیشابوردا عمرخیامین دۇغولدوغو و دفن اولوندوغو یترده بیر قبرستانلیق وار. مشهور صوفی شیخ عطارین دا، بیزیم کئچن نسلین معاصیری، رسام کمال الملکون ده قبری اؤراددیر. من قیزمار بیر یای گونو قبرستانا زیارته گئتمیشدیم. گون اورتا چاغی اییدی.

کمال الملکون قبروستو یازیسینی اؤخویاندان سؤنرا دئدیم گئدیم عطارین دا قبروستو یازیسینی اؤخویوم. گۆردوم آرالاریندا نه قده فاصله وار. یولون یازیسینی گئتمیشدیم. بیردن یادما دوشدو کی، بۇ دونیادان کؤچندن سؤنرا زامان قالمیر کی. هر ایکسی معاصیر اولور، چاغداش اولور.

۲۰ ایل او یانا، ۲۰ ایل بو یانا، نه فرقی وار؟ بۇ تحقیق تاریخچیلر اوچوندور. شاعیرلر، فیلسوفلار، عالیملر اوچون اونلارین نه زامان یازدیقلاری یوخ، یازدیقلاری نین گونوموز اوچون نه قده اؤنملی اولماسی واجیب دیر. مولانانین اولوم گئجه سی چوخ معنالی دیر. تورکلر اونا توی گئجه سی دئییرلر. تاریخلری دقیق اؤیره نسک بئله، نه مولانانی یاخشی تانییاجغیق، نه ده شمس ده بیر آدیم قاباغا گئنده جه ییک. مولانانی اؤخوماق لازیم دیر. اونو دا دئییم کی، مولانانی آنلاماق هم آساندیر، هم ده چتین. اؤزو دئییر: «منیم مثنویم قرآن کیمی دیر. بعضی آداملار یول گؤسترر، بعضی آداملار یولوندان چیخارار». بۇ سۆزلری دئیجه ک عجایب بیر آدم، حده یتمیش بیر آدم حقهده چوخ دانیشماق اولار. بیزدن اؤنجه ده دانیشیلار. بیر مثل ده دئییم، مولانا ذکر بۇرادا بیتسین. مولانانی سماسیز تصور ائتمک اولماز. مولانا دئییر: «فقیرلیک ایپی، جهالت ایپی، کبر و حریصلیک ایپی دانیشارکن سوغان کیمی قۇخار». گۆر نه لره امضا باسیب بۇ آدم. بعضاً کنارینا گئدیب چلتیک چالار کیمی دئییب.

ع. شامیل: - حمیدبیگ، حبیب ساهرین معلمینیز اولدوغونو سؤیله دینیز. اونون دا شعرلری نین دیلی چوخ صاف و تمیز دیر. روحاً یئنی لیکی اولان حبیب ساهر ایستر اوتایدا، ایستره بۇ تایدا، ندنسه، آز تانییب. حافظه نیزده

حبيب بيگ نئجه قاليب؟

ح. نطقى: - طبيعت سئوهر انسان كيمى. تبريزده اولاندا آز قالا هر گون عينالى داغينا چيخاردى. انوپمىز اونون يولونون اوستونده اولدوغوندا خاطر ييمده قاليب. سؤنرا بيز تهرانا كؤچدوك. محله ميزده كيچيك بير پارك واردى. ح. ساھر ده تهرانا كؤچدو. تعطيل گونلرينده گلردى مسحله ميزده كسى پاركدا اؤتوراردى. اؤ قدهر اوتوراردى كى، بوتون پارك قورتاراردى (بعنى هامى چيخيب گنده ردى ع. ش) سؤنرا گلردى بيزيم قابى نين زنگيني چالاردى. منيم شعرلريمده بۇ وار. بير چاي گتيردديم. چوخ صحبتله شرديك. اؤ دفترينى آچاردى. هنج كسه اؤخوماديغى. (يعنى احتياط انتديگى) شعرلرينى بيزه اؤخوياردى اؤخودوقدان سؤنرا دا دفترينى بوكوب گنده ردى چوخ هفتلر بونو ائتدى. سؤنرا ح. ساھرين قولاغى توتولدو. چوخ ايسترديم اؤنونلا خوسانلاشيم. دئيرديم، ائشيتميردى. بير دفتر وئردى كى، سؤالاريمى، صحبتيمى اؤرايا يازيم. من طلبه لريمه دئيه رديم: فيكيورلشمه دن دانيشما، تحقيق ائتمه دن يازما. ايش يازماغا گلينجه صحبتيمىز كسيلدى. سؤنرا اؤلومونو ائتيتديم. حقينده وارليق درگسينده گننيش بير مقاله يازديم شعر باغچاسينى گزديم. اؤخوجويا اونو تقديم ائتمه يه چاليشديم.

ع. شاميل: - بس سهند - بولود قاراجورلو؟ ...

ح. نطقى: - تئز - تئز تهرانا گلردى تئز - تئز جواد هيت يين قوناغى اولاردى. هنج كيمه اؤخوماغا جسارت ائتمه ديگى شعرلرينى اؤخوياردى. چوخ دا متواضع ايلدى. دئيردى، شعرلريمى تصحيح ائدين. اولدوكدن سؤنرا ورئه لرى آراسيندا قاريشيqliق دوشدو. سهندين

اؤخودوغو هميس شعرلره سؤنرا هنج يئرده راست گلمه دديم. شعرلر گون اورر گؤرمه دى. اؤ شعرلر اليميرده اولانلارلا انپ ائيجه دبر چوخ گؤزه ل شعرلر اؤحوردو. اوندان ممنونام كى. اؤنلاردان دادديق. چوخ گور شاعير ايدى شاعير سوسيال ادامدير، هر دؤره باخسانيز بير شاعير متسخص دبر. حتماً اطرافيندا بارى بؤيرك شاعيرلر وار. اؤ اندازه شاعيرلر وار شاعير كؤل ايچينده مئشه كيمى بويويور. بير - ايكي سى داھا بؤيوك اؤلور چولده بيتن نك نهنگ اغاج كيمى شاعير گؤرمز سيبير نظامى لر ده بير قروبون ايچينده متسخص اولور. اؤرادا خاقانى لر، ابوالعلا لار، فلكى لر، بيلقانى لر و باسقانلارى وار. هاميسى دا بير - بير بنه ياخين - ياخين دبر

ع. شاميل - حميد بيگ بير حالدا كى، نظامى لردن، خساقانى لردن، فسلكى لردن سؤز آچدينيز. اجازه نيزله بير سؤال وئريم. نئجه اولدو توركلر تاريخده حؤكمرانلىق ائتديگى حالدا، يعنى ارنلار نئچه - نئچه دولت فوردوغلارى حالدا، سارايلارينداكى شاعيرلر اناديلينده دئييل، فارسجا يازيب ياراتديلار؟

ح. نطقى: - بؤ چوخ اوزون صحبتين قونوسودور. ياشار قارايف مننه سؤيله دى كى، توركلرله ابلگيلى بير ائسيكلوندى حاضيرلاييريوق. اونا اؤن سؤز ياز. آذربايجانليلارين تعبيري ايه دنسه ك: دابانلاريمى چكدى من ده يازديم. كتاب اليندى. باشلانغيچ قويدوم. توركون باشلانغيچي دبر. بيليرسينير، اساس توركلوك آذربايجاندا دبر شعر بيميزده بير كاج (نئچه) مقصديم وار. بونلاردان بيرى ده اورخون آبيده لرى دبر. اؤ داسلارا خطاب ائديب دئيرم:

ای سۆيۇمۇن صىبىر داشى
ای ائىلىمىن، اۇلوسۇمۇن
صىبىر داشى، سىر داشى.

بۇيۇك يانلىشلىغىمىز اۇلۇب. آذربايجانين كىندينه
(اۋزونه) گلەسى قاقاووزدا، كۇموكا دا نوقايا دا،
توركيە يە دە تائىر ائدەجك.

تارىخىدە دىفەلرلە آلدانمىشىق. بۇ دا
عاغىلىمىزدان دىئىل، حۇسن نىتىمىزدن اۇلۇب. هر
كىسى اۋزوموز بىلمىشىك. اليمىزدە بىر شى
اۇلدوقدا هامى ايله پايلاشمىشىق. اوروپا ايسە
بىزى ترسىنە تاندىب. تورك بىر تىجى دىر - دئە
يوزايللر بۇيو هاراي چكىب. اصليندە، توركلر
چوخ مدنى اۇلۇبلار. ايندى دە كئچمىشده دە.

ايراندا ۲۶ سلالە حاكىمىتە گلەمىش و گئتمىش. نە
واخت كى، حاكىمىتە توركلر گلەمىش، باشقا خلقلر
تضىيقە معروض قالمايب. ماراغادا اوچ مزار
گۇردوم. هۇلاكو خانين، اناسى نين و خانىمى نين
مزارلارى. بىرى مېسلمان، بىرى بودايسى، بىرى
خرىستىان. هر بىرى اۋز قايداسىنجا دفن اندىلىب.
بۇ گونەدك دە قورونوب ساخالانىلىب.

اشكانى لر دۇرونە باخساق. بىز ساكالار دۇرو
دنىبرىك. تارىخىدە اونلار نى آدىنى انلار نى سلطنتى
قۇيموشلار. چونكى هر خلق ائىلە دىگىندە،
گئىدىگىندە، دئىدىگىندە سىرست ايدى. اوروپا
تورك كۇنقدراسيونونا ۲۰ - جى يوزايلدە گلىب
چىخىر. بىر مدت بىزى اۋيوتدولار. بۇ دا اۋز -
اۋزوموزو ضعيف دوشورمە يىمىزدن اۇلدو. ايكى

بۇيۇك قهرمان: سلیم كىمى انسان! شعر دە يازىب.
اسماعیل كىمى انسان! اۇ دا شعر يازار. قارشى -
قارشىبا دوروب بىر - بىرىنى ازدىلر. نە آپاردىلار؟
ياخود، امير تىمور، امير تىمور! نە گزىرسن
آنكارانين يانيندا؟! فاتح كىمى علم سنوهر آدام!
بىلمىرم، اونا كىمى انلە فاتح اۇلومو شهرى آلسين
عالىمىنە حۇرمت اتتىن، آدامينا حۇرمت اتتىن!
حتا اسپاناييا دئسىن: نىيە آداملارنى

باشىمىزىن اوستوندىن چوخ يىللر گلىب
گئتمىش. ظن ائتمىرم بىزىم كىمى چوخ ملت
اۇلسون. آز ملت وار باشىنا بۇ قدهر بلاگله.

بىزە تىواضع اۋبىرەتمىشلر، افتخار
اۋبىرەتمىشلر. ظن اندىردىك سۇن نىفسىمىزى
چكىرىك. اومىد ياواش - ياواش چورويوردو. و
اۇگونلر يانلىش دوشونوردو. نە گۇزەل گونلر
گلدى. دونيا نە اندىر اتتىن، توركو انكار اندە
بىلمە يەجك. تارىخىن حۇكمو اۇلماسا دا، تارىخە
حۇكم اندن قوم قدرتلى دىر. بۇ حۇكمو هارادان
آلير قوم؟ وجود قوتى كىچىك - كىچىك ذرەلردن
آلير. بۇ قوم قوتى اۋز انسانلار يندان آلير.

تورك سۇزونون چوخ معناسى وار. بىرى دە
قوتلى دىمكىدیر. حقیقتاً، بۇ ملت چوخ
دۇزوملودور. چوخ خلقلر گلەمىشلر - گئتمىشلر
دونىادان. بىزە بنزرى آز - آز تاپىلار. بىز توركلر
بىتكىلرە بنزە بىرىك. اۇلۇب گئدىر، تورپاغى
قازىرسان كى، كۇك ساغلامدىر. يئنى دن
گۇبەرەجك. مولانا دیوانىنى نظرده توتاراق دئىب:
من توركلر كىمى

يارى قايناتدىم، يارى چىبى يندىم.

بوخسول و زنگىن بىزىك. وارلىغىمىزىن
صاحىبى چىخىمىرىق. صاحىب چىخساق چوخ
شئىمىز وار. مملكتلر قورموشوق. ادبىياتلار
ياراتمىشىق. فارسجانى دۇغورموشوق. بىز
بنلە بىك. اۋزگەنى بزر، اۋزو لوت گزر. تارىخ بۇيو
توركلرىن قدهرىنى آبرى تصور ائتمىشىك. بۇ ان

اۆلدورورسن؟ اۆلدورمه گؤندر گلسين بورايا)
يهوديلرى اسپانيدا سۇي قيريميدان قورتايب
عثمانلى حمايه سينه كئچيريلمه سيني نظرده توتور
ع.ش).

بىزى آلداتمايدىلار اوزوموز امكان ياراتديق
كى، بىزى آلداتسىنلار. بىز بۇ يانلىشلىغى
اؤنوموزده كى مين ايللىكده آرادان قالدیراجاقتى.

ع. شاميل: حمىديگ، چوخ نىكبين
دانىشپير سىنيز. نىكبين ليگىنيز بۇ گونكو
مشاهده لرىنيزين نتيجه سى دير، يۇخسا نظريه نين؟
ح. نطقى: - ۱۹۸۷ - ده تورك ديل قۇرومونا

گلدیم. باشقانى آيدىن پاشا ايدى. منه چوخ
حۇرمت ائتدى. گوردوكلرى ايشلرله تانىش ائتدى.
خبر آلدی:

نئجه دير؟

دئديم: - شاشيرديم.

دئدى: - نيه؟

دئديم: - من بورانى بئله بيلمزديم.
دوشونوردوم بۇرادا ۲۰ - ۱۹ كاتبه وار.

آتاتوركون گنجليگه اتحافى قازاخجا،
قىرغىزجا، اويغورجا و باشقا لهجه ده چاپ
اؤلونوب گؤزله سۆزلوكلر يازيرسينيز:
آذربايجاندا شونا دا شو دئييرلر. سيز عرب كيمي
بىر دئييلسينيز. عرب ۲۲ ملته بىر ديلده مراجعت
ايدير.

بىزيم ده يازى ديليميز بىر اۆلمالى دير. گرهك
بىرىسى دوشرگه او بىرىسى دوراق دئمه سين. يا
دوشرگه دئيه ليم، يا دوراق. هئچ اۆلماسا هله ليك
اوغوزلارين يازى دىلىنى بىر ائله مك گره كدير. بونا
هر جور امكان دا وار. چونكى ديليميز اۆلدوقجا
زنگين دير. كئچميشلرده سگگيز قبيله گؤندرديلر
كى، توركلرى آسيميله ائتسين. ايكي نسيل سۇنرا

گلدیلر گؤردولر كى، گؤندرديكلرى قبيله لر
توركله شيب، بۇ ديليميزين يوخ، اوره بىمىز
ساده ليگى و زنگين ليگى سايه سينده اۆلوب. بئله
زنگين ثروتين هله صاحىبى دئييليك. هله خبريميز
يۇخدور هانسى تورك ائلينده هانسى رسام نه
جىزير، هانسى عالم نه يازير؟ دونيا دگيشير. من
ايسانميرام اؤزلويوندىن دونيا دگيشه. دونيانى،
تارىخى انسانلار دگيشير. بۇ گون دونيادا بىر
لاخلاما گندير. كيچيك - كيچيك مبارزه لرله هئچ
نه يه نايل اۆلماق اۆلماز. تورك خلقلىرى بىرگه
مبارزه يه آيتالمالى دير. بسدير مۇدايا اۆيدوغوموز.
اۆ زامان مۇدا عربجه، فارسجا ايدى. بىر زامان
چينجه، نه بيلم نئجه! بۇ اونا بسزه بىر كى، بىرى
الينده كى سازى بۇراخيب باشقاسى نين الينده كى
سنيق سازى آير. دئيير: - وئر چاليم.

نه چالاجاق بيلميرم؟! تارىخين دگيشمه
دۇرونده بىك. نه مۇتلو انسانلارلىق كى. دگيشمه
دۇرونده ياشا بىرىق، نه بدبخت آداملارلىق كى، بۇ
دۇرده ياشا بىرىق. دگيشمه نين آغريلارى،
آجيلارى چوخ اۆلور. بوتون بۇ آغرى، آجيلاردان
رونسسانسيميز دوغاجاق. حيله لى
آداملار، يالانچيلار اولاجاق، اما رونسانس
ياپىلاجاق. تارىخ دگيرمانىنى كيم اۆيره تدى؟! بۇ
دگيرمانىن سۇيو زاماندى. سۇ ايله فيرلادير داشىنى
اما بىر آز قان دا قاتير.

ع. شاميل: - حمىديگ، تارىخين بئله
دۇنملرينده يئنى دىنلر، فيكىر جريانلارى و س.
اورتايا چيخير...

ح. نطقى: - دىنلر، فيكىر جريانلارى بئش ايله،
اون ايله فورمالاشمير. اونون كۆكو يوزايللره
گندير. بىزه گؤرونن، پارلايان طرفى قيسا مدتده
اۆلور. اسلامدا بىر تصوف چيخدى. بۇيوكلريندىن

بیری مولانادیر. اوندان اۇنجه ياشايانلار دا اۇلوب. مولانا مثنویسنده عطار حقه ده دئییب:

من سؤیله میرم کی، اۇ عالیجناب، اۇ بؤیوک انسان پیغمبردیر، اما نه یاپاییم کی، کتابی وار.

اسلامدا دئیهر دیلر: آلاه جاوان دیر - یعنی قورخولودور. تصوف گلدی. دئدی آلاه جمیل دیر، گۆزهل دیر، گۆزهللی سؤهرلر. دینه مناسبت ده دگیشمه لی دیر. دین ایمان اوستونده دیر، علم ایسه منطقی، علم دگیشیر، دین ایسه دگیشمیر.

دینله رابطه میز آنامیز کیمیدیر. دئسه ک آنانیز گۆزه لدیمی؟ دئییه جکسینیز: البته. باشقاسی دئییه جک: او... او... او عفریته دیر.

حضرت محمد(ص) زمانیندا دا میدانا پیغمبرلر چیخدی. هارون الرشید زمانیندا ایسه بۇ مۇدا شکلینی آلدی. بیر قادین پیغمبرلیک ادعا اندیردی. هارون الرشیدله اونون آراسیندا کیچیک بیر صحت اۇلدو.

- سن قرآنا اینانیرسان؟

- البته.

- قرآندا دئییلیر، حضرت محمد سۇن پیغمبردیر.

- اۇزادا خاتم انبیاء دئییلیب - یعنی کیشیلر ده سۇن پیغمبردیر. قادینلاردا سۇن پیغمبر دئییلمه ییب.

باشقا بیرسی ده آلاهلیق ادعا اندیردی. هارون الرشید اونو یانینا گتیریب دئدی: - بیلیرسن، بیر نئچه گون اۇنجه بیری پیغمبرلیک ادعا اندیردی، بۇنونو ووردوردوم. آلاهلیق ادعا ائدن: - دوز ائدیسنیز. اونو من گؤندرمه میشدیم - دئییر.

دینچیلر دینین ایچینه علمی سوخماقلا چوخ زور ایش گؤرورلر. دینه ضرر وورورلار. سیز هئچ

بیر زمان دلیلله آنانیزین گۆزه للیگینی اثبات ائده بیلمزسینیز. دین ده بئله دیر. دینده ایمان اولار. عالیمی آیاقدا توتان ایمان دیر. اما لابراتوریا منطقه اساساً ایشله ییر.

چنگیز شامان ایدی. نسطوری پاپازلارینا آدام گؤندردی. ایسته دی اونلار گلیب خریستیانیلیغی قبول ائتدیرسینلر. نسطوری پاپازلاری تنبللیک ائدیپ گئتمه دیلر. مسلمانلار گئدیپ اونلارا اسلامی قبول ائتدیردیلر. چنگیز خریستیانیلیغی قبول ائتسه ایدی، یقین، دنیانین خریطه سی باشقا جور اۇلاردی.

ع. شامل: - حمیدیگ، بایاق سیز ساکالارا، اونلارین کونفدراسیون دولت قورولوشونا اشاره ائتدینیز. بس اونلارین دیلی نئجه دیر؟ عمومیتله، قدیم شرق دولترینده یاشایان خلقلرین ملیتی، دیلی بۇ گون ده مباحثه اوبیکتی دیر. بۇ مسئله به سیزین مناسبتینیز.

ح. نطقی: - ۳۰۰۰ ایل اۇنجه شرقده یاشامیش قبیله لرین بیر چوخو آری ایمیش. آما بۇ اۇ دئمک دنیبل کی، شرقده یالنیز آریلر یاشاییرمیشلار. بونلار بیر قبیله دئییلیمیش. ایچریسینده آری ده وارمیش، سامی ده، تورک ده. حاکمیتده کیم اۇلوردوسا قۇم ده اونلارین آدیلا تانیتیرمیش. میدیالیلار(مادالار) یئددی طایفایدی. اونلارین دا دۇردو تورک، اوچسو آری دیر. آری طرفدن باخانلار میدیالیلاری آری، تورک طرفدن باخانلار تورک گؤرورلر. اما بیلیریک، مئسئوتامیادان ایرانا یاخین اراضیلر ده آری اۇلما یان دیل و طایفا دا وار. بۇ سامی دئییل. آکد لر وار، ایلاملار وار، سومرلر وار. سومرلرین غیر آری اۇلدوغونو قبول اندیرلر. سامی اۇلمادیغینی دا سؤیله ییرلر. تورک اۇلدوغونو دئیهنده ایسه های - کوی سالیلار.

چالیشان بیر آدم هاراسا گئتمک ایسته‌ینده اجازه
آلدیغی کیمی، من ده بیر یتره گئنده‌نده حکیمدن ۱۵
- ۱۰ گونلویه اجازه آلیرام.

ع. شامیل: - حمیدبیگ بئر آز دا عایله
عضولرینیز باره‌ده.

ح. نطقی، - اوه... بئورادا منیم سؤزوم
قورتاردی.

عایله عضولری حقیقنده بیلگینی آیتن
خانیمدان آلیریق. حمیدبیگ استانبولدا اوخویاندا
آیتن خانیملا تانیش اولوب، ائوله‌نیپ،
شعرلرینده کی آیتان(نطقی) آدی دا بئوراداندیر.

بؤیوک اوغوللاری آتیلا آنکارادا، اورتانجیل
آلپ اندینبورق(بؤیوک بریتانیادا) آرمان برلین‌ده
یاشاییر. هر اوچو علملر دوکتورودور. قیزلاری
آسیا و آسمان ایسه تورکیه‌ده اره گئدیبلر و
استانبولدا یاشاییرلار.

۱۹۹۷/۱۲/۱۵

جعفراوغلونون گؤزه‌ل بئر سؤزو واردی،
دئیردی: اوچ مین ایلدیر او سس کسلیمیتدی.
یوز ایله دیل دگیشیر. او کی، قالا اوزون بئر مسافه
اولا.

آراشدیریجیلاریمیز کسلیمیش او سسی اوچ
مین ایلین یوخ، لاپ بئش مین ایلین آرخاسیندان
دا اولسا تاپیب برپا ائنده‌جکلر. مؤدثرن علم ده
اونلارا بؤ ایشده یاردیمچی اولاجاق.

ع. شامیل: - حمیدبیگ، علمدن، شعردن
دانشدیق. ایراندان گئتمه‌یینیزین، بؤیوک بریتانیادا
یاشامانیزین سببینی سؤیله‌مه‌دینیز.

ح نطقی: - بونون ائله بئر اجتماعی - سیاسی
سببی یؤخدور. اوغولوم اوزادا یاشاییر. تئوونا
گئتمیشدیم. اوزومو پیس حیس ائتدیم. ائله بیلدیم
سویوق دگمه‌ وار. حکیمه مراجعت ائتدیم.
اوہ... او خسته‌لیگیمی معین‌لشدیردیلر. قالدیم
حکیملرین نظارتی آلتیندا. ایندی ده اداره‌ده

آتالار سؤزو

«قاشقای تورکلری نین اتالار سؤزلری»

اسدالله مردانی رحیمی

«کیان نشر شیراز» نشریاتی

آمانسیز اولوم قوجامان، گؤرکملی دیلچی، ادبیاتشناس، حقوق شناس، یازارچی، شاعیر، گوتلی آذربایجاندا (یراندا) نشر اولونان، نتیجه ۲۰ ایللیگی قید اولونان، آذربایجان تورکجه سینده چیخان «وازلیق» درگیسی نین باش یازاری دوکتور حمید نطفی نین بیزیم سیرامیزدان آپاردی.

دوکتور حمید نطفی نین آذربایجان تورکجه سی نین تاریخی، منشأیی و بوگونکو دورومو حقیقده آراشدیرمالاری و دیلیمیزین لغت، اوسلوبیت و بدیعی کیفیتلری باره ده کی یازاریلاری مدنیتیمیزه ده پرلی تحفه دیر. «وازلیق» درگیسی نین نشر اولونماسیندا حمید نطفی نین عوضسز خدمت لری اولوب، بو درگی نین یاشاماسیندا، مشهور اولماسیندا اونون چکدیگی زحمت هدره گئتمه ییب، دوکتور حمید نطفی گۆزه ل عالم اولماقلا برابر گۆزه ل آنا، عابله باشچسی، دوست و صمیمی انسان ایدی.

اونون خاطیره سی اوتایللی، بوتایللی آذربایجان ضیالیلاری نین، قلم دوستلاری نین قلمبینه ابدی یاشا یا جا قالدیر، الله رحمت الله سین!

آذربایجان یازارچیلار بیولگی

آنا، رضا، فیکرت قوجا، چنگیز عبدالله یف، عارف امراه اوغلو

● اوستاد حمید نطفی نین وقاتی، بیز برلینده کی آذربایجان کولتور اوچاغی نین عضولریتی دریندن تأسفلندیردی، آذربایجان بویوک اجتماعی خادیمی، معارفچورون بیز انسانین آرتیق حیاتدا اولماسی بوتون آذربایجانلیلارا بویوک بیز ضایعه دیر. اوستادین تورکولوژی، دیل، شعر و ادبیات ساحه سینده کی یورولماق فعالیت لری و همچنین وازلیق درگیسی ایله قیمتلی امکداشلیغی بویوک حورمنله قید اولونعالی دیر. بیز اوستادین چکدیگی زحمتلره گۆره هر زمان اوون متدبازلیمیزی بیلدیریریک. آذربایجان کولتور اوچاغی اوستادین هائله سینه، دوست و نالیشلارینا صبر دیسه ییز، بوتون آذربایجان خلقته باش ساغلیغی وئیریر.

آذربایجان کولتور اوچاغی نین اداره هیئی

برلین - ۲۵ / ۷ / ۱۹۹۹

● دوكتور جواد هيث جتايلازينا!

خۇرماتلى معلم، انشىدىگىمىز خېرىن آجى لىغى و باش وئرمىش استىگى نىن بۇيوكلويوندىن ھامىمىز سارسىلدىق. ھلە پروفىسور زھتابى نىن گىتدىگىنە ايتانماغا قادر اولاي بىلمەدىگىمىز بىر خالدا يىئى بىر قاچمە نىن خېرى ھامىمىزدا درىن كدرلر اويتادى.

سىزىن صىمىي دوستونۇز، وارلىق مكنىندە ياخىن ھىكارىتىز و خىلقىيىزىن داھى عالىمى پروفىسور حمىد نطقى نىن دوتىيامىزدان كۇچ الستمەسى يىقىن كى سىزى داھا آرتىق درجەدە كدرلىدىرۇمىشدىر.

پروفىسور حمىد نطقى نىن مالىك اولدوغۇ علم لىرىن درىن لىك و چوچ ساحەلى لىگى، اونون معنوى وارلىغى نىن تصوره سىغمايان بىر درجەدە زىنگىن اولماسى اىلە بىزايىر، اسكى شرق عارفلىرىنى ذھن لردە چالاندىرۇيدى. اوستاد حمىد نطقى اولدۇر اكاھىمىك حىياتى نىن زىرۋە سىنە اولدۇر، داھى داھى آرتىق بىر درجە دە دقت يىتىرىدى، بۇ اىسە مرحوم اوستادىمىزىن آذربايجان گىنجلرىنە خطابا ان مھىم وصىتى كىمى گۇرۇنمەلى دىر.

يىلدىگىمىز كىمى اوستاد نطقى نىن يوكسك درجەلى تۇاضىكارلىغى اولچون اونون علم و مدنيت دوتىياسىنا تام سىماسى اىلە تانىماسى اولتۇندە بىر مانىغ كىمى عمل اندىردى. سۇزىسوز تايى - بىزايىر اولدۇرۇن بۇ بۇيوك عالىمىن علمى - مدنى سىماسىنى اولدۇرۇغۇ كىمى دوتىيا و خصوصىلە اولدۇر خىلقىمىزە تانىدىرماق اىشى بىزلىرىن چىگىن لىرىمىز دە اغىرلىق اندىر، تىرىون درگىسى نىن بۇ يۇلدا وار قۇۋە اىلە چالساچاغىنا امىن اولاي بىلرسىز.

بىز اوستاد حمىد نطقى نىن اىنگى سىنى مرحومون غائلە سىلە بىزايىر سىز، «وارلىق» بىزاتىسماقتا سىزىنلە ياناشى تچالاشان ھىكارلارنىز، وارلىق اولخوجولارنىز و بوتون ملتىمىزە باشى ساغلىغى وئىرىرىك.

بونىس شاملى - عليرضا اردىبىلى

بىزىون درگىسى نىن رانداكتورلارنى

● دوكتور جواد هيث جتايلازى!

سىزىن اوچون وفالى قارداش، وارلىق درگىسى نىن حىياتا گۇز آجىب، آيتاق توتوب ۲۰ ايل غۇرۇلا اددىملاماسىندا سىزە اولخا دوران دوست و خىلقىمىزىن بۇيوك ھالىم اولغۇ پروفىسور حمىد نطقى دوتىيامىزدان كۇچوب ھامىمىزى مانم لندىردى.

بۇ قارداش و سىرداش اىنگى سىنى سىزە باشى ساغلىغى وئىرىپ، مرحومون غائلە سىنە، وارلىق درگىسى نىن ساير ھىكارلارنى و آذربايجان خىلقىنە منىم باشى ساغلىقلارنىمى تچاتدىرماغىنيزى رجاە اندىرۇم.

حمىد تچاتى

سولدا

● دوكتور جواد هيئت جنابلازي، وارليق درگيسي نين يازيچيلار هيئتي!
 آلدغيمىز آجى خبره گوره پروفسور حميد نطقى نين گوزله نيلمز اولومو ديددرگينلر ديارى سولدهده
 وپتداشلاريمىزى پريشان اتتدى و اوڤره كلرى داغلادى، بونا گوره بويوك متفكير، شاعير و يازيچى و
 قدرتملى آراشديريچى، اتل آخ ساققالى و گوزەل انسانا اولو تانريدان رحمت تما انديريك. همچنين
 حورمتلى خانلەسيه، دوكتور جواد هيئت هابئله وارليق درگيسي نين يازيچيلار هيئتينه دريسدن باش
 ساغليغى دئيب و بۇ بويوك ماتمده شريك اولدوغوموزو بيلديريك. بيز داها خاطرلانتمايىق كى، بۇ
 رحمتليگين بۇراخديغى ايز و خاطرەسى اۇز مى وارليغى اوغۇندا هر بير آذربايجانلى نين اورگينده
 ايندى ياشا ياجاقدير.

موسى هاشمى

آذربايجان ايسوچ دوستلوق جمعيتى

« وارليق » نين صدرى

نطق دن دوشمەدى اينلر بويو سنله ديليمىز
 وارليغين حس اتسلهدى دادلى سوزونلده اتليغىز
 سن كيمي نعمت اوچون جومله «حميد» اولمالى ييق
 بوخلوغوندا ننه قدهر آخسا دا گوزدن سئلمىز

حورمتلى دوكتور جواد هيئت جنابلازينا!

دريپ تاسف و خزله اوتودولماز غالىم، ده يرلى اديب، اديباتيمىزىن سئودالىسى، بير عؤمور
 اتليمىزىن وارليغى نين كشيگينده دوران، بوتون وارليغى ايله وارليقلار يازادان، كؤنول دولو
 آرزوايله، شوگيلى خلقيمىزىن باشى اوچالغينا و خيرينه جان آتان، هاميمىزىن سئويملىسى اولان
 دوكتور حميد نطقى حضرترلى نين وقانى مناسبتى ايله حضورونوزا حورمتلى خانلەسيه، وارليق
 يولداشلارى و ياسلى قلمداشلارينا و بوتون رحمتليگى سئوئلره باش ساغليغى وئويب، مرحوبون
 رىحونا اولو تانريدان رحمت ديله بيرم.

اسماعيل جمىلى

كوپنهاك / ياي / ۱۹۹۹

● تهران - دوكتور جواد هيئت جنابلازي، وارليق درگيسي يازيچيلار هيئتي و بوتون اوستاد حميد نطقى تين ابديته قوروشماسيندا اوره كلري درديليرا
ين ده يوزادا سولنده، مينلر كيلومتر دوغما يورددان و سيزلردن اوزاقدا يو بونوك مستكر، قدرتلى آراشديريحي، قلم و سوز سيماسي، ائل آخ ساققالى و گوزةك انسانين غرنتده حياتا گوز يوندوغونو اونون شرفلى حيات يولداشينا، عزيز ائولادلارينا و سيزلرين هامينيزا اوره كدن باش ساغلىغى و نزيب، اونون اوتودولماز ابدى خاطيرهسى قارشيسيندا باش اگير و اونون عومور بويو ادديملايغى اوغورلو و علمى يولو سيزلره بيريكده داوام ائتديرمگه سوز و نيزيم.
عزيز اوستادين روحو شاد و خاطيرهسى ابدى اولسون.

محمدعلى فرزانه

۲ / مهرداد ۱۳۷۸

● دوكتور جواد هيئت جنابلازي

بوز ازديله اذديل شناسلىق هيئتي نين عضولري آذربايجانين و ايرانين بونوك اجتماعى خادمي، معارفچورو انسان و وارليق درگيسي تين قيمتلى امكداشي دوكتور حميد نطقى تين دونيادان گئتمه سيني اورهك اغريسي ايله جنابيتيزا و بوتون آذربايجانلارا تسليت دئير، سيزه و وارليق درگيسي نين خاليشانلارينا صبير آرزى ائتديريك.

دوكتور يوسف معماری

اذديل شناسلىق هيئتي طرفيندن

● خاتمه تين خيريه جمعيتى و دانشگاهچيلار جامه سى و خاتمه ليلر حسيبه سى تين اثناء هيئتي پروفسور حميد نطقى تين اولموتونو اونون عائله سينه و خصوصيله آذربايجان خلقينه و وارليق درگيسي تين يازيچيلارينا و آذربايجان ضياليلارينا و ايران عالم و اديبلرينه باش ساغلىغى و نزيب، آرزو ائتديريك كي، اونون يولو داوام ائتديريب گنده نلرين نيايى چوخ اولسون.

خاتمه تين خيريه جمعيتى

و دانشگاهچيلار جامه سى

● دوكتور جواد هيئت جنابلازي و وارليق زورنالىندا چالیشانلار!
آلدينغيميز آجى خبره گۆره-ئاليم، توركولوق و يازيچى پروفيسور حميد نطقى و نيات اتميشدين.
استكهلم-دان آذربايجانلilar درنگى دورنا بۇ ايتگىنى مرحومون عائله سېنه، سېزه و وارليقدا چالیشان
باشقا قلمداشلار! باش ساغليغى و تېرىز:

آذربايجانلilar درنگى «دورنا»
سوئد / استكهلم

توركيه خالقينه باش ساغليغى

قارداش مسلمان توركيه اولكه سېنده آردىجىل باش و تېرىز زلزله قاجعه سى و اونون گوناھسيز
فوربانلار! هاممىزى ناسىتى.

بۇ قاجعه مناسبتى ائله تورك خالقينه باش ساغليغى و تېرىز اولو تازىندان اولنلره رحمت و قالاقلار!
دۇزوم دېله بىر و هر دورلو انسانى ياردېم ائمگه خاضير اولدو و نوموزو يىلدېن بىرېك.

وارليق درگىسى يازيچىلار هيئتى

عزیزه خانیم نطقی نین

صمیمی صحبتلری

سۆن و اخلاردا رحمتلیک پروفیسور حمید نطقی نین تهرانددا یاشایان باجیسی عزیزه خانیم نطقی، مهندس صرافی و حسن مجیدزاده ساوالان ایله ائندیکگی صحبنده او مرحومون بعضی خصوصیتلریندن و اوشاقلیق خاطیره لریندن سۆز آچمیش و اوخوجولاریمیز اوچون مازافلی اؤلاخاغینی ساندیغیمیز ییلگی لر وئرمیشدیر.

بۇزادا همین صحبتلرین بیر قیسیمینی بیرلیکده اوخویوروق.

ع. صرافی: ائشیتدیگیمیزه گۆره سیزین آتانیزین داواخاناسی وار ایدی.

ع. نطقی: بله. بۇ اوچونجو نسل ایدی کی، داواخاناسی وار ایدی. بیرینجی نسل حاجی میرهادی داوا فروش تبریزده بیرینجی داواخانانین مؤسسسی ایدی. ایکینجی نسل آقا میرمحمود آقاجانین آتاسی و اوچونجو نسل ده آقاجان^(۱) ایدی. دئمک اۇلارکی، تقریباً بیزیم قوهوملارین هامیسی بۇ ایشده ایدی. اۇ جومله دن آقاجانین عمیسی شفائیه، سۇنرا ارجمند، داواچی و...

بیزیم آقاجان تبریزده فرانسه لیلر مکتبینه اۇخویوب و آتاسی خسته لنده اونو پاریسه آپاریب و عینی زاماندا اۇزو ده اۇردا طب اۇخوماغا باشلاییب. اما آتاسی نین خسته لیگینه گۆره تحصیلی یاریمچیق بۇراخیب ایرانا قایدیب.

من قارداشیم حمید نطقی دن یئددی یاش کیچیکم. من اونا چوخ باغلی ایدیم. هر شئی داداشدان اۇیره نمیشم. هر ایشده اونونلا مصلحت لشمیشم. خاطیریمدا دیرکی من اوشاق اولاندا اونون لیندن توتاردیم و آتیلا - آتیلا گنده ردیم اۇ دا منه شعر اؤیره دردی، "نه دیر؟ نه دیر؟" ردفیف نه دیر؟ حتا اۇزو بیر مصراع شعر دئیه ردی و مندن ایستردی کی، قالان مصراعسینی من دئیم. حیاتدا منیم ایلك معلمیم آتام اؤلما ییب قارداشیم اولوب. آتامیز تبریزین ادبی درنگینده (انجمن ادبی) ایدی و شعر سؤیلردی. ادبیاتی چوخ

۱- مرحوم دوققور حمید نطقی نین آتاسی

سنوهردی. بیزه تورکجه کتابلار اؤخویاردی. مثلاً «کربلا یانقیسی» کتایینی اؤخویاردی. اما چوخ دا شخصیتلی و دیسیپلین لی ایدی. بیزه بیر شئی ائله مزدی، اما بیز اوندان قورخاردیق. یتمک زامانی هامی ائوده اؤلمالی ایدی. یعنی گئجه سگگیزدن سؤنرا فوق العاده وضعیت (حکومت نظامی) ایدی، هر کس ائوده اؤلمالی ایدی. فقط داداش کیهان غزنتینه انگلیزجه دن ترجمه لر وئردیگی زامان ائوه بیر آز گنج گله بیلردی.

سؤنرالار تورکیه یوز نفر ایرانلینی تحصیل اوچون بورس گؤتوردو. اوندان منیم هم قارداشیم (حمید) هم ده باجیم (حمیده) هم ده دوقتور هیئت استانبولا گئتدیلر. اؤ زامان دوقتور هیئت بیزه گلردی و حمید نطقی دن استانبول تورکجه سی اؤیره نردی. حمید دؤرد ایل اؤردا تحصیل آلدیقدان سؤنرا ایرانا قایتدی و نفت شرکتینده ایسه باشلادی. اؤ زامان آیتن خانیملا ائولندی و بنش اوشاق صاحبی اؤلدو.

بیر گون بیزیم داداش ائو آلماق ایسته بیردی. گلدی منه بیر پول وئردی و دئدی کی، عزیز بونو ساخلا معامله میز اؤلاندان گلیب سندن آرام. من ده ائله اؤ جور بوکدوم قؤیدوم اؤرا. بیر گون گلدی کی، عزیز پوللاری وئر، معامله ائتمک ایسته بیریک. پوللاری گتیردیم سؤروشدو بونلار نئچه دیر. دئدیم من نه بیلیم نئچه دیر. اؤ دئدی هئچ من ده سایمامیشام. سؤنرا بؤرادا ائو آلدیلار و اوندان سؤنرا بیز تئز - تئز گؤروشوردوک.

سؤن زامانلار تهراندا گله نده منیم عؤمرومون ان خوش گونلری ایدی. جمعه لر یتمک پیشیره ردیم گئده ردیم اؤرا. آیتن خانیمین ایشی چوخ اؤلوردو. بیر گون گلدیله بیزه آسانسور (لیفت) خاراب اؤلدو، زحمته دوشدولر. اوندان سؤنرا بیز گئدردیک اونلار. سؤنرادان گئتدیلر و انشیتدیک کی حالی یاخشی دئییل. بیر گون آسیا^(۱) منه تلفون ائتدی و دئدی بابا ایسته بیر کی، اونا مکتوب یازاسان. من ده مکتوب یازیب گؤنده ردیم. اؤرادا اؤخوموشدولار....

تهراندا داداشا بیر نئچه مراسیم کئچیریلدی. من هامییا تشکور ائدیرم. خصوصاً دوقتور جواد هیئته. او حقیقتاً سنگ تمام قؤیدو. چوخ زحمت چکدی. اؤ حقیقتاً بیر قارداشدان یاخین ایدی من بیلیم دوقتور هیئته نئجه تشکور ائدهم.

ح.م. ساوالان: تهرانین جنوبوندا بهاران سالونوندا دا لیسانس و یوکسک لیسانسلا رینی آلان طلبه لر اوچون یاخشی بیر مراسیم کئچیریلدی. اؤردا دا دوقتور هیئتین دانشیغی نین بؤیوک حیصه سی دوقتور نطقی حقیقته ایدی.

ع. نطقی: بؤ سبب اؤلدو کی، دوقتور حمید نطقی نی هامی تانیسین.

ع. صرافی: آسیا خانیم دئییردی کی، بابانین حالی گوندن - گونه پیسله شیردی. دوقتورلار دئدی کی، اونو خصوصی بیر اوتاغا کؤچوره ک - بابام قبول ائتمیردی. اؤ دئییردی کی، من بورادا کیلار عادت ائله میشم، من بوردا قالماق ایسته بیرم. سؤنرا یئنی اوتاغا گئده نده دئدی کی. بؤ منیم اولوم اوتاغیم دیر. اؤ گون حالی چوخ پیس اؤلدو. هامی ائله بیلیردی کی، داها قورتاردی. اما صاباحیسی گون عادی وضعیتیه دوشدو و دئدی کی، خسته خانانین بوتون حکیملرینی، باخچیلارینی و ایشچیلرینی چاغیرین. اونلار اؤرایا تۇپلاشدیققدان سؤنرا بابا ایکی ساعات اونلارا انگلیزجه نطق ائله دی و اؤز تشکورونو بیلدیردی.

۱- مرحوم حمید نطقی نین قیزی

ع.نطقی: حمید بیر نئچه ایل اول ده خسته لئمیشدی. ۴۰ درجه قیزدیرماسی وار ایدی. بیر گون آسیا اونا دئییرکی، بس سن دوزه لمه سن آیتن نئيله سین؟ داداش بیر آز فیکیرلشیر و دئییر دوز دئییر سن. سؤنرا قیزدیرماسی دوشور و ایکی گون سؤنرا ائوه قاییدیر و نئچه ایل ده یاشاییر. بونو فقط آیتن خانیم گؤره اندیر. بونو دا دئمه لی یم کی، آیتن خانیم چوخ فداکار و مهربان خانیم ایدی. اونلار گنجهلر ساعات اون ایکیه کیمی اوتوروب کتاب اؤخویاردیلار. بوتون بو خسته لیکلرین زحمتینی او چکیب. ائوین پیللهلرینی تک باشینا هر گون ویلچرله حمیدی یوخاری آپارادی، گتیره دی. بۇ منیم گؤردویومدور. بوندان باشقا نه ایشلر گؤروب آلا ه بیلیر. ایندی ده ائشیتدیگیمه گؤره چوخ ناراحات دیر. اونلار همیشه بیر یئرده ایدیلر. من دئیهر دیم گلین بیزه قوناق. دئیهردی قوی آیتن دن سوروشوم سونرا. آیتن ده همیشه قبول اندردی.

ح.م. ساوالان: بیر گون رودکی سالونوندا بیر برنامہ وار ایدی. من چوخ چتینلیکله بیر بلیط ده دوقتور نطقى اوچون تاپیب آپاردیم. دئدی من گله بیلهرم. دئدیم نیه؟ دئدی چونکی بیر بلیطله ایکی نفر گنده بیلمز. من آیتن سیز بیر یئره گنده بیلهرم. من ده اوز بلیطیمی چیخاریب اونلارا وئردیم.

ع. صرافى: منیم ۱۹ - ۱۸ یاشیم وار ایدی. قونشو اولدوغوموز اوچون دوقتور نطقى گيله تئز - تئز گنده دیم. من بیر سؤال سؤروشاندا دئیهردی آیتن گل، علیرضا بئله بیر سؤال سؤروشودو و سؤنرا بیزیم ایکیمیزه ده ایضاح انده ردی.

جناب فرهان^(۱): من ۱۳۱۶ دان اعتباراً حمید نطقى ایله صینیفداش اولدوم. یعنی فردوسی مدرسه سی نین ۴ - جو صینیفینده. یاواش - یاواش بیزیم مناسبتلریمیز چوخالیدی. تهرانا گئتدیکن سؤنرا دوقتور بیزه گلردی و صحبت اندردیک. او آوروپا ادبیاتی ایله چوخ مارقلا ناردی. من ده ایران ادبیاتیله اوغراشاردیم. حقوق فاکولته سینده ده بیز چوخ صمیمی دوستلار ایدیک. سؤنرالار ساحه میز (رشته میز) آیریلدی. من قضایی حقوق اؤخودوم او ایسه بین الخلق حقوق. سؤنرا ایراندان یوز نفر تحصیل اوچون تورکیه یه گئتدیله اما منیم عایله م منه اجازه وئرمه دی.

بیزیم زامانیمیزدا حقوق، ادبیات و هومانیتار علملر اؤخوماق ایسته ینلر ادبی ساحه ده اؤخومالی ایدیلر. بیزیم چوخ یاخشی معلملریمیز وار ایدی کی، اونلاردان بیرى حبیب ساهر ایدی. او بیزه جوغرافیا درسی دئیهردی و چوخ دا یاخشی آدام ایدی.

سؤنرالار من دوقتور نطقى نین باجیسی عزیزه خانیملا ائولندیم و دوستلوغوموز قوه مولوغا چئوریلدی....

۱- عزیزه خانیم نطقى بین حیات بؤلداتسی

دو قنور نطقى نىن

دو شونجه لرىندن اورنكلر

● حاضىرلايان: مسعود فىوضات

دلىمىز حقىنده: دىلمىز درىن باغلارلا كئچمىشىمىز و وارلىغىمىز باغلى دىر و بىز بو نظردن نه قدر غنى
ىر مدنيت و فرهنگىن وارثلىرى بىك. دىلمىز بىر قىبله دىلى دىيىل. بۇ بۇك بىر كئچمىشىن زنگىن ادبى بىر يازى
دىلى دىر. (۱) بو ثروته صاحب چىخمامىز لازم دىر. (۲)

دىل مسئله لىرى نىن دقت، اعتدال و علمى آراشدىر مالار يولو اىله داها دوزگون حل ائىدىله جگىنى
اونو تاما ماغىمىز لازىم دىر. (۳)

من آنا دىلمى سۇدوم، آنانى سۇومه مك مى اولار؟ تور كچه حقىقتاً گۇزەل دىر، انله سانكى اوتوروبلار
گۇزەللىك ياراتسىنلار و تور كجه نى دوزەلدىلر. (۴)

سازىچىلىق باجارىغى: سازىچىلىق باجارىغى و هنرى يارادىچىلىغىن اۇىره نىمى نىن يوللارىندان
بىرى، تانرى نىن بخش ائىدىگى استعداد و تالانتلار نى اولماق شرطىله، يارانمىش اثر نى اۇزەللىكله كئچمىش
ار نىن اوخوماغىندادىر.

نظامى عروضى، ىشنى اۇىره نىن شاعر اوچون بۇ بۇك اوستادلار نى دىوانلار نىندان مىنلر بىتىن از بر له مە ىنى
فرض ائىد ر. فضولى دن نئجه بىت يادىنىزدا اولان شعرى سۇىله يە بىلر سىنىزمى؟ (۵)

كولتورون سىنىرى: كولتورون سرحدى بوخدور. بو خطر كى چكىر لر، بونلار سىياسى خطرلر دىر، سىياسى
سرحلر دىر، موقتى دىر لر. بىرىسى اوزون سورەرى بىكى قرىنه، اوبىرى ەنى دە بىشر، اوبىرى بوخ اولار. آوروپا
خرىطه سىن باخاندا كولتور اۇزۇ بۇ بۇور - كىچىلر، اۇز - اۇزونون سرحدىنى چكىر، كولتورلر نى بىر - بىرىله
ساواشلارى اولماز، بىر - بىرىنه نفوذ اولار. كولتور دىله دا يانار. كولتور حىطه سى نىن، چادىرى نىن اساس
ستونو دىلدىر. كولتور نه قدر چوخالسا او قدر ياخشى دىر. كولتور بۇ بۇومه نىن يولو دىلى تمىزله مك دىر. او
دىلدە گۇزەل شىلر اىجاد ائتمك دىر. بو مقدس عناد دىر. (۶)

گۇزەللىك حقىنده: گۇزەللىگى سونىن، گۇزەللىگى سۇومك، گۇزەل رفتار و گۇزەل شعر يازماق. بونلار
بو بۇك خوشبختلىك دىر. (۷)

۲- ىننه اورادا صحىفه ۲۱

۱- وارلىق، نىر و حرداد ۱۳۵۸ صحىفه ۷

۴- ادبىات غزئتى، باكى - سابى ۲۹-۲۳، ۱۹۹۹، صحىفه ۱

۳- وارلىق، باى ۱۳۶۹، سابى ۲-۷۲، صحىفه ۱۵

۶- ادبىات غزئتى، صحىفه ۱

۵- وارلىق، مرداد - شەرىور ۱۳۶۲، سابى ۵ و ۶

۷- ىننه اورادا.

دو قوتور حمید نطقی نین شعر لرینه بیر باخیش

● فرزانه دولت آبادی

(ایزیر)

ایرانین «یئنی عمومی علاقه‌لر علمی نین آتاسی» عنوانینی آلان دو قوتور حمید نطقی گنجلیک ایبلریندن بری یازدیغی مقاله و آراشدیرمالاری ایله تکجه ایران جوغرافیاسیندا دئییل، بلکه دونیانین بیر چوخ یئرینده ده آدلیم سیمالاردان اولموشدور.

دو قوتور حمید نطقی ایراندا داها چوخ مثبت بیر ژورنالیست و آکادئمیک عالیم تانینسا دا بیر شاعر کیمی ده بؤیوک شهرت قازانمیشدیر. ایران اسلام انقلابیندان سونرا یاییلاناتان «وارلیق» درگیسی نین چیخاریلماسیندا بؤیوک رولو اولموش و یازدیغی تورکجه و فارسجا مقاله‌لری و تورکجه شعرلری ایله ایرانداکی یئنی نسله ادبی دیلیمیزین اؤیره‌نیلمه سینده و یئنی شعرین انکشافیندا بؤیوک خدمت‌لری اولموشدور.

ایراندا اوزون ایبلردن بری مرسوم اولان کلاسیک طرزده شعر، «تجدد» غزئتی یازارلاری طرفیندن کنه‌چمیش اعتبارینی ایتمیش و مؤدثرن شعر اورتایا چیخمیشسا دا ایرانداکی تورک شاعرلر کلاسیک و یا عاشیق قوشمالاری طرزینده شعر یازماغا بیر عنعنه کیمی داوام ائتدیرمکدن چکینمیرلر.

دو قوتور حمید نطقی نین وارلیق درگیسینده کی سربست شعرلری ایران - تورک مؤدثرن شعرلری نین ده ییشمه سینده ایلك آدیملار اولماسا دا اونون عمومی لشدیریلمه سینده بؤیوک رولو اولموشدور. دو قوتور حمید نطقی نین شعرلرینه باخدیقدا اونون معلمی و یاخین دوستو اولان حبیب ساهرین اوندا بؤیوک تأثیری. گۆرمه‌مک مومکون دئییل. باشقا بیر طرفدن میرزا تقی خان رفعت ده ساهرین معلمی اولموشدور. بئله‌لیکله آذربایجان مؤدثرن شعرلری نین گلیشمه زنجیرینده کی حلقه‌لر کیمی بیر - بیرینه باغلانان بو اوچ شخصیته زامان باخیمیندان دا بیر - بیرین داوامچیسى کیمی گۆروروک.

حمید نطقی نین تورکجه شعرلری اوچ کتابدا نشر اولونموشدور:

۱- هر رنگدن (شعر مجموعه‌سی، ۱، تبریز انتشارات ارک، ۱۳۷۵، ص ۱+۱۱۱) ۵۳ شعردن عبارت دیر.

۲- هر رنگدن - دوندن بوگونه (آنکار، ۱، ورک کولتور مرکزی یاییلاری، ۱۹۹۶، ص ۲۰+۱۹۵) ۱۰۷

شعردن عبارت دیر.

۳- مین ایلین سونو (اؤتوکن یاییلاری، ۱۹۹۹، ص ۱۷۱+۲۰) ۴۸ شعردن عبارت دیر.

حمید نطقی هر شئیدن اۇنجه شعرى بىر توپلوم مسئلهسى گۇرور و شاعرىن اۇزو اوچون يوخ بىلكه توپلوم اوچون شعر يازديغينا اينانير و بئله دئيبير:
«شاعر يوزلرجه دفعه ادعا ائيلهسه كى من اۇزوم اوچون شعر يازيرام اينانمارام.شعرىن هر زامان تكررارا و شاعرىن آليجى يا احتياجى واردير».
شهر يارىن خاطرهسى شعرينده ده بئله دئيبير:

.. فضولى نين مثاليندان بيزيم شاعر ده درس آلدى
دايادى آرخاسين خلقه
فضولى نين
اونا بخش ائتديگى ايلهاملانلاندى
قانادلاندى

و
ان گۇركملى شعرىن بو چوشغون حالده قوشدو.
(مىن ايلين سونو ص ۸۲)

حميد نطقى يه گۇره شاعر اينانمادىغى موضوع حقينده شعر يازا بيلمز. «اوره كدن سئومه دن» (هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۱۸۵) آدلى شعرينده بو باره ده كى گۇروشونو ايلك جمله ده آچيقتلاير: «اوره كدن سئومه دن شعرى يازيلماز».
ايلهامسيز شعر گئچك شعر اولاي بيلمز - دنين شاعر گولو، گونو، آيى، اولدوزو حتا بير انسانى سئومه دن و اونون اوچون اوره ك چير پينمادان شعر يازيلماز، حتا بير نئجه سۇز يازيلسا دا او گئچك شعر اولماز - دئيبير:

اوره كدن سئومه دن شعرى يازيلماز
نه گولون
نه گونون
نه آيين، اولدوزون
نه گۇزه ل بىر قيزين

سۇز لر اولار
فيكير اولار
فقط شعر اولماز
چير بيتان اوره كله يازماز سا الين.

شاعر، یازدیغی شعرلره اینانیر و اونلاری توپلوم اوچون یازیر. چنوره سینده، وطنینده و یوردوندا اولان هر شئی انسانلار اوچون گۆرور و اونلاری دال - دال، بوداق - بوداق، چیچک - چیچک، یارپاق - یارپاق سئوگیمیزله باریندیر ماغا توصیه ائدیر.

طبیعت شاعری اولان حمید نطقی، دونیانین مرحله لرینی دؤرد مؤوسیمه (فصله) بنزه دیر و هر زامان قیشین گنتمه سینى و باهارین دوغماسینی آرزولاییر. قیش هر زامان یازی قیسقانا و پوسقودا یاتیب زامانی گۆزلر. گنجه نین گلمه سیله قیش تپه لری، داغلاری آشار و بیزیم یئرلره کؤچر. ساواشسیز، چؤل، دره، چاییر - چیمن تالانارکن نئشه تالانار.

شاخ تادا آلماس کیمی پارلاییر بۇزلار
سانکی ائنمیشدیر یئر اولدوزلار
قوجا چینار ساخلا میش نفسین
اونلر بیر شفق یانغینی رؤیاسی ایله بۇخودا درین - درین

بو قارا قیش قاسیر غاسیندا
باهارا ایناماق
چوخ چتین.

«هر رنگدن - دونندن بوگونه ص ۱۰۹»

دوقتور حمید نطقی دو یغو و احساسلارینی طبیعت ایچینده دئمک ایسته ییر. اونون طبیعتی چوخ رنگلی دیر. بیر رسام کیمی گنرچک لری و خیال لارینی طبیعتدن ایلهام آلا راق رسم ائدیر. حمید نطقی نین شعرلرینده ایلک باهاری چوخ سئومک آشکار دیر و ایلک باهارین حسرتیله یانیب توتوشماسی آیدین. ایلک باهار ایفاده سی شعرلری نین چوخوندا ذکر اولونور. حتا ایلک باهار باشلیق لی بیر شعر ی ده واردیر:

قیشدان چیخاراق
باهارا
حاضیر لاندق

قارلارلا
کدرلر ده
اریرلر
ساندیق

داغ سینه‌لری
سرینله‌در
باد بهار
ساقی
مدد انت
او باده‌دن
بیز یاندیق.

«مین ایلمین سونو، ص ۱۲۷»

حمید نطقی شعرلرینده گله‌جگه اومیدلی دیر و هر کسی ده اومیدلی و صبیرلی اولماغا چاغیریر. شاعره گۆره انسانلار نه اندرلرسه ائتسینلر، آنجاق هیچ بیر زامان اومیدلرینی ایتیرمه سینلر. حمید نطقی او قدر گله‌جگه اومیدلی دیر کی، طالعینه یازیلیمیش موازی (پارالل) چیزگیلرین قووشماق حسرتینده دیر.

..قوی

ماهنیلاریمین ان سون
قیپ قیزیل شفقینده
اولدوزلار محرابیندا
دیز چۆکه‌رک قاپانیم
طالعیمه نازیلیمیش موازی چیزگیلری
قووشماق حسرتیله
اولان گوجومله دانیم ..

«هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۲۳»

ائلمینی، یوردونو سئوهن شاعرین دوغما یوردو تبریزه اؤزه‌ل بیر سئوگیسی وار و شعرلری نین چوخوندا بونو دیله‌گتیریر. حتا عؤمر ونون سون گونلرینده تبریز خاطرهلرینی یازماغا مشغول اولور. تبریز منظومه سینده بو شهرین اوچ مین ایلیلیک ماجرالارینی یازیب، انیش - یوخوشلارینی دیله‌گتیریر، اما یئنه ده اومیدینی ایتیرمیر:

گونلرین بیر گونونده
شهر عصیان ائیلهدی
کابوسلاردان سیلیندی
گئنه اومید بوداغی

غنچه وئردى گول آچدى
سسى گلدى دىل آچدى.

«مىن ايلين سونو، ص ۱۷»

شاعر «ايرى گيله ديزماريلار» شعرينده بوتون انساني گۆزه للىكلرله دولو اولان بىر جنت تصوير
اندىب، بو جىتتىن قايلارى دمىردن، قىفيللارى پولاددان، دۇرد دۇره سى داش ديواردان اولدوغونو
گۇرور. شاعرين الينده قلمدن باشقا بىر سىلاح يوخدور. اما يىنى ليكلر اوغروندا جانندان چابالاماغى اونو تىمور
و اينام گوجونه سيغىنير:

اوره يىمده
گۇى قورشاغى رنگلرينده
آرزولارلا
اومودلارلا
دولدورولموش خزينه م وار.

قارانلىقلار كائىناتى توتدوغوندا
منىم اينام
گونشى ايله
آيدىنلانان بىر سىنم وار.

بو پارلايان
قىزغىن گونش سۇنمه دىكجه
شاختالاردا اوره يىم هئىچ بۇز توتماز.

گۇى قورشاغى گۇرسندىكجه
سام يىللىرى
اومودلارين گۇلگه لرىنى قوروتماز.

«مىن ايلين سونو، ص ۱۲۲»

دوقتور نطقى اوميدلى ليگىن يانيندا بعضاً ده اوميدسىزليگه دالير:

هر گون بىر آز داها آرتىق
ئىشه م اوميدىم سۇلور.

«هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۱۲۱»

خزل اولان هر چيچكله، هدر اولان هر امكله اوره يى قارالير و گوزلر ياشارير. هر بير گنديب
دؤنمه ين، كؤچوب گؤرونمه ين بير آز داها يالقيزليغيني آرتيرير. شاعر بئله اوميدسيزليك زامانيندا بير
كى، اوخوجولاريندان سورغولار سوروشار و جاوابلارى اونلارا بوراخار:

سؤيله مننه فالچى ننه
سؤيله منيم رؤيالاريم
هاجان؟
آچيلاجاق اوره ييم؟
آچيلاجاقسا نه زامان؟...

«هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۱۲۱»

حميد نطقى نين شعرلرينده كلمه ويا اصطلاحلار بير نئجه آنلامدا ايشلنير و بئله ليكله شعرينه بير
اؤزه لليك وئرير. بو اصطلاحلاردان بيرى «ساعاتين چالماسى» دير كى، بير چوخ شعرينده گؤرونور.
«بوگوندن صاباجا» آدلى شعرينده «ساعاتين چالماسى» گنجه نين بيتمه سى و صاباجين دوغماسى نين
خبرينى وئرير:

... واخت اولدو ساعات چالدى
آخان بير اولدوز كيمي
بير چيغليق....
«هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۱۱۹»

آما «كؤلگه» آدلى شعرينده بو اصطلاح تاماميله عكسى معنادا ايشله ديلميشدير:

سونرا بير ال
گونش لامپاسيني قيسدى
بوتون سسلر
پرده - پرده آلچالدى
دومان چؤكدو
بير يئرده ساعات چالدى.

ستودىگىمىز گوللر سولدو، سارالدى...

«هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۱۰۲»

«آلتى نسلين خيالى» شعرينده يوز ايللردير ايشله ين ساعات هله ايشله يير:

... جاملاردان گننه عيني منظره لر گورونور

يوز ايللردير ايشله ين ساعات حالا ايشله يير

سانكى گليب - كئچه نه بير سير آچماق ايسته يير...

«هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۲۸»

ويا «آخشام تعطيلي» شعري «ساعات چالدى» جمله سيله باشلايير. بنله جه معدن ايشچيلرى بو ساعاتين

سسيله دسته - دسته ايشدن چيخىرلار.

شاعر «قايقلى سحر» شعرينده ده بو جمله نى ايشله دير:

... واختا كى علامتلىر گورسندى

و ساعات چالدى

داغلارين داليسيندا دئيزلر

چالخالاندى...

دوقتور حميد نطقى حتا «ساعات چالدى» باشلىغى آلتيندا بير شعر يازميش و اورادا مرحمتسيز

ساعاتلارين چالماسيندان سوز ائتميشدير:

من، سن، بيز گنده جگيك

گننه

يثرلى يثرينده

بو دونيا قالا جاقدير

حتا دؤبولماز اولان

مرمتسيز ساعاتلار

هابنله چالا جاقدير!

ويا «تبريز» منظومه سينده گوزله نن ساعاتين چالماسى عصرلر بويو كوزلوق، يوخسوللوق و جهالته

محكوم اولان بو شهرى اويانديرير، عصر يمىز ين فجرينه ياواش - ياواش اوره كلر و دوشونجه لر اويانير و

آزادلىق يثلى اسير.

مىن ايل عذابدان سونرا

گۆزلەنن ساعات

چالدى

دۇرد يانى آلوو آلدى

ايگيدلر، مجاهيدلر

ديدرگين يوردداشلارين امدادينا گلديلر.

«مىن ايلين سونو، ص ۱۴۲»

شاعر پنجره نى ايكي مؤوسومون (فصلين) و ايكي دونيانين آراسيندا اولان بير حاصار گۆرور. بير طرفده دنيزلرى آنيمسايان بوش اللر، باشقا طرفده بولودلارى ايزلەين لۇش گۆزلر واردير و آچيق پنجره آنجاق لوش گۆزلرينده دير. شاعر قوش كيمي سوسغون دوداقلارا قونور و آچيق پنجره دن ايچرى دالير. حتا بو پنجره نين آرخاسيندا بير خيال اولسا بئله، او هر خيالىن آرخاسيندا بير گنرچك اولدوغونا اينانير و «بوش دئييل بونجا روايتلر و سۆزلر» - دئيير:

يوخارى

اونا سارى

يول آلير

سونرا

بير قوش كيمي

سوسغون دوداقلارينا قونور

و گۆزلرى نين لۇش بيكلرينه دالدانير

آچيق پنجره آنجاق بو

باشقا هئچ بير نه يى گۆرمك امكانى يوخ...

«هر رنگدن - دونندن بوگونه، ص ۱۱۱»

ويا قيشدان باهارا و سونرا يايا گندهن بير كنجيد اولاراق گۆرور و قات - قات پنجره لرى اۇرتن پرده لرى آچماق، ايلك باهارين هامى رنگلرينى قوناق چاغيرماق ايسته يير:

چك پرده لرى

آچ پنجره نى

قوى

ايلك باهارين هامى رنگلرينى

«هر رنگدن - دونندن یوگونه، ص ۲۲»

دوقتور حمید نطقی اینجه روحلو و حساس دویغولو بیر شاعر اولاراق هر زمان حریت پالتاری گئیینیب، اولکه میز و ادبیاتیمیزا سونسوز خدمتler ائتدی. کیچیک یاشلاردان بری چشیدلی غزئت و درگیلرده مقاله و شعر یازاردی. بوتون چابالاری نتیجه سینده «ایرانین عمومی علاقه لر علمی نین آتاسی» اولاراق تانیندی و بیر چوخ طلبه یئتیشدیردی.

حمید نطقی یاشادیقی مدتجه لایقیله تانینماییب، زحمتلری ده یرلندیریلمه سه ده اونون خاطیره سی اونودولما یاجاق باشقا نسیللر اونو داها آرتیق تانییب امکلیرینه دهیر وئره جکلر. نور ایچینده یاتسین، روحو شاد اولسون.

دوینا شهرتلی حکیم - جراح

بؤیوک عالیم و وارلیق درگیسی نین صاحیبی

پروفیسور جواد هیئت جنابلاری

حورمتلی باجینیزین وفاتی مناسبتی ایله سیزه و سیزین عایله نیزه باش ساغلیغی وئریر، اولو تانری دان او مرحومه یه رحمت و سیزه دؤزوم، جان ساغلیغی و اوزون عؤمور دیله ییر و بو آجی، فاجعه نین دردلرینی سیزینله پایلاشیریق.

آذربایجان جمهوریتی: بهروز آخوندوف و عایله سی،

دوقتور ائلخان ابراهیموف، دوقتور عبدالله محمدوف

ده برلی وارلیق درگیسی صاحیبی و مسئول مدیری

بؤیوک اوستاد پروفیسور جواد هیئت

باش وئریش مصیبت مناسبتی ایله سیز، ارره کدن باش ساغلیغی وئریر، اولو تانری دان او مرحومه یه رحمت و سیزه و حورمتلی عایله نیزه دؤزوم دیله ییریک.

کمال مرادی - بابک دانشور

سخنرانی دکتر جواد هیئت در مراسم یادبود پروفیسور حمید نطقی در دانشکده علوم اجتماعی (ارتباطات) علامه طباطبائی تهران (خبر صفحه ۸۸).

«در سوگ پروفیسور حمید نطقی»

من چه گویم وصف آن عالیجناب
نیست پشیمبر ولی دارد کتاب

و خصوصی آنها را بکار میبرد. بسیار خوش برخورد و خوش بیان بود. مخاطبانش از صحبت‌های او لذت میبردند سخنانش با آنکه همراه طنز و شیرین بود در عین حال پرمغز و آموزنده بود دوستانش ترجیح میدادند که در محضر او شنونده باشند تا گوینده.

اگر در بحثی وارد میشد سعی میکرد طرف را با منطق مجاب کند بدون اینکه او را از خود برنجانند. در استانبول روزنامه‌ای به زبان فرانسه و بنام استانبول چاپ میشد که بیشتر خوانندگانش اعضای کولونی فرانسه زبان و خارجیها بودند. مقالات نطقی که هنوز دکتر هم نشده بود در این روزنامه چاپ میشد.

بعد از سالهای جنگ مدتی از هم دور بودیم. من به پاریس رفته بودم او هم در آبادان خدمت فرهنگی‌اش را در شرکت نفت شروع کرده بود.

بعد از چند سال او به تهران منتقل شد. من هم از پاریس برگشتم و در تهران مشغول طبابت شدم. در ۴۰ - ۳۰ سال اخیر دکتر نطقی یکی از نزدیکترین دوستان و معاشین من بود. از ۱۳۵۰ با آوردن مرحوم استاد شهریار به تهران با حضور استاد

برای من بسی دشوار است که در این مصیبت عظمی سخن بگویم. میگویند جدائی دوست از مرگ هم سخت‌تر است و تحمل دوری و صبوری دشوارتر یقولون ان الموت صعب علی الفتی مفارقت الاحباب والله واصعب. من با دکتر حمید نطقی ۵۸ سال دوست بودم. دوستی صمیمی، همدل، همفکر، هم عقیده و حتی هم سنگر.

من او را از ۱۳۲۰ می‌شناختم و با او برای ادامه تحصیل به استانبول رفته بودیم. ۵ سال در آنجا در جوار هم بودیم و سختی روزهای طلبگی را در غربت و در سالهای جنگ جهانی با هم چشیدیم. او در جوانی هم مردی پخته و دانشمند و مورد احترام و محبت همه دانشجویان ایرانی و استادان آلمانی و ترک بود. او ناپختگی و های و هوی جوانی را نداشت از شر و شور جوانی فقط شور زندگی را به درجه عشق داشت و این عشق به زندگی را تا آخر عمر حتی در سالهای بیماری نیز حفظ کرد.

او عاشق مطالعه و آموختن بود و در این کار افراط میکرد. همیشه دستش کتاب بود. او هر چه می‌آموخت در حافظه‌اش حک میشد و همیشه آنها را بیاد داشت و در مقام مناسب و صحبت‌های رسمی

شهریار و استاد نطقی و دیگر شعرای فاضل ایرانی منزل ما به محفل ادبی تبدیل شده بود. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و دادن آزادیهای فرهنگی به اتفاق ایشان و چند دوست ادبشناس آذربایجان، محله فرهنگی دو زیانه وارلیق را منتشر کردیم. دکتر نطقی از پایه‌گذاران مجله و سردبیر آن بود. نام وارلیق هم پیشنهاد او بود.

مدت ۱۳ - ۱۲ سال که در تهران بود سرمقاله‌های مجله را مینوشت بعد از مسافرت به انگلستان و هنگام تدریس در دانشگاه ادینبورگ یعنی قبل از بیماری مقالات مجله را مرتباً می‌فرستاد.

دکتر نطقی در تمام عمرش برای من و سایر دوستان و همکارانش نه تنها یک دوست صمیمی و خردمند بلکه یک استاد دلسوز و مهربان بود. من همیشه از او چیز تازه می‌آموختم. در هر رشته صاحب‌نظر بود همکاری ۲۰ سال اخیر ما ۱۰۰۰ وارلیق بشتر در مسائل زبان‌شناسی و ادبیات ترکی بود. من و او هر دو در این رشته‌ها آماتور و اوتودیداکت بودیم. من هر چیزی را که نمی‌توانستم به کمک کتابهایم بفهمم. از او می‌پرسیدم دکتر نطقی اکثراً جواب سئوالات مرا شخصاً میداد و یا از کتابهایی که در دسترس داشت جواب صحیح را پیدا میکرد مدتی برای تدریس به ترکیه رفت و من در غیاب او احساس تنهایی میکردم. روزی در استانبول به ملاقات دوست مشترکمان پروفیسور محرم ارگین رفته بودم. محرم ارگین از دوستان دوره دانشجویی ما بود و نطقی را هم خوب می‌شناخت. خودش هم از برجسته‌ترین اساتید ترکیه شده بود. به محرم ارگین از وقتیکه نطقی به آنکارا آمده من تنها شده‌ام و کسی نیست که اشکالات مرا پاسخ صحیح بدهد. محرم

ارگین بلادرنگ گفت: دکتر جواد نطقی در اینجا هم وجود ندارد!

آری مانند دکتر نطقی در انجا و در هیچ جای دیگر هم نبود. او نابغه عصر ما بود و چون به ما نزدیک و در دسترس ما بود عظمت او را انچنان که باید احساس نمی‌کردیم.

من در تمام عمرم نظیر او را نه در ایران و نه در خارج ندیده‌ام و بسیار مفتخرم که بیست از نیم قرن دوست نزدیک او بودم و محضر او را و شخصیت او را درک کردم. او ستاره فرزانی بود که در آسمان تبریز طلوع کرد و به همه ایران و ایرانیان و حتی خارج از ایران روشنائی میداد. دکتر نطقی معلمی بی‌نظیر بود، شاگردانی را که تربیت کرده اغلب از اساتید برجسته امروزی ما هستند. به دکتر نطقی در دانشکده علوم ارتباطات پدر علوم ارتباط نوین ایران لقب داده‌اند این حق‌شناسی برای ما مایه دلخوشی است و برای دانش‌پژوهان جوان مایه امیدواری است.

آثار دکتر نطقی به همین چند کتاب ارزشمند و چند صد مقاله منتشره ختم نمی‌شود من که با او از نزدیک محشور بودم صندوفهائی را در خانه او دیده‌ام که پر از یادداشتهای ذقیمت علمی اوست و نمی‌دانم این یادداشتهای کی و چگونه به زیور طبع آراسته و در دسترس مشتاقان قرار خواهند گرفت.

دکتر نطقی استاد دانشگاههای تهران، باکو، نخجوان و عضو افتخاری فرهنگستان زبان و ادبیات ترک بود. مدتی هم در انگلستان بعنوان عضو هیئت علمی تدریس میکرد.

او در عین حال شاعری خوش فریحه و توانا بود. بیشتر اشعار او به سبک شعر نو و سمبولیک سروده شده. اشعار فارسی و ترکی او در دو جلد در تهران، باکو و آنکارا چاپ شده است.

من اطمینان دارم خاطره و یاد این استاد دانشمند و انسان والا هرگز فراموش نخواهد شد. نام نیک و پرافتخار او در دل روشنفکران و دوستان علم و ادب جاودان خواهد ماند. هیئت تحریریه و خوانندگان مجله وارلیق هرگز او را فراموش نخواهند کرد و راه او را ادامه خواهند داد. همسر دکتر نطقی هم که یادگار دوران طلبه‌گی‌اش در استانبول بود نمونه وفا و تقوا و شایسته او بود. او علاوه بر تربیت ۵ فرزند برومند

در هشت سال اخیراً که دکتر نطقی زمین‌گیر و روی صندلی چرخدار زندگی میکرد همیشه همراه شوهرش بود و از او پرستاری میکرد و او را مانند بچه‌اش همه جا میبرد.

از خداوند برای او رحمت ابدی و مغفرت تمنا میکنم و برای خانواده محترم و داغ‌دیده‌اش همچنین برای دوستان و دوستان‌ارانش صبر و تحمل آرزو می‌نمایم. روحش شاد.

دو‌قتور نطقی و دلیل مسئله‌سی

● علیرضا صراف‌ی

بیلیمک مسئولیت‌دیر. حمید نطقی اؤز بیلگیسی بؤیوکلو یوننده آغیر بیر مسئولیتی بونونا آلدی و اونو لایقینه مقصده چاتدیردی، بیر کلمه‌ده دئسه‌م او دیلیمیزه صاحب چیخدی. اونو یاشاتدی، اونون گۆزه‌للیکلرینی اوزه چیخارتدی و عینی حالدا ان اؤنملیسی دیلیمیزی مدافعه ائتدی. اما نئجه؟...

من بۇرادا چالیشاجام دو‌قتور نطقی‌نین ایرانین ایندیکی دوروموندا آذربایجان تورکجه‌سی مسئله‌سی حقیقته دوشونجه‌لریندن صحبت آچام: قطعیتله دئییه‌م، دو‌قتور حمید نطقی بیزیم دیل مسئله‌میزه ملتچیلیک و ناسیونالیزمین دار چرچئوه‌سیندن یوخ، بلکه هومانیزم و انسان‌سئوه‌رلیک دنیا‌گۆروشوندن باخاردی.

سؤزلریمی «احمد شاملو» و «حمید نطقی» آراسیندا گئدن معنالی بیر دیالوقا اشاره ائده‌رک باشلاماق ایسته‌بیرم.

بؤیوک فارس شاعیری «احمد شاملو» بیر گون مجلس‌لرین بیرینده بیزیم «حمید نطقی»‌دن سؤروشور:

- سیز نه اوچون فارسجا شعر دئیر سینیز؟

نطقی دئیر:

- بس سیز نه عجب تورکجه شعر دئیر سینیز؟

شاملو دئیر:

- آخی من تورکجه بیلیمیرم.

نطقی ده جاواب وئیر:

- آخی من ده تورکجه بیلیم!

او دئییردی: من تورک دیلی و ادبیاتیله بلکه ده هنج ماراقلانماز دیم اگر بو دیلی تاپدالاماسایدیلار.^(۱) بو دیلی دانماسایدیلار البته من ده اونو ایناندرماغا چالیشماز دیم. بو دیلی آلچالتماسایدیلار، البته من اونو دیرچهلدیب اوچالتماغا جهد گؤسترمز دیم. (چونکو اونسوز دا ائله بو دیل اوچا و یوکسک ایدی).

بیلیرسینیز هومانست بیر عالیم انسانلاری سئویر، اونلارین ترقی و تعالیسینه چالیشیر. انسانلارین علم و کولتورونون یوکسلمه سینده دیلین چوخ اؤنملی رولو اولدوغو اوچون، هنج بیر حقیقی هومانست، دیل مسئله سینه لاقید یاتاشا بیلمز.

دیلی یاساقلاندیرماق، توپلومو بیر کولتورسوز انسان ییغینی حالینا سالار، اونلارین عادی گلشمه و تکاملونون قارشیسینی آلا.

دیل انسانلار آراسیندا ان مهم ارتباط و اونسیت واسیطه سی دیر. دیلی سیخیشدیرماق خلق آراسیندا عادی علاقه نی پوزار، کئچمیش نسل ایله یئنی نسلین علاقه سیننی کسر.

اونا گؤره ده حمید نطق ییر انسان سئوهر عالیم، عینی حالدا اجتماعی ارتباطات (سوسیال ایله تیشیم) علمی نین آتاسی اولاراق خلقیمیزین دیلینه دوشن دو یونو گؤروب ده آچمایا بیلمزدی.

دیلمیزین انکشافی نین قارشیسینا آتیلان داشلاری آرادان قالدیرمایا بیلمزدی، انسانلارین دنیا مقیاسیندا ان تانینمیش آچیق - آیدین حقلریندن 'ولان' «دیل آزادلیغی» حقیقی مدافعه ائتمه یه بیلمزدی.

بۇرادا حمید نطق ییر قديم دوستو اولان دوكتور جواد هیئت دن انشیتدیگیم بیر متواضعانه اعترافی قید ائتمک ایسته بیرم. دوكتور هیئت دئییردی:

- من جاوانلیقدا فاناتیک ناسیونالیست ایدیم. نطق ایله دوشندن سؤنرا یاواش - یاواش اونون تأثیری آلتیندا بو دنیا گؤروشونو کنارا آتدیم و اونون باخیشیلا دیل مسئله سینه یاناشدیم. من دیلدن باشلادیم انسانا یئتیشدیم، او ایسه انساندان باشلادی دیله یئتیشدی.

دوكتور حمید نطق اولیندن هومانست بیر عالیم ایدی، آخیرادک ده هومانست قالدی. دیلمیزی ده ائله انسانلارین طبیعی حقی کی می مدافعه اتندی. او وارلیق درگیسینده چاپ اولان دولغون مقاله لرینده (او جومله دن «بیز و دیلمیز»، «میثاق یزدانی»، «منشور شیطان»، «در حاشیه حقوق فرهنگی اقوام مختلف ایران و قانون اساسی جمهوری اسلامی» و... کی می مقاله لرده) ملیتی شووینیست لرین اوووجلارینی آچیب، ایران خلقلری نین دیل آزادلیغینی مدافعه ائتمیشدیر.

او دیلی تحقیر اولاراق، او قومی هویتینی اونو تماغا باشلایان بیر پارا صادق عینی حالدا ساده آذربایجانلیلارا اوز توتاراق ایسته بیر کی، دیلمیزه صاحب چیخسینلار: «دیلمیزه صاحب چیخماق و بو وظیفه نی لازیمینجه یرینه یئتیرمک اوچون بیر نئچه مرحله دن کئچمه میز لازیمدیر:

۱ - بیلمله لی بیک کی دیلمیزه علاقه مند اولماق، هنج بیر دیله و فرهنگه مخالف اولماق معناسیندا دئیل، عکسینه بیز او دیلمیزی سؤمک یولو ایله مین ایل بویونجا انکشافیندا بویوک پاییمیز اولان، نظامی لر، خاقانی لر، قطران لار، صائب لر و شهریارلار کی می شاعیرلرین سایه سینده، داها پارلاق بیر حال گتیردیگیمیز فارسجانی داها صمیمی و داها چوخ سئوهرجه بیک.

۲ - رسمی تاریخلرین یالان روایتلری یئرینه

۱- ۱۳۷۷ - حی ایل دی آیدا تهراندا جکدیگیم ویدئولتندن

حقیقتی اۇیره نه جه بیک.

۳ - حقارت حسیندن اۇزاق، اۇزوموزو کیچیک گۆرمه دن ایران جامعه سی نین تام بیر عضوو کیمی بۇ وطنه خدمتله شرف دو یا جاغیق، اوشاقلاریمیزا گولمه سینلر دئییه اونلاری آنادیلیمیزین دادلی لایلا لاریندان، شیرین ناغیللاریندان، و بیر کلمه ده دئسم آهنگلی دیلیندن محروم قویما یا جاغیق، چونکو اگر بیز میراثیمیزا صاحب چیخساق، کیمسه بیزیم دیل، عادت و رسملریمیزه گوله بیلمه یه جک»^(۱).

اۇ «منشور شیطان» آدلی مقاله سینده پان فارسیستلرین یازیلما میش و رسماً اعلام اؤلونما میش مرانماه سین، اوزه چیخاریر. اۇزما ن بیر پارا نادان دوستلار (بلکه ده عاغیللی دوشمنلر) وارلیغا مکتوب گۆنده ریب بئله بیر فیکر ایره لی سورودلر کی: گویا اسلام انقلابیندان سۇنرا شووینیستلر و پان فارسیستلر داها اۇرتادا یۇخدورلار، دئمه لی دیل مسئله سی ده داها ایراندا مهم بیر مسئله دئییلدیر، گلین اونون اوستونده چوخ چکیش - برکیش اتمیه لیم.

نطقی اونلارین جاو ایندا حقلی اۇلاراق یازیر:

« ستم فرهنگی از دیرباز از اصول سیاست های نژادپرستان و پیروان منشور شیطان است. و آن را نمی توان به خاطر سکوت اضطراری که بعد از انقلاب نژادپرستان در آن فرو رفته اند چون حادثه ای منفرد و بی اهمیت و مدفون در گذشته، با گذشت و آقائی برگزار کرد. و در پوشش سئوالاتی از قبیل راستی چرا بر سر نکات بیهوده کشاکش کنیم، آنرا از جمله نکات بیهوده ای بدانیم که دیگر کشاکش بر سر آن جائز نیست.

خیر رفتاری که در رژیم سابق با ما شد برخلاف مصالح ایران عزیز، اصول انسانیت و رفتار اسلامی

بود. ما داستان این ستم را هرگز از یاد نخواهیم برد، چرا که چنین فراموشکاری و لاقیدی نسبت به سرنوشت خویش بزرگترین ظلم هاست به نفس خویش»^(۲).

اۇ دئییردی: ایراندا بیر چوخ خلقلر، قوملار یاشاییر. بۇ قوملار آراسیندا ان محکم عهد و پیمان آنجاق او زامان باغلانا بیلر کی اونلار بیری - بیرلری نین بوتون انسانی، قومی حقلرینی یاخشیجا تانیسنلار و حؤرمت قویسونلار.^(۳)

بئله بیر احترامین کؤکو چوخ قدیم عادت - عنعنه لریمیزده ده گؤرونور. اۇ آذربایجانلیلارین گۆزه ل بیر عادتینی مثال چکه رک بئله قیمتلندیریر: «نه گۆزه لدی آذربایجانلیلارین بۇ عادت کی اۇز آلاهلار یلا عربجه، اۇزاق دوستلار یلا فارسجا، یاخیندا کیلار ایسه تورکجه دانیشیرلار. بۇ معنویتیمیزه ملیتیمیزه، قومیتیمیزه و بیر سؤزله دئسک اۇز هوییتیمیزه حؤرمت بسله مه بین ان کسگین دللی دئییلدیرمی؟»^(۴)

اۇ قانون اساسی یازانلارا اوز توتوب، قارداشجاسینا یول گؤستیریر:

«هر قومون دانیشدیغی بیر دیل وار، عادلانه، عاقلانه، آلاه سئوه ن یول اؤدور کی اۇ قومون اوغول - اوشاقلارینا اۇز دیلرینده علم اۇیره دک . اۇنلارا احترام قویوب، اۇز دیلرینده اۇنلارا مراجعت ائده ک.»^(۵)

اۇ قانون اساسی ده یازیلان «رسمی مکتوبلار و

۱- «بیز و دیلیمیز» وارلیق ژورنالی سای ۵۷ - ۵۸

۲- «در حاشیه» - وارلیق ژورنالی سای ۷۶ و ۷۵

۳- «میتاق بزدانی» - وارلیق ژورنالی سای ۷۳ و ۷۴

۴- «تسقریظ» - تاریخ زبان و لهجه های ترکی کتابی بین مقدمه سیندن

۵- «مسئله فرهنگی اقوام محتلف ایران و قابون اساسی

جمهوری اسلامی ایران»، وارلیق ژورنالی سای ۲.

متنلر فارسجا يازيلما ليدير» ماده سيني سورغو -
سئوالا چكسور و او واختين مسئوللاريندان
سوروشور؟

- نه اوچون رسمي متنلر خلقيين راحت
دوشونديو ديلده يازيلما ليدير.

- نه اوچون خلقدن ايسته بيريك كي، ديل
ايريلغى ندىله ياخشى آنلاشيلمايان بير سندنين
آلتيني امضالاسينلار؟

«دوغرو يول اودور كي، خلقي اوز ديلينده آزاد
بوراخاق.

دوغرو يول اودور كي، منيم ديليمي ده
شخصيتيمين ايريلماز بير پارچاسى كيمي قبول
انده سيز. مني ديلم چين تحقير اتمه يه سينيز.

مندن ايسته مەين كي رسمي بير محفيله گيرنده
ديلمى ده مزاحم چتر و پالتووم كيمي چيخايب
قاچچيا تاپشيرام»^(۱)

او دئيردى بيزيم اوچون عرب، فارس و تورك
ديللىرى هر اوچو ده عزيز دير، شاعيرلريميز هر
اوج ديلده يازيب، عاليملريميز هر اوج ديلده
يساراديسلار. بيرى آناديليميز، بيرى سئوگيلى
ديلميز، او بيريسى ده ايلاهى ديلميزدير.

سوروشدوم:

- بئله ايسه بس نه اوچون تورك ديليني داها آرتيق
سئويريك؟

دوقتور نطقى بۇ سئوالا بير آنانين اوشاقلارينا
پايلادىغى محبت اولچوسو ايله جاواب وئردى.

- بير عرب قسادينندان سوروشورلار
اوشاقلاريني ايچينده هانسيني هاميدان آرتيق
سئويرسن، او جاواب وئير: ان چوخ سئودىگيم
اوشاق، كيچيك اولان، نوخوش اولان، اوزاقدا
اولاندير.

دئين گوره ك بۇ ديللرين ايچينده هانسي ديل داها
آرتيق سيخيليب، تحقير اولوب، ازىليب؟... دئمك
او ديله داها چوخ علاقه بسله مەلى بيك، اونا آرتيق
يئتشمەلى، قورومالى ييق.

ظنيمجه چكديگيم بۇ مثاللار دوقتور حميد
نطقى نين بير مهربان آنا، مشفق آتا و نهايت بير
هومانيست عاليم كيمي ديل مسئله سينه عايد
مناسبتيني ياخشيجا گؤستيرير.

سوزلريمي فضولى نين بۇ شعريله سونا چاتديرماق
ايسترديم:

اي فيض رسان عرب و تورك و عجم
قىلدين عربى افصح اهل عالم
ائستدين فصحاى عجمى عيسى دم
من تورك زباندان التفات ائيله مە كم.

شهر آرادا بىر ائوجىك وار

● كرىم مشروطه چى «سۆنمز»

شهر آرادا بىر ائوجىك وار
اۇنون آلچاق دووارىندان بۇيلانماغا احتياج يوخ
بىر باخىشدا ائو گۆرونور:
ايكى قاتدىر، هر قاتىندا ايكى اوتاق، بىر دهليز وار.
باخ! بۇ ائوجىك
هر نه قدهر ساده دىرسه، يوز اۇ قدهر محتشم دىر.
دووارلارى هر نه قدهر آلچاق دىرسا،
هوندورلويو، عظمتى اۇلچولمزدىر.

بۇ انوده بىر گولر اوزلو، درين سۆزلو،
گۆره ن گۆزلو، بۇ يوك انسان ياشا بىردى.
بۇ ائو غريب انسانلارا سيغناق ايدى
اۇزلويونو گزه نلره يىغناق ايدى.
اۇ گۆزل دوست، اۇلو انسان
صداقتين هيكلى ايدى، صميميت مظهرى ايدى.
ايدان آرى، سۇدان دورو،
انسان سئوهر بىر انساندى.
انگىنلىكده: ماوى دنيز،
درينلىكده: بىر عُماندى.
انسانلارلا معصوم كىمى داوراناردى،
انسانلىغين
گۆزل، مسعود طالعيته ايناناردى.

ھىچ بىر كسىن آرخاسىنجا دانىشمازدى.
 بىر كىلمە دە بىلە يىرسىز قونوشمازدى.
 بىر چىراغدى،
 دىكاسىلە چىنورەسىنە نور ساچاردى.
 چىخمازلارا توش گىلدىكە،
 دۇھاسىلە يۇل آچاردى.
 اسكى دۇستو، آرخاداشى
 اوستاد دوكتور ھىت دىيىر:
 «من نطقى نىن جاوانلىغىن گۇرمەمىش،
 چونكى نطقى كىچىك ايكن بۇيوك ايدى.
 جاوان ايكن مۇدىك ايدى،
 دوشونجەسى پىرانه ايدى.
 تاى - توشلارى سىراسىندا
 يىتگىنلىككە يگانه ايدى،
 ھر بىر سۇزو
 جواھر تك جلالانمىش دوردانه ايدى،
 عاغىللى ايدى، فرزانە ايدى.»
 اۇ، اۇز درىن دىكاسىلە دايازلارا خۇر باخمازدى.
 بىر يۇلچونو تھارانلىقتا،
 شمع - چىراغسىز بۇراخمازدى.
 دايازلارى درىنلىگە دالدىرماقچون،
 آشاغىنى بوخارىيا قالدىرماقچون
 دىيىر: سىندە دۇزوم گرەك! تىلاش گرەك!
 عىنى حالدا، ھر سورغونون قارشىسىندا
 درىن، كىكىن، دۇغرو - دوزگون سۇزون گرەك!
 «قونشوسونا اومود اولان شامسىز ياتار»،
 اۇجاغىنى قالاياسان اوزون گرەك!

قويمىين كى، آرالىغا سكوت چۇكسون!
 نە يازىرسا، قويون يازسىن،
 نە دىيىرسە قويون دىسىن.
 يا ھىرسلەنىپ منفى دىيىر،

يا دا سئويب مثبت دئير،
 ايكيسى ده ديليميزى سئومكدن دير.
 ديليميزه لاقيد اولان،
 نه پيس دئير، نه ده ياخشى.
 اونا گوره پيس ده دئسه، قويون دئسين.
 مادامى كى دانىشماميز سئوگيميزين رمزى ديرسه،
 قويون ديللر قاپانماسين،
 نه دن ايسه دانىشيلسين.
 تاسف كى، اولكه ميزده
 برابرجه چاليشمانين
 گوزهل، شيرين ميوه سيني درمه ميشيك،
 ايكى نفر مؤلفين قلمى له
 بير ائرين يازيلماسين گورمه ميشيك.
 بوگون دونيا همرايلىك دونياسى دير.
 ان قدر تلى بير موزيسيه ن
 تك باشينا،
 بير اوركسترين ايفاسيني عهده سينه آلا بيلمز.
 تك ايلن يتميش سازى،
 برابرجه، بير زاماندا چالا بيلمز.
 بوتون اولمز سيمفونىلار
 ال بيرليگين، برابرجه چاليشمانين -
 بير آهنگله اويوشمانين محصولودور.

 دوقتور نطقى، وطنينه سون دۇنوشده،
 اۇزون ايللر آغير درده تابلاشاركن
 گوروشلرده
 دۇداقلارى تبسومسوز گورولمهدى.
 اولدوز كيىمى پاريلدايان گوزلريندن،
 اوميد نورو چكىلمهدى.
 ساعاتلارلا خوش دانىشدى،
 هم گولدوردو، هم ده گولدو.
 عومرونون سون آنلاريندا،

ياتاغيندا اويوياركن
اۇز قيزينا يازديرديغي سۇن مکتوبو
ايناملى ایدی، ایشیقلى ایدی.
آزجا مندن گيلتى لی ایدی
- مکتوبونون جاوايىندا گنجيکمیشىدیم.
آخى اۇنا مکتوب يازماق،
«قال» يثرينه «حال» ايستردى،
اۇ دا مندن يان گزيردى.
اۇ اينجه ایدی، درين ایدی.
اۇ مُجسم دوشونجه ایدی.
هر بير سۆزو
انسان اوچون بير درس ایدی، اۇبود ایدی.
اۇ بير جانلى تاريخ ایدی،
اۇ بير سيار وطن ایدی.
اۇ هر يترده ياشاسايدى،
اۇردا وطن ياشا ياردى.
غربتده ده اۇز خلقى نين،
ملتى نين آيناسى ایدی.
خلقيميزين
اعتبارلى تمثيلچيسى، اۇنجوسويدو.
اۇ مجسم غيرت ایدی، شرف ایدی، ناموس ایدی،
عيني حالدا او بير جانلى قاموس ایدی،
لغت ایدی، بير انسيكلوپدیا ایدی.

اۆلكه ميزده،
اۇ «عمومى ايليشكى لر» علم لرى آتاسى ایدی،
فاكولته نين تملينى قۇيانلاردان بيريسى ایدی.
هم لايقلى قۇروجوسو،
هم ده مُدريك قۇروجوسو.

طلبه سى بير گون اونا سوأل وئيرى:
هر هانكى بير تشكىلاتدا،

بىر «عمومى ايليشكى لار» مديرى نىن -

سجىھسى،

آناخىتى نە اۆلمالى؟

اوستاد دئىير:

اۆ مدير بىر شىخىيىت دىر،

تىشكىلاتىن قارشىسىندا

عموم خىلقىن طرفىندىن مدعى دىر،

دادىستان دىر!

آما اونون آرخاسىندا،

تىشكىلاتىن بىر قايغى كىش،

جان ياندىران وكىلى دىر،

بىر ايناملى مدافع دىر.

اونون تىكجە بۇ بىر سۆز،

بۇ اۆيودو

هر درىنگىن، اداره نىن، هر درىكى نىن،

تىشكىلاتىن مديرىنە،

بىلكە بوتون بىر اۆلكە نىن حاكىمىنە،

دولتىنە بۇيوك درس دىر.

هر بىر مدير، هر بىر حاكىم،

بۇ اۆيودو آلتىشلارسا، اۇنا بس دىر!

شهر آرادا بىر ائوجىك وار

بۇ ائوجىكى مدت دىركى،

غىملى سكوت بوروموشدور.

دوقتور نطقى اۆز دەيرلى،

بۇل وئرىملى،

گۆزەل، تمىز دونياسىنى

دەيشمىشىدىر،

سۇنسوزلۇغا قۇوشموشدور:

آما، دوستلار! بۇ سۇسقون ائو

«دوقتور نطقى اۆلمز» - دئىه دىللەنەجك

اۇنون ماوى سماسىندا!

آرام اسن، يۇمشاق نسيم يئللەنەجك
 نطقى كىمى اوستادلارين بئىجىردىگى
 باغ - باغچالار خلق اليلن،
 زامان - زامان سۇوارىلىپ، بئللەنەجك
 باھار گىلىپ گوللەنەجك
 بار وئەجك اتك - اتك،
 قالاق - قالاق تللەنەجك
 قدير بيلن انللىرىمىز، تارىخ بۇيو
 اۇزلويونو اۇنوتمايان،
 منلىگىندىن سىپىرىلمايان،
 وطنپور، انسان سئوهر عاليم لرى
 محبتلە، حۇرمەت ايلە خاطر لايىب، آناجاقدىر،
 نطقى نين دە
 - فضولى تك -
 ديلەدىگى موراد شىمى ياناجاقدىر
 ياناجاقدىر ■

دو قتور نطقى نين وفاتى مناسبتىلە

● مېرھدايت حىسارى

جان گىدىر خىستە جانىمدان غم جانانە ايلە
 شور و حاليم دىخى گىتمىشىدى اۇ دوردانە ايلە
 شىم اولان يىر، دۇلار البتە كى پروانە ايلە
 روح وئىرەردى آدامسا پسند حكىمانە ايلە
 شادمانلىق دا ائىلە گىتتىدى اۇ بىر دانە ايلە
 آشنا ائىتتىدى بىزى بىر بىلە غمخانە ايلە
 يا نە ائىتمك اۇلۇ بىر «ھىت» و «فرزانە»^(۲) ايلە
 گاه دا زولفوندى اولان سىررى آچىر شانە ايلە
 انس توتىموبدو كۇنول، لانە و كاشانە ايلە

غم تۇكولدى اورە گىم جامىنە پىمانە ايلە
 نطقدىن دوشىدو كۇنول چوئكى حمىد نطقى گىدىب
 هاردا اۇلسايدى اۇرا كىبە اهل دل ايدى
 سۇزو شىهد ايدى، دىلى بال، سسى رۇيا كىمى خوش
 آتش ھىجرە يانىب، غىصە يە آماج اۇلالى
 شىمە تك سۇندو عىب قۇيدو قارانلىقدا بىزى
 داھا كىم قالىدى «مىمدزادە حمىد»^(۱) دن سوايى
 طىبىمىن قىزىلارى ھردن اوزونە پردە چكىر
 بىر قۇشام يۇخدو يۇوام، ھر ھارا گىلسە اۇچارام

۲- دو قتور جواد ھىت و محمدعلى قوسى (فرزانە) يە اشارەدىر

۱- پروفىسور حمىد مىمدزادە يە اشارەدىر

فارغم «قىد تعلق» دئىيىلن ھەر شئىدن
 شىخ صنعان كىمى ھەر كىم سئوھ ترسا گۆزەلن
 منى ھجرانا سالىب، عقلىمى حىران اندەلى
 وصلينە وعدە وئىرىر لىك يالاندىر بىلىرم
 ھەر جفا يىتىدى «ھدايت» منە آشناندى ايدى
 يۇخدور عالمده ايشىم مسجد و ميخانه ايله
 آشنا اۇلمالىدىر دئىر ايله، بوتخانه ايله
 قالمىشام ايندى نئدىم من بئله ديوانه ايله
 آلدادىر من يازىغى گۇر نئجه افسانه ايله
 دوست اگر بۇيلەسە، فرقى نەدى بيگانه ايله ■

اودون غنىمى سۇدور

■ محمد حسين ملحي (توفان)

دىرىلىكده ھامى ائىلدە غىم اۇلور
 بىرگون غم اۇلورسا، بىرگون دم اۇلور
 آما بىزىم ائىلن غمى فزوندىر
 غمى نىن عۇمرو دە چوخ - چوخ اۇزوندىر
 «زھتابى» نىن غمى ھلە گئتمە يىب
 اوزوموزدن كىدر رنگى اىتمە يىب
 «حمىد نطقى» نئىلە مىشىدى فلەكە
 عۇمرو اۇنون واختىسىز تۇكدو الە گە
 اۇ، آذر خلقى نىن «داشقىن» سئلىيدى
 ادبىيات قۇپوزونون تئلىيدى
 اۇ، اۇدلار يوردونون مىدىتى
 اۇ، ھىنرا! تانىنان دىبل امنىتى
 اۇ، مىناسىز ياتانلارى سىسلەين
 اۇ، تىورك ائىللىرىنە حۇرمەت بىسلەين
 اۇ، دئىيردى: پىاى گودمكدن ال چكەك
 بىللە نىن تۇخومون اۇزوموز اكەك
 گۇز الە ياشاماق سئومىرىك اگر؟
 چارەسى سۇز آچماق دئىيىلمى مگر؟
 سۇز آچماقدا... گرەك قايدالى اۇلسون
 دوز يۇل ايله سۇگلىب نۇوا دۇلسون
 دئمەيك: حق سۇزە باشلاماق ھامان
 اۇخ آمساده اۇلۇپ چكىلىر كامان

يۇخ - يۇخ... سۆز دانىشان باجارسا يۇلون
 سۆزە قولاق آسان اويناتماز قۇلون
 گۆردون ناطيق اينامسىزدير عملە...
 اوزدە دئىير قىيدلنمير تملە...
 اۇنداديركى، يئرلى تنقىد باشلانار
 كۆزمك قۇپار يارا دۇنوب آشلانار
 يۇخسا ساغلام بدن درمان گۆتورمز
 ھىچ عاغىللى صولحو الدن اۆتورمز
 نطقى وفاتيندا آغلار گۆزىلە
 اورەك ياندىرىجى اۆدلو سۆزىلە
 قۇشدوغوم شعريمى سۇنا يىتيريم
 بىئەلىكلە صحتىمى بىتيريم
 نطقى وجودونو آپاران آغرى
 نطقىنى بىزلردن قوپاران آغرى
 كاشكى ظاليم حياتينا دەيەيدى
 حق يۇل چىرىنين بۇيون اگەيدى
 توفان! غم، غصە دە دۇزوملو گرەك
 دۇزومون اۆلمازسا... دايانار اورەك
 آنا طبيعتين قايداسى بۇدور
 ياندىرىجى اۆدون غنىمى سۇدور
 دۇستا نصيحتين ياخشى اۇلسا دا
 ايستك سونبوللرين دنە دۇلسا دا
 اول اۆزون عمل ائتمگە باشلا
 حقيقت دوشمانى شيطانى داشلا
 سۇنرا يار - يۇلداشا تېلغات ائىلە
 غم، غصە داغيدان سسىلە سۇىلە:
 «وارلىق ھىيتى» نين باشى ساغ اۇلسون
 معنوى خادىملر اوزو آغ اۇلسون
 ائشىدەندە... مطلبى درك ائىلەسین
 حق يۇلونو دويوب سۇنرا طى ائىلەسین
 يۇخسا قورو سۆزلە ھىچ ايش گۆرولمز
 ايشچى باشلامازسا... دووار ھۆرولمز ■

دستهای من

■ شعر: دکتر حمید نطقی

ترجمه به فارسی: دکتر علی اکبر ترابی

آن روز، روز قتل عام کبوتران بود
آن روز حکم ممنوعیت کفتر بازی (کبوتر بازی) به «عمو» ابلاغ شده بود.
این فرمان بی‌امان را همه‌مان شنیده بودیم،
و من به دستهای [خرد] و استغاثه‌کننده‌ام نگاه می‌کردم.

*

مرگ در کمین بریدن هشت گردن نازنین [کبوتران] بود
و شانزده نگین دیدگان پرفروغ در انتظار خاموشی
دیگر صدای بهم خوردن بالهای [کبوتران] در آن فصل تابستان / پایان می‌یافت -
و کبوتران را مرگ به نابودی تهدید می‌کرد.

*

«ممی. باغبان» برای آوردن کارد به آشپزخانه رفته بود.
«عمو» یم، این شیفته کبوتر بازی
نمی‌دانست به چه کسی
پیش کدامین «پیر»
به التماس و استرحام بنشیند؛
با تمام وجودش زاری می‌کرد
دو چشم او همانند دو چشمه /
و من در دستهای مستأصل شده خود خیره شده بودم.

*

«عمو» یم در آستانه، غرق دریای غم و اندوه،
«ممی» در آشپزخانه به دنبال کارد،
قلب پنج ساله من
در سوگ مرگ سیاه کبوتران
و مرغان در غرور و نشئه بی‌خبری / در خیال و رؤیای ابرها
دستان کوچک من، در این بن بست، به دنبال چاره می‌گشتند.

*

در دست راست «ممی» کارد برنده قدیمی
 تمیز و بدون [کمترین] لکه و خون
 «عمو» یم اشک بر دیده
 [ولی] لبخندی بر لب،
 در آسمان نیلگون، در حال نزدیک شدن به ابرهای سپید/ در حال دور شدن از ما:
 هشت جفت بال آزاد...
 من نیز با نگاههای سرشار از غرور، نظاره گر دستهایم بودم
 دستهای کارساز و [رهایی بخش] خودم.

(نطقی، حمید - «هر رنگدن»، انتشارات ارک، تبریز ۱۳۷۵، ص ۶۶ - ۶۵)

صنعتین قوجامان قافلانی

(اوستاد حمید نطقی نین شرفینه)

● کیان خیاو

دنبزلر قوروقچوسویدو، او
 اسره ک دالغالارین اولو باشچیسى.
 داغلار قوروقچوسویدو، او،
 باش قالدیران قارتالارین ان یوکسه یى.
 او، باهارلا بیر ائولی ایدی
 و قورتولوش قوشلاریلا قوهوم.
 او، شعرین آلتونلوبان ائولرینده^(۱)
 باغیمسیزلیقلار^(۲) بیرلیکده یاشا بیردی.
 او، دونیانین سون دوراغیندان گلنده،
 لاپدان اوزاق اولکه لری اللرینده گتیرمیشدی.
 سانکی بوتون یورغون یوللار
 گوزلرینده گولومسه یین چیراقلارا آیدینلاشدی.
 و شنهلی شهرلر، شارقی یا^(۳) دولدو.
 صنعتین قوجامان قافلانی ایدی، او

قایالار دا قورخو ایله
 آیاقلاری نین آلتینا سریلدیلر.
 کور کولکلرین آغزیندا دایاندی،
 آما یاغیشلارا، ستلجم اولسا دا
 گوی قورشاغینا دؤنمه دی.
 فقط
 بیر - بیرله باریشدیرماق ایسته بیردی
 کوسولو طالئلری، سینیرلاری^(۴) و سویلاری.
 بونو اونون بونون
 بیر ده بویلادیغی بویلاریندان^(۵)، اوخویا بیلردین.
 گلدی لاپدان

۱- قیزیل سارایلاریندا. ۲- مستقیللیکله

۳- ماهنی یا، ترانه یه. ۴- سرحدلری

۵- ۱- قد و قامت ۲- داستان و ناغیل

سنلە وطن، آلمالېقلار آخماجاسى (۳)
 و شعرلر، اوزوملوكلر ایرماغى دیر.
 صاباح مزار تۇرپاغى نین اؤدوموندن، (۴)
 یننى داغلار دیرچهله جک.
 لاجینلار «یاللی» گنده جک
 قارا قۇچلار «واغزالی» (۵).
 و آدینلا
 زامانلارین زهمی آغیرلاشاق.
 صاباح، بلکه سنی آنان
 یننى دن دۇغاجاق، اینان!

شعرلری شۇرا قاتدی
 گوزگولری گونشه.
 و یاخاسی
 یابانجی ینلرین الینده قالسا دا
 بیر ایختیار چینار کیمی
 بۇردا کۆک سالمالی اۆلدو.
 بیز هله یننى جه سینه
 باخشینی اۆیره نمه به باشلامیشدیق،
 رۇیامیزدان یاشیل رۇیالار اۆتوردو:
 «آه، کئشگه اۆنونلا بیرگه
 اینسانلیغین ساغلیغینا
 بیر سیغراق سوره بیله بدیک!» (۱)
 آما اۆگئتدی:
 سانکی دۆرد مین ایللیک غریب آناسینی
 یۇخلاماق ایسته دی، گئتدی.
 دنیزلر آغرییا دوشدو
 دللی داغلار، سانجییا.
 و بیز قالدیق
 قلیمیمزدن اله نن، آجی آغیتلار (۲) آراسیندا.
 هاردا سان هئ..... ی!
 هاردا سانسا، داریخما
 هله سسین،
 فلکین تاغ ها تاغیندان
 یاییلان آی ایشیغی دیر؛
 و یازلیق نفسین،
 قیسیر جیغیرلاری تۇمارلایان، اثرته ینلی.
 یوخ، سن اۆلوم اۆچورومونا کۆچمه بیسن:
 سن حیاتین، ادبیاتین
 ان اۇجا زیروله رینده،
 اۆلدوزلاردا،

۱- قدح قالدیرا بیله بدیک. ۲- مرتبه لر.
 ۳- تنلاهسی. ۴- برکتیدن
 ۵- یاللی و واغزالی آدریایحان رقصلریندیر

بیرده کی تانری نین یۇخا اوره یینده سن.
 ائللر وارسا، سن وارسان.

صمیمی گولوش

● حمید فرشی

شعری ملی بیرلیگه دوغرو یوکسک بیر مارش
کیمی اوخویوروق.
سنین اومید یارادان شعرلرینله، بیلک آرتیران
یازیلارینلا هر آی، هر هفته عؤمور سورموشم.
اجتماعی منلیک و اونو تشکیل اندن دین، وطن
و دیل سؤز و آرایا گلنده سنین آدینی چکمه میش
اولما میشام.

سن یتنه وارسان.
سن همیشه قالاجاقسان.
سن دیلیمیز سن.
سن وارلیغیمیز سان.
سن شعر سن.
سن بیلک سن.
سن همان صمیمی گولوش سن.
صمیمی گولوشلر وارسا
سن ده وارسان ■

یتنه چیگنی نین ساغیندان سؤلونا، سؤلوندان
ساغینا کئچیرم. بلکه باشقا طلبه لردن قاباغا کئچیب
سنینله دانیشا بیلهم. یتنه هئچ کیمی جاوابسیز
قؤیمورسان. یتنه صمیمی گولوش! یتنه مهربانلیق!
یتنه بیلک! یتنه اویونمک^(۱)!

او گونلر
سنینله وطنداش اولدوغوموزا اویونوردوک.
سنینله بسیرلیکده تورک اولدوغوموزا
اویونوردوک.

سنین صینیفینده اوتورماغا، سنین گولوشونه
اویونوردوک.

من حتا
سنینله آد داش اولدوغوما اویونوردوم.

علامه طباطبائی اونیورسیتیه سینده قورولان
صینیفلرده دفعه لرله تکرار اتدیگین سؤز هله ده
قولایمدا دیر: «هیچگونه زبان درجه دو وجود
ندارد و همه زبانها درجه یک هستند»^(۲).

صمیمی گولوشله فرانسوز جادان چئویردیگین
بیر شعری اوخوماغین هئچ واخت ذهنیمدن
پوزولما یا جاق: «منیم دیلیم، منیم شخصیتیمین
بیر پارچاسی دیر».

قرآن الیفباسی ایله یاراتدیغین املا قلاووزونو
اتله دقتله بیزه اویره تدین کی، ایلرلدن سونرا هله ده
املا قایدالاریندان دانیشاندا سنین او صمیمی
گولوشله باشیمیزین اوستونده دوروب نظارت
اتمه یینی حس اندیرم.

«تورکی آنامیز، فارسی ایسه سئوگیلیمیز دیر»

۱- فخر ائتمک

۲- هئچ بیر ایکسچی درجه لی دیل یوحدور، سوتون دیلنر
بیریحی درجه لی دیرنر.

خبر

● وارلیق درگیسی نین قوروجولاریندان و باش یازاری، گورکملی عالیم و شاعیر، ایران عمومی علاقه لر علمی نین آتاسی پروفوسور دوقتور حمید نطقی ۲۵ تیر ۱۳۷۸ ده انگیلتره نین نانتقهام شهر خسته خاناسیندا کانستر (خرچنگ) خسته لیگیندن وفات ائتدی و او مرحومون جنازه سی حیات یولداشی نین ایسته یی ایله استانبول اکتیر یله رک زنجیرلی قویو قبرستانیندا باسدیریلدی.

● رحمتلیک پروفوسور حمید نطقی نین وفاتی مناسبتیله ۳ مرداد ۱۳۷۸ ده تهرانین علامه طباطبائی اونیورسیتیه سی نین اجتماعی علملر فاکولته سینده بیر آنما مراسیمی کنچیریلدی. بو مراسیمین باشلانغیچیندا اوستاد نطقی نین فیلمه چکیلیمیش بیر صحبتی گؤستریلدی و سونرا ارتباطات (ایله تیشیم) اوستادلاری دوقتور معتمدنژاد و آقای قاسمی و.. عینی زاماندا دوقتور جواد هیئت او مرحومون حقیقنده چیخیش ائتدیلر. دوقتور جواد هیئت اوز چیخیشیندا دوقتور حمید نطقی نین شخصیتی و اونون تورکولوژی ساحه سینده چالیتمالاری حقیقنده صحبت ائتدی و دوقتور نطقی نین ارتباطات اوستادلارینا معلوم اولمایان جهت لرینی ایضاح ائتدی. دوقتور هیئت یین بو مراسیمده کی فارسجا چیخیشی «در سوگ پرفسور حمید نطقی» عنوانیله بو سایمیزدا درج اندیلمیشدیر.

● ۱۳۷۸ - جی ایل مرداد آیی نین دوردونده ده وارلیق درگیسی یازارلاری و باشقا ادیب دوستلاریمیز طرفیندن تهرانین «خامنه لیلر» حسینیه سینده یاس مراسیمی کنچیریلدی. بو مراسیمده باشدا دوقتور جواد هیئت اولماقلا آذربایجان یازار و شاعیرلری و عینی زاماندا آذربایجان علملر آکادیمیاسی پرنزیدنتی فرامز مقصودوف، آذربایجانین تهرانداکی سفیری عباسعلی حسنوف و آذربایجان سفیری نین مشاوری عین الله مددلی اشتراک ائدیپ اورادا کیلار باش ساغلیغی وئردیلر.

● ۱۳۷۸ - جی ایل شهریور آیی نین دوردونده (۲۶ آوقوست ۱۹۹۹) باکی دا آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی نین یئرلشدیگی بینادا پروفوسور حمید نطقی نین قیرخی مناسبتی ایله بیر خاطیره گنجده سی کنچیریلدی. بو مراسیم آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی نین صدری انار رضایف یین دوقتور نطقی حقیقنده چیخیشی ایله باشلاندیقدان سونرا پروفوسور نورالدین رضا، صابر روستمخانی، دوقتور غلامرضا صبری تبریزی، صابر احمدوف، پروانه ممدلی، پروفوسور کامیل ولی نریمان اوغلو، اعلی یف، ا. ارئل و ... پروفوسور

حمید نطقی نین خدمت لریندن، اونون آنسیکلونیدیک بیلگیگیندن، منی شعورون انکشافیندا کسی عوضسیر رولوندان دانشیب و حمید نطقی نین ۸۰ یلیلیگی نین کنچیریلمه سی ایله باغلی یازیچیلار بیرلیگی نین تشبیر تو ایله یوبیلنی کومیته سی نین یارادیلما سی باره ده تکلیفی قبول ائتدیلر.

مراسیمین کنچیریلدیگی گون باکی دا اولان دو ققور جواد هیئت خسته اولدوغو او چون اورادا اشتراک انده بیلمه میشدیر. لیکن اونون بۇ باره ده یازدیغی مقاله سی ادبیات غزرتینده نشر اندیلمیشدیر. مجلسی گورکملی شاعیر بالاش آذراوغلو آپاریردی.

● یئنه پروفیسور حمید نطقی نین وفاتی نین ۴۰ - جی گونو مناسبتیله تهرانین شفق سالونوندا طنطنه لی بیر مراسیم کنچیریلدی. نسیمی درنگی، وارلیق درگیسی و... نین تشبوئو ایله کنچیریلن بۇ مراسیمده دو ققور جواد هیئت، ح.م. ساوالان، ع. صرافسی، ا. رفرف، م. ه. حصاری، ک.م. سؤنمز، ز. وفانی، باقریان، ص. سرداری نیا و... چیخیش ائتدیلر و پروفیسور ح. محمدزاده و دو ققور م.ع. فرزانه، زکریا طرزومی و دو ققور ع.ا. ترابی نین ده معروضه لری او خوندو. بۇ مراسیمده اشتراک ائدن مرحوم حمید نطقی نین باجیسی حورمتلی عزیزه خانیم نطقی واختین آز اولدوغونا گور... محبت انده بیلمه دی. عزیزه خانیمین سؤزلرینی درگیمیزین بۇ سایندا اوخویا بیلر سینیز. مجلسین آپاریجیسی فیوضات ایدی.

● مهر آیی نین ۱۶ سیندا تبریزین ایشیق اداره سی نین توپلانتی سالونوندا دو ققور حمید نطقی نین خاطیره سینه حصر اندیلمیش ادبی بیر مجلس کنچیریدی و اورادا تهراندان گئدن قوناقلار و تبریزده کی عالیم و یازیچیلار اوستاد نطقی نین مختلف یؤنلری حقینده چیخیش ائتدیلر. مهندس کیوانچهر و باشقالاری نین تشبوئو ایله کنچیریلن بۇ مراسیمده حمید نطقی نی سئوه و دیل و ادبیاتیمیزلا ماراقلانان یوزلرجه انسان اشتراک ائدیپ و او مرحومو، دوغولدوغو شهرده، آنا یوردوندا و یاشادیغی خیابانین اوزانتیسیندا (امتدادیندا) آغیرلادیلار. مراسیمین معین سببلر اوزوندن داها تنز قاپادیلما سینا باخما یاراق اورادا کی چیخیشلار اشتراکچیلاری راضی سالمیشدیر.

دو ققور حمید نطقی نین قارداش دئیله بیله جک قده ر یاخین دوستو دو ققور جواد هیئت تهراندا اولدوغو کیمی تبریزده ده اوستاد نطقی نین شخصیته حقینده گئنیش و هر طرفلی دانیشمیش و اونون یئنی نسل او چون تانیما سیندا بؤوک رول اوینامیشدیر.

مطبوعاتدا:

پروفیسور حمید نطقی

● تهراند چرخان «نشاط» غزتی نین ۲۸ تیر ۱۳۷۸ تاریخلی سایسیندا، پروفیسور حمید نطقی حقیقنده ایکی یازی درج اندیلمیشدیر. «ایرانین یینی عمومی علاقه‌لر علمی نین آتاسی وفات ائندی» باشلیقلی ایلك یازیدا حمید نطقی نین بیوقرافیسی وئر یلدیکدن سونرا ارتباطات پروفیسورو دوقتور مهدی محسینان راد ایله آپاریلان مصاحبه درج اولونوموشدور. بو یازیدا پروفیسور نطقی نین آذربایجان، تورکیه و جیغاتای تورکجه لرینی ائله‌جه ده فارس، انگلیس و فرانسیز دیلرینی مکمل ییلدیگی، وارلیق درگیسی ایله امکداشلیق ائدیپ و مدنی انقلاب دؤنمینده آذربایجان تورکجه‌سی تدریس ائدیگی قیسا جا قید اندیلمیشدیر.

«بیزه ائلدارلیغی اؤیره‌ده‌نین خاطیره‌سیله» باشلیقلی ایکینجی یازی پروفیسور نطقی نین طلبه‌سی مینو بدیعی طرفیندن یازیلیمیشدیر. بو یازیدا مؤلف، حمید نطقی نین هر طرفلی ییلگیندن، اونون تدریس سیراسی ایشلندیگی گؤزه‌ل ایفاده‌لریندن و طلبه‌لرله قوردوغو صمیمی مناسیبتیندن سؤز اچمیشدیر.

● تهراند چرخان «انتخاب» غزتی نین ۲۸ تیر ۱۳۷۸ تاریخلی سایسیندا «دوقتور حمید نطقی عؤمور کتابینی باغلادی» باشلیقلی یازیدا اوستاد نطقی نین بیوقرافیسی و اونون آردینجا دا سوسیال علاقه‌لر علمی نین پروفیسورو دوقتور محمد مهدی فرقانی، عمومی علاقه‌لر آراشدیرجیلاری درنگی نین عضو و کاظم متولی و عمومی علاقه‌لر علمی نین اوستادی دوقتور نعیم بدیعی نین دوقتور نطقی حقیقنده سؤزلری درج اندیلمیشدیر.

● تبریزده کیریل الیفباسی ایله چرخان آنجاق ایران خارچینده یایلان «کۆرپو» غزتی ۲ اوقوست ۱۹۹۹ تاریخینده «ده‌یرلی تدقیقاتچی پروفیسور ح. نطقی ابدیته قووشدو» باشلیغی ایله بیر یازی درج ائتمیش و اورادا اوستاد نطقی نین وفاتینی درین تأثرله قید انده‌رک اونون ترجمه‌حالینی وئریمیشدیر. بو یازی نین اولینده دئییلیر: «دئیسه‌سن، آذربایجانین بختی بو گونلر ائله ده خوش گتیرمیر. بیر گون پروفیسور بیگدلی، بیر گون دوقتور زهتابی، بیر گون واعظ، بیر گون روشن ضمیر و ایندی ده دوقتور حمید نطقی نین اولومونه شاهد اولوروق. بویوک، شرفلی انسانلارین آرامیزدان کؤچمه‌لری ادبیاتیمیزا بویوک ایتگی و آغیر فاجعه‌دیر».

● باکی‌دا چرخان «ادبیات غزتی» ۲۳ ایول (جولای) ۱۹۹۹ تاریخلی نؤمره‌سینده «کولتورو بویوتمه یولو دلی تمیزلمه کدن باشلاییر» عنوانلی یازیدا مسعود عسگرزاده نین پروفیسور حمید نطقی ایله ۱۹۹۸ - جی ایلده دده قورقود گونلرینده آپاردیغی مصاحبه‌نین خلاصه‌سی درج اولونوموشدور. بو مصاحبه‌نین مکمل متنی نین «آذربایجان» درگیسینده باسیلاجاغی دا قید اندیلمیشدیر.

● «ادبیات غزنتی» نین همین نؤمره سینده آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی نین دو قتور حمید نطقى نین وفاتى مناسیبتیله وئردیگی باش ساغلیغى درج اندیلمیشدیر. بو باش ساغلیغى درگیمیزین بو سایندا اوخویا بیلر سینیز.

● ۲۷ آوقوست ۱۹۹۹ تاریخینده «ادبیات غزنتی» پروفیسور حمید نطقى نین وفاتى نین ۴۰ - جى گونو مناسیبتیله باکی دا یازیچیلار بیرلیگی نین نأرا کلوبوندا کئچیریلن مراسیمین راپورتونو وئرمیشدیر. بو مراسیمین راپورتو درگیمیزین «خبرلر» بؤلومونده درج اندیلمیشدیر.

● آنکارادا آتاتورک کولتور مرکزی باشقانیلیغى طرفیندن پروفیسور صادق تورالین چیخاردیغى «بیلگه» درگیسی نین ۲۲ - جى سایندا (گوز ۱۹۹۹) درگیمیزین صاحیبی دو قتور جواد هیئتین «پروفیسور دو قتور حمید نطقى نین آردیندان» آدلى مقاله سی درج اندیلمیش و اورادا مرحومون شخصییتی باره ده ماراتقلى معلومات وئریلمیشدیر. آدی کئچن مقاله نین آردینجا دا بیلگه یابین قورومونون باش ساغلیغى دیله یی باسیلمیشدیر.

● «ادبیات غزنتی» اوزونون ۲۷ آوقوست ۱۹۹۹ تاریخلى سایندا «وداع سوزو» باشلیغى آلتیندا دو قتور حمید نطقى نین ان یاخین و صمیمی دوستو و مسلکداشی دو قتور جواد. هیئتین اوره ک آغریسی ایله یازدیغى مقاله سینى درج ائتمیشدیر. همین مقاله درگیمیزین بو سایندا باسیلمیشدیر.

● باکی دا چیخان «ینى آذربایجان» غرنى ۲۸ آوقوست ۱۹۹۹ تاریخلى ساییسیندا یونس و شمروز امضالى «حمید نطقى - تورکون بؤیوک شاعیری» آدلى بیر مقاله درج اندیلمیشدیر. بو یازیدا دو قتور حمید نطقى نین حیات و یارادیجیلیغى حقیقنده بیلگی وئرلیدیکن سونرا اونون شعرلری نین اؤزه للیکلریندن سوز آچیلیمیش و اونون ۱۸۰ یللیگی نین باکی دا کئچیریلمه سی آرزوسو بیلدی ریلیمیشدیر.

● باکی دا چیخان «تانتیم» غزنتی نین ۲۹ - ۲۳ ایول ۱۹۹۹ تاریخلى ساییسیندا دو قتور حمید نطقى نین، «کیملیگیم» شعرى نین یانیندا اونون شعر حقیقنده دوشونجه لرینه ده یئر آیریلیمیشدیر. غزنتین همین سایندا «اینانماز دیم کی، منی بنله قارشیلایا قلا ر» عنوانی آلتیندا ع. حسین اوغنونون مقاله سی درج اولونموشدور. ■

بیزه گلن مکتوبلار

سئوگیلی اؤخوجولارا!

بۇ ایل تیر آبی نین ۲۵ - ده چوخ بویوک بیر فاجعه یاشادیق. خلقیمیزین شرفلی اوغلو، مدنیتمیزین پارلاق سیماسی و وارلیق درگیسی نین باش یازاری اوستاد حمید نطقى وفات ائتدی و هامیمیزی ماتمه بورودو. رحمتلیک پیرهاشمی، منظوری خامنه‌ای، علی کمالی، دوكتور بیگدلی و دوكتور زهتابی نین وفاتیندان سؤنرا آخماقدا اولان گؤز یاشلاریمیز اوستاد نطقى دن سؤنرا سنله دؤندو و بونا بیرجیک تسلیمیز بیزه یاخیندان و یا مکتوب و تلفون واسیطه سیله چاتدیریلان باش ساغلیغی دیلکلی اؤلدو. بۇ حادثه ایله باغلی هم ایراندا (تهران و تبریز) هم ده ایران خارجینده اوستاد نطقى نی عزیزلمه مراسیملری کئچیریلدی و اونلارچا وطنداشیمیز اؤرادا اشتراک اندهرک بۇ اینگی نین آجیلارینی بیزیمله پایلاشدیلار و اوستادین حقینده علمی معروضه، شعر و خاطیره لرینی اؤخودولار.

طبیعی دیر کی، بۇ لطفله تک - تک جاواب گؤندهرمک چتین و حتا امکانسیزدیر. اؤدور کی، بیز بؤراداچا، بیزیمله علاقه ساخلایان عزیز اؤخوجولاریمیزا تشکورلریمیزی بیلدیریر، اؤ مرحوما اولو تانیردان رحمت دیله بیر و بوتون سؤیداش و وطنداشلاریمیزا باشینیز ساغ اولسون دئییریک.

م.ر.هیئت

● مهاباد - ح. فروتنی! قیسا مکتوبونوزو شعرینیزله بیرلیکده آلدیق. شعرینیز یاخشی مضمونا مالیک اولدوغو حالدا وزن و آهنگ باخیمیندان بیر آز نقصانلی دیر و نثره داها چوخ بتزه بیر. اوزه رینده بیر آز داها چالیشانیز گؤزه ل شعرلر سؤیله به جکسینیز.

● تبریز - بهرام حق پرستا! «روایتی دیگر از ماجرای اتابک» آدلی یازینیزی آلدیق. بۇ یازینی «جهان کتاب» دا باسیلدیغی اوچون درگیمیزده درج انده بیلمه دیک. ساغ اولون.

● تبریز - محمدرضا هامونی: سیزین بیزه وئردیگینیز سؤرغولارین هامیسینا درگیده جاواب وئرمک امکانسیز اولدوغو اوچون اونلارین بعضیسینه قیساسا بنله جاواب وئره بیلرک: ۱ - فارس دیلی نین اساس مرکزی ماورالنهر اولموش و خوارزمشاهلیلار ایرانا گلدیکلری زامان فارسلا ری دا اؤزلریله بؤرالارا گتیرمیش و فارسجانی ادبیات و عرفان دیلی کیمی گوجلندیره رک اونون ایراندا یاییلماسینا یاردیم ائتمیش و اونلارچا تورک شاعیری اؤز اثرلرینی بۇ دیلده یازماقلا فارسجانی بۇگونکو دوروما گلمه سینده بویوک رول اوینامیشلار. ۲ - هر یئرده اولدوغو کیمی آذربایجاندا دا اسکى دن برى مختلف دیلر و لهجه لر موجود

اۆلموش، آنجاق تورکجه داها گوجلۇ موقعه(ایستر دیلین تاریخی، گۆزه للیک و زنگینلیگی و ایستره ده تورکرلین بویوک نفوسو باخیمیندان) مالیک اۆلدوغو اوچون آذربایجانین اساس دیلینی تشکیل اتمیشدیر.

● تبریز - صالح پاشایی: مکتوبونوزو اۆخودوق. سیز ده جاوابلاریمیزی اۆخویون: ۱ - سیزه فایداسی اۆلمایان بیر مقاله باشقاسی اوچون فایدالی اولابیلر. دئمهلی، تکجه اۆزونوزو دوشونمه یین. ۲ - پروبلنلریمیزی حل اتمک ایسته دیگینیزده اونلاری بیر - بیریندن آیری و مستقل شکیلده آراشدیریپ سؤنرا عمومی بیر نتیجه چیخارسانیز داها دوزگون سؤنوجلارا وارچاقسینیز.

۳ - عیب و نقصانلاری تاپیب آنجاق اونلاری دوزه لده جک تکلیفلر ایره لی سورمه سه نیز فایداسیز بیر ایش گؤرموش اولورسونوز. ۴ - شعرینیز شعر قایدالاری باخیمیندان قصورلو ایدی. یئنه ده بیزه مکتوب یازین.

● ماکو - توفیق حسین زاده: مکتوب و «آذربایجان تاریخی» کتابیندان کؤچوردیونوز یازینی آلدیق. آنجاق اوریژینالینی گؤندرهمه دیگینیز اوچون درگیمیزده درج انده بیلمه دیک. ساغ اولون.

● محمد شاهووردی: مکتوبونوزو و درگیمیزه ائتدیگینیز یاردیمی آلدیق. چوخ تشکور ائدیریک. مقاله نیز اویغون گؤرونورسه باسیلاجاقدیر. یئنه ده بیزه مکتوب یازین.

● اورمی - بهرام اسدی: مکتوب، شعر و مقاله نیزی آلدیق. شعرینیز اۆزون اۆلدوغو اوچون باسیلمادی. آنجاق مقاله نیز سیراسی گلدیگده درج اندیله جک. ساغ اولون.

● تبریز - دانشجوی دانشگاه آزاد: آد و آدرسینیزی یازمادیغینیز اوچون مکتوبونوزا جاواب وئره بیلمه دیک.

● تهران - ایستگین: عزیز اۆخوجوموز! سیز درگیمیزی هئج بیر ثبوت گتیرمه دن سؤجلاماغا چالیشیرسینیز. حالبوکی وارلیق، دندیکلرینی هر زامان اثباتلاماغا یسترلی دلیل و سندلره مالیک دیر. درگیمیزی دوزگون ده یرلندیرمک اوچون اونون یارانندیغی و یاشادیغی شرایطی، قارشیلادیغی پروبلنملری و ۲۰ ایل عرضینده بوتون یازدیقلارینی دقتله آراشدیرماق لازیم دیر. یئنه ده بیزه مکتوب یازین.

● رحیم بایرامزاده آذر و مهندس باغبانی: مکتوبونوزو آلدیق. یازیرسینیزی، موغاندا اهالی یاواش - یاواش اۆز اصلتینی ایتیرمکده دیر و اوشاقلاریلا فارسجا دانیشماغا چالیشیرلار. بۇ تکجه سیزین دئییل، بوتون ایران تورکلری نین پروبلنمی دیر. فارس دیلینی اۆیره نمک عیب دئییل. آنجاق اۆز دیلینی و مدنیتنی اونودوب باشقا بیر دیلی منیمسه مک بویوک خطادیر. ساغ اولون.

● نقده - رستم فرزانه: اسماعیل هادی یه مکتوب یازماق ایسته سه نیز بیزیم آدرسه گؤندرهمه بیلر سینیز. اما زهره وفایی اوچون مکتوبونوزو تبریزه گؤندرهمه لی سینیز.

● حکم آباد - غلامحسین باقری نژاد: مقاله نیز اۆخوناقلی اۆلمادیغی اوچون درگیمیزین ایشینه یارامادی. اونو بیر داها یازیب گؤندرهمه نیز خواهیش اولونور.

● تبریز - صمد کامران قراملکی: ایلک ایکی سؤالینیزین جاوابینی آذربایجان ائلچیلیگیندن ایسته مه لی سینیز. بیزیم ماهر جوادوفلا هئج بیر علاقه میز یوخدور. آنا یاسامیزین مشهور ماده لرین اجراسی حقیقنده دئییه بیلرک کی، دیلیمیزین مکتبلرده تدریس اۆلونه ماسی آنا یاسانین ۱۵ و ۱۹ - جو ماده لرین نین

اجرا اندیلمه مه سینی گؤستریر.

● تهران - شکور شهبازی: گؤنردیگینیز «آلیش - وئریش» آدلی حکایه نیز گله جک ساییلاریمیزدا باسیلا جاق. ساغ اولون.

● اورمی - مهدی خلقالی: ضیاء بنیادوفون «آذربایجان تاریخی» کتابی باشقا بیر اؤخوجوموز طرفیندن کؤچورولمکده دیر. دیالکتولوژی پروژه سی ایله باغلی سیزه مکتوب گؤندریله جک. بیزیمله علاقه ساخلا یین.

● تبریز - ابوالفضل لطفی: مکتوبونوزو اؤخودوق. آدینیز ابونه دفترینه کئچیریلدی. سؤالارینیزی بیزیم آدرسه گؤنره بیلر سینیز. سیزه اوغورلار دیله بیریک.

● شهرضا - مهرشید رهنما: مکتوبونوزو آلدیق. بو ساییمیزی دوقتور نطقیه حصر ائتدیگیمیز اوچون مقاله لرین بیر چوخونو درج ائده بیلیمدیک. سیزین مقاله نیز ده گله جک ساییلاریمیزدا باسیلا جاق.

● اصفهان - شهرام پناهی خیایوی: آختاردیغینیز قایناقلار حقینده بیلگینی تهرانا گلدیگینیز زامان آلا بیلر سینیز. ساغ اولون.

آشاغیدا آدلارینی چکدیگیمیز سؤیداشلاریمیزین دا مکتوبلارینی آلدیق. ساغ اولسونلار.

● گچساران: مونسى ● آمریکا: دکتر احمد فروغ ● آمریکا: محمدرضا خشتی ● تبریز - حسین آرزو ● تبریز: تأسیساتی خجسته ● اردبیل: بابک آذرلی (تورک اوغلو) ● اردبیل: علی حیدری ● اوسکو: حاجی رجائی اسکوتی ● اردبیل: عزیز نامجو ● نقده: محمد مرادی ● تبریز: زهره وفایی ● اوکراین: نیگار عصمت قیزی ● تایوان: کاوه نجف پور سراپی ● تهران: محمد زرین نژاد ● آیدین آی تکین (اوروجعلی دوزنانی) ● ارزروم: صلاح الدین بککی ● تبریز: آذربایجان مدنیت اوجاغی ● زنجان: محمدرضا کریمی ● کرج یوسف نادری خلخالی، بهبود محمدزاده ● اردبیل: یعقوب بهادر اردبیلی ● موغانلی سرمد، صابر جهانگیری (سوسقون تورک اوغلو) ● نقده: شهرام محمودی ● علی برازنده خلیلی ● مشکین شهر: سیدرضا بنی فاطمه (داغلی) ● سردرود: مهدی اصل ملاپور ● تبریز: دکتر احمدرضا مصطفی قره باغی (کتابخانه مرکزی دانشگاه سهند) ● زنجان: بیوک ملایی ● آلمان: محمدعلی حسینی ● آستارا: علی بنی سلطان ● حیدر بابا کندی: جعفر کوهی ● تبریز: محمدحسین ملحی (توفان) ● بناب: آمنه رضائی وند.

كروان اۆلدوزو

● اسماعيل ھادى

قاراداغدا آنادان اۆلوب، تېرىزدە بۇيۇمكەدە يىدىم. طىبىعى كى، اۆزومو بىر تورك بىلىردىم. اما تحصيل آلدېغىما باخمايaraq توركجە ايلە يازىپ - پورماغىن مومكون اۆلماسى عاغلىما بئله گلەمە مىشدى. توركجە بىر دىلدېر كى، اونونلا دانىشارلار، دوشونرلر... اما دوشوندوكلرىن ذهتېندن كاغىذا آخارسا فارىسجايا چئوريلر! بىزىم دائما توركجە دوشوندوكلرىمىز فارسجا يازىلمىشدى. ايشىن آردىنى توتوب آختاراندا دا چتىن بارماق ساىى قدر توركجە كتاب تاپاردىن، اۇ دا قاتىشىق - دوشوك بىر دىلدە يازىلمىش نوحە - ناغىلدا باشقا ساحەلردە دئىلدى و بۇ البته بۇگونكى مۇدثرن احتىاجدان چوخ گئرى دە ايدى. انقلاب غلبە چالمىشدى. بعضى فداكار انسانلار بىزىم آنادىلدە يازماغا جان آتېردىلار. اما دۇيولمەمىش، آچىلمايمىش تىكانلى بىر يۇلدا بىرىمكە ايدىلر... خطالار آددىملاردان چوخ ايدى! بئله بىر اورتامدا بورانلى گدىكلردن يۇل آچماق اوچون «وارلىق» دۇغولموشدو. اۇخوجوسو ايلە اۆزو آراسىندا «آنلاشلا بىلن» بىر دىل اۇرتايا قۇيسايدى ايشە ياراي بىلردى. اما ندنسه بۇ ھىچ مومكون گۇروكموردو! «وارلىق» بىزىم بۇ پۇزولموش دىلېمىزى ايشلەتمك نىتېندە اۆلمادىغى اوچون بىز «وارلىق ين «اچ جوت، بىر تك» اۇخوجو ملتى! اونون دىلېنى آنلايب، اۇيرەنمگە جان آتېردىق. اما بۇ بىزىم اوچون الى يالېن اىكن بىر سارپ قايايا دىرماشماق دئمك ايدى! گرەك دىلى كۇكدن اۇيرەنە ايدىك. اصلى و كرم، نوحە - ناغىل كتابلارېندان اۇخويوب قازاندىغىمىز سىناق فايدا وئرمزدى. ائله بۇرادا دوقتور نطقى دن اوزانان ال دادىمىزدا دوردو. اونون «كلمەلر اوزرە» يازدىغى آردىجىل يازىلار. توركجە ايلە تانىش اۆلماق اوچون دىلېمىزە تۇتولان ايلك علمى - ايشىقلار اۆلدو.

من نطقى ايلە بئله تانىشدىم. اۇ دىلچىلىكەدە منىم ايلك رھبرىم اۆلدو. نطقى نېن قلمىندن آخان «دىل شھدى» وارلىقلا سوزولور، جانىما آخىردى. اۇنون توركجە يازدىقلارى آغىر، آزجا دا «قورو» اۆلدوغونا باخمادان دولغون، دەبرلى و عالېمانە ايدى....

بۇ دامجى - دامجى آخىب گلن شھدىن باشداكى بۇلاغىنا گئدىب قۇوشماق اىستردىم. اونون اۇنوندە دىز چۇكوب، سرنىلېكى ايلە يانغىن اورە يىمى توختاتماق اىستردىم. حمد اۆلسون آلاھا بۇ دىلك يوبانسا دا گئرچك اۆلدو. ايللر سۇنرا اوستاد نطقى نېن «شھر آرا» داكى خىرداجىق ائويندە اۇنونلا گۇروشدوك. اصلا سىلېنمە ين اۇگولومسە يىشى ايلە منى قارشىلادى. اساساً نطقى نېن شخسىتېندە كى چارېىچى نطقە اۇنون ھىچ اونودولمايان اىستى قانلىلېغى، خوش محضرلېكى ايدى. اۇنونلا اۇتوراركن نە صھبتدن دويوردون، نە

يورغونلوق حيس انديردين. چونكى قارشيندا درين، دۇلغون و شيرين دانىشيقلى بىر علامه اۇتورموشدو. چوخ يۇنلو بىلگىن يومشاق گولومسە ييشى. عاليمانە سۇزلىرى، گىنىش معلوماتى ايله قورو بىر علم ادامىنى دئيب، گوللو - چيچكىلى بىر دونيانى گۇز اۇنونده سرگيله بىردى. نطقى ايله ايلك گۇروش طبعى كى، سۇن گۇروش اۇلا بىلمزدى.

اونون گوجلۇ جاذبه سيندن آسانجا جان قورتارماق مومكون دئيبلىدى. آدى دوستلوق اۇلور، اۇلسون. شاگيردلىك اۇلور اۇلسون، بىزىم ايلشكى ايللر بويو، آرا - سيرا، آنجاق آرا كسيلمه دن سوردو....

اۇتن قيش ايللرين آرديندان بىر گنجە يارىسى اونو «مهرآباد» هاوا آلانيندا قارشىلايدىق. بۇ دۇنه چرخ (ويلچىر) اوسته ايدى. سگگيز ايل سورموش بىر قان كانسترى آرديندان آلدىغى مداوا اۇنو اوتوراق ائلمەيشدى. اما آند ايچيرىم كى، اوزونده كى اۇ سحر يئلى قدر يومشاجيق سئحيرلى گولومسە ييشى ذره جە اسكيلمه ميشدى. احوال - روحيه باخيميندان هر زامان اۇلدوغو كيمي دىرى باش، گولر اوز، گوجلۇ ايدى حتا اونو ياواش - ياواش اۇلومه سارى سوروتدورن كانستردن سۇز آچاركن بئله سۇزلىرى هنىك ؟ ايله قارىشير، سنه ظارافات كيمي گليردى. اۇنون ائوينده انسان «بورادا بىر خسته واردىر» گنرچگيندن هئچ اثر گۇره بىلمزدى!

اليمه كۇند دوشموش ايكن سۇن يازديغيم «يئنى توركجه نين اثتيمولوژيسى» ندىن اۇنا بىر نئچه صحيفه گۇستردىم. دقتله اۇخويوب بعضاً آلميشلادى، بعضاً نظرىنى دندى. كۇنلوم ايستيردى كى، كتابى باشدان باشا اۇخويا نظرىنى آلام، اما دۇنمه لى ايدى.

آيلار سۇنرا تلفون زنگ چالدى. دوكتور هيئت بيگ ايدى. قهر بوغازىنى كسهر ك دئير:

- نطقى الدن گنتدى

و ... هونكور تو سسى قولاغىمى دولدورور. غريبه دير، عۇمور بۇيو بيچاغى اليندن دوشمه ميش، قارين آچان، اورەك ياران آدليم و ماهير جراح بۇ قدر يومشاق ديوغولو؟!

ايشى اونون لطيف احساسى نين قيراغىنى بئله قاشىماميشدير! اونو بىر دۇنه ده بئله توتولموش گۇرموشدوم. قاراباغ حادثه لر ينده خوجالى نين تالانماسى خبرىنى آلاركن ساريشين اوزونو كۇز كيمي قىزارميش گۇزلىرىنى دۇلموش گۇرموشدوم... ياش اۇلچوسو ايله اۇلسا دا دوكتور هيئت بيزه آتا يئرينده دير. من اللى ايللىك دوستونو، مرادىنى ايتيرميش آغ ساققال حكيمه نه سۇز تاپيب، باش ساغليغى اۇلاراق دئمه لى ايدىم؟

هله اوزوم ده اوندان بتر پوزغون حالدا ايدىم. نطقى نين گنتمه سى دۇزوله بيله جك بىر مصيبت دئيبلى ايدى. و من آنجاق اۇزومو توپارلادىم!

- باشيمىز ساغ، دونيانين ايشى بئله دير. اومودلار آلاها باغلى دير. تۇرپاغىمىز قير دئيبلى مينلرجه سى لر دوغاجاقدير. روحو شاد ...

بلى، ائلىمىز نطقى يئتيره جكدير. اما اۇنون بۇراخديغى ايز ده اۇنودولما ياجاقدير. ادبىاتىمىز يۇلونو گنندن كروانا او دائما كروان اۇلدوزو كيمي قاش - گۇز آتیب، نئسان اۇلاجاقدير. يۇلو اوغورلو، قبرى نورلو اۇلسون.

میرحمید نطقی

● صمد سرداری‌نا

«میرحمید نطقی» امضای دانش‌آموز دبیرستان رشدیه تبریز بود که از سن ۱۴ - ۱۳ سالگی در جراید آنروز تبریز به ویژه نشریه «شاهین» نوشتارهای منظوم و منثورش چاپ می‌شد. وی که در زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، به ویژه تربیتی مطلب می‌نوشت، آثارش نشانگر آن بود که صاحب این قلم، از بوغی کم‌نظیر، ذوق و قریح‌ای سرشار و قلمی توانا برخوردار است و در آینده از شخصیت‌های ممتاز این مرز و بوم خواهد شد. نوشته‌های این دانش‌آموز هوشمند تبریزی دارای نثری شیوا و محتوانی غنی و پربار بود.

وی در ۱۵ سالگی در شماره ۲۵۰ نشریه «شاهین» که روز پنجشنبه ۲۵ اردیبهست ۱۳۱۴ منتشر شده، منظومه‌ای به چاپ رسانده و دست‌اندرکاران آن جریده نیز درباره این محصل نابغه اظهارنظری کرده‌اند که شایان توجه است. او خطاب به همسن و سالهای خود می‌گوید:

ای ترازه جوان نیک بنیاد	تا چند اسیر پنجه خواب
برخیز ز عمر رفته کن یاد	تا چند به فکر باده ناب
از بسج بکنس نهال بیداد	در کسب کمال و علم بشتاب

تا آن که جهان کنی مسخر

باید که بزرگ گردد ایران	با دانش و علم و زور بازو
باید که نمود سخت ویران	آرامگه عدو به نیرو
باید که نهیم ما جوانان	در راه وطن نفاق یکسو

آنگاه دهیم بسط کشور

«میرحمید نطقی»

محصل دبیرستان رشدیه»

اینک اظهار نظر روزنامه شاهین:

«آقای نطقی (نطقی زاده) که از شاگردان حساس و ساعی و بااخلاق دبیرستان محترم رشدیه بوده و در تحت نظر یک پدر ادیب و دانش پرور، رهسپار مراحل ترقی و تعالی است در منظومه هیجان آمیز فوق که از نقطه نظر تحریک احساسات وطنی و تهییج حس ترقیخواهی و دانش آموزی در جوانان، در نظر ما خیلی شیرین و شیواست - صولت برد و دولت ورد را - طوری با همدیگر مخلوط و ممزوج ساخته که ما به جز «خزان و بهار» و «بیلاقی و قشلاق» عنوان مناسب دیگری برای منظومه ایشان پیدا نکرده، زیرا نه بهاریه است نه خزانیه، در صورتیکه هم بهاریه است هم خزانیه! و گمان می کنیم بلبل تیره اختر نیز پس از شنیدن:

آورد هـجوم بی محابا
بر گلستن و باغ برف اسفندا!

اگر هم تیکه تیکه اش کنند از لانه گرم خویش اب-أ تکان نخورده و به سیر و سیاحت «اوراق زمردین ازهار» مطلقاً میل و رغبتی اظهار نخواهد کرد. «شاهین»

در این اظهار نظر که از صاحب قلم (نطقی زاده) هم یاد شده و اضافه گردیده است که «در تحت نظر یک پدر ادیب و دانش پرور رهسپار مراحل ترقی و تعالی است» واقعیتی است که قبل از بررسی آثار قلمی او باید به پدر دانشور و صاحب قلم و اندیشه او اشاره ای گردد. چرا که استعدادهای سرشار صاحب ترجمه، در محیط خانواده ای با فرهنگ و زیر نظر پدری صاحب دانش و معرفت امکان بروز یافته و در اندک مدت، آثار شگرف خود را نشان داده است.

پدر وی مرحوم دکتر سید حسن نطقی از اندیشمندان روزگار خود و از صاحب قلمانی بود که آثارش در جراید پس از دوران مشروطیت تبریز دیده می شود. یکی از نمونه های شعر او که درباره انتخابات آن روز مجلس شورای ملی سروده و در روزنامه «تجدد» ارگان شیخ محمد خیابانی به چاپ رسانده بود، توسط نگارنده این سطور از شماره ۴۵ نشریه یاد شده که روز پنجشنبه ۱۶ ذیحجه ۱۳۳۵ هـ ق منتشر شده، استخراج و در شماره پانز سال ۱۳۷۲ مجله وارلیق به چاپ رسید که با این مطلع آغاز می شود:

دوستان بیرون کنید از مجلس این اغیار را
چون وجود غیر، ظاهر می کند اسرار را

وی که در تبریز داروخانه داشت آگهی های تبلیغاتی داروخانه اش در شماره های متعدد روزنامه «تجدد» چاپ گردیده است.

آثار قلمی او در روزنامه «شاهین» هم منعکس گردیده، از جمله، سلسله مقالاتی را تحت عنوان «تاریخ ایران» تألیف (م. لوی. دوبو) مستشرق فرانسوی ترجمه کرده است.

میرحمید نطقی محصل دبیرستان رشدیه تبریز، علاوه بر نوشتن مقالات متعدد و سرودن اشعار با دست اندرکاران نشریه «شاهین» همکاری فعالانه داشته است. وی در شماره های مختلف این جریده، با طرح مسابقات گوناگون، خوانندگان روزنامه را به مطالعه و تفکر وامی دارد. از جمله سئوالاتی که طرح کرده

«سودمندترین و مهم‌ترین اختراعات بشر کدام است؟» می‌باشد.

از جمله مقالاتی که از ایشان در جریده «شاهین» در تاریخ ۲۴ / تیر / ۱۳۱۶ شمسی به زیور چاپ آراسته گردیده، مقاله‌ای است که با عنوان «در پیرامون نطق و خطابه» درج گردیده است که از مباحث تربیتی است و درباره نمرین و ممارست و ایجاد کردن عادات پسندیده در خود تأکید دارد. همچنین نوشتاری در همین روزنامه تحت عنوان «نظم و ترتیب را فراموش نکنید» در تاریخ سوم مرداد ۱۳۱۶ چاپ شده است. از این نوشته‌ها مقاله «زندگانی چیست؟» نیز در تاریخ ۲۱ آبان ماه ۱۳۱۷ در همان نشریه منعکس گردیده است. در زمینه مسائل اجتماعی و اخلاقی نیز مقاله‌ای درباره «سرفت ادبی» یا دزدی‌های بی‌سر و صدا در شماره ۳۲۳ سال هفتم «شاهین» که در روز پنجشنبه ۱۴ آبان ماه ۱۳۱۵ چاپ شده است. این مقالات بسیار سودمند و از محتوای پربراری برخوردار هستند.

این دانش‌آموز آگاه و تیزهوش، سالها قبل از تأسیس رادیو در ایران، پی به اهمیت آن برده و درباره ضرورت آن، مقاله مشروح و پرمحتوایی را به رشته تحریر درآورده است. وی در بخشی از این نوشتار که در تاریخ هیجدهم اسفند ۱۳۱۷ شمسی در نشریه «شاهین» چاپ شده می‌نویسد:

«... یکی از علمای اخیر گفته است: رادیو زبان کشور است! راستی نیز همین طور است. هر مملکتی که نتواند به وسیله امواج کهربائی از فرسنگ‌ها پیام خود را به گوش دوستان خویش برساند در حقیقت لال است. رادیو بزرگترین اختراع قرن بیستم و معجزه آن است....»

برای نوازندگان و سخنرانان و دانشمندان کشور، چه افتخاری بالاتر از این که در برابر میکروفون ایستاده و از نتیجه صحبت شیرین یا گفتار دلنشین خویش همگی هم میهنان خود را مشعوف و مسرور دارند.

از روی نگارش یکی از آمارشناسان ترکیه از روزی که استاسیون رادیو در آنکارا و استانبول به کار افتاده، عده تصانیف و سرودهایی که در ترکیه تنظیم می‌شده یک بر پنج ترقی نموده است. چنانکه، «اکرم رشید» نویسنده با قریحه ترک هر ماه لاقلاً ۳ یا ۴ نمایش برای متناژ رادیو تصنیف و ترجمه میکند.

«جمال تونز» آرتیست شهیر آنکارا نیز در سایه بازی‌های خود و ایفای رلهای اشخاص داستان‌ها در پشت رادیو اینک مشهور خاص و عام گردیده است.

رادیو در عالم تبلیغات نیز اهمیت زیادی دارد. به طوری که شنیده‌ام (هرگوبلس) وزیر تبلیغات آلمان، رادیو را بزرگترین وسیله تبلیغ نامیده است و در جنگ‌های حبشه و ایتالیا و اخیراً در اسپانیا نیز اندازه صحت این گفتار آشکار شده است.

همان روزی که امپراتور سابق حبشه در پشت رادیو از تمام زنان دنیا کمک خواست و نتیجه‌ای نگرفت، یکی از جراید فرانسه چنین نوشت: «امروز شکست حبشه بر من ثابت شد!».

مطابق اظهارات برخی از محافل سیاسی در جنگ‌های اخیر اسپانیا، در نتیجه نطق یک نفر اسیر که ملیون از جمهوری خواهان گرفته بودند و از راه رادیو پیامی به هم‌مسلمانان و هم‌قطاران سابق خود صادر نموده و در طی آن از نظم و ترتیب مالی حکومت فرانکو سخن رانده بود، قریب دو بیست تن سرباز جمهوریخواه به سپاه ملیون پیوسته است.

از جمله مقالات سیاسی صاحب ترجمه «مسئله یهود» است که آن را به عنوان یک مسئله بغرنج سیاسی

معرفی کرده است. تاریخ درج این مقاله (۱۷ / آبان / ۱۳۱۷ = ۱۹۳۸ میلادی) در جریده «شاهین» نشان می‌دهد که صاحب این قلم، یکسال قبل از آغاز جنگ جهانی دوم و کشتار یهودیان به دست هیتلر و سالها قبل از تأسیس دولت غاصب اسرائیل، در آن برهه با چه تیزی و آینده‌نگری خاص سیاسی، این مسئله بغرنج سیاسی را مورد دقت و توجه قرار داده است. در بخشی از این مقاله آمده است: «امروز شورش اعراب فلسطین و شدت وخامت اوضاع آن سامان که مسافرت مخفیانه مستر ماکدونالد در ماه گذشته نیز از شدت آن نکاست. از طرفی جنبش ضدیهود و مسئله پاک کردن نژاد از طرف دیگر یک صورت ایهام و حیرتی به وضع آینده یهودیان دنیا می‌دهد که پیش‌بینی چگونگی آن فوق‌العاده سخت و دشوار است. برای اینکه اهمیت مسئله و چگونگی وضع و موقعیت و پراکندگی این قوم به خوبی نشان داده شود، ذیلاً عده یهودیان موجود در دنیا و کیفیت سکونت ایشان در افطار جهان را مختصراً از روی جدیدترین آمار نشان می‌دهیم...».

میرحمید نطقی، در زمینه ترجمه نیز بد طولانی از خود نشان داده است. وی مطالب متعددی از مطبوعات فرانسه ترجمه و در «شاهین» به دست چاپ سپرده است. از جمله مقاله‌ای است تحت عنوان «پشاهنگی» که از جراید فرانسه ترجمه کرده و در شماره ۳۰۹ سال هفتم نشریه یاد شده که روز چهارشنبه ۲۱ مرداد ۱۳۱۵ منتشر شده، درج کرده است. همچنین ترجمه سلسله مقالاتی تحت عنوان «بزرگترین فتح ناپلئون اول» در شماره‌های متعدد نشریه شاهین به چشم می‌خورد.

وی که یکی از فعالان این نشریه است در شماره ۳۳۹ سال هفتم به تاریخ چهارشنبه بنجم اسفند ماه ۱۳۱۵ از دکتر معالجش این چنین تشکر کرده است:

«از آقای دکتر ابوالقاسم معیری که پس از مدتی مداوا از چنگال مرض گریب و مخملک خلاصم کرده‌اند بدین وسیله تشکر می‌نمایم. میرحمید نطقی»

در زمینه نظم نیز اشعار متعدد نغزی از این قلم در نشریه یاد شده چاپ شده است از جمله در شماره ۵۱ سال نهم «شاهین» که در روز شنبه ۲۴ دی ۱۳۱۷ منتشر شده، شعری تحت عنوان «به بانوان ایران» درج گردیده است که دو بیت اول آن را می‌خوانیم:

ملک خوی و پری سیمانی ای زن	به قیمت گوهر یکتانی ای زن
صفا و مهر و پاکی و عطوفت	همه لفظ است و تو معنائی ای زن

منظومه‌ای نیز از سروده‌هایش تحت عنوان «دانش» در شماره ۲۳۶ «شاهین» که در روز پنجشنبه ۲۷ دی ۱۳۱۳ منتشر شده منعکس گردیده است. ایشان هنگامی این اثر را به دست چاپ سپرده که ۱۴ سال بیشتر نداشته است. این اثر منظوم که از شیوانی و غنای خاصی برخوردار است بجاست که آن را حسن ختام این وجیزه قرار دهیم اینک منظومه «دانش»:

جوانا هم اکنون که داری جوانی	بکن کسب علم و هنر تا توانی
به دانش سبزی که نبود تو را بهر	ز دیسبای رومی و فرسیانی
جهان تا توانی پر از نام خود کن	مبادا که در دهر گمنام مانی

به وقتی که جنگ است شمشیر نباید
به کف گیر برنده تیغ قلم را
به یک جنبشی کن مسخر جهان را
بدانگه که صالح است تدبیر باید
دل دردمندان به دست آر با مهر
چو علمت نباشد یکی یاره سنگی
ز فضل و هنر گر نسوی دور کوری
چو فضلت فزون شد فزون از طلایی
به قدرت مسال یسل نامداری
ز یاقوت و الماس و لعل و زمرد
چو «نظقی» به دست آر دامن ز دانشر

کمند و کسمان و جهان پهلوانی
که با آن جهانی به آنی ستانی
به نیروی خامه بدانسان که دانی
که تدبیر بهتر ز تیغ یسمانی
که سر باد گردد ز آهی جهانی
چو سنگی که در قعر چاهی بمانی
که فرق هیولا و زیبا ندانی
دری، گوهری، بهتر از برلیانی
به قیمت ز یاقوت احمر گرانی
گرانتر اگر یافت گردد همانی
که دانش به است، از فر خسروانی

«میرحمید نظقی»

محصل کلاس هشتم دبیرستان رشديه»

اشعار و مقاله‌هایش را از مدت‌ها پیش جمع‌آوری می‌کردم و با مطالعه هر مطلبی از دوران نوجوانیش، بیشتر سیفته‌اش می‌شدم، چرا که این سخنان پرمغز، از خامه کسی جاری می‌شد که همسن و سال‌هایش در دنیای نوباوگی به بازی‌های کودکان مشغول بودند و او با چنین اندیشه و معلومات گسترده که حاکی از شعور اجتماعی عمیقش بود، صفحات جراید تبریز را مزین می‌کرد. لکن به فکر تدوین مقاله‌ای نبودم، تا این که چند روز مانده به جدائی ابدیش، بی آن که از چگونگی وضع و حالش آگاهی داشته باشم، حس کردم که باید از این مطالب، مقاله‌ای تألیف کنم که این کار را شروع کردم. ناکنویس این نوشتار، در روز جمعه ۲۵ تیر ماه ۱۳۷۸ هنگامی به پایان می‌رسید که چراغ عمر این دانشمند عالیقدر نیز در دیار غربت، دور از یار و دیار، در حال خاموشی بود.

حزرايد کشور با درج خبر درگذشتش، از او به عنوان «پدر روابط عمومی ایران» تجلیل کردند، ولی آغاز فعالیت مطبوعاتی‌اش را سال ۱۳۲۰ شمسی قید کردند. باید گفت که او تنها «پدر روابط عمومی ایران» نبود و آغاز فعالیت‌های مطبوعاتی‌اش نیز به سال‌های قبل از ۱۳۲۰ می‌رسد.

مقاله حاضر که تقدیم محضر علاقه‌مندان و دانشوران محترم می‌گردد نشانگر گوشه‌ای از فعالیت‌های قلمی آن بزرگمرد است، جا دارد که تمام نوشته‌ها و آثار علمی وی جمع‌آوری و تدوین گردد تا نسل‌های آینده نیز بتوانند از اندیشه و قلم او بهره‌مند گردند.

این رجل برجسته معاصر آذربایجان، در واقع پدر مجله «وارلیق» و از بزرگترین حامیان و خادمان زبان و ادبیات ترکی آذری بود. نه تنها انتخاب نام مجله از ابتکارات او بود، بلکه سالها سرمقاله‌هایش زینت‌بخش

این مجموعه فرهنگی گردیده و «وارلیق» را که بنابه تعبیر وی موجودیت ترک‌های ایران را نشان می‌دهد در سطح جهانی معرفی می‌کرد.

این استاد بزرگ، پدر وارلیق‌نویسان نیز بود و نه تنها نوشته‌ها و کلام آهنگین و زیبایش، آموزشگر هیئت تحریریه این نشریه بود، بلکه آن‌ها از شخصیت با وقار، برخوردار صمیمی و متواضعانه و زندگی علمی و پر بار این پدر مهربان درس‌ها آموختند. در یک کلام می‌توان گفت این آموزگار پیر و خردمند بود که به شاگردانش آموخت هر کسی که از خانه و کاشانه و ایل و تبار خود دفاع نکند، قادر به مدافعه از انسانیت هم نخواهد بود.

اینک با فتانندن قطره اشکی در فراقش، یاد و خاطره‌اش را گرامی بداریم و به روان پاک و سترگش درود بفرستیم و بگوئیم:

عشق ایله قبللی دالغانلانا اولمز هینچ زامان
دونیا جریده سینده حیاتی داوام ائندهر

حمید نطقی «آیتان» دان ایکی روباعی:

واقت اولدو گینه ...

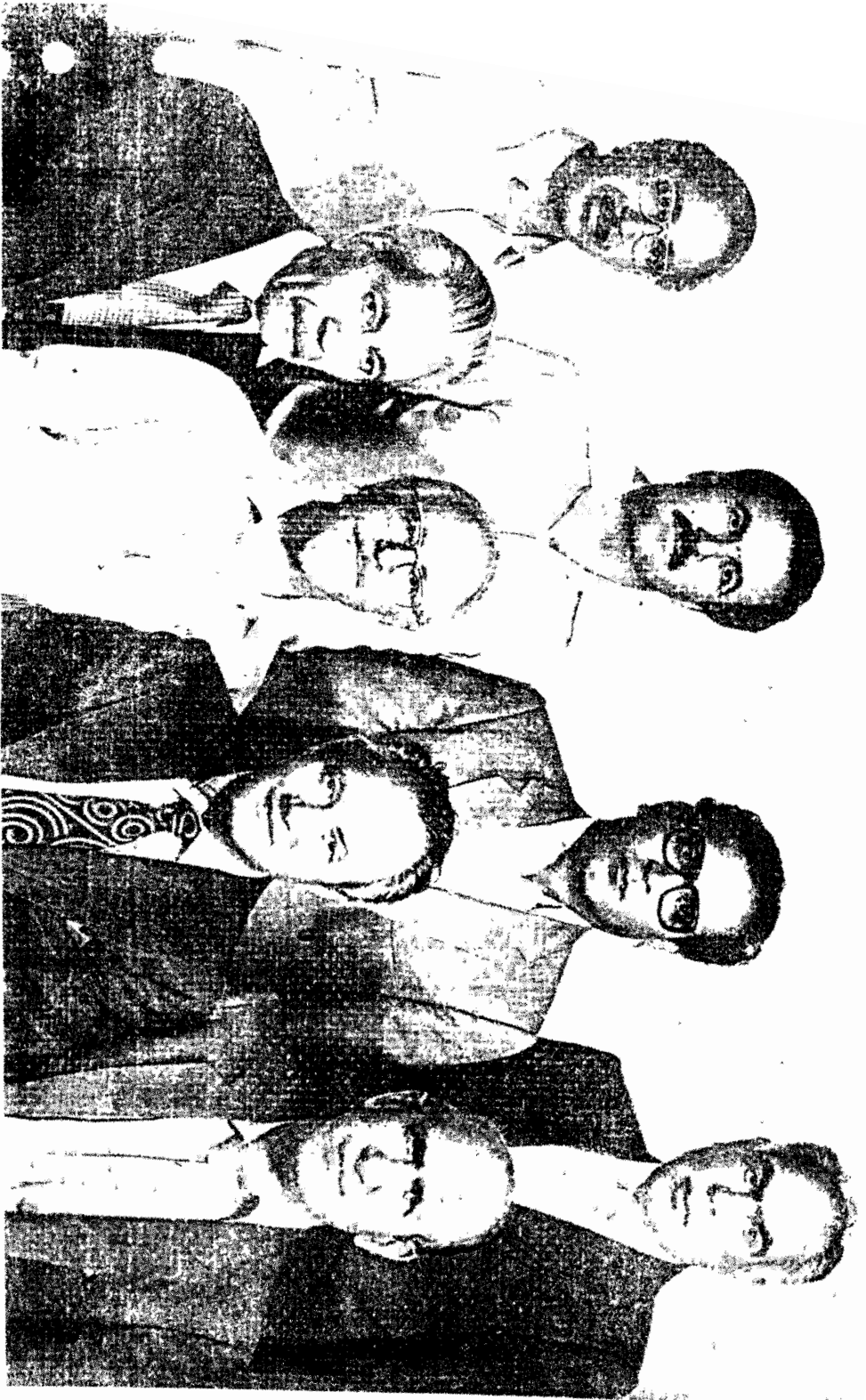
واقت اولدو گینه اذان سسی یوکسلین
اولگون گنجه دن قوپان فغانلار گلین
خوش گلدی باهار یاغدی نیسان یاغیشی
شاید ده بیزیم چوروک آغاج دیرچلسین

حسرت ائلینده

قولاغیم گنجه نین آخان سئلینده
گوزلریم سحرین سونسوز یولوندا
دیلیم یوخ، الیم بوش، اوره ییم دولو
دولانیر خیالیم حسرت ائلینده.

حمید نطقی گنجلیک یاشلاریندا

ساختان سولہ: رحیمک عدالکر ہم مطوری خانہانی، رحیمک علی کمالی، آقای صدہ سواری بنا، آقای جس محمدزادہ، آقای
دوہتور جواد صغیر رحیمک، پروفسور علامہ جس بیگانی، رحیمک دوہتور حمید طیفی، رحیمک سہویر پیرحاجی

وارلیق - مجله فرهنگی، ادبی، هنری به زبانهای ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

رداکتور و دبیر هیئت تحریریه: محمدرضا هیئت

مدیر امور اجرایی: دلبر ابراهیم پور

آدرس: تهران - شهرک غرب، فاز ۲، خیابان هرمان، برج ۹، طبقه ۳.

ویا تهران - فلسطین شمالی، شماره ۱۵۱ - کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - PERSIAN AND TURKISH JOURNAL

CHIEF REDACTOR: DR. JAVAD HEYAT

REDACTOR: MOHAMMAD REZA HEYAT

EXECUTIVE MANAGER: DELBAR EBRAHIMPOUR

21TH YEAR. NO 112 - 1, 113 - 2 APR., MAY, JUNE, JULY, AUG., SEPT.

ADD: 151, NORTH FELESTIN AVE, TEHRAN - IRAN, TEL: 021-6466366